Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьыртә
Аҟәа 2010

Алықьса Џьонуа

ИԛЫМҬАҚӘА

ԛ-томкны

Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2010

Алықьса Џьонуа

ИҩЫМҭАҚӘА

Аҩбатәи атом

Ажәеинраалақәа
Ажәабжьқәа

Иеиқәдыршәеит:
Раиса Џьонуа
Заира Ҭҳаитцыкә

Апҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2010

ББК 84(5Абх) 6-5
Ԥь 56

Алықьса Ԥьонуа. Иҩымҭақәа, 2-томкны.
2-тәи атом. Ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа.
Аԥҳәынҭшәҟәтыжьыртә. Аҟәа, 2010. – 326 д.

Иеицырдыруа аԥсуа поет, Д.И.Гәлиа ихьӡ зху Аҳәынҭқарратә премиа алауреат А.Н.Ԥьонуа (1920–1989) иҩымҭақәа еидызкыло 2-тәи атом ианылеит ажәеинраалақәеи ажәабжьқәеи.

© «Аԥҳәынҭшәҟәтыжьыртә», 2010

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА

АГӘААРТРА

Издыруеит аартра шымариам
Ауаҩы игәы ацапъха,
Зегьыҵәҟьа уи ишазымарам,
Ишашьҭоугь хацәнмырха.

Ауаҩы игәы ацапъха аартышьа
Сҵар саргьы исҭахуп,
Убри азы ажәеинраала аҩышьа
Сеақәсыршәарц саҷуп.

УАРГЬЫ ИРҲА!

Аҳәы итәы уамеилаҳан,
«Истәындазгьы» умҳәан.
Аҳәы итәы уанеилаҳа,
Уаргьы баша умтәан.

Аҳәы ирҳаз ъхҳашала
Уа узы ихаам иаҳа.
Усурала, мҩа-иашала
Уаргьы убас ирҳа!

САРА СХАЛА

Сара схала
Шаҟа схәыцхьоу,
Схәыцра шаҟантә
Исырҷыцхьоу...

Сара схала
Шаҟа сгәаахьоу,
Сзыргәааua шаҟантә
Сеиҵадыргәаахьоу...

Сара схала
Шаҟа гәасҭо,
Игәасҭо шаҟантә
Еиҭагәасҭо...

Сара схала
Шаҟа срыҧхьо,
Сзыҧхьо шаҟантә
Сеиҭарыҧхьо...

Схаҭагьы исыздыруам,
Шәазазцаари шәаргьы;
Схы-сҽгьы ианыҧшуам,
Саркьаҵас уеизгьы.

Аха игәасҭаз шәасҳәап
Абарҭқәа зегь рҽы:
Аҵара иҵалар акәзаап
Ауаҩы есқьынгьы.

Убрыгь азымхауазаап
Абарҭқәа зегь рҽы:
Ауаҩы дықәҧалар акәзаап
Иҧсы ҭанаҵы.

ШЬЖЬЫМҬАН

Иҟәандаҙа шәҭышла иаҳҧылон
Шьжьымҭан аапҧынра алакҭа.
Ибыбышҙа ҭынч инхылон
Пҭашк, ақәапҵата азыруа...

Адгьыл зегь апҵы алалозшәа,
Аҽеибнаҭон ираз҃а.
Аапынра иазышәаҳәозшәа,
Апҵаа цәырҵуан, рыбжьы хҵа.

Ашәаԥыцьаԥ рыматцә гәылтцуан,
Рымахашьаха шәтуа.
Хәыҷгьы-дугьы аҩны идәылтцуан,
Еиццарц усура, еиқәҷытуа!

ЛЫХЦӘ ДУ КАХӘХӘА

Афронт ҳалан, амца дәықәтцо,
Абылфҩы ҳхышәшәо.
Ҳтанккәа неиуан аға дықәцо,
Адгьыл ажьы ҭыжәжәо.

Атанк сынкылԥшит. Дарбан изба,
Лыхцә ду кахәхәа!..
Абар аԥҳәызба, абар аԥҳәызба,
Сыблақәа лхьыхәхәа!..

Дабазбахьаз, данбазбахьаз,
Лара дҭымҵәо сгәы?
Иабазбахьаз, ианбазбахьаз
Абри аҩыза ахцәы?

Ахәыцрақәа саамҵадырсын
Ицеит иԥырӡаны,
Иҟәандаӡа ԥшак насдырсын,
Снаргеит Аԥсны.

Иахьызбахьаз абраҟа акәын
Абри аҩыза ахцәы,
Аԥсуа ԥҳәызба лхаҵа лакәын,
Дызбахьан Лыхны.

Ажәлар рыла иҵәын Лыхнашҵа,
Ҽырыҩран аҽны.
Еиԥхныҩлон Нарҵаа ррашьқәа,
Иакәшауан адәы…

Аҭыԥҳацәа уа илеиԝеиуан,
Рыхцәқәа шьқьыруа.
Арԥарацәа ргәы шеишеиуан,
Рыблақәа ччауа.

Шаѣаԝ рыгәқәа уа еидхалауа,
Еихәаԥши аҽены!
Шаѣаԝ рыбзиабара еинаалауа,
Еиԥырҵи еицны!

Аха аибашьра алагамҭа
Ргәыхәтәы ааннакылт,
Аԥсадгьыл азы рҵоуба еиламга,
Афронт инаҽагылт.

Уажә абраѣоуп уи аԥҳәызба,
Лыхцә ду кахәхәа,
Асолдаҭ маҭәа лшәны дахьызба,
Сыблақәа лхьыхәхәа.

Ԥхьаѣа ҳдәықәлон, амца дәықәҵо,
Абылфԝы ҳхышәшәо.
Ҳтанкқәа неиуан аға дықәцо,
Адгьыл ажьы ҭыжәжәо.

ЕИЦАҲҲӘАП УИ АШӘА

«Шәнеибац! Шәнеибац!» –
Иаҳзеиԥшу ашәоуп.
«Шәнеибац! Шәнеибац!» –
Уи зҳәо ҳаԥсацәоуп.
Уи ашәа ахьаԥырҵаз,
Иахьиз Аԥсынроуп.
Уи ашәа ззаԥырҵаз
Ахақәиҭраз ауп.
Уи ашәа аацәырзгеит

Афронтаҿ зны,
Сҩызцәа асолдаҭцәа
Исыцырҳәеит аҽены:
«Шәнеибац, Шәнеибац,
Шәнеибац ԥхьаѣа!
Шәнеибац, шәнеибац!»
Ҳгәы арыҕәҕәоз шаѣа…
Уи ашәа рыхьӡынҩылоуп
Аԥсны аԥацәа,
Уи ашәа сыцырҳәоит
Сҩызцәа гәырҕьаҭәа,
Уи ашәа фырхаҭароуп
Ԥхьаѣа ҳанцауа,
Уи ашәа бираѣуп,
Хыхь ишәыршәыруа.
Уи ашәа амадоуп
Иахьатәи ҳразѣы.
Еицаҳҳәап уи ашәа
Ҳабжьы еиқәыршәаны.
«Шәнеибац!» азаҳҳәап
Ҳҭынчра хьчаны.
«Шәнеибац! Шәнеибац!» –
Иаҳзеиԥшу ашәоуп.
Уи ашәа ахьаԥырҭаз,
Иахьиз Аԥсынроуп!

ГӘДИСА ИАШӘА

Ахысбыжьқәа анааихсыҕьуаз – еибаркаро,
Аҭабиақәа ашәа рҭыҩуан оумашәа.
Ашәа, ашәа, аибашьраан аҭабиа игароу,
Ахаҭара ашәа еилнахӡомызт абызшәа.

Ахаҭара ашәа зҳәоз ахацәа сыбжьы рнаало,
Иаацәырызгон Гәдиса иашәа саргьы убра.

Гәдиса иашәа аԥсы ахалон, агәқәа ирҭалон,
Уи гәнгомызт, уи ацәшәомызт абылра.

«Гәдиса агәымшәа, уасарада, сиуарада!..» –
Ҳашәа далан афырхаҵа, Аԥсны аԥа…
«Арҭ еибызҳәо еигымхаша, еиҵахарада!..» –
Ԥшьаала ирхыѡуан зегь рыбжьы ақәшәо ахапа.

Гәдиса иашәа гәырґьарами изыхьӡыншьалоу,
Иарԥшӡозеи заћа чара Аԥсынра!
Аха уи ашәа уажә афронтаҿ рыбжьы анаало,
Иарфырхаҵон асолдаҵцәа ҳҵаацәара!

СЫԤСҬАЗААРА

Зных сарԥыруеит ажәѡан ашћа,
Аеҵәақәа ахькаҷҷо;
Сынҵалазшәа еҵәаԥьаа рашҵа
Збахуеит, сыбла ччо!

Зных саргәаауеит, саргәаҭеиуеит,
Сыԥсҭазаара цәқәырԥо.
Зных саргәырґьоит, сама инеиуеит
Ԥхьаћа, зегь сырбо.

Зны аҿарԥагьоит, аҿырҵынчны
Иаасҭатәоит ҿазны,
Адунеи зегь сара исԥьынԥьны
Ићоушәа, сжьаны.

Аха уи иадыруеит, тәареи нгылареи
Шысҭахым бзанҵгьы,
Ԥхьаћа ақәпареи ажәылареи
Шреиґьасшьо зегьы!

АҠАРМАҬЫС

Апоет ҷа изааигәа ԥшьаала
Уҷырҷыруа ушәаҳәауеит,
Убжьы лахҷыхъа изааѡуеит хаала,
Иаргьы уиала игәы азҳауеит.

Дузыҳырѡуа дхәыцуа дтәоуми,
Иҭахуп ашәахаа иҳәарцы,
Аха макьана қәрала дҷоуми,
Згәыхәтәы иахьҳаша ԥхьаҟазы.

Ихарҭәаан изымҳәар ԥхашьароуми,
Ԥытрак ашьҭахь убригь изҳап;
Абзазара имоуп, деиҵахоума,
Ддухар иашәахаа уирҳап!

* * *

Иуабашьуа уиабашьароуп,
Иудыруазаргь ушҭахо.
Уԥсы шҭоу ухы иумҭароуп
Узцәымгу, иуаҩоу.

Ушәыргәындаха уиԥымароуп,
Уҷеыҵажьны аҳаԥы.
Ианамух, еиҩьуп, уҭахароуп,
Имҵакны угәышԥы.

АЗЫХЬ ХӘЫҶ, АЗҴӘЫҴӘЫ

Ақәа кыдҵәо икыдыбгаргьы,
Уи бзанҵы имхәашьҳац.

Аарԥара аҽарыцәгьаргьы,
Уи бзанҵы имҭабац.

Амра шоура аҽарҧәҩаргьы,
Иҟәандаҙа иҟамлац.
Иахьыҵҵуа аҧы ужәагәаргьы,
Иара аауеит ишаац.

Адгьыл акәхап изыхшазгьы,
Ашьха ашьапаҧы.
Ашьхақәа ракәхап изааҙазгьы
Аҙыхь хәыҷ, аҙцәыцәы.

АҘЫНРА АКАСЫ

Ахыбра, абаҳчақәа, адәқәа
Ирықәнауеит асы.
Зегьы ирхарҵеит, ҭацара уа,
Аҙынра акасы.

Аха амра ашәахәақәа
Рҽеибыҭа лассы,
Абан, игәырҧьо иахьаауа
Аҭацацәа рбарцы.

Урҭ харшәс иааргауазаап
Аапынра акасы.
Иара ахаҭа мрала икәҵазаап.
Ашәҭқәа ахьыссы.

Ашәахәақәа идрышҳазаап
Ибыбышҙа, еилассы,
Убриала иԥсаххауазаап
Аҙынра акасы!

СШӘАРЫЦАУЕИТ

Сшәарыцауеит, абыржәытцәҟьа,
Иаасырҵысыр са снацәа.
Аҳиа ихтәало аԥсаатә ахытцәҟьа
Нахысцҟьаауеит сгәырґьатцәа…

Аха сшәоит исзаҟәмыршәарҳәа,
Исыцәцарҳәа аԥсаатә ԥырны.
Сшәоит баша схы кашәарҳәа,
Баша игар ҳәа сшәаҟь абжьы.

Уаҳа ахысха самраҳакәа,
Инхыԥрылт аԥсаатә каууа.
Уаҳа уи ԥьаргьы имтәаҳакәа,
Жәԫанҟа ихалт иԥырԥыруа.

Схәыцра ааимҟьеит: изыхсырҟьозеи,
Аԥсаатә, аԥырраз ишоу?
0, шаҟа ажәԫан арԥшҳозеи,
Зҽеырԥагьа амҵәыжәԫа зҟьо!

Саргьы сгәы ԥрит уахь ицарцаз,
Жәԫанҟа ихаларц сышьҭԥааны:
Иаҳҭахуп аԥсаатә ҳахьҳарцаз,
Убри ҳашьҭоуп иахьагьы.

АИАШАРАЗ

Аиашара уеиҷаҳауа,
Иухьчарц уангыл,
Аиашеи амци ахьеиҷеаҳауа
Аиашараз ужәыл!

Аамҭала уатцахаргьы,
Уламыс цқьоуп.

Иамуҙакәа, ухы ақәуҵаргьы –
Уиааит ҳәа иԥхьаҙоуп.

АԤҲӘЫЗБА ЛАШӘА

Иԥыртло лыхцәеиужь еиқәара
Дхыҟәтәалан Басла аҟәара,
Днаԥшы-ааԥшын, нас лымацара
Дналагеит ашәа аҳәара:

«Ҳаиԥырҵит ҳаицәажәо лакҵала,
Уҩыжәлан уцеит еибашьра,
Аԥсадгьыл ухьчарц гәбылрала,
Сынужьит араҟа сара.

Иҟалашам сыбзиабара хьшәашәан,
Ишаҳаҵуп, о, сашәа иузку,
Иалшом усхашҵырц сеиҵашәан,
Ишаҳаҵуп сышәҵқәа иҵәаху!»

Иҵакуа лыхцәеиужь еиқәара,
Дхыҟәтәалан Басла аҟәара;
Лгәы ҭынчымкәа, уа лымацара
Даҽын ус ашәа аҳәара.

СЫԤХЫЗ

Хәаха-хәымш инеиԥынкылан
Иҟаҳамҵац лацәааихьшь ҳарҵ.
Ҳахьҭатәаз афронт аанкылан,
Ишԥазалшоз уи ҳмычҳар…

Арахь ҳҵабиа – ҳаҽрыҕәҕәарҵа
Афашистцәа аиҩаҙоит маҵцас:

Урҭ ҳа ҳабла ҭаазшәа ангәарҭа
Ԥеиԥшцәгьоуп иҳарҭо нас.

Убас ишыҟаз, срыцҳамшьакәа,
Зныказ амцәадара сиааит:
Аҭабиа хьшәашәаҿ, исызгәамҭакәа,
Сышкыдиаалаз сыбла нҭааит.

Снышьҭнаԥаан иаразнакала
Ихааҙа аԥхыҙ сынҭанагалт:
Ҽыхәак сақәтәахуп, са схала
Ҳаѡны ашҭа ду скәаруа сҭалт.

Снадыххылеит ҳахьатә кәасқьа,
«Чоу!» – хәа сышьхәа насырбан.
Уа уаѡ дшыҟамыз ангәаста,
Ҷыстит ус: «Бабаҟоу, сан?!»

«Аа, нан, уан дукәыхшоуми!..» –
Лыбжьы геит аутрахь сан.
Сабгьы уаҟа дцәаҕәо дтоуми,
Аҳәитцәхәа ажәла иҟьоит, абан…

Сҿеы сынҿыжәԥан «бзиа жәуааит!» ҳәа
Снарыдгылеит сгәыргьатцәа.
«О, мшьҭабзиала, бзиала уааит!» ҳәа
Сгәыдыркылон урҭ гәыкуа.

Иаакьыркьырт иахьгылаз сҿыхәа,
Иԥашашо ҳашҭа агәта.
Убасҟан аҭҳарцәхәа сааҿыхеит
Аҭабиа хьшәашәаҿ сҟәызгаҙа…

Ус иҿааихеит танкла джәыло,
Ҳҭабиа ҳҭеикәаҳарц аҕа.
Аха ҳарҭгьы ҳгылт гәышԥыла,
Гәышԥуп уаҟа ииааиуа шьта.

Гәышԥыла ауп амца ҳшаԥылоз,
Уа лацәааихьшьрак ауам.
Уи нахыс сара санжәылоз,
Абри аԥхыʒ слабҽабан:

«Ааи, нан, уан дукәыхшоуп!..» –
Лыбжьы гоит ауҭрахь сан.
Сабгьы уаҟа дцәаҕәо дҭоуми,
Аҳәиҭәҳәа ажәла иҟьоит, абан!

СҨЫЗЦӘА АСОЛДАҬЦӘА

Ҳагәқәа еилаҳҵон, ҳҽаҵа еиҩаҳшон,
Ҳа ҳаибахьчо абылраҽы.
Шәаргьы саргьы ҳмахәҽа еилаҳҵон,
Ҳаицсолдаҭуа ашьоураҽы.

Шәара шәыда схазы мацара,
Схы ахызбаауеит аԥсынҵры.
Шәара шәыда жәҩан ԥшʒара
Сиеҵәа зкыдлом изаҵәны!

Шәаргьы саргьы ҳзеицрыҵуама,
Анык ҳлыхшазшәа, ҳаԥсы еилоуп,
Аҭынчра аусаҽ ҳкеибажьуама,
Мап, шәаргьы саргь ҳгәеисра акоуп.

Са сгәы шәҭытҵуам, сыбла шәхытҵуам,
Сыԥхыʒ шәалоуп есуаха.
Шәара шәыда са сызхәыцуам,
Схы шәықәысҵап, ианаҭахха.

ҲХЫРХӘАП УРҬ РҼАПҲЬА

Исхызгахьеит арыхьҭшьра, анаатә, асырҳәы,
Снапы сатәҳәо, сгәы ҭаʒызʒо, аҭабиа сҭатәаны.

Исхызгахьеит абзарбзан бжьқәа, ашәақьлԥа фԥы
Сара сԥызцәа асолдаҭцәа ԥызара рзуны.

Исхызгахьеит аҳышрагь, са сҟырҟы баны,
Ацәажәара сцәуадаԥны, сыбз сҿаԥаны.
Исхызгахьеит ажәылара амца, сымшира аҽны,
Гәалаҟара сымаҳамкәа аибашьра адәаҟны.

Исхызгахьеит амцәадара, аҵхқәа ршаны,
Сԥьаз хылпа еиқәыхьшәашәа, схы иахчынҵаны.
Исхызгахьеит апартизанра, савтомат кны,
Ашьоура амԥа саныланы, уиаз ҭоуба уны.

Саҭашәымҵан, саҭашәымҵан, сара сгәы аартны,
Хҳыргароушәа ус ахьысҳәо, са схазы игәаҕьны.
Зыбзоурала сааз здыруеит, урҭ зегь сыхганы,
Саԥьал ааира схьымҳакәа, са сеиқәырханы…

Ааи, издыруеит изыԥсаҵәҟьоу иҭахаз рыԥсы,
Убырҭ роуми сеиқәзырхазгьы, излаҭоу сыԥсы.
Убырҭ роуми ҳа ҳзыхьчазгьы ҳамԥсуа бзанҵгьы.
Шәааи, ҳхырхәап урҭ рҿаԥхьа зыԥсы ҭоу зегьы!

АИБАШЬРА АШЫҚӘСҚӘА

Есшааира, есуахааира
Аибашьра абла аҭаԥшра,
Аццышәтәара, алԥеиқәара,
Ажәылара ашьоура…
Зқьи-ԥшьышәи жәаа мыш дуҳҳа
Аҭабиа хьшәашәа аҭатәара…
Абԥьар харшал, еиҵарпапа,
Ауаԥ иқәкны аҭырҟьара…
Абас иҟан урҭ ашықәсҟәа,
Урҭ амзақәа хьанҭаҳа,

Абас иҟан урҭ амшқәа,
Урҭ аҵыхқәа рлахьынҵа.
Урҭ ашықәсқәа иаҳзынрыжьит
Ишьаҳиҵу абаҟақәа,
Ихьанҭыцьзаҳгәы иҵарыжьит,
Ихамышҭыхәу агәырԥақәа.
Аха агәырԥа ҳҽаҳамҭароуп,
Ҳаҽеҳарҕәҕәароуп, ҳгәаҳҽанҵа,
Аибашьра ашықәсқәа иртәымхароуп
Ауаатәыԥса рлахьынҵа.
Урҭ ашықәсқәа урокхароуп,
Агәқәа рдаҟьақәа ирынҵа.
Урҭ ашықәсқәа уаҟа инхароуп,
Иахьынҳажьыз ибаҟаха.
Урҭ ашықәсқәа баагәарахароуп,
Ауаԥы дзымцауа еибашьра,
Урҭ ашықәсқәа ҟарулхароуп,
Адгьыл гәырҕьартә азхара.
Абцьар бжьқәа рызкхароуп
Ауаԥытәыԥса ҭынч иира.
Ҵыхәаҧҵәала иаҟәыххароуп
Абцьарқәа зегь раҧҵара!
Ауаԥытәыԥса изы иҧхаларцаз
Аҧсынраҽ еиҧш ашәахәақәа,
Аҳауа зԥыда ҳалалхарцаз,
Ауаԥ ихьаақәа зегь хәышәтәуа,
Аҧсынраҽ еиҧш ҧхынрахарцаз,
Ибаҳчахарцаз, зегь шәҵуа,
Есышықәсааира, есныхәааира,
Ҽаанбзиала ҳәа еиқәҽыҵуа!
Ашықәсқәа зегь рышықәсхааит
Аразҟы,
Аҵынчра,
Акрура!

Убри азыҳәан иаҙәыкхааит
Ауаатәыѡса рҭаацәара.
Убарҭ рыла егьыҙбахааит
Аԥсҭазаара ду агәрагара!

АБАҲЧА

Исгәалашәоит ҳануԥырҭуаз,
Ҳнеиуан ушәҭқәа рҿыхразы,
Уҟармаҵыс шәаҳәон ҳазҿызҭуаз,
Иҳаԥхьозшәа абԥьар шьҭыхразы.

Зназы аҟармаҵысгьы уԥырҵит,
Аҕа данааи иаԥшәымадаз?
Абҕьиаҵәада зегь уцәирҙит,
Уи узынхазшәа шәымаҭәас.

Аха ҳаԥсадгьыл иагеит аиааира,
Уи иамыхьт агәкаҳара:
Аҟармаҵысгьы узнеит, есааира
Ишәҭуеит утҵла еихаҳара.

Уажә абар, игәазырҳаган
Аапынраз ишәҭылаша,
Ицәырҵуеит ушәҭқәа гәыҟаҵаган,
Ҳхьырпар узларпылаша.

УА ШЬЖЬЫБЗИА, ААПЫНРА!

Уа шьжьыбзиа, ааԥынра, амати хзыртыз,
Гәырҕьаҿҳәаша нхарала змаҿақәа ҳзыркыз,
Иҳаскьын-ҿа аагагаха аҙаҙа казыртәа,
Идгьыл рыԥсаҳәагаха иазыруа аԥсата!

Уа шьжьыбзиа, аапҵынра, зегь ргәы зырдуз,
Сбаҳча, сыбна, сырхақәа рышәҵатәы зҙахыз,
Пштәы хкыла сыдгьылаҷ ауарҳал қәызҵо,
Мра шәахәала игәыдкылан, зегь ргәы ҟазҵо!

Уа шьжьыбзиа, аапҵынра, зымшқәа аззырҳаз,
Зегь ргәы уанаалауа, аҽехәапҳьыҙ зырҳаз,
Еиқәызҵауа анхарамца, абылфԝы хааҙа,
Амхурсҵа кәазақәа, рылԝақәа хәхәаҙа…

Уа шьжьыбзиа, аапҵынра, март мза пшьба,
С-Апсынра мратәылаха, аапынра азырба!
О, рразҟы мԝа дуҙҙаха, Апсны апацәа
Рхаҵара ашәа ухыԝуа, игоит игәырҷьаҵәа!

Уа шьжьыбзиа, аапҵынра, идуҙҙоу зымусҵа,
Уара уоуп издаҳкыло ҳапсҵазаара ахаҵа!
Ҳашәа гәазырҳагаха, ҳамчқәа еизакны,
Ҳгәырҷьауа ҳаупылауеит, ҳуқәныхәо зегьы!

АУАԜИ АДГЬЫЛИ

Ауаԝи адгьыли рыпсабара
Адунеи иагәыҷырҵоуп,
Урҵ рыда иҟам бзиабара,
Зегь ахьыҟоу урҵ рҟноуп.

Уаԝыда адгьыл збаҳчахоума,
Изакәхозеи алакҵа!..
Уаԝыда адгьыл зыпсадгьылхома,
Еиқәзырхода ахәшҵаара!..

Ауаԝ иоуп адгьыл зырлахҷыхуа,
Уи ахазынахәра зыхьча.
Ауаԝ иоуп гәыкала иқәааазрыхуа,
Зегь зда ҳхәарҵаҙам ача.

Дгьылда ауаҩ ԥхьа дызцоума,
Дзыћалоума уи дуаҩны!..
Уиада уи игәахәтәы дахьҙоума,
Иаԥеиԥшхозеи иԥсынҵры...

Ауаҩы имҵәыжәҩа аԥша аныздо,
Афырхаҵара иргауа,
Зегь реиҳагьы амч-ғәғәа изҵо –
Адгьыл ауп, моторра зуа...

Адгьыл аћноуп иахьеиԥыло
Хыхьынтә амра ашәахәақәа,
Адгьыл ауп ауаҩ ишьҭа зныло,
Дҭахаргь ибаҩқәа зҵәахуа.

Адгьыл ауп зегь реиҳа изнаало,
Ауаҩытәыҩса имахәҽақәа.
Адгьыл аҽоуп иахьеинраало,
Иреиғьу ашәақәа ахьиируа..

Адгьыл, адгьыл, зегь зықәгылоу,
Зегь рдацқәа зааҙауа,
Даԥшәыманы ауаҩы дахьгылоу,
Уи иԥхҙаша зраҙауа...

Ишьа зызкеиҵәаз, иԥсы змеидаз,
Дбарақьаҵызтәыз ауаҩы,
Имца ахьҽеиҳәаз, имҩа злеидаз,
Изыԥсахуа арбан даҽеакы?!

Ауаҩи адгьыли рыԥсы еилоуми,
Аԥсҭазаара зегь ћазҵа,
Урҭ ргәырғьареи ргәаћреи акоуми,
Акы анакәха рлахьынҵа.

Ауаҩи адгьыли рымч-рылшароуп
Агәқәа зегьы иргәығырҭоу,

Ауаҩи адгьыли рылашароуп
Аԥсҭазаара лакҭас иазҭоу.

Ауаҩи адгьыли аразҟымҩа
Рзылихт Ленин Илиа-иԥа!
Ауаҩи адгьыли рҭынчра, рымра
Ирыхьӡынҩылаз са сҭоуба!

АХАҬА

Ахаҵа, уи данхаҵаха,
Иихҳәауа ажәа ҳәазароуп.
Ахаҵа, уи данхаҵаха,
Аусаҿ игәра газароуп.
Ахаҵа, уи данхаҵаха,
Ақәԥараз дыхиазароуп.
Ахаҵа, уи данхаҵаха,
Иҿахәгьы иҳәауазароуп.
Ахаҵа, уи данхаҵаха,
Иҿаҵахәгьы ифауазароуп.
Ахаҵа, ахаҵара данаҵаха,
Дцәыргатәым, дҵәахӡазароуп.
Ахаҵа данфырхаҵаха,
Ихьӡала ашәа ҳәазароуп.

АҨНЫҟА

Егьаԥьара сцаргьы, иныжьны сыҩнаҳа,
Егьаԥьара икаҷҷаргьы сиеҵәахә алакҳа,
Егьаԥьара снаӡаргьы сныҟәо, сыԥшаауа,
Егьаԥьара сагаргьы сара сгәы ԥшааua,
Зегь акоуп, аҩныҟоуп сшьаҿакәа ахьааua,
Аҩныҟоуп иахьсыхо сара сҵаацәара,
Аҩныҟоуп, аҩны иҟоуп са сгәы ахәышҵаара.

Егьаԥьара ирҳәаргьы сыхьыз рҽхәауа,
Егьаԥьара ирҭаргьы сашәақәа ҳәауа,
Ашәқәа сзадыртыргьы иҟьаҡьаҙа ақьааба,
Ашәҭқәа сдыркыргьы уаҟа лабҽаба,
Зегь акоуп, аҩныҟоуп сшьаҽақәа ахьаауа,
Аҩныҟоуп иахьсыхо сара сҭаацәара,
Аҩныҟоуп, аҩны иҟоуп са сгәы ахәышҭаара.

Ԥьара скараԥсара снеиргьы ԥсшьара,
Ма сыԥсадгьыл ахьҙала сцаргьы еибашьра,
Слашәхаргьы, сцыркьхаргьы, аиааира аагауа,
Снаҙанда, избандаҳәа са сгәы хыҵхыҵуа,
Зегь акоуп, аҩныҟоуп сара сахьаауа,
Аҩныҟоуп иахьсыхо сара сҭаацәара,
Аҩныҟоуп, аҩны иҟоуп са сгәы ахәышҭаара.

Егьаԥьара слаҳәыргьы, ахьҭацәгьа сакуа,
Егьаԥьара сыблыргьы, сыԥсахы еибакуа,
Егьаԥьара ссасыргьы, уа сыҽеҳаракуа,
Егьаԥьара сыԥсыргьы, сыблақәа еиқәкуа,
Зегь акоуп, аҩныҟоуп са сахьааргауа,
Аҩныҟоуп иахьсыхо сара сҭаацәара,
Аҩныҟоуп, аҩны иҟоуп са сгәы ахәышҭаара.

Аҭахызаргьы ԥацхаз сара сыҩнаҭа,
Аҭахызаргьы иацҵаз сгәыҷырҭа ахаҭа,
Аха уаҟа иамоуп сыжәҵыс хәыҷ атра,
Уаҟа иаҳа абжьы амоуп сара сыԥхьарца,
Уаҟа ԥшәымас самоуп, уоуп слахьынҵа,
Уаҟа исзеиқәуп амца, са сзырԥхауа,
Уаҟоуп схәышҭаара амца, сгәеисыбжь ахьгауа.

УИ ЛЫБЛАҚӘА

Уи лыблақәа сара сзыҳәан игәыкуазар,
Жәҩангәы икыду сиеҵәахә ахаҭоуп.

Уи лыцьымшь-па сара сзыҳәан иԥшʒазар,
Иаха избоз амзаҽа ахаҭоуп.

Уи лыхцәеиужь ԥаны исҽаԥсауазар,
Сара сзыҳәан шьыжьтәи мрашәахәоуп.
Лара лгәеисбжьы сара ислырҳауазар,
Уи са сзыҳәан имыцәо хәышҭаароуп…

Ицаҳәцаҳәо лнапы сылҭауазар,
Уи са сзыҳәан иреиґьу гәрагароуп.
Ҳаицәыԥхашьо, пату ҳзеиқәҵауазар,
Нас ҳѡыцьегь ҳԥеиԥш-мѡа акоуп!

БЫЦӘАН БҬЫНЧЗА

Быцәан бҭынчʒа, сышәҭ лашара,
Аха инхыбтит быблақәа,
О, бцәырҳазшәа бҽыхт сыхаара,
Бреиԥхыʒшәа аеҵәа рхьыблақәа.

Баақәԥсычҳан ацәа бҽабҭахт,
Ибыԥаыз ахыза нбыкәбыршан,
Аха дырѡегь бшызмыцәоз ґәабҭахт,
Ахәыцра бзааит аҽбыкәнаршан.

О, аԥҳәызба, бзиабаразар
Изыргәаҭеиуа бгәыґрақәа?
Иаргьы ба беиԥш амца ицразар,
Изыцәом ибла гәыґрақәа!..

ИАХЬАТӘИ АДУНЕИ

Избоит, адунеи кәымпылуп,
Џьара амшын ҭатәоуми;

Џьара ҭааршәуп, џьара дгьылуп,
Атәылақәа рацәоуми!

Џьара избоит Британиа,
Аԥсҭҳәа ахатәоушәа,
Даҽеаџьара – Испаниа
Алаґырӡ каҭәоушәа...

Џьара-џьара ақьыбжьы рҭыѡуеит,
Абахҭақәа хыџхыџуа,
Ашьажәцәа ашәиԥхьыӡ рзыѡуеит,
Иеиԥшхан ақәыџьма.

Џьара Америка абґаҳара
Еиѡыҳаҳа имлашьызшәа,
Шьоук убраќа рҽырќьара
Еихырҳәоит иаапкызшәа...

Урҭ ґыґуеит ирхыбаауашәа
Азиеи Европеи,
Ишаќьауеит ицхырааушәа,
Иахатәарц азоупеи!..

Урҭ маӡала еиҵадырпапоит
Атомлых абомба;
Ҳдыршәарц акәу, рыҽедырбабоит,
Шәырзыԥшишь. Иаабом-ба?..

Иаабоит, адунеи кәмпылуп,
Ҳаблақәа ҵарӡоуми:
Џьара ҵааршәуп, џьара дгьылуп,
Атәылақәа рацәоуми.

Аха стәыла еиґьу тәыла
Сымбаӡац хаҭала,
Стәыла ќьаќьаӡа зегьрыла
Сықәԥшуеит лакҭала!

Сара стәыла зқәу мҩа иашоуп,
Илашоит иасааира;
Стәыла абзиабара дуӡӡоуп,
Стәыла иагоит аиааира!

УЗҚӘУ АМҨА

Узқәу амҩа ииашоу мҩазар,
Умҩахҟьашам, хара игоуп.
Узқәу амҩа мҩа лашазар,
Иухыку ажәҩангьы еихыккоуп.

Узқәу амҩа ԥхьаҟа игазар,
Уара узыҳәан имҩа ԥшьоуп.
Узқәу амҩа разҟы мҩазар,
Ухы ақәутҵаргьы, уи хьӡыԥшоуп.

АГӘЫҒРАҚӘА

Ауаҩытәыҩса игәыҕра заҟароузеи,
Гәырҕьара иман иара данииуа.
Ауаҩытәыҩса игәыҕра иалшаӡоузеи,
Дгьыли жәҩани рымаӡа ԥшааua!

АгәыҕраҚәа ԥхьаҟазын измамда,
Игәыҕырҧадоу амҩақәа мҩаӡам.
АгәыҕраҚәа зыԥсы рымадамда,
Игәыҕырҧадоу ашықәсҟәа шықәсӡам.

АгәыҕраҚәа дарбан ирҽагылоу,
Жәҩан иатҵәарахь аетҵәақәа былуа?
АгәыҕраҚәа дарбан ииаанызкыло,
Адгьыл ԥшӡа шьала икәабауа?

Мап, бзанҵык агәыҕраҚәа ҭахашам,
Ауаҩытәыҩса урҧ ихьчонатцы.

Мап, бзанҵык агәыҕрақәа зынҵәашам,
Аԥсҭазаара агәы еисуанаҵы.

Ауаҩытәыҩса игәыҕрақәа қәпаароуп,
Наунагӡа шәарҭара ҟамҵо.
Ауаҩытәыҩса игәырҕьара азҳаароуп,
Наунагӡа игәахәтәы дахьӡо.

Ауаҩытәыҩса игәыҕра заҟароузеи,
Гәырҕьара иман иара данииуа.
Ауаҩытәыҩса игәыҕра иалшаӡоузеи,
Дгьыли жәҩани рымаӡа ԥшааua!

АГАГА

Уанныҟәауа иуцныҟәозаргь,
Ахала изымцауа ԥьаргьы,
Уануасҭо иуцуасҭозаргь,
Лыҵшәак ҳәа амамкәа аԥьаҷы,
Уаныламҵо иуцламҵозаргь,
Ажәла азымҟьауа амхаҷы,
Уаныгәырҩо иуцгәырҩозаргь,
Абла иҭымкәо лаҕырӡы,
Алашьцараҷ ишьҭабозар,
Аҿаӡозар уа ишәаны,
Алашараҷ иқьақьозар,
Зегь ззеиԥшу хьыԥшыҩны,
Нас изхәарҭои, ихаҵадоуп,
Шәшьыра еизадоуп есқьынгьы,
Имусҭадоуп, ишьҭамҭадоуп,
Игәыҕырҭадоуп аԥсынҵры.
Ҳаҕо-саҕо ус дҟаароуп,
Наунагӡа хьыԥшыҩҵас
Ҳаҕо-саҕо ус изҳароуп,
Иԥсынҵрыдоу гагаҵас.

АДГЬЫЛ ГӘАКЬАҨ

Адгьыл гәакьаҩ крызундаз ҳәа
Ауп сшықәу, Анцәа ибааит!
Адгьыл сықәнатц, дықәмындаз ҳәа
Сзырҳәауа ҳаҕоу сибааит!

Адгьыл гәакьаҩ, са сгәы зцәымцо,
Ашәақәак шәа шәзы исҵынхааит,
Адгьыл гәакьаҩ са сызхьымʒо,
Сашьцәа, сықәлацәа шәахьʒааит!

Адгьыл гәакьа ауп сыздызкыло,
Зда смоуа аҵыхәтәанʒа.
Адгьыл гәакьа ауп изықәгыло
Сара сышәҵыш хәыҷ пытуа.

Адгьыл гәакьаҩ, сара стәымкәа,
Уи сшаԥшәымоу ус саанхааит.
Адгьыл гәакьаҩ еимактәымкәа,
Ԍбаƙа метра сзалырхааит.

Адгьыл гәакьаҩ крызундаз ҳәа
Ауп сшықәу, Анцәа ибааит!
Адгьыл сықәнатц, дықәмындаз ҳәа
Сзырҳәауа ҳаҕоу сибааит!

* * *

– Адунеиаҩ зегьы иреиҕьоушьозеи? –
Абас исырҵар азҵаара,
– Адунеиаҩ зегьы иреиҕьасшьоит, –
Аҵакс абас сҳәоит сара, –
Ауаԍытәыԍса игәарагара.
– Адунеиаҩ зегьы иреицәоушьозеи? –

Абас исырҭар азҵаара,
– Адунеиаҿ зегьы иреицәасшьоит, –
Аҭакс абас сҳәоит сара, –
– Ауаҩытәыҩса игәы анырхара.

ААҧЫН МРА

Амра шеишеи, ахьтәы жәлақәа ланаҵозшәа,
Иашаҳаҭны аапынра аамҭа шаҳзааua,
Адгьыл ҧшъаҿ аҧсаҭыҩра шьҭанаҵозшәа,
Мрагыларахьтә шьыжь иаацәырҵит иччауа.

Зегь гәыдкыло ирҧылауан, анра ауазшәа,
Ахатә гәыҳәҧыхш рзаанагазшәа ирыҧханы.
Аҧсабараҿ зегь ргарақәа арҵысуазшәа,
Зегьы ирзеиҧшны, зегьы рзын иаапынраны.

Ргәы шьҭнахуан иршаҳәшаҳәуа адәеиужь дуқәа,
Инеиҧынкылан ауарҳал иаҵәа шьҭаҵауа.
Абаҳча иҭалон, аҩны иҩналон ашәахәа ссирқәа,
Гәапхарала араҙныш ҙаҙа лбаадауа.

Ааҧын мра аҿырнаҭоит зегь хырҳагас,
Уи ҳақьымуеит аҧсабараҿ зегьы рзы.
Аҧсҭазаараҿ зегьы рзыҳәан ҧсеиқәырхагас,
Иҳамҭа дуҙҙан икыдырҵазшәа жәҩан агәы.

Иара азыҳәан игәадуроуп с-Аҧсынтәыла,
Ахазын ара илнахызшәа ахәышҭаара…
Убри азакәхап изахьҙырҵазгьы Амратәыла,
Ааҧынра аамҭа нҵәара ахьақәҙам Аҧсынра!

Амра шеишеи, ахьтәы жәлақәа ланаҵозшәа,
Иашаҳаҭны аапынра аамҭа шаҳзааua,
Адгьыл ҧшъаҿ аҧсаҭыҩра шьҭанаҵозшәа,
Мрагыларахьтә шьыжь иаацәырҵит, иччауа.

УРЫСТӘЫЛА

Урыстәыла, о, Урыстәыла, згәамч еинҭәылоу,
Ареспублика дгылақәа зегь раҳҭынра,
Ахақәиҭреи амҩа иашеи ирԥьынԥьтәылоу,
Аиашьара ԥшьеи аиҩызареи ргәыҕырҭа.

Уара уоуми ԥхьаҟазыҳәан, ихьамҵҳакәа,
Иазыкәгылаз аԥсынҵры-мҩа зегьы рзы,
Забиԥара фырхаҵара мырԥхашьакәа,
Имҩақәызҵаз ареволиуциа ду аԥсҟы.

Урыстәыла, о, Урыстәыла, жәлар еидызҵаз,
Аҵеицәа дуқәа дауаԥшьха изыхшахьоу,
Адунеиаҿ адунеи ҿыц аера аԥызҵаз,
Аԥьанхаҩыжәлар рыԥхҳаша ахә зшьоу…

Уара ишьҭухыз аидара шьҭызхуадаз,
Изаҟароузеи зҭакԥхықәра угаз адҵа!
0, Урыстәыла, удам-здам изгәаҕьуадаз,
Изыҳбуадаз апролетарцәа рлахьынҵа?!

Урыстәыла, о, Урыстәыла, уара уашәа
Аидгылареи аиҩызареи рыбжьы ахуп.
Уззықәпауа, уззықәгылан иуҳәауа ажәа
Адунеиаҿ ашәарҭадара аус иазкуп.

Амилаҭқәа рыԥсаҭыҩра ахьыҟоу гәазҭо,
Урҭ ракзаара гәцаракрала изырҕәҕәауа,
Урҭ ԥкымкәа, реизҳазыҕьара амчра азҭо,
Реизыразреи реицхыраареи мҩақәҵауа…

Уара угәы ҭбаа, угәыразра – зегь аргамоуп,
Аиаша уашьҭан, аиаша уашьҭоуп есқьынгьы.
Уара удгьыл беиарала гәадура амоуп,
Уаламысуп зегьы иреиҕьу аԥсынҵры.

Умра анлеиуа мраҭашәарахь, ишеишеиуа,
Умза аацәырҵуеит мрагыларахь ижжаҙа,
Уиеҵәа хьҩежьқәа ахьқыдтәалоу икеикеиуа,
Ужәҩан ссируп, игәазырҳагаха, ииаҵәаҙа.

Урыстәыла, о, Урыстәыла, уҭоурых нагоуп,
Забиԥара ҩашьара ақәымло бзанҵы.
Зегьы рзыҳәан уҷырԥшыгоуп, улашарбагоуп,
Зегь ргәыҕра амҵәыжәҩа азҭо ԥхьаҟазы!

«БЗИАЛА!» АЗЫСҲӘОМ

Асолдаҭра аформа сшәыхны,
Ԥсшьара ҳәа смааит аҩны.
Асолдаҭра ацәаҩа шьҭыхны
Ауп сшыҟоу иахьагьы.

Асолдаҭра бзанҵы иҟәнысшьом,
Сгәи сшьамхи еиццонаҵы.
Асолдаҭра ачын хьмыҙҕысшьом,
Ҭоуба уа, сықәԥонаҵы.

Сыҷкәынра амч уи иазныжьны,
«Бзиала!» азысҳәом иахьагьы,
Шәҟәы хәҷыкгьы уи азы иҵыжьны,
«Аҭоуба» ахьҙысҵеит уеизгьы.

Шьҭа апоетра сҿамариаша,
Ԥшьаала сшьаҷақәа еихгауа,
Ажәеинраала гәыла арԥхашьа
Сзалыршонда, смыццакуа!..

Убраҟагьы ссолдаҭхонда,
Чынк сыхнамхуа бзанҵы,
Убраҟагьы исызкаҭәонда
Илҵшәадамкәа аԥхҙы!

КӘЫҨ ИШЬХЫМЗА

Кәыҩ дтәаны ашәшьыраҷ,
Дшаԥхьауаз ашәҟәы,
Рыѡнашьҭахьҟа ахшьырахьтә
Бжьык иаҳаит «ауу».

Шьхак гылан, имѡасны,
Ирҷытцны рҭаацәара,
Иԥхеибаҵа, еивасны,
Ицозаап ҿаԥьара.

Ашәҟәыԥхьара дааҟәытцны,
Кәыҩ аԥацхаҷ дааит.
Акәакь даакҷагьежьны,
Ведра дук иԥшааит.

Аведра дасуа, дасуа,
Дрышьҭалт рыбжьы ахьгоз,
Аха дара аанҷасуам,
Дыѡит урҭ ахьцоз.

Кәыҩ акеѡ-акеѡҳәа,
Иведрабжь гауеит,
Уи ихаҭагь апҟеѡҳәа
Абар, дрыхьʒауеит!

Азныказ еилагьежьуа,
Ашьхытцә ааилаѡѡит,
Ҵлакаҷы иахагьежьуа,
Рыбжак аахынҳәит.

Кәыҩ иведра акеѡбжь
Урҭ еизнагауеит,
Кәыҩ иведра аҕьеѡбжь
Ргәы ҟанаҵауеит!

Еилаҭыруа, еилахынҳәуа
Хәырмак иааҟәнтәалт.
Еилазазо, еилаҳәыԥуа
Уаҟа зегь еинаалт.

Ҧеырҭынчны, ҧееизакны,
Ршьап хәыҷкәа еибаркы,
Еиқәтәоуп ҧеыҧееиҙаны,
Мҵәышәк иаҟараны.

Кәыҷ хәыҷ дымтәаҙакәа,
Иѡызцәа рышҟа дцеит,
Ашьха бнамҵаҙакәа
Ишникылаз иҳәеит.

Игәырҧьо, иццакы-ццакуа,
Шьхымҙеиҳәак рыԥшааит,
Наҟ-ааҟ еимак-еиҷакуа,
Ахәырматцлаҷ иааит.

Ашьхымҙа дыргылеит,
Ацхарпа ҭшьны.
Ашьхыҵә рыбла ихгылеит,
Рыѡнаҵа хианы.

Кәыҷ иведра акеѡбжь
Урҭ еизнагауеит,
Кәыҷ иведра аҧьеѡбжь
Ргәы ҟанаҵауеит!

Кәыҷ иѡызцәа еивасны,
Мҵәышәла илбааганы,
Иҭаркит ирулакгьы,
Ашьха рмаршәа кны.

Абар, игәазырҳагаха,
Ашьхымҙеиҳәа ҭәуп.

Ахәыҷқәа еибархагаха,
Агәырҕьара иаҿуп.

Абарҭа рибаҭома,
Аԥхӡы рҿыкәкәа.
Ҭынч ргәы рзыртәома,
Иадгьежьылоит уа.

Ахәыҷқәа ари ауха,
Рышьхымӡа ҭахәҳәаны,
Ашкол ахь ирыма
Иааит зегь еиманы.

Абаҳчараҿ инкылсын,
Адәҳәыԥш агәҭаны,
Ԍ-шьаҟак надырсын,
Иныкәдыргылт «аԍны».

Абар, игәазырҳагаха,
Шьхала ашьхымӡа ҭәуп.
Ахәыҷқәа еибархагаха,
Агәырҕьара иаҿуп!

Адырԍаҿны ашьыжьӡа
Инеизар ахәыҷқәа,
Абар, иахьҭоу ашьхыцкәа,
Абаҳчараҿ «иҳәуа!»

Рҭыԥ-рҭышә ианаалауан,
Ашьхақәа еилаԍԍы,
Игәарҭуан, игәарлауан
Ашьха-акруԍы.

Зеиԥшҭам аԥшәымоуп
Кәыҷ хәыҷ урҭ рҿы,
Ашьхақәа разҟ рымоуп
Иԍызцәа рнапаҿы.

Аҙацәа рыԥсахлап
Ҷыц ес-аапынра,
Арамка ҟарҵахлап,
Убас ес-ԥхынра.

Хлаԥшрак ҳәа рыгҙам,
Игәарҵоит есымша.
Ашьхақәагь арныгҙам,
Иацырҵоит рылша.

Уажә игәазырҳагаха
Арамка цхала иҵәуп.
Ахәыҷкәа еибархагаха,
Агәырҧьара иаҷуп.

Кәыҷ иведра акеѡбжь
Зегь еизнагауеит,
Кәыҷ иведра аҧьеѡбжь
Ргәы ҟанаҵауеит!

Рышьҭамҭа еиҵыҵуеит,
Абаҳча ҭырҵаааua.
Ианрыхәҭоу еиҷыҵуеит,
Ҭаацәаала иҷиауа.

Есышықәса игылоит,
Иацлоит рыѡнаҭа;
Игылогь аангылоит,
Ибналаҙом шьҭа.

АԤСЫЦҚЬАРА

Шьыжьымҭанла са сгәы азнеиуа,
Усура сцалоит.
Сымшәо, смырҳауа сахьнеиуа,
Изуагь ҵоурахоит.

Сус аҽаԥхьа исуалу здырыр,
Сумҭагьы цқьахоит.
Аха исуалу анысзымдыр,
Зегь еиқәатҵәахоит.

Аусураҿ аԥсыцәгьара
Уи сҟазшьоуп саргьы,
Аха аусураҿ аԥсыцқьара
Реиҧьасшьоит зегьы!

АИЗАРА ДУҚӘА РХАН

Уаҟа днеиуеит, махәҽеилхәала
Азауадаҿ иуасҵо,
Амхурсҵаҿ барақьатла
Аҿеаѽра беиа ду заажо.

Уаҟа днеиуеит гәыразыла,
Ан, гәыԥҳәыла атҵеи дзааҙо,
Ашкол аҽы рҵага шәҟәыла
Ҳҵеицәа атҵара дзырҵо.

Уаҟа днеиуеит акосмонавтгьы,
Афырхатҵа, зыбла ччо.
Уаҟа дықәгылт апоетгьы,
Жәала асахьақәа хзырҷо.

Иалацәажәоит уаҟа аргама
Ҳара ҳԥеиԥш, хлахьынҵа,
Ҳаԥхьаҟатәи апрограмма,
Ҳара ҳус, ҳара ҳадҵа.

БГӘЫ БАЗҴААР...

Сара сыԥшра быхнамхҙеит,
Сышҟа бхы анбырхоз.

Са смазарагь баанамгаʒеит,
Бгәы акәын сызгәаԥхоз.

Бгәы базҵаар, ибанаҳәап
Ус ишаҭахыз.
Бгәы базҵаар, еиҭанаҳәап
Абырграгь шаҳзыԥшыз. …

АФАШИЗМ ЦҚЬАХОИТ

Иабаҟоу аҭынчра,
имацәысуеит,
игәыргәыруеит.

Закәызеи итҟәацуа?
Исашәҳәа,
уи башам.

Афашизм ахаԥыцқәа
еихнахит,
уи здыруеит.

Абар,
хаԥсадгьыл ахь
иоунажьт уи ашҳам.

Изышьҭоузеи
уи амаҭ,
ибнеикыз аргама.

Агәы иҭоума
инаʒарц
ҳа ҳашәҭыц
аҟынʒа?..

Уи маʒа
ихәыцҟьеит,

иаапкыми,
бжьы аргама?
Аха ҳашәҭыц
изафԝышам
Гитлер иԥынҵа.

Уи иԥынҵа ахыԥшала
ҳаԥсадгьыл
агьама,

Гәеиҭама?
Дахаԝеит
ҳҿаԝрадгьыл
иҭбаау.

Аҳәа еиԥш,
ҳбаҳчаҿ
дбылгьарц
иҭаххама?

Ҳамра
атыԝ иаиркырцу,
уи азаара
ззаау?

Аха ҳашәҭ
ацынхәрас,
дафԝып
мраҭашәараҿ,

Уа иԥсцәа
ржьабаа,
ахәа злыҵуа,
еилашуа.

Цқьа игәеиҭап
иҵаулоу

адамра
лашьцараҽ,
Ҟәарашха
ир рыхшыбаѡ
ахьеиқәыжьу,
ихәаша.

Мыч дула
игылт
ҳажәлар,
сыԥсадгьыл ахшара,

Игылеит иаҙәыкны,
абԥьарла
иқәԥарцы.

Дунеи зегьы
иадыруеит
ҳа ҳииаира,
ҳалшара,

Ҳа иҳақәлаз
уи дыҙҙоит,
дымҽыхо
бзанҵы.

Сара издыруеит,
афашизм
аԥсра мѡа
иангылоуп,

Аԥсымҵаз ицҳарцоуп
хаԥыцла
ҳа ҳҽы.

Аха, ҳәагәыжьла
ишьаҳаушәа,

ԥхьа изымцо
иаанкылоуп,
Шьҭа
шьҭахьҟа
идәықәлашт
аԥсы
еиқәнархарцы.

Иахьҭиааз
аҭыѡраҷ
ахшыбаѡқәа
ҭагылоуп.
Иаргьы убра
иҭыблаахоит
изымгыло бзанҵы.

САБДУ ИЕИХЫМЦА

Аррахь сдәықәлон. Шьыжьмҭан акәын,
Арраз сарҭмаҟ дырхиахьан.
Иныҳәа-ныԥхьоз сабду иакәын,
Уи зегь реиҳа игәы ԥшаауан.

Инап ԥьаԥьа сыхәда инықәҵа,
Ус даацәажәеит: – Смоҭа, дад,
Узыднагало ҳаҭыр рықәҵа,
Иуднагало рҟазшьа гәаҭ.

Аррахь ирго ахацәа рами,
Уажәшьҭа ухаҵами уаргьы,
Арра ахаҵеиз иуалԥшьами,
Ҳаумырԥхашьан, дад, ҳаргьы.

Нас иԥьыбахь инапы неиган,
Иеихымцаҭра ааҭигеит уа,

Дмыццакыкәа, ишьаҽа ааихиган,
Ус иҳәеит, дысҽаԥшуа:

«Дад, аихымца амца аркьаҭом,
Инанагӡошәа абдуцәа рҳақ.
Ҳамҭа дуҵас уи уаркьаҭом,
Аха иумаз сҟәырҷахак…»

Иааимысхын сџьыба инҭастцеит,
Игәы нмырхакәа, са сааччан.
Нас саахьаҳәын сымԥа саццеит,
«Абзиараз!» ҳәа ажәак насҳәан.

…Арду рымԥа, мԥа мариамызт,
Уи иаӡрыжәуан ҳамч еидкыл.
Мраҭашәарахь иҵынчрамызт,
Уа аибашьра амца ҳнаҽагылт…

Уаҟа мши ҵхи еилаҳҳуамызт,
Иаҳнарбомызт алԥа жәԥан,
Амра ԥхара ҳазгәаҭауамызт,
Амза ҽыкәаҳала ихԥан.

Уа зны-зынла ҳҽеадаҳкылон,
Аҭабиа – ахыхьчарҭа ԥшааua.
Уи зны-зынла ҳгәы ааннакылон
Амахорка, қьаадла ирҳәуа..

Аха амца змадаз, амца,
Асԥычкақәа зегь цәаакуан.
Уа инеихьысшьыр сабду «иҳамҭа»,
Қәицшәа амца анаркуан.

Ҳара усҟан мцак аабазшәа,
Арыхьҭашьра ҳхыҵны ицон.
Хәышҭааракаҽ ҳныҽеҳәатәазшәа,
Ҳаҽеҳарԥхазшәа ҳгәы иабон.

Зны ифырҭынха аԥша ҳҽасуан,
Зных икыдҭәон ақәаршѡы.
Зны ишьҭарҭаауа анаатә асуан,
Иланашьҭуан зны асырҳәы.

Уа инеимда-ааимдо иҳалаагалон
Сабду иеихымца неихьшьуа.
Иара ахала иаҳҽанагалон
Ацәымса афѡы хааҙа.

Ус шаҟантә иҳахәаахьазыз
Аԥыртә еихымца мцәааакҙауа.
Ус шаҟантәгьы иахьчахьазыз
Асолдаҭцәа ҳхәышҭаара!

Сабду исиҭаз убри «аҳамҭа»,
Сгәы икыдушәа збоит уажәгьы.
Убысҟантәи иажәа-ҳәамҭа
Хашҭра сзаԥәлом бзанҵгьы:

«Дад, аихымца амца аркьаҭом,
Инанагҙошәа абдуцәа рҳаԥ,
Ҳамҭа дуҵас уи уаркьаҭом,
Аха иумаз сҟәырҷахак!»

* * *

Аамҭа, аамҭа мал хазыноуп,
Нарха инаҭоузар ауаѡы.
Аамҭа ззыҟоу зегьы рзыноуп,
Рхы ирзархәар иазгәыҳәны.

Аамҭеи ауаѡи еигымхароуп,
Ирыҙбароуп зегьы ртәы.

Урҭ ҽҳәарада рхы рыхьчароуп,
Наунагӡа иаанхартәы.

ААҧЫНРА АМШ ИАЗҲАУАН

Амра хааӡа аҽарцаҳәцаҳәуан,
Аапынра амш иазҳауан.
Адгьыл ҟәанда аҽаршаҳәшаҳәуан,
Ииаҵәаӡа аҳаскьын аауан.

Апсаатә ҽыжәлауа иҧырҧыруан,
Ашәа цәырго, игәырҧьаҵәа.
Аапынра амш зегьы ирныруан,
Ахылԥ-ҧсылԥ хаа карҵәа.

Апсабара агәы ннархозма,
Аҳәиҵәаҳәа зегь рыжәла аҟьон.
Ахандеиԥцәа ҭынч изтәозма,
Аҳаҳаира ҳәа ицәаҕәон.

Рҽееиларҳәауан ашәаҧыцьаҧ,
Иҧыцу амаҭәа ӡахны.
Ашәҭқәагь ажәеинраала рԥычап,
Аапынра амш иазгәыкны...

Амра хааӡа аҽарцаҳәцаҳәуан,
Аапынра амш иазҳауан.
Адгьыл ҟәанда аҽаршаҳәшаҳәуан,
Ииаҵәаӡа аҳаскьын аауан.

АИҴАҲАТӘҚӘА

Аиҵаҳатәқәа еиҵазҳауа,
Аус ду ҟаиҵоит,
Аихаҳатәқәа еихазҳауа,
Игәахәтәы дахьӡоит.

Уи иааҙоит абаҳча, ақәатҵа,
Аԥхҙы каҟьо,
Убри иакәхоит афырхатҵа,
Ԥхьаҟа хьҙы-ԥша зго!

СЫМРА АШӘАХӘАҚӘА

Амра гылеит, аа ишеишеиуа,
Игәазырҳагоу зшәахәақәа,
Абан икыдлан уи ахьҽеиуа,
Сара сгәатҵа иҵаԥхауа!

Иааицрытҵны изыҟалашам,
Иареи сареи ҳагәбылра,
Уи ахьсымоу мҽа сыхҟьашам,
Игәыднакылоит са схәыҷра.

Иасымшааира ԥхьаҟа сназго,
Изырманшәало сшьаҿақәа,
Иасымшааира аԥхарра сзаазго,
Иҵабуп, сымра ашәахәақәа!

АԤХЬАРЦА

Аԥсны аџьажәлар, агәаҟра иалаз,
Уашәабжьала ргәы џьбаран.
Ахақәиҵра жәа ирнушьалоз,
Еиҵамырхакәа ԥхьа иргауан.

Ахатҵа ихатҵа ара игәаҭеиуаз,
Гәыблыс дышьҭыхны иашәа уҳәон.
Ахақәиҵраз ԥхьаҟа инеиуаз,
Уи мыч дула игәы урыҕәҕәон.

Уԥсадгьыл иқәчыз аԥҵа еиқәара
Аџьажәлар рымч ицҟьа иагеит.

Ахақәиҭра-мра лашара
Март иузаанагеит.

Иахьа уашәа игәыҟаҵагоу,
Гәдула ирхылҟьа игоит зынʒа.
Аишьцәа аԥьажәлар, зымч еицнагоу,
Рашәа унылоит, аԥхьарца!

КЬЫРШЬАЛ ХӘЫҶЫ

Шьыжьымҭан икын какал,
Ашкол ахь дцон Кьыршьал.
Ус дышнеиуаз, Дәаб аʒы
Дныҷеԥынгылт Кьыршьал лассы.
Ацҳа хуп ѡахьхьи ԥьара,
Ицода уахь? Даашьоит иара.
Дшықәгылаз аҟәараҷы,
Батқәак неит аʒы ржәырцы.
Урҭ аниба, уа Кьыршьал,
Батк дақәтәан аʒы дҭалт,
Аха абат аʒы инҭатәеит.
Кьыршьал ишәҟәқәа бааʒеит,
Бжак ԥыжәжәеит,
Рцәа рхыҟьҟьеит.
Ус ашколаҷ иаст атҵәҵәа,
Аха, Кьыршьал аʒы ихьыҵәҵәа,
Дбааʒоуп уи иоуразоуроу,
Ас иабыкәу шьҭа дахьцо?..
Аашьара ауп абри зыхҟьаз,
Ишәҟәқәагьы зԥхасҭахаз.
Кьыршьал хәыҷ ихьыз шәмаҳаи,
Убри шәмыхьааит, аҳаҳаи!

АГӘАЛАШӘАРА

Исгәалашәоит ҳа ҳанхәыҷқәаз,
Ҳаицыхәмаруа ҳаншәаҳәоз,
Адәы агәҭаны аӡы иҭачуаз,
Сахыҧоит ҳәа уѡ уанцоз.

Арасатә лабадуқәа ҽыс ҳәа
Уара урықәтәан уанҽырбоз,
Ашәақьи ахәеи сышрызгәыкуа ҳәа
Амҽы иалхны исурбоз.

Умҽтә шәақь аҧсаатә инрықәкуа,
Укылпҧш, «ћәоѡ» ҳәа убжьы нургоз,
Ҳәала акшара уҽеыназкуа,
Абҕьы иатҵәара уаназцоз.

Ацәҳар иалхны аћанҭаруазқәа
Уӡара иакәыршо, ирыххо,
Иуршәуан бомбас ахаҳә ћәазқәа,
Аҽыгә-ҽыгәҳәа инеиныћьћьо.

Ианузҳагьы, иухамшҭӡакәа,
Аибашьратә ҵара уазцеит,
Уахьтәи баша ухнымҳәӡакәа,
Ҳаамҭаҽ уа угәахәтәы уахьӡеит.

Абар, уажә уаћа укомандируп,
Уара уабҧьар еилыбзааua,
Аҧьажәлар ду рыҽгьы удыруп,
Урҭ рћынтә салам зауа.

Иуҷаҧшьауеит бла ҵарыла,
Утәыла аҧьажәлар зқәынхауа,
Уацгәырҕьауеит гәамч дула
Ҳаҧсынҵры-еҵәа икаҧхауа.

ХААРАК АМАҘАМКӘА…

Адәы агәҭан ҵәаҵлак гылоуп,
Аҵәашла ҽажьуп уамашәа.
Са сҽы аҙы ааua саҵагылоуп,
Цырак ҽысхыр ҟамлошәа…

Амра агҙам, адгьыл амоуп,
Афѡгьы хаахуп ианпытуа,
Аха иаҽало агьама шаноуп,
Иҟам уҽы иузҭаҵауа.

Иаҽало хаарак амаҙамкәа,
Иарбан ус иара зынха?!
Иазҳаит ианаамҭаз еихаҳаҙамкәа,
Дамаҙамкәа уи ҭынха!

САҲӘШЬЕИҴБЫ ЛАХЬ

Саҳәшьеиҵбы, шьыжьымҭанҙа амра анкаҧхо,
Уи ахьтәы шәахәақәа бхы-бҽы ианыччо,
Издыруеит, аус ахь бышнеиуа ибгәарҧхо,
Аҵара дбырҵоит аҽар, рыбла ҭыцьцьо.

Саҳәшьа, ибгәалашәома, ҳара ҳанхәычқәаз
Аҵара ҳзырҵода ҳәа ҳанду ҳанлызҵааз?
Абар уажәы быччa-ччо, быхцәеиужь ҧаны,
Акласс быѡнагылоуп, бахьҙан ба бгәахәтәы.

Саҳәшьа, саргьы салгоит сызҭоу аҵара,
Абар уахь са снеиуеит ҳқыҭахь маҵура,
Издыруеит са снеира шәшаргәыргьо зегьы,
Снеиуеит исыцлан, адырра рҳаны.

Саҳәшьеиҵбы, сышлеиуа сызлаҳәа ҳанду,
Дыспылап лнапы ыргьежьуа ҳа ҳзын згәы ҭәу.

Уи игәалҭап лмоҭацәа иахьа ҳашлыхьӡаз,
Лажәымҭа шкәакәаҳа, зегьрыла ишкаҷҷаз.

АԥЬҬЛА

Уа угылоуп, аԥьҬла, ахәыцра ухҟьазшәа,
Ԥанаѡ зегь гәоуҭоит шьха ԥшала узазо.
Ацәҟьара-шьҭа иунхалаз ҽеимаа еиларҭәоушәа,
Амра аныҷҷалоит шәахәашәк аҿаԥсо.

Урыӡгаԥшуеит ашьхақәа ҭацахаҿ ҭаҳәҳәоушәа,
Ахрақәа, абҕабқәа зҿахәмаруа хланҵра.
Уа игәоуҭоит амшынгәахь аҕба-лѡа ԥстҳәоушәа,
Еихаччо цәқәырԥашла зҿахәмаруа аҟәара.

АԥьҬла, иудыруеит ажәытә аамҭа хьамҭара,
Амҳаԥьырқәа анцозгьы уахаанхап уара.
Иуаҳауазма рмыткәма, ргәаҟбжь шәаҳәара,
О, араҟа инзыжьуаз зхатә хәышҭаара?

Урҭ зныҬыз қьаԥҭамхеит, имыӡт абиԥара,
Уа игылеит ахьырԥар, иҿыхт Аԥсынра.
АԥьҬла, иубома разҟыла агәазҳара
Духеит, иахьа иуқәлоугьы дыҷкәыноуп абра!

ИШӘҬУЕИТ ЗЕГЬЫ

Ашәаԥыцьаԥ гәыдызкыло
Ашьыжьтәи аԥша,
Уахьыԥшлакгьы агәырҕьа зԥыло
Ааԥынуп, ианша!

Аӡаӡа ақәыҳәҳә ицырцыруеит
Ашьац иаҬәара, абар,

Џьара ажәцара ҷырҷыруеит,
Џьара – аҟарматцар!

Ааԥынтәи ашьыжь гәазырҳагоуп,
Ихируп зегь рзы.
Ааԥынра аамҭа – уи нырхагоуп,
Ишәҭуеит зегьы.

АУСУРА ШЫГРАМ...

Ааԥынгьы мчы имаҳамкәа
Жәла лазымцауа,
Аԥхынгьы мра дыцәҳамкәа,
Шәшьырала изгауа,
Ҭагалангьы иуы ыҟаҳамкәа,
Игәарлауа игииуа,
Убри иоуп ицәарҳгаха,
Хьмыҳгьы згауа
Убри иоуп иччархәҳаха,
Баша ҳча зфауа.
Убри са исызилатцонда
Ирцарны скалам,
Ихшыѡ аҟны исзынагҳонда
Уи акгьы дшаԥсам.
Нас еилимкаар дабацарыз
Аусура шыграм,
Адунеиаҷ ақәзаара
Аԥсы-бза ишихәҭам.

АТҞӘА ИАЖӘА

О, аԥҭақәа са шәгәасҭоит,
шәымѡасуеит ццакрыла,
Шәажәыз шәа шәа шәҟәашҳа,
шәышлоуп есқьынгьы.

Исашәҳәа, шәабацои,
шәхы абахоу шәеинҭәыла?..
Исашәҳәа,
цҳаражәҳәарас
шәыстахуп саргьы.
Ижәдыруама,
итҟәан иҟоу иатцкыс
разҟыла,
Шәа шәшеиҧьу, шәышҭынчу?
Шәабацои са сныжь?!
0, сшәыхәоит, сышьҭыхны
сыжәга уахь
жәԝангәыла,
Сыжәга, сыԥсадгьыл сшәырба,
уа скашәыжь!
Уи шәылымшозар,
ма шәанымԝасуа
Салам сызрышәҭа
сышьхаԛәа
ишәҭуа.
Исызрашәҳәа алагераҷ
афашизм шыцәқәрԥасуа,
Ишҭынчрам абраҟа,
сыԥстазаара шҙыҭуа.
Ирашәҳәа са сшыжәбаз
агәаҟра
сныԥшыло,
Уахи-ҽени сшазыԥшу
мра гыларц
убрахьтә.
Ирашәҳәа еилаԝынтуа,
сыԝнутцҟа
амца
аншыло,
Ԥьаҳаным сышҭагылоу
ишҳаму
шьоук рахьтә.

Ирашәҳәа, итҟәан иҟоу
абра амра
шсыцәкьаҵо,
Сахьгәаҟуа са сгәаҵаҷ
маʒашәк
шҵәаху.
Ирашәҳәа,
аихатә гәашә ду
сшьа жьакца
зыхьтатоу,
Ақьыбжьы-цәгьа
шахылҵуа,
снапхыцшьҭа зну.
0, шәарҭ аҧҭақәа,
ишәызҳәашам
са сҧеиҧш,
Шәызцәажәом,
бзанҵыкгьы
шәымцәажәац
уаҩҵас
Аха ирдырааит,
хыхьынтәи
ишәылсуа
ақәаршҩеиҧш,
Санхәыцуа
сылаҕырʒ
шцо цәқәырпаҵас.
Иадырааит сыҧсадгьыл
гәыкала
сшазыҟоу,
Иадырааит, уи азыҳәан
ишеиқәтәам
са сгәамч.
Издыруеит сыҧсадгьыл еиҕьу
са сзы
даҽеак шыҟам,

Сҭахаргьы уи иԥхьанакроуп
сыхшыбаҩқәа
ҭынч.

СТАЛИНГРАД

Сталинград ду, зыхьыӡ камшәо,
Уоуп ҳаҕа дахьдырԥьабаз;
Џьыԥьыла имыӡуа, зиеҵәа ҭамшәо,
Ҳамҭас аҳәа ззырчаԥаз.

Ҳхьырԥар ҕьеҩла зымч еизадаз,
Еицыруан Волга аӡаԥшаҳәа,
– Сталинград ду баррикадаз, –
Рҳәозшәа игылон ргәышԥы-ҕәҕәа.

Аԥҭа халон еилаҩынтуа,
Илашон уаҟа ашәақь-мца;
Алҩа далан аҕа дҩынтуа,
Изнеиуан ҳар ду ршәақь-ԥса.

Ииуа изымдыруа дгәаҭеиуан,
Ҳаҕа амца аҿикәнаршон,
Волга аҵаажәпа ӡыҵны илеиуан,
Ашьарҩаш ықәкьаса иқәшуан.

Сталинград ду, зыхьыӡ камшәо,
Уоуп ҳаҕа дахьдырԥьабаз;
Џьыԥьыла имыӡуа, зиеҵәа ҭамшәо,
Ҳамҭас аҳәа ззырчаԥаз.

МШЫБЗИА, АҞӘА!

Мшыбзиа, Аҟәа, сылашара,
Сузаахт ахарантә еиҵа,

Абар игәасҭоит умч-лшара,
Иԥшӡоуп зынӡа улакҭа.

Иухагылоу аҩада ашьха,
Еилаҳәоушәа бгьиатҷәала,
Аӡаӡа ақәҳәҳә убаҳча шәтышха,
Иҧыхоит шьыжь шарпы етҷәала.

Аха ана-ара аҭабиа жырҭа
Асахьа збоит ицәаарашәа,
Уа иҭатәазма бԥьарла еибыҭа,
Узыхьчоз ҳар баагәарашәа?!

Ахысыбжь ааҩуан, мышк ахдырпҳар,
Аҟәа, атәым сас дуқәлауан.
Аха ируазма атҷеицәа – ахьырпҳар,
Хьатҷра муа еицыкәпҳауан.

Аҕа хәымга ихшыбаҩ ҟәаҟәан
Бзыпҵа апҳаҩ ахь иқәнажьуан,
Аҟәарахьы иҳәаҭҳа алыкьуан,
Уахь ирбылгьо иҧықәнажьуан.

Иумыхьт, Аҟәа, лахьеиқәҵара,
Иҕьеит уҭабиа жырақәа;
Иазҳауеит уа упшӡара,
Шьацроуп убаҳча ашәшьырақәа.

Аҟәа, Аҟәа, сылашара,
Урыхьчон уҷкәынцәа жәпаҩы,
Урҵ анаамуа арахь ҧсшьара,
Уҩнашә ҟьаҟьаӡа ирзарты!

УАХЫНЛАТӘИ АҦСНЫ

Жәҩангәымза ҭәын ишеишеиуеит
Уахынла зқьыеҵәа рыгәҭа,

Етцәаԥьаа рхьыбла кәеицеиуеит,
Илахҿыхʒа, цәашьра руашәа.

Аʒаʒа ақәыҳәҳә, арха ԥшʒара
Уарҳалҭас ишьҭоуп иқәҭашәа,
Зегьы ыцәоушәа збоит аԥсабара,
Аҭынчра ҳәынҵқарра ауашәа.

Аха ицәам, ахьхьаҳәа илеиуеит акәара,
Аʒымҩас лакьҭоит ҽаԥьара;
Ԥьара абжьы гоит, итәам аʒлагара,
Аххаҳәа илагоит иԥыруа.

Игәасҭоит: аҿаҩахь иҷаԥшьоушәа,
Иххаʒа цәашьқәак ахьаку,
Иахьгылоу ԥшьаала, иԥхашьоушәа,
Иҕьазҕьазуа Ԥанаҩ шеибаку.

Исааскьаган Марыхә абҕаʒара
Аҟынʒа наҟәоула аҽҭаҳәҳәа,
Аҩадахьыҟа Ерцахә акатцәара,
Хҭарԥа шкәакәа ахоушәа, имаҳәуа…

Уа ахьшьцәа ргәарҭа аҭамҳара
Акәхап, ԥьара амца лашоит,
Зны-зынла иахыҩуа аԥсабара …
Уарла-шәарла алашбыжьқәа гоит.

Абаҳчақәа рымҵа ахьышәшьыроу,
Зны-зынла икаԥсоит аҵәақәа,
Ианрысуа аԥша иҟәандашьшьыроу
Инеихырхәоит рыбҕьы лацәҟәуа.

Уахынлагьы избоит жәлар рылшара,
Аԥсҭазаара ҭынч згәы еисуа,
Уахынлагьы ишәҭуеит аԥсабара,
Игәырҕьоу шьыжьымҭан зызшауа

ШӘААИ, ҲАИСАП!

Аҽеаԝра ибеиоу,
Ҳа ҳзырбеиоу,
Уи мал дуӡӡан
ҳа иҳааӡап!
Абан ижәбома,
Ҳԝызцәа тәоума?
Ҳрыҵамхакәа
шәааи, хрыхьӡап!
Еилышьуа ҳҽеага,
Ҳгәазырҳага,
Амх ҳазҵалаз
цқьа иаҳрашәап!
Аҽеаԝра хкыла,
Ҳара ҳтәылаз
Игәырҷьа чашәны
уи ƀалап!
Ҳашәа еинырԝуа,
Ашьха ирныԝуа,
Анҵ ҳраԥысны
аҽеага ҳƀьап!
Гәырҷьарала,
Махәҿа-ҷәҷәала,
Ҳҽеырманшәала,
ԥхьаƀа ҳцап!

АЖЬҴААԜЫ

Иҵаауеит ажь хыхь дыкәгылоуп,
Уи махәкы дшаҿыз шьыбжьааит.
Аха акалаҵқәа ҭәны иҵагылоуп,
Ииасуа ирҳәоит: «Уа, нар улбааит!»

– Бзиа збаша! Мзауӷ уоума,
Жьыкгьы уфап зны унатәар,

Ишгәазырҳагахаз убоума,
Сынтәа иҽалаз, ҳазҭаҭәар!..

Ус ҳәауа акьатрацә ду даахо,
Иҽихуан Баʒ ажьымжәақәа,
Нас ашаха цқьа днаха-аахо,
Амҵәышә лаишьҭуан ҵаҟа.

Шьҭа дылбааргьы ԥхашьароума,
Хәлааноʒа ҵла заҵәык иҭааит,
Аха уи аҵла иҽыҵзаап оума, –
Хәылбыҷеха х-уардынк изааит.

АДӘЫҒБАҚӘА

Џьара имҩасуеит, џьара иҭгылоит,
Џьара еиԥырҵуеит хәылԥазы;
Џьара ага адәқәа ирнылоит,
Џьара инеиуеит шарԥазы.

Аҳаԥы нзыжьуа, агәылшьап еиԥш,
Икылсуеит ашьхарахь џьара,
Ацҳа иқәлоит ахыҵҟьеиԥш
Днепр, Волга, аҷеаџьара.

Қарҵ идәықәлоит, иаауеит Аҟәа,
Ицоит Ростовҟа рхы рхауа, –
Харков шыҟоу, нас Москваҟа,
Уахь ҳа ҳдәыҒбақәа ццакуа…

Изҭаху цоит Ленинградҟа,
Рига, Киев, Минск, Донбасс;
Изҭахугьы Сталинградҟа,
Бақәаҟа, мамзар – Кузбасс.

Агеи ашьхеи зегь еимаздо,
Зегьы ззеиԥшу ʒни-ԥхни,
Адәыҕба дуқәа аидара назго,
Ауаа мҩазго уахыи-ҿени…

Амилаҭқәа ҭоуп ҭаацәоушәа,
Рымҩа акоуп, еилоуп рус,
Кыка-хшыла еихааʒалоушәа,
Аурыс, ақырҭ, абелорус.

Ҳдәыҕба азнеит асоциализм,
Ҳа ҳаишьцәоуп ҳшеибаку;
Ҳдәыҕба азцоит акоммунизм,
Уи амҩа дуʒʒоуп ԥхьаҟа изқәу.

СҲАБЛА

Сҳабла, уԥсабара ԥша
ахьысуеит ихәмаруа,
Наҟ мрагыларахь
каҵәароуп ухә-ду;
Еилаҿҿеоит уʒыхьқәа
иʒшәахха, имақаруа,
Иказказуеит раʒнышшәа
цәқәырԥашәк еиуатәу.
Ицырцыруеит убахәқәа,
цәлаауп ирхьынҳало.
Ашәарах шьапы-шьҭа
дамыҕшәа иахьынхаз.
Са игәасҭоит ашәаԥыцьаԥ
аихашьҭа ахьрынхало,
Са игәасҭоит аҳаԥқәа рҽышәҭа
агыгшәыг ахьтәауаз.
О, сҳабла, издыруеит,
уқьуан гәырҩала,

Ажәытәгьы уа уныжьны
мхаԥьырра ицахьан.
Уа уԥацхаҿ,
андугьы илхылгон мыткәмала,
Қьаԥҭоушәа еибарҟуа,
нырцә-аарцә ала шуан.
Агәырҕьашәа рҭыѡуеит
иахьа умʒырхақәа....
Абан са игәасҭоит:
аԥьԥьаҳәа ухшара
Ашкол ахь еицнеиуеит,
уа ирҵоит атҵара.
Урҭ духашт, иуԥылоит,
азҳап урҭ рылшара,
Гәахәтәы-мѡа ԥшʒала
ироуп нагʒара!
Сҳабла, аҿатәра аамҭа
унып̧шуп хаҵала,
Сҳабла, са игәасҭоит
зегь рыла ишузҳау.

АҴӘЦА ДУ АЛА

Иԥхеиԥхеиуа атҵәца ду ала
Иаҳкып сынтәатәи аѡ-ҿа,
Ҳгәы азҳарц ҳаԥхьаҟа ҿаѡрала
Шәааи, иааҩәып аныҳәаҿа!

Ари ҭазҭәаз ԥхʒашала,
Ҳаигәырҕьо иаҳфарц ҳаура,
Еиҕьу ала, ҿаанԥшʒала,
Иааҩәып, шәааи аѡызцәа, ура-а!

– Есышықәсагьы, ихыхәхәала,
Аѡы агымхарц ҳара ҳуалыр,

Икәалыкәаԥьоушәа мра шәахәала,
Ҽаанбзиала унеит, Даур!

– Рызҳарц ҳарахәқәеи ҳаԥсаатәи,
Ирылиаарц ҳа ҳуахьад арашь,
Зегь ҳаиниарц ѡнатәи бнатәи,
Хирла еимаадалааит, Ҭарашь! –

– Сатамзааит иахьбыдысцало,
Шьаризан, ииаанкыл абри!
Аҳәса идыржә, уа ибыдтәало,
Идухарц ҳамѡеи ҳаԥсынҵри! –

Иԥхеиԥхеиуа атҵәца ду ала
Иаҳкып сынтәатәи аѡ-ҽа,
Ҳгәы азҳарц ҳаԥхьаҟа еиҕьу ала
Шәааи, иааҷәып аныҳәаҽа!

АԤСАДГЬЫЛ АԤҲА

Зыԥсҭазаара шәҵу, зыԥсҭазаара ҭбаау,
Зхатә напала иахьа уи зчаԥо,
Зыԥсҭаара дуу, зыԥсҭазаара хаау,
Урҵ брылагылоуп ишбыхәҵоу.

Зыԥсҭазаара зырхиаз, зиааирақәа ԥхьа изгаз,
Игәазырҳагоу амѡақәа ззарту,
Збаѡхатәра азҳаз, ззеиԥшынхара ҽиаз,
Брылагылоуми ҳаҵыр ду зқәу!

Ҳаԥсадгьыл базгәыбылѡуп, уи азы бматцуѡуп,
Зинла ахацәа браҟароуп бара;
Ҷьара бхәышәтәѡуп, ҷьара быртцаѡуп,
Ҷьара ԥсаатәшәа бхалоит, бышьҭԥраа.

Џьара абаҳча зааʒауа, ма ауҭра лазҵауа,
Аҽаѡра беиа аазрыхуа адәқәа рҽы,
Ма ашахтаҿ акрызуа, зус назгәбылуа
Брылагылоуп, иччауа бхы-бҽы.

Зыпҵазаара ҕьацаз, уи азы зыпҳʒы каҭәаз,
Иахьа бымч рылахәуп ҕәҕәа,
Зҭаацәара лашаз, зыѡнра пшʒахаз,
Ибҽахәмаруеит амра-хаа ашәахәа.

АПԥА ДИИТ

Аҳәса ѡнан аѡны аѡныҵҟа,
Уахьтәи игеит аҿыҵбжьы:
«Гәырҕьаҿҳәаша, шәхыс уажәыҵәҟьа,
Ачкәын диит аѡнаҭаҿы!»

Ишеит, ахысбыжьқәа ашҭа иҵыѡит,
Агәырҕьеи ҭынчреи еилалт абра.
Уи аҳаблаҿ зегь еигәныѡит,
Изаҳаз цон апԥа ибара.

Уа пԥа диит шарпыеҵәа нгылоз,
Ибла гәыҕрақәа ҭыԥьԥьо,
Игара хиоуп ашара зпылаз,
Дгарарҵеит иара дкәабо.

Иразҟымѡа ихьтәу лашаран,
Пхьаҟа идаракәц азҳап.
Уи ддухар ҵеихьʒырҳәаган,
Иабацәа рылша ирыҕәҕәап.

Ҳҭынчра еилазго ʒәыр дҟалозар,
Усҟан аҳәачапԥа иҟьап.
Уи апсадгьыл ихы ақәиҵозар,
Имыʒуа ахьʒ-апша изынхап.

Ожә доуԥшәылха дыцәоуп хаала,
Лаԥш ихуми гә-дула изҳарц,
Уи дызбарц инеиуа ԥшьаала
Иҽы нхыртуеит дымцәырҳарц.

ШАМ ҬАРХАНА

Шьыжьымҭанҙак Шам Ҭархана,
Игәырґьауа илакҭа,
Ашә ааиртын ныркә ахәанаа
Дныкәыԥшит имхырҭа, –
Иқәыҳәҳә аԥш аахьан,
Уи рашәатәахахьан.

Дхәыцуа нас аѡнашьҭахьала
Дналбаан адәахьы,
Иҵеага нкыдхны ццакрала
Ддәыкәлт имхахьы,
Игәы-ишьамхы ԥыруан,
Рашәара дцауан.

Ус дышнеиуаз, лбаа ркәара,
Аҙлагара ахьҭо,
Дныкәсын ацҳа, аҙеибафара
Ацԥхьқәа иҽаҭәо,
Уаҟа итеит аҙы,
Амхахьы игарцы.

Амхаҽы днеин имч еициҵеит,
Имахәҽа еилҳәаны,
Нас аҵеага нымѡаниҵеит
Имаҭа еиҵҳәаны,
Ажәпа ԥҟауа,
Анышә еизыҳәҳәауа.

Идыруеит дышфырхаҵахауа,
Уиоуп иахьа исабуҭ,
Ихы иадиҵаз даҵамхауа,
Десиаҭынк аашә ԥуҭ
Ҭигароуп сынтәа,

АҴЫРТӘҚӘА

Ицҳафыруеит ҳа ҳмагана,
Ҳа ҳшахтиор ипарпанта,
Ҳа ҳатраҟтор, ҳа ҳкәаҭана,
Рҽы цагәым ацәеихаҟәа.

ИҴырлыхуп, ижьакцашам
Са сшәаҟь аԥса ҵар иахоу,
Мап, бзанҵык хьымʒг агашам,
О, уи сҟьап ианаҭаххо.

Ианаҭаххо иааҭҵәраароуп
Сара саҳәачаԥа аҭра,
АҴыр иалшауа ҳнарбароуп,
Амца аҽыҵыддуа иара.

Ҳаԥсадгьыл дырԥегь аʒә дажәлар,
Дасп убригь адамрахы,
АҴыр иалшо зылшо ҳажәлар,
Ҷыршәа иҕәҕәоуп ргәышԥахы.

АИҚӘЛАЦӘА

Зны абаҳча ҳаҵан зегь ҳаицнеиуа,
Амра ицеиуаз ҳцәын.
Аҕәыцәмаҟьа ргәаргәалеиуа,
Зны ахәмарра ҳаҽын.

Ҳгәаргәалеи ахылаҕьара
Ихықәҳаргылон ҳарҭ,
Иандәықәлауаз амацара
Ҳақәтәауан ачарҭ.

Уи ахшьырахь ҳама иҭалон,
Иҳандауа аԥшаҕьы;
Ҽазны ҳахо иҳама ҳхалон
Хыхь адәагәахьы.

Ҳрацәаҩын, ҳаицын акраамҭа,
Ҳаиқәлацәан зегьы.
Ус имҩасуан ҳхәыҷраамҭа,
Иҳазҳауан ҳаргьы.

Аҳә иахьа дытрақтуриступ,
Иқәырҵоит ҳаҭыр.
Ақалақьаҿ аҳә дартиступ,
Дырҵаҩуп Кадыр.

Ҽаҳә ҳколнхараҿ бригадируп,
Дхәышәтәҩуп Мурат.
Арсана дгьеҩуп, Кәынта ддыруп,
Дышәҟәыҩҩуп Баграт.

Ианҳазҳа, ҳа ҳаиҩызара
Еиҳагьы иҕәҕәахеит,
Иҕәҕәахеит ҳа ҳаиланхара,
Зегь иахьа крааӡеит!

АԤСНЫ АГАҨА

Игәырҕьахәуп агаҩа абзазара,
Уа иԥасан ииуеит аҿаҩра,
Иазҳауеит ҙынгьы-ԥхынгьы амазара,
Уа аԥьажәлар аҩуп анхара!

Уа ацитрус рыхкыжәла хазына
Ианаалоит ага аԥшаҳәа.
Ираʒнышуеит зегь шарԥазыла,
Иԥсатоушәа аʒаʒа анкаҳәуа.

Баша ишьҭаз жәытә асазанраҷ
Уажә атунгҵла азҳаит аҷеыҵҳәа,
Арха-дәы акәазара акаршәраҷ
Уа ачаи гылт, избоит ацәаҳәа.

Ақәаҵара еилыхуп, уа аҷеырхәан
Аҳарданыжь аҷоуп аʒахәа,
Иҟанҵалеиуа абаҳчақәа хьырхәан
Уа шәырла изазоит рмахәҵа.

Ашыкьбжь ахылҵуеит еихаччо,
Еибарбылгьо, илакьҭо Кәыдрҵа,
Аладахьҟа амшын ду аҷаччо,
Цәқәырԥашәк ргәʒуеит аҟәара.

Иҵынчʒа амшын ду игароушәа,
Аҕбақәа хуп агәахьы,
Схыԥшылоит идәеиужь сакароушәа,
Изазошәа аҳаскьын шьамхахьы.

Игәырҕьахәуп агаҷа абзазара,
Зәырԥ, асасцәа аауеит ԥсшьара.
Икакаҷуеит ʒынгьы-ԥхынгьы амазара,
Уа аԥьажәлар аҷуп анхара!

АУАԤИ АУАԤРЕИ

Ауаԥы абзазара ду гәеиҵоит,
Ақәнага идыруеит ауаԥы изы,
Иихҳәо-ииуа ахшыԥ аиҵоит,
Ауаԥы дхәыцуеит ԥхьаҟазы,

Аха ауаҩсахьа иара исахьан,
Нас игәы ашҳам ацрыкәкәа,
Ихазы мацара азыҳәан дахан,
Малла бзанҭ зыԥсы мыҭәуа,

Уи дламысдоуп, уи дуаҩума,
Уи дпатудами зынӡа!
Мап, ус иҟоу рацәаҩума…
Ауаҩԥшроуп ирзынхаӡа.

Урҭ ргәы ԥжәоит, ргәы шҳамха,
Ҳа ҳгәаҕ рымоуп еилашуа,
Избанзар, ҳара ҳтәыла еиҵамха,
Ԥхьаҟа ицоитаз ишәҭуа.

Избанзар, бзиа иаабоит аиаша,
Аиашаз ҳақәԥауеит ҳара;
Ауаҩы изеиҧу, ихәарҭахаша
Аразҟымҩақәа ирбауа.

Избанзар, ҳа ҳауп адунеиаҿ
Ҭынч абзазара зчаԥауа,
Убри азыҳәан Ассамблеиаҿ
Дцәажәон ҳделегат жәаха.

Ауаҩра зцәыӡыз шьала иҵхаԥьырц
Еиҵырҳәоит рымгәацәақәа;
Аха амцашыра ргәы аԥьырц
Иҟоуп урҭ рхаҭақәа.

Убырҭ роума знапаҿы иҟоу
Жәлар ирзеиԥшу азҵаара?..
Идыруп бзанҵы ишзазымныҟәо
Урҭ Европа алахьынҵа.

Мап, аԥьажәлар ирзеиҧьхаша
Акәӡам изҿу рҿырхха,

Ирҭахуп урҭ рҽыриаша
Адунеи иақәтәарц мыртаҕа.

Аха ԥсрамԝоуп дара знылаз,
Рыгәгьы рыԥсгьы убрахь ихоуп;
Иахьа аҭынчра ду иаԥгылаз,
Адамрахь урҭ рымԝа гоуп.

ПАШЬ ХӘЫҶ ИБЗОУРАЛА

Амхы иҭалоз акамбашь
Есԥхынра дацын Пашь,
Иноуижьыр ахы шхаз,
Аҭахызаргьы ааида ҕәҕәаз,
Зегьы акы акәын, иԥнажәон,
Иаангылозма, аԥсахы ԥжәон.
Данамыхәа ишьаҳаны
Иныкәҳҽеиҳәеит адәаҟны.
Убри нахыс ахш аӡеит,
Иаргьы иагхеит, амгәа цеит,
Абат иатԥазгьы ишыԥсра
Ауп ишыҟалаз иара.
Пашь хәыҷ ибеит рыԝнаҭаҳҽы
Ишмаҷхауаз ахшхырҵәы.
Иеиҵырҟәаҟәа еиҵабауеит,
«Ахырҵәы» иҳәар, мап ркуеит.
Нас ишԥеиурыз Пашь хәыҷ, Пашь,
Еиҭаноуижьт акамбашь.
Хкаарак ахь иган рҳәра,
Ами аҳҽеиҵеит азхара…
Аҽены иҭамлаӡеит мхык,
Убыс ирҳәит даҽеа мчыбжьык.
Ааида ԥымжәакәа ԥьара,
Инавсуан хара-хара.
Алеишәагь бзиахеит иубар,
Ахш иацнаҵеит абар!

Иҽаҳәаʒам, ишьаҳаʒам,
Абат иатцоугьы абааʒам,
Ҭынч иҳәуеит лбаа адәаҿы.
Пашьгьы Дәаб аԥшаҳәаҿы
Дтәаны даԥхьауеит ашәҟәы.
Уажәы иангәарло хәылбыҷеха,
Ахш, ѡ-ныга дук хыхәхәа,
Ианамырхлакь ркамбашь,
Ирҳәоит: – Ибзоуроуп уи Пашь!

МОСКВА

Москва, Асоветтә тәыла ду уагәыми,
Уара уҟноуп иахьырчаԥо ҳразҟы.
Москва, ҳ-Аԥсадгьыл улаԥш ахуми,
Уара уоуп салам зырҭо зегьы.

Шаҟаѡ иахьа уара ргәы урыҭәҭәозеи,
Шаҟаѡ гәыбылрала бзиа урбои,
Шаҟаѡ шаҟа бзиара дурҵахьоузеи,
Шаҟаѡ ушҟа рымѡақәа ааууеи!..

Угәырҕьауа иашьеиҳабҵас урԥылоит,
Ируҭауеит цхыраара зҭаху,
Ҳаҭырла иныҟәо ҳаҭырла урхаҵгылоит,
Угәра ргоит аԥьажәлар шеибаку.

Аѡызцәа, гәыкала иҟоу рымѡаԥгашьа
Уақәшәауеит, уи рхашҭҙауам даргьы!
Иудыруеит уаҵацәа рацәажәашьа,
Урҭ урцәымшәаʒац уара бзанҵгьы.

Рыҭәҭәагас уамоуп ажәлар руеишьара,
Уара уҿоуми уи адац ахьиз.
Иазҳарц ажәларқәа зегь рымч-рылшара
Уара уоуми аҭынчра азнамиа зкыз.

Угылоуп адунеи уакомпасушәа,
Ажәларқәа зегьы ургәыҕырҭоуп,
Ԥхьаҟа рыбзазара аԥсҭы укушәа,
Урҭ урзеиԥшуп, урҭ урхәышҭаароуп!

СЫШӘҬҚӘА

Сышәҭқәа, абаҳчаҷ шәпытуеит ааԥын,
Сгәырҕьауеит сахьшәылаԥшуа,
Араҟа ишәзеиԥшуп аӡын, аԥхын,
Амра аԥхарра ахьшәхылаԥшуа!

Сара исҭахуп сасра иааиуа
Шәара шәсыман урҭ сырԥыларц,
Гәыразыла абраҟа исзааиуа,
Са сгәаҟынтәи шәрыдыркыларц.

Аха исызрыҭом сгәы ахаҭатцәҟьа,
Сышәҭқәа шәеиԥш инкылауа,
Сгәы ауп ара изуа ԥшәымаратцәҟьа,
Уатцәгьы сызларԥылауа!

ХԤЫК «АИԤЫЗЦӘА»

Уахык Кризис аԥсцәаҳажә,
Ажьабаа-фԤы ихыҵуа,
Дахьтәаз аимгәач Доллар ҷраҳажә
Иҟны днеит уи дхәыцуа.

Доллар имгәацәа пеипеиуа
ДԤатцкьоит: – Уарбан, еи?
Кризис ҷиҵуеит: – Ушҟа инеиуа
Ашә изоумыртуеи! – ҳәа.

Доллар дгылан дгәамҭ-хамҭуа,
Ицаԥхаҟәа ырҕьарҕьаруа,
Аҕьреи-цәҳареи дырҟәамҭуа,
Иааиртуеит дбарбаруа:

– Кризис уоума, ҳаи, уаазгазеи,
Ҭхыбжьон ианлашьцароу?
Улахь еиқәышьшьы узыниазеи,
Иарбан ас узгәароу?..

– Сара соуп, аха узсыцәшәазеи? –
Иҳәеит аҭакс Кризис.
– Уаргьы саргьы адәы иқәҳхуазеи,
Ааҳи-ҳи, ҳазризиз!..

Сшыҟоу умбои, ааи, сыԥхоушьап,
Сеиҷыѡрырц егьсыгӡам;
Сашьҭоуп ԥсеиѡгарҭак ахьсоуша,
Уара иҳәа, уарныгӡам.

Доллар азныказ иҷы акит,
Кризис ас данцәажәа,
Даанаҳә-аахәит, даалак-ѡакит,
Дналагеит ус иажәа:

– Саргьы схәарҭам, исыҵам хаара,
Сышәпахеит уамажәҵас,
Сеимгәачит ишубо даара,
Сҳаҭҳаҭоит ҳаҭажәҵас.

Умбои сшыҟоу, сжьы ҳарамхан,
Ашхырцәаҕь сырфазшәа,
Ус сҳәеит ҳәа угәы камҳан,
Зынӡа митә ҟалазшәа…

Уаҳа акгьы ргәы азымнеиуа,
Идәыҟәлт «ҷеыхәшәтәра» ицарцаз,

Рҽынархеит игандалеиуа,
Трумен иацәажәарцаз.

Уаҟа иахьнеиз «Аҩны шкәакәа»
Ашәҟәқәа дырхыцхыцит.
Труменгьы, зназы аҭак мҳәакәа,
Дахьтәаз даақыцьқыцьит:

– Шәара шәоума, ҳаи, шәаазгазеи,
Ҭхыбжьон ианлашьцароу?
Шәылахь еиқәышьшьы шәзыниазеи,
Иарбан ас шәызгәароу?..

Ҳара ҳауп, аха узҳацәшәазеи? –
Иҳәеит аҭакс Кризис. –
Ҳачмазцәоуп, адәы иқәҳҳуазеи,
Ааҳи-ҳи, ҳазриизиз!..

– Ҳачмазцәоуп-ба? – Трумен ҿааиҭит, –
Мап, шәыбзиахароуп.
Аибашьра хәышәтәырҭа ҳзаартыр,
Шәҩыцьагь уахь шәеиццароуп!

– Аибашьра-ба? Уахь ҳа ҳмыда,
Ацара зҭаххода?
Ҳара ҳаипҵш хҭыпҵшшак ида
Уи иақәшаҳаҭхода?

Насгьы уи еипҵш ҿыхәштәырҭак
Макьана иҟаҳамеи,
Уи аартхаанҳа цьара хжырҭак
Ҳарҭ иҳамаҳамеи!..

Итәоит дырҩегь «инеиқәшаҳаҭны»,
Ахҩыкгьы акы рыҳбарцаз,
Ишьҭырхуеит планк хәшьадны,
Аибашьра аартхарцаз.

Аха миллионла ажәлар дуӡӡа,
Аҭынчраз еигәыԥуа,
Адәахьы игоит рыбжьы дуӡӡан,
Адунеи иахыԥуа!

Ихыцхыцуеит «Аԥны шкәакәа»,
Изыԥнатәоу «аиԥызцәа»,
Аҭынчраз абжьы иго мтәаӡакәа,
Уиоуп урҭ рыбҕа ԥызҵәауа!

АЗҒАБ ЛИРА

Диит аӡҕаб, абла хаара,
Ашәҭыц еиԥшу ишеибаку,
Дҽыцны дыкәлеит адгьыл ҭбаара,
Дгәазырҳагоуп зынӡа иӡкьу.

Ԥшьаала иҵысуеит лара лгара,
Ҭынч дзырцәауа дҭахәхәа,
Абан дгылоуп лан лааигәара,
Дԥышәырччоит, лыхцәы кахәхәа.

Дшәаҳәаԥхома, дкәашаԥхома,
Дырҵаԥны дҟалома ма?
Хьыӡ-ԥша змоу ҽаԥрааӡаԥхома,
Дхәышәтәыԥхома, – изҳәода заа?

Аха лтәылаҿ зегьы акоуми,
Аусура ҳаҭырс иахьшьоу,
Акгьы башам, зегьы бзиоуми,
Лымԥа аартуп иахьылгәаԥхоу!

ГАЧ ХӘЫҶИ ИАБДУИ

Гач хәыҷ, қәыцк акәша-мыкәша,
Амаҕқәа хыҵәҵәа,

Игәеиҭан днахыкәша-аахыкәшо,
Иахеиҳаит аҵәа.
Ус ишыҟаз ԥыҵк ахыҵит,
Уи аҵәа хәыҷгьы
Ааԥын амахәҵақәа ахылҵит,
Илнагеит абҕьы.

Баҳчааҙаҩын Гач иабдугьы,
Бзиа ибон ашәыр,
Урҵ рҳаблаҷ хәыҷгьы-дугьы
Иқәырҵон ҳаҵыр.
Аха амоҵа абду иаҵкыс
Игәахәтәы-мҩа шәҵуп;
Абдугь иҳәон: «Дад са саҵкыс
Уеиҕьхарцы стахуп!»

Аамҵа цон, иаангыломызт…
Гач хәыҷ изҳауан,
Ашкол аҟны деиҵахомызт,
Аҵара иҵауан.
Даноурыжьлакь, дымтәаҙакәа
Уи есааԥынра
Ақәыцқәа еихаҳауа, дмаашьакәа
Дшықәу убон иара.

Уажә дабаҟоу, дцеит абрантәи
Иҵарц абаҳча атәы,
Иабду ишҟа Москвантәи
Ус иҩуеит ашәҟәы:
«Сабду, сара ашәыр ааҙашьа
Сҵоит игәцаракны,
Мичурин ду иеихаҳашьа
Шәсырбап снеир Аԥсны!»

Абдугьы ишиҩуа абасоуми
Имоҵа иахь аҵак:

«Уабду уара дукәыхшоуми,
Сеигәырҕьоит зынӡак!
Дад, ақәыцқәа ара еихоуҳаз
Урҭ зегьы бзахеит,
Аха раԥхьа аҵәа зхоуҳаз
Зегьы иреиҳахеит.
Ибыбышӡа, игәзырҳаган
Ашәҭ аҿоуп сынтәа;
Дад, издыруеит, ухьӡырҳәаган
Ушахьӡауа угәахәтәа!»

АԤСНЫ

Са игәасҭоит: жәԝангәымза, ихьԝежьха ишеишеиуа,
Уахынла ишагәылатәоу зқьы-еҵәа рыгәҭа.
Иузгәырҕьошәа ихәмаруеит уԥшахаа илеиԝеиуа,
Шьыжьымҭанла ираӡнышуеит уа уӡаӡа аԥсата.

Са игәасҭоит: еилаҿео, игәырҕьо, икәеицеиуа
Умшын ацәқәырпашла ахылҵуеит абра.
Зны иҵынчхоит, зны ибылгьоит, зны ишьҭыҵуеит
инеиуа.
Уҟәараш ахь уи нықәҭәоит, ихәмаруа азхара.

Ушәҭышуеит гәыҭбаала, илахҿыхӡа уԥсабара,
Убаҳча-хкы мӡанра зазоит рымахәҭа.
Уԥсаатәқәа чырҷыруеит, ихырхуеит акәҷара,
Иказказуеит уа уӡыхьқәа, урҭ роуп хәшәра зуа.

Уԝадахьҟа са игәасҭоит: абан, акаҵәара,
Ерцахә ду касы-шкәакәа ахаршә имҵысуа,
Маҳәҵас уи гылоуп, ашьыжь-мра лашара
Уа иавҵны ишеишеиуа иузгылт азҳауа.

Иҵаҳмадоугьы дыҷкәынхан дшәаҳәоит иԥхьарцала,
Уҵеицәа ԥсынҵрыла аразҟымԝа иануп.

Ушәҭуеит Аԥсны-дгьыл Кремль ашәахәала,
Убрантәи уашьцәа реиԥш алаԥшхаа ухуп.

АҘЫХЬ

Жәытә иуҭыршьуан ахмаҷырқәа,
Уа узыжәауаз наухықәтәало,
Жәытә иуԥыртцуан амҳаԥьырқәа,
Рылаҕырҙқәа ухықәтәало.

Ан илҳәон:. – «Ижә, нан, сыхшара,
Ижә аҘыхь уԥсадгьылан;
Уаҳа иубашам, уи ахьшәашәара,
Ижә, нан, уан лыԥсы адкылан! »

Абас иаԥыртцуан рыѽны-ргәара,
Аха рытцәѽаншьап камшәаҘеит.
Игылеит аетцәа, игылеит амра,
Умыҙт рҙыхьгьы, уҭамбаҘеит.

Аҙыхь, абар иухықәнхалоит
Уара узто ахьырпҳара,
Иахьа рашәабжьқәа ухалоит,
Иахьаҷу агәырҕьара.

Иахьа аԥсҭазааразиҙышуа
Ракәым зыԥхҙы ухықәтәало,
Иахьа зынасыԥқәа шәҭышуа
Роуп аԥьцьаҳәа иухыкәтәало!

АҨАРМАРА

Сахьықәгылоу ҳаракыроуп,
Зегь збоит сгәырҕьатцәа,

Аус дуқәа ирхагылоуп,
Еибаргәырҧьо ауасҭацәа,
Абахә ԥыржәоит иахьҽҟьароу,
Иарбгоит адинамит:
Абахә, абахә, унаскьароуп,
Даҽеа шахтак аадырԥшит!
Даҽеа шахтакаҽ арацәа
Агәеисбжь гоит, абан, абан!
Уаҟа еицлабуеит афырхацәа,
Рыбжьы ҭыѡуеит уа иазҳан.
Даҽеа сменак неиуеит уаҟа,
Икәеицеиуа икны рцәашьқәа,
Шьоукы иҵыргоит еиқәырчаҟәа
Анҵрацит, еикәаԥхауа.
Уантә иргоит аҳауа ихиаала
Авагонеткақәа шьҭԥраа,
Ицоит ахә-дуқәа ирхибаҳәала,
Арацәа мҵарсны Аҟармара.

ҲАРА ҲУС-МЫШ

Игылааит шарԥыеҵәа аҵахызаргь ҳаԥхьа,
Аха уи акәым аусурахь ҳазго,
Ашәа ҳәо иԥрааит аԥсаатә ҳа ҳҽаԥхьа,
Урҵгьы ракәым аус ҳгәазырԥхо.

Иаҳҽахәыҵхәыҵуа ицәажәааит аԥша-ҟәанда,
Аҵахызар ҳуадақәа еимдо,
Уи аума иҳазҳәо: «Аусурахь шәеиццанда!»
Уи аума ҳа ҳус ҵаураны иҟазҵо?!

Аус ахь ҳназго ҳара ҳаламысоуп,
Ламыслоуп аусгьы шнагӡатәу;
Ламысда аус мышгарак иаѡызоуп,
Ламысла иуузоуп аразҟы зтәу!

Уи азоуп иахьа аус ахь ҳа ҳазнеиуа,
Аламысгьы зҳацу аҽеҳардыр,
Уи азоуп ԥхьаҟа ииаирала ҳазнеиуа,
Аус-мышгьы изақәаҳҵо ҳаҭыр!

АХАҲӘЦӘԌЫ

Ахаҳә ицәуеит, еиҟаратәуа,
Даҽуп аԌны аргылара,
Ахаҳә ицәуеит аԥхъы каҭәауа,
ИԌеигоит ашьхынгылара.

Уи ихаҳәцәыга, имаруга
АҕьеԌбжьқәа ахыддуеит,
Ицҳафыруеит аихатәкыга,
Амцабз аҽыддуеит.

Ицаҳәцаҳәуеит ианнукыло
Ихаҭа инапсыргәыҵақәа,
Иҽуирдыруеит дануԥыло,
Ичча-ччоит илакыҵақәа.

Заҟа хаҳә еиқәиҵахьоузеи,
ЖәԌанҟа ихагало ҵаҟантә,
Заҟа хан иргылахьоузеи,
Лыԥха иоухьоузеи заҟантә!

Уи иус иақәуп хаҭыр дуззаа,
Абан иҟыгәбжьы ааԌуеит ҭынч,
АԌны иргылауеит иҽыцза –
Абиԥара азыҳәан аԥьыԥь!

Уи идыруеит, иманшәалоу
АԌны ишақәым рбгара,
Уи идыруеит уа ишыԌнало
Абиԥара аҭаацәара.

МҴААГАРА ИЦЕИТ АХӘЫЧҚӘА

Хәылбыҽхаказ рҽээибыҭа,
Реикәаҕа кны ахәычқәа;
Гыда, Кәыта, Ҷыта, Мыта
Ицеит мҴаагара.

Еиццеит, еимдеит, иԥшааит даара,
Аԥхʒы рҽашы,
Ус ирбеит ԥшьɷык реидара
Злыҵшазгьы ҵлакы.

Инеит, реикәаҕа аҴы цырцыруа,
Иԥырҟарц ашьапы,
Аха аҵлахәыҷы, иахьшаз дыруа,
Ус аҳәеит ҴыҵНы:

– Сзыхшәырҟьозеи, срыцҳамшьакәа,
Изԥышәҟоузеи сшьапы?..
Абна шәнылала, шәмаашьакәа,
Уаҟа ишәоуп амҴы.

Сышәҵаххозар, сдухар, усҟан
Сеигʒашам са схы,
Иаҳа исызҳар, идуу ускаҴ
Сшәыхәап ҽаказы… –

Гыда, Кәыта, Ҷыта, Мыта
Арҵқәа анраҳа,
Ихынҳәуазаргьы шьҵа мҴыда,
Иаҟәыҵит аԥкара.

Аха ишнеиуаз, ихарамкәа,
Рымɷа аладахьы,
Дырɷегь ирбеит, идуцәамкәа,
Уа даҽа ҵлакы.

Инеин, реикәаҕа аҽы цырцыруа,
Инадгылт ашьапы,
Аха убригь, иахьшаз дыруа,
Ус аҳәеит ҽыҵны:

– Сзыхшәырҟьозеи, срыцҳамшьакәа,
Изԥышәҟозеи сшьапы?..
Абна шәнылала, шәмаашьакәа,
Уаҟа ишәоуп амҽы.

Ираҳаз ԥьаршьан, аԥшьҩыкгьы
Иныламт бнарак,
Рылаԥш ақәшәеит уа ҭла дукгьы,
Иҵҩырхьаз зынʒак.

Мҽыс ибзиан, амахәқәа аман,
Иҩахьан акры,
Убригь абжьы рдуны аргама
Ус аҳәеит ҽыҵны:

– Сара, абраҟа сбажәхар аҵкыс,
Мҽысҳәа сыжәгала,
Аҵлахәыҷқәа ԥышәҟар аҵкыс,
Абна шәааʒала!

Ари заҳаз зегьы аашанхеит,
Еицыз ахәыҷқәа,
Нас иаалаган идырхиеит,
Еикәаҕала иԥҟауа.

Аԥшьҩыкгьы реидарақәа
Разқәынҵан амҽы,
Еиманы ицеит рыҩныҟақәа,
Аԥхʒы рҽашы.

Уи нахыс иԥырҟаʒомызт
Аҵла изызҳауаз,

Аҳәы ихиҵәо рбаргь руҳомызт,
Мҽаагара ианцауаз.

АНИ АҧЕИ РЕИЦӘАЖӘАРА

– Сан, асаламқәа зыԥуа
Иҳамада абасҟак?
Ҳҧошьҭанықәгаԥ дцо-дааua,
Иаҳзааигоит шәҟәқәак.

Ҽааиҵит Шьоҧа хәыч дыччо,
Иан днал҆ҽаҧшуа.
Ан азҵаара аҧак ҟаҵо,
Ус лҳәеит убра: –

– Сымш, сыҷкәын, сызкәыхшо,
Ҳара ҳҭынхацәа
Маҷу ԥьушьо, кыр зылшо,
Зәырԥы ауасҵацәа.

Ашахта дыҵоуми Тҟәарчал
Уашьцәа руаҳәы,
Ҳаҧсадгьыл иаиҵауеит амал,
Ахьиқәаҵәа ҧыҽеы…

Са исыхшазгьы шәрацәаԥуп,
Уара уоуп еиҵбу,
Арра иҟоу дыхьчаԥуп –
Зегьы ишәеиҳабу.

Зегьы иаҳзырԥуеит салам,
Русура ҧхьа ишцо.
Бзанҵык еиҵахар руам,
Сыҷкәын сызкәыхшо!

– Сан, зегь рахь аҭак ҟаҵа, –
Иҳәеит уа ахәыҷы,
– Урҭ сышрыҵамхо зынӡа
Саргьы аҵараҷы!

АХСААЛА ҪЫЦ

Ахсаала ҫыц аазган ианааиҵысх,
Ус лҳәеит санду аѡны:
– Нанхеит, абри ахаҭа ҵыԥхгьы
Иааухәахьан, еиԥшуп акры.

Еиԥшӡам, санду, иббоума,
Абар, ахсаала ҫыц ианӡо!

Нан, ахсаала шықәсыкала
Абасҟак аҷеаԥсахну?..
– Ааи, аҷеаԥсахт, – сҳәан ԥшьаала,
Сыччо сналҷаԥшит санду.

Нас днеин ла лнапала,
Ҳзал аҭзывара иҩәтәу
Аҟны инкыдылхын ахсаалажә,
Аҷыц надылкылт санду.

Дцәажәо уа дныѡналт сабдугьы:
– Бара, урҭ аѡбагьы еиԥшуп,
Акыр бдырхуашәа ирнугьы,
Икыдхуа-икыдҵауа быргуп.

– Ишԥасымдыруеи, ари ҫыцӡоуми,
Уахәаԥшишь, иумбаӡои?
Ҵыԥхтәи кыдсхырц азоуми,
Уи ҳа ҳуадахь исымгои.

– Иҷыцӡоуп бҳәама, ҫыц иааихәама,
Еиԥшӡами нас ирну?..

– Еиԥшӡам, иуаҳауама,
Еиԥшӡам, – лҳәеит санду.

– Абри ахсаала аҩызатцәкьоуми,
Икыдтцатәу ҳара ҳхангьы,
Исазҳәоу бара, сҭакәажә боуми,
Аҿыц ауп иаҳҭаху ҳаргьы!

Абас ицәажәо краамҭа еидгылан,
Сандуи сабдуи еиҿаԥшуа,
Ахсаала ҿыц аҭӡы иадкылан,
Ахсаалажә икыдырхыз рҿуа.

АҜӘА

АҜәа, сымш, иҩычоу шәҭыла,
Ерцахә ашьха зычхынгоу,
Разҟ умоуп умч еинҭәыла,
Сара избоит ишузҳаӡоу.

Уара уҿы иҜоуп ашьха, ага,
Уара иуҿыкәыршоуп амшын,
Уара уоуп ҳгәазырҳага,
Уа уҿы ԥсшьарҭоуп зегьы рзын.

Зегьы узеиԥшуп аӡын, аԥхын,
Амра аԥшәымоуп уара уҿы.
Уара иугхом бзанҵык аапын,
Уи уа уҿы иҜоуп есқьынгьы.

Иахьа АҜәа уқалақь баҳчан
УҜарҵеит уара уԥацәа.
Зегьы рыҩнеиԥш уаҜа иааиуеит,
Рыԥсы ршьарц игәыргьаҵәа!

АҜәа, сымш, иҩычоу шәҭыла,
Идузӡахеит уара уразҟы,

Избанзар, иахьа Ленин имра
Ухаҷҷауеит иузгәыбылны!

ҲАРА ЗЕГЬЫ ҲГӘАЛАШӘОИТ

Амца иннажьуаз ахәа, арацәа,
Аибашьраан ҳазлаԥшхьоу,
Ҳаԥсадгьыл зхы аҟәызҭаз ҳфырхацәа,
Зыбаѡ адгьыл ианиахьоу,
Урҭ ҳхашҭуама, иӡуа,
Ҳара зшьарѡаш каҭәахьоу.
Зегьы ҳгәалашәоит ҳхәыцуа,
Зегьы аабоит ҳзыниахьоу.
Иаҳгәалашәоит, ҳбаҳчеи ҳабнеи
Ар ршьапышҭала ианшьаҟьоз,
Ҳақалақьқәеи, ҳқыҭеи, ҳҳаблеи
Амцабз рылҟьауа ианцоз.

Иаҳгәалашәоит, Маиданека
Дыргәаҟҵәаҟны ауаѡы дызшьуаз,
Амашьына ԥсцәаҳа аннеига,
Ҳаға уа заҟаѡ нирҵәаз.
Иаҳгәалашәоит, Освенцим
Заҟаѡ, рыԥсы шҭоу ижхьаз,
Ҳгәалашәараҿ баша иим,
Заҟаѡ уа рхы-рҿы кҷхьаз…

Иаҳгәалашәоит, ҳҭыӡгәара,
Ҳани ҳаби ахьынхауаз,
Ҳасабицәа агара изгараз
Рызныжьны афронт ҳаназцауаз.
Иаҳгәалашәоит, си қәа цәгьеи
Ҳахгауа ԥхьаҟа ҳанцоз,
Ианҳалсуаз ҵааи ԥшацәгьеи,
Адәы ҳақәиан ҳанҷаԥшьоз.

Иаҳгәалашәоит, аҭабиа хьшәашәа
Ҭыжааua ҳазҭатәалоз,
Ианаҳҳәоз асолдаҭ иашәа,
Ҳмыцәо аҵых анҳаршалоз.

О, Ҳаԥсадгьыл абзиабара акәын,
Агәаҟра ҳхазыршҭуаз убра,
Ҳан – ҳ-Аԥсадгьыл ҳахьчарц акәын,
Ҳа ҳзацәымшәоз аԥсра!
Иаҳгәалашәоит, ҳанжәылауаз,
Алымҵас ҳаԥьбарха,
Дшьаҷуа ҳанихагылауаз
Знапы имаахауаз ҳаҕа.
Иаҳгәалашәоит, ҳабла ааиҵыхны
Берлин ҳнеин ҳнеиҷаԥшит,
Ҳабԥьар рыцқьан, нас еиҵыхны
Ҭынч ҳа ҳус ахь ҳаахынҳәит!

Уижьҭеи маҷ шықәса цахьоума,
Шаҟа иааира аагахьои!
Уижьҭеи маҷ ҳаргылахьоума,
Шаҟа ус наҳагҙахьои!

ИХЬЗГЬЫ БАҲҲӘАП, ИБҬАХЫЗАР

Ицеиуа жәѽангә икыдҷҷалоз
Аеҵәақәа ԥхьарылауан,
Ерцахә иавҵуа шарԥыеҵәа ихалоз
Ԥытқ аҷааннакылауан.
Уи зегь рышьҭахь «бзиала» аҳәазшәа,
Ҭацоушәа ахы-аҷы каҷҷеит,
Насгьы иԥхашьа-ԥхаҵазшәа,
Аҷеаҵәахт, аҷеаҙеит.

Ус ахьтәы хцәқәа кәеицеиуа,
Мрагылара аҭуан ахь

Ицәыртцит амра-пҳа шеишеиуа
Ерцахә ахра аганахь.
Аха амра аԥхьа дгылан
Бган-пҳа Ҭамара,
Шьыжьза ачеитраҟны дҭагылан,

Иҧыхуа ачеи ҟатара.
Лыхцәы шьқьыруа, ихьаԥшшәылоу,
Акы илԥырхагахашам,
Арад-бжьара дахьбжьагылоу,
Улаԥш лыхьзашам.
Харантәыла азыжь далоушәа,
Усоуп дшанаало,
Ачеи-радқәа дырԥылошәа,
Дызсауа дахьало.
Ҭамара лышьҭахь ашәа ҳәо,
Лҩызцәа нхытцт ахцыста,
Иааилагылт зназы ишанхо:
– Ҳаԥхьа ииаз дызустда?!
Ҳаԥхьа ииаз Ҭамара лакәхап,
Абан, дызгәашәымтозеи?
Иахьагьы дҳаԥысырц акәхап,
Нас ҳара ҳгәы иҭоузеи?! –

Ҧаалҭит Нуца, лнапы даахо,
Лҩызцәа рахь дынхьаԥшын.
– Ҳгәы иҭахузеи. Ҳааит ҳашзахәо, –
Лҳәеит ҭыпҳак, д-Багаԥшьын.
– Иахьа убри ауп ҳаззыкәпаша:
Шәааи, крааруп ла леиԥш! –
Ҧаалҭит ус лҳәан Гьагьашьа,
Ирылҟьо лыбжьы ахҧа еиԥш.

– Уа Гьагьашьа, уа Гьагьашьа,
Ус бҳәахьои шаҟантәи,
Иахьагьы бмақаруеит баша… –
Бжьы-хаак геит ааигәантәи.

Ианынаԥш, лмахәар ҭаркәакәа,
Иҷыхуа ачеи-иаҵәара,
Раиигәа дааихьан, дрымбаӡакәа,
Бган-ԥҳа Ҭамара.
Сишь, абар, абар Ҭамара…
– Уа, Ҭамара, бзиа буит!
Шаанӡа баазар бымацара,
Бымшәаӡакәа акыр бгәаҕьит.

– Бзиа збаша, сызкәыхшаша!
Шәара шәтәала, сзыцәшәарызз,
Сымацара, шәара шәҳәашьа,
Шаанӡа сааит, сзыниарызз!

– Мамоу, аха уаҩы дбыцымкәа
Бшааиуаз абнара агәҭаны,
Дқәаԥқәаԥуа, дзымк-зымкуа
Даабзытҵьар абнауаҩы, –
Лҳәеит Назиа, иччо лхы-лҷы.
– Закәу жәдыруанда, са испылаз,
Ишәгәамхәааит сацәшәазар ҳәа,
Амҩахәасҭа сахьангылаз,
Сыҟоуп шьабысҭазар ҳәа…
Адыххәа акы саԥхьа инкаԥеит,
Ахәы ԥьоуҳарха, иԥшӡаӡа,
Иааныскылап ҳәа снеиҭаԥеит,
Аха ицеит икалаӡа…

–Ҳабжьеит, Ҭамара, шьабсҭамызт
Ибԥылаз ашьыжьымҭанӡа,
Аиаша ҳабҳәар, ибзеицәамызт,
Изыбҵәахуеи, ианбанӡа!
Уи ҳаргьы даабеит, ба бгәыҕра
Бара бшьабысҭа,
Арԥыс бзиа – аблагәыҕра,
Ихаау зҷаԥсшәа…

Ихьʒгьы баҳҳәап, ибҭахызар,
Аха уи ҳгәаҷы иҵәахыз,
Абзиабара быцхраацызаап,
Уиоуп аусаҷ бызҳаԥыс.

АШАРА ААИГӘАХОЗАР...

Ашара ааигәахозар,
Издыруада шьҭа,
Ҷымҭ иԥхьарылозар
Аеҵәақәа рлакҭа?!
Сишь, игеит аккаҳәа
Арбаҩьқәа рыбжьы!
Иубома ишшаркка – ҳәа
Ҷырҭуеит шьыжьы.
Уҷых, угыл! – рҳәошәа,
Саргьы исаҳауеит.
Уи аҭак ҟасҵошәа,
Цәаҳәақәак сыѳуеит.
Сцәаҳәақәа ирызхомызт
Рифмак, ихырҷоу.
Сцәаҳәақәа наʒомызт,
Уи азоуп сызтәоу.
Исазҳәаз арбаҩь акәҵәҟьоуп,
Са сцәаҳәа закәу.
Срифмагь ахаҭакәҵәҟьоуп:
«О, какы-какуу!»

АБАҲЧААЗАѲ КӘЧЫР

Кәчыр хәычы дҳәарԥсаруа,
Днатәа-аатәауа, дыхәмаруа,
Дыҵан абаҳча есаапынра,
Иазиуазшәа хлаԥшра.

Абаҳча баҳча беиан кыр,
Уи ҟазҵаз иабду Аҧыр
Дышлахьеит иоуразоуроу,
Ашәҭ ҧшроуп иара иҧшроу.
Амш бзиан ҽенак, шьыжьын,
Амра ацыҧхьқәа нкажжын,
Ианаақәыччоз амʒырха,
Аҧыр игәы-ишьамхы ҵарха,
Ибаҳча дныҵалеит еиҭа,
Имоҭа дицымкәа ихаҭа.
Кәҷыр ус зихьыз убриоуп,
Ацәа дзалымҵит азоуп.
Ицәа ҭынчʒа ҧхыʒк дҭоуп:
Иабдуи иареи еицыхушәа,
Ҳаирпланк еицақәтәахушәа,
Аҳауа иалоуп хьшьыцбашәа,
Абар, абар лабҽабашәа,
Ус ишнеиуаз иҧырны,
Инықәтәахит шьхак аҟны.
Ианааҭыҵ аҳаирплан,
Уаҟа ирбеит ахарзаман:
Ашьха зегьы баҳчарахуп,
Уахьыҧшлакь ашәыр аҽахуп,
Ҵәахаҳароуп, тамароуп,
Ԥьара қәаҵоуп, ажь аҽоуп,
Абду Аҧыри амоҭа Кәҷыри,
Ашьха ҳауеи, нас ашәыри
Гәахәарас иҟаҵаны,
Абаҳча иныҵалт еиманы.
Амоҭеи, нас иара иабдуи
Ирбо ԥьаршьоит: изакәтәуи,
Изакә мчузеи ари ҟазҵаз,
Ас еихазҳаз, изааʒаз?!
Инатәеит ашәшьыраҽ уа,
Нхыҵ-аахыҵ иҭаҧшуа.
Ус иштәаз абан, абан,

Изланеиз аҳаирплан
Ашьха иныкәԥраан еиҭа,
Икаууа ицеит, аԥша рында.
Кәҷыр, уи шыԥрыз збаз,
Данѡатҵҟьа ашырҳәа дахьтәаз,
Убасҟан дҽыхеит дцәырҳаны,
Напыла илақәа аарҟәыҷны.
Амра цыԥхьқәа кыдыҷҷало,
Ауада иѡнан еихьынԥашало.
Кәҷыр дындәылҭит дыццакны,
Имаҭәа хәыҷқәа ишәҵаны.
Инҵаркәакәан имаԓра,
Днықәԥш-аакәԥшуа амзырха,
Амаҭурҭаҽ уи даннеи
Ианду лыда уаѡ димбеит.
– Нанду, дабацеи сабду? –
Дналазҵааит Кәҷыр ианду.
– Уанду уара дукәхшоуми,
Дабоушьҭуеи, абаҳча дҭоуми,
Абан, зҟыгәбжьы го уи иоуп,
Мбатә ҟаиҵошәа акы даҽқәоуп.
Дааиԥхьхәыцаан нас Кәҷыр,
Дицхраарц иабду Аԥыр,
Дыѡны дцеит крымфазакәа,
Ианду ишылкыз еиҵырҟаҟәа.
Абаҳча агәашә аҽы дназахьан
Еиԥш аҟыгәбжьгьы еиқәтәахьан.
Кәҷыр днаԥшы-ааԥшит, аха мап,
Иабду уаҟа ԥьеи дибап!..
Ус дышнеиуаз дгәырҩьаҵәа,
Днамҵагылт абамбаҵәа:
– Абра дааизар са сабду,
Дубарын уара, аҵәа ишәҭу! –
Иҳәан дназҵааит уи дыччо,
Ибла-хаарақәа ҭыԥьԥьо.
Иаазазан абамбаҵәа,

Ашәҭ иаҷаз афԥы карҵәа:
– Дыҟоуп уи абра, ҳа ҳҷы,
Дтәан аԥхьаншәа сшьапаҷы. –
Ус аҳәаазшәа иаҳаит иара,
Аха дибом иабду абра.
Еиҵа иҷынеихеит Кәчыр,
Диԥшаарцоуп иабду Аԥыр,
Ус дышнеиуаз дгәырґьаҵәа
Уа днадгылеит аʒынҵәа:
– Абар дааизар са сабду,
Дубарын уара аҵәа ду! –
Дыҟоуп уи абра, ҳа ҳҷы,
Дтәан аԥхьаншәа сшьапаҷы. –
Ус аҳәаазшәа наиаҳахт,
Аха уа иабду димбахт.
Иҷынеихеит дырԥегь деимдо,
Ибла-хаарақәа ҭыцьцьо.
Ус дынкылсит ахәыҷы
Абаҳча иаваз адәаҷы.
Уаҟа еиҵеиҳауан Аԥыр
Аҵәа-қәыцқәа, еилыхуа акыр.
Имоҵа даниба дааччан,
Ихы-иҷы зегь аалашан:
– Уабду дукәыхшоуп, с-Кәчыр,
Уаама араҟа сшыҟаз дыр…
Дад, смоҵа, иубома адәы,
Баҳчала ихҟьатәуп зегьы.
Сара ашлара сҷатат,
Уажәшьҭа исылуршозеи, дад.
Уара уоуп иззынхауа,
Пхьаҟа абри иаззырҳауа! –
Иҳәеит имоҵа днеиҷаԥшын,
Инапала ихы ааишьшьын.
Кәчыр игәалашәеит уажәы
Пхыʒ иибаз абаҳча атәы,
Дхәыцт: убас иҟаҵатәуп,

Нападкылан иааʒатәуп!
Амоҭа дгәырҕьауа, дыччо,
Ақәыцқәа рымахәқәа хыҵәҵәо,
Иабду дидгылан аҽены,
Аус иуит иҽћьаʒаны.
Уи нахыс есаапынра,
Кәҷыр еиҭеиҳауан абра
Аҵәа ақәыцқәеи, аҳақәеи,
Атамақәеи, алаҳақәеи.
Аихаҳашьа иҵеит ашәыр,
Иҷиҵааит уи иабду Аԥыр.
Уажә иубар иԥьашьатәуп,
Пыхьа идәыз, уажә шәырла иҭәуп,
Иаҷоуп ихыбны ауразауроу,
Шәнеишь, ижәбап изеиԥшроу!
Амахә хьыхәоит асаара,
Кәҷыр иауп иазҭо хлапшра!

* * *

Асымћәыл кажьуп, аха снеиуеит
Аграпара анҵо.
Сгәы саԥыћьо, саргәаҭеиуеит,
Сашьҭоуп иара ахьцо.
Сишь, абан, сгәы надгылеит
Пенԥьырк ахьлашо.
Саргьы сʒамѡа надыскылеит
Асаркьақәа ахьҭасоу.
Сгылоуп, сгылоуп сеилагазшәа,
Мшәан, сгәы сажьоу?!

Сгәы ааԥаҭпаҭын ус аҳәазшәа
Збеит, сара сыжьжьо:
«Уаазгеит, аа, дахьыѡнагылоу,
Ухы еилаганы узмоу,

Илашо ауп уи лгәы шуԥыло,
Бзанҵ уара узымжьо.
Убри лҽакәхап уахьаангыло,
Унасыԥгьы ахьшо!»

* * *

Ашәаҳәара, мап, мчыла
Сизадцалауам аʒәгьы.
Абзиабарагь лабахыла
Сузадгалауам бзанҵгьы.
Ауаҩы дшәаҳәоит гәаԥхарыла,
Иоур агәаҳәара уи азы.
Ауаҩы дбылуеит бзиабарыла,
Иитаху даниба ихазы.
Ашәеи абзиабареи еицылар,
Идырԥшʒоит ауаҩы иразҟы.
Абзиабара ашәа ианылар,
Ашәа иоуеит аԥсынҵры!
Ашәеи абзиабареи
Зегьы ирзеиԥшуп,
Еилых рымам аҩны, адәны.
Ашәеи абзиабареи
Абзиа рԥеиԥшуп,
Урҵ аԥшәымоуп зегь рҟны.
Урҵ рзыҳәан уставгьы ыҟам,
Иҟоуҵаргьы, икуам аʒәгьы.
Ашәеи абзиабареи ахьыҟам,
Дҟаларц илшом ауаҩгьы.

* * *

Схәыцуа аʒымҩас сынхыҟәгылеит,
Сҽаԥхьа ицоит иара ччауа.
Ацәқәырԥақәа сгәы ныркылеит,
Сышҟа ирҟьоит рчабрақәа.

Схәыцрагь цеит инасаԥысны,
Инарыхьʒеит ацәқәырԥақәа.
Ҽысҭит: – Шәабацои шәыҭрысны,
Мшынуп уахь зыбжьы гауа?!

– Имшынзаргьы, ҳа иаҳҭахуми
Аҕба дуʒʒа ахьыʒсауа, –
Рҳәошәа збоит ацәқәырԥақәа.
Аҕба зхым аʒы хәыҷуми… –

Схәыцра амшын ду инхыʒсалеит.
Абан аҕбагьы ахьааua!
Схәыцра аҕба ду инҭалеит,
Уи аԥсҟы зку дыԥшааua.

«САРА»

– Сара изуан,
Сара исҳәауан,
Сара сықәԥауан,
Сара иҟастцауан,
Сәра инасгʒауан…
Сароу, мшәан, сара?!. –
Даҽуп иара
Абас акакара.
«Сара» ада, «ҳара»
Иҳәашам ԓьара.
– Сара сықәԥацҳа,
Сымтәа, сынҭәаха,
Сара сынцәаха,
Сара сдоумыжьха,
Сырҽын сыҷерыхха,
Шә-уск неиқәырха…
Сара соуп, сара,
Шәара шәҳасабрба.
Сароу, мшәан, сара?!.

Сзакәу жәбахп, ижәба… –
Даҽуп иара
Абас акакара.
«Сара» ада, «ҳара»
Иҳәашам ԥьара.
– Араҟа – сара,
Анаҟа – сара,
Ԍадаҟа – сара,
Ладаҟа – сара.
Сара – ԥхьаҟа,
Сара – шьҭахьҟа,
Иахьабалак – сара,
Срыхьʒари шаҟа.
Сароу, мшәан, сара?!. –
Даҽуп иара
Абас акакара.,
Сара» ада, «ҳара»
Иҳәашам ԥьара.
– Сара сызҽыз,
Сара сзакәыз,
Са саасҭа шәара
Шаҟа шәхәыҷыз,
Ижәбахра шәыҟоуп
Сылаԥш зхыз.
Сара сыԥхʒы
Каҭәауан жәацы.
Сара иацы
Сцәажәауан шәа шәзы.
Сара хланҵы
Сцауам бзанҵы.
Сара – иахьа,
Сара – ԍаԥхьа…
Са саншәыԥха,
Дшәоуам ҭынха.
Сароу, мшәан, сара?!. –
Даҽуп иара
Абас акакара.

«Сара» ада, «ҳара»
Иҳәашам џьара.
«Сара» ҳәа акакара
Даара иԥхашьароуп.
«Сара» ҳәа аҳәацәара
Ишыбзоу ԥсроуп.
Уааҟәымҵыр уара
«Сара» ҳәа аҳәара,
«Ааҳи-ҳи, умшақә!» –
Ҳнамырҳәааит ҳара!

АХӘЫЧИИРҬА

Сара исцәымҕуп ахәшәтәырҵа,
Усмазҵаан: «Избан?»
Са сыԥсы алоуп ахәчиирҵа,
Уа дықьуазаргь ан.

Ахәычиирҵаҿ саннавало,
Сара сгәы азҳауеит:
Аԥенџьыраҿ рыбла адхало
Анацәа ааԥшуеит.

Уа ашәҵ иман аб днеиуеит,
Иблақәа ччауа,
Днармышьҭыргьы, игәы рызнеиуеит,
Аԥенџьырқәа аартуа.

О, хәычиирҵас ҳәа иҟарҵонда
Са сзыѡноу аѡнгьы;
Апоезиа иаирҵахонда
Ауадақәа зегьы.

Уа апоетгьы дышьҭарҵонда,
Ԥсра змыхьзо,
Иҟаиматҙоу
Ажәеинраалақәа иирацы!

АБЗИАРА ҞАҬАНЫ

Абзиара ҟаҵаны,
Уашьҭамлан ҷыҭуа.
Абзиара цәгьараны
Иҟамлаҙац џьара.

Абзиара нагҙаны,
Уахьымхәын уара,
Ибзиарахан мышкы зны
Иуԥылоит иара.

* * *

Абри адунеи наунагҙа
Дзыԥәмлац аҙәгьы.
Абри адунеи аԥшәымаҙа,
Иаҩнахуеит зегьы.
Аха угәахәтәы аныноугҙа,
Ԥсрам аԥсрагьы.

АҨЫЗЕИ АҬЫНХЕИ

Ҳаҕоу-саҕоу адәы дыԥәхааит,
Димамкәа ҭынха!
Адәы дыԥәхааит дхәыларцәаха,
Ҩызада, дзаҵәха.

Амалгьы умаз, амчгьы умаз,
Идууз умаҵура,
Убысҟангьы уара думаз
Аҩыза ма аҭынха.

Уара уԥашәԥәа рҽоурышьҭын,
Идухеит уҵаацәа.

Убысҟангьы иухоумыршҭын
Уԥызцәа, уҵынхацәа.

Иаҳҳәап, уара учмазаԥхеит,
Инеиуада убацәа?
Иумыцҳазаргьы, еизауеит
Уԥызцәа, уҵынхацәа.

Иаҳҳәап, уақәшәеит ма иакәымк,
Иуцәыӡт умаҵура.
Унрыжьшам усҟангьы ишакәым
Уԥызцәа, уҵынхацәа.

Иаҳҳәап, уалҵыр уҧсҭазара,
Машәырлагь ма уҵахар,
Уԥызцәа роуп умазара,
Удырҿеип уаҧсахар.

Аха уҿееимзар, иҵәуада
Уа узы згәы былны?
Узҵаҧшьауада, узҧьабауада,
Аҵхқәа ршаны?

Мап, зегьрыла уҿеихауеит,
Аԥызцәа анузырҳа.
Уара зегьы урҵеихауеит,
Ухаҵа уанаҧсаха.

Ауаԥытәыԥса ирҳауазароуп
Аԥызцәа, аҵынхацәа.
Рыцәгьа-рбзиа иҿалаирхәуазароуп,
Аҧхӡы ихьыҵәҵәа.

Ҳаҕоу-саҕоу адәы дықәхааит,
Димамкәа ҭынха!
Ҳаҕоу-саҕоу адәы дықәхааит,
Ԥызада, дзаҵәха!

ЗЕГЬ ИРҧЕИҧШУ

Зегь ирҧеиҧшу саргьы испеиҧшуп,
Иааиуеит са сҷгьы.
Аҧсра мыжда зегьы ирзеиҧшуп,
Дзацәцауам аҳәгьы.

Аха акы заҵәык сахьҳонда,
Сыҧсы ҭанаҵы:
Сыжәлар акы ирзаҧсахонда,
Исылшауа ахәыҷы!

АХЫНҲӘРА

Мураҭ хәыҷы дбылгьо,
Дтаатиуа аҵараҷы,
Хәы-класск данрылга,
Ддыртәеит фба рҷы,

Уаћагь уи дманшәалам,
Иоуеит «ѽбақәа»,
Уи ада дук аншәалом,
Имшынҵа ахаҭа.

Уи аурок ааниҳьуеит,
Ахәмарра игәаҧхар,
Ишәыра ныкҷаиҳьуеит,
Знык аѽны днаҳар.

Ихалагь ампыл дасуеит,
Ѽыза диҭахҳам.
Иаамҵа ус имѽасуеит,
Акы агәхьаа икҳам.

Ицәгьахеит игәыжәла,
«Ѽбақәа» ирыхћьан,

Ишәҟәқәагьы еимбҕыыжәааа
Рҽырҙоит, ишәаҟьан.

Абар, «Аҳасабра»
Ныҵалт акаруаҭ.
«Иҵәуеит» ахәашабга,
Иицыз итетрад.

Иҟам «Аԥсабара»,
Аҽаҵәахт «Аҭоурых».
Иԝналт аҿаԥара
Икаламгьы аҽҭых...

Агәахы анцәиҟьа,
Излеиҵоз абызшәа,
Астол иананиҟьа,
Ибналеит ианшәа.

Ихыгәгәҙа аԥынҵа,
Иԝыга акарандашь,
Уи ԥьаргьы иазымца,
Инаватәеит агәашь.

Иабаҟоу илинеика?
Идәылҵны ицахьан,
Иԥшааны ианнеига,
«Амгәацәа» шьахьан.

Ихымԝаԥгашьа гәныргоит
Урҭқәа зегьы:
Мурат дхьымҙгыршьоит
Аԝнгьы адәынгьы.

Аха аҭаалым азы дшәарҭам,
Убриак ҳәатәуп,
Имам имч агарҭа,
Уа «ԥшьба» изануп.

Уимоу, ианакәымгьы
Атурник дахшьуп.
Зны-зынла иҭаҷкәымгьы
Адәықәтцара иҭахуп…

О Мураҭ, изхабгаз,
Цхыраакда уаанхар,
Ишҧоууеи, хәашабга?
Уалырцоит, абар…

Алцара неизықәгылт,
Иқәгылт изҭаара.
Иҟызцәагьы изықәгылт,
Игхақәа аарҧшуа.

Ихымҟаҧгашьа гәныргоит
Дызҭаху зегьы,
Мураҭ митә ихҭыргоит:
Аҭара уҽазкы! –

Ирҳәауеит абасгьы
Дызҭаху шьоукы,
Аха ирҳәо цасгьы
Иирҳауам акгьы.

Иҟызцәа зегь рҳәаҭцәкьеит,
Урҭ акгьы рҙауам.
Иҟызцәа иқәрыҧсаҭцәкьеит,
Хгарҭа ҳәа ибауам…

О, Мураҭ хәашабга,
Ҟызада даанхар,
Рыцҳа, нас дабарго?
Далырцоит, абар.

Рҽаҧхьа дгылоуп иҟызцәа
Ҭаҟа ихы ларкәны,

Идышьман, дыԥсызшәа
Иан, иара ираӡҟы… «

– Ҳарҭ ҳагәра угауазар,
Зегь уара ҳаутәуп,
Иаҳҳәо хауҭауазар,
Уѡызара ҳҭахуп.

Зегь мап ҳцәукуазар,
Уара ухы уатәуп;
Ажәа ҳаумҭауазар,
Уҳалганы угатәуп! –

Иѡызцәа идымгылоз
Џьишьон, цәгьас дба,
Аха дышрыдыркылоз
Ибеит уажә лабҽаба!

Ихәыцра еилаѡынтуеит,
Далахазшәа аҙыжь,
Иқәлацәа ицәбунтуеит,
Имҽеира анкеимыжь.

Мурат зназыҳәан
Омашәа дҟалеит,
Иѡызцәа зегь рзыҳәан
Ихәыцра даҽеакхеит.

Днаскьаны даагылеит,
Ихлахатц гьежьуа,
Иблақәа амца рхылеит,
Иаԥхьаҟа дыԥшуа.

Иоуразоуроу дцәышҙа,
Иԥсахт иԥштәахәы,

Нас иҩызцәа рышҟа
Иҳәеит иҿахәы...

Аҿырҳәа илабжышқәа
Рҿылархеит убра.
Иҩызцәа ражәа ҟәышқәа
Иаҳауеит иара.

Снеизар уажә аакьыскьа
Ашколаҿ, уи дахьҭоу,
Исарҳәеит иҿхәаԥхьыʒқәа
Аҵара изырҵо:

– Иҩызцәа дрыҵахома,
Игәы иҭоу акоуп:
«Хԥақәа» иаҭәеишьома,
Иитаху «хәбақәоуп!»

Ишәҟәқәагьы кәаԥʒа,
Ишәыра хәыч иҭоуп.
Аҩынгьы адәынгьы дкәаԥʒа,
Дшыҟоу дҟәыбҧаʒоуп.

Мураҭ иаабац иакәʒам,
Зынʒа даҿаʒәуп,
Уи, аамҭалагь акәʒам,
Ибзиахаз ҵаҩуп.

Имшынҵа убауазар,
Уажә угәы азнарҳап,
Илеишәа уазҵаауазар,
Џьеи аʒәы дирԥьап!..

Иҿадцалан хаҭала
Шәҟәыԥхьароуп дызҿу,
Зҩызцәа рыбзоурала
Аиашамҩа иану!

СМААԥСАҴАЦ САРА

Смаапсаҳац са сышлазаргьы,
Сцартә апсшьара.
Сара исылшоит, ихьамҭазаргьы,
Ажьаҳәа аҟьара.

Смаапсаҳац сара макьана,
Исхаршҭуа сҩара.
Исылшоит адәы бназаргьы,
ЕикәаҒала ахҩара.

Смаапсаҳац сара макьана,
Сахьцауа смааua.
Искыртә сыҟоуп амагана,
Ҭагалара анааua.

Гәык-ԥсыкала са сазыҟоуп
Ԥхҳашала арҳара.
Макьаназу?! Исылшартә сыҟоуп
Ажәеинраала аҩра.

Нас иарбану, сызхьаҵрызеи
Инамгҳакәа сҳаԛ!
Нас макьана изалымшарызеи
Слеиҿеырбар ҭыԥҳак!

УАҴӘАЗЫ

Иахьа амра цаҳә-цаҳә сыԛәнакыргьы
Исылыҩруа аԥхҳы,
Аҵаа-цәгьа сыхҭанакыргьы,
Исҩанаҳәо асы,
Урҭкәа сара изысычҳауа
Уаҵәазоуп, уаҵәы!

Иахьа сара аҩны зсыргыло,
Ашҭа ду ҭбааны,
Апшәмара уа изныскыло,
Схәышҭаара еиқәҵаны,
Уиала сҵеиԥш-мҩа сзаԥыло
Уаҵәазоуп, уаҵәы!

Уаҵәы азыҳәан анакәымха,
Шьҭахьҟа санынха,
Уаҵәтәи са сымч анақәымха,
Сгәыҕрақәа анҭаха,
Иахьатәи уаҵәтәи ансакәымха,
Иарбан сеиқәзырха?!

Уаҵәтәи сымҩа дырлашароуп
Сгәыҕрақәа зегьы.
Уаҵәтәи сымра агәра згароуп,
Аапынра аҽаҳәҳәы.
Уаҵәы иахьа атқыс исызҳароуп,
Иахьӡаша згәахәтәы!

САНЫЧКӘЫНАЗ

Саныҷкәыназ ҳаҩнеихагыла
Аддыҳәа схалон, сылбаауан.
Бзанҵык уа, снытҕыла-аатҕыло,
Саҽахомызт амардуан.

Уажә саазқәылаз, уа санхало,
Акалашәа сҟалауеит:
Ҳа ҳмардуан санышаҽало,
Аҿснардыруашәа збауеит.

Уи закәу сшьамхы иадыруеит,
Шьашәы иҭарблааит иара,

Аха макьана сгәы иаздыруам,
Саԥхьа ихалауеит убра.

ДААРАҘА ИҬАБУП!

Испылахьеит, испылауеит
Апхьаҷцәа аҳәырҷы.
Аха зегь реиҳа судукылауеит,
Ихандеиуа ауаҷы.

Унап џьаџьа анааныскыло,
Сара сзы ираҙҟуп.
Уара учча-ччо уанысԥыло,
Уҽаԥхьа сара стәуп...

Уара упхҳаша, сгәы ианыло,
Жәеинраалала иҭәуп.
Гәыкала абас сахьудукыло,
Даараҳа иҭабуп!

СГӘЫ ИШПҬАҬАХУ

Сгәы сзынкылом, сгәы сзаԥгылом,
Сгәы ԥыруазеи, мшәан, шаҟа!
Сгәы сзаԥысуам, сгәы аангылом,
Са саныцәоугь, итәом иара.

Сгәы саман жәҷангәы иалоуми,
Амза ашҭаҟны итәарцы...
Ари ԥхыҳым – лабҽабоуми,
Ари лакәҳам иахьазы!

Нарҭ Сасрыҟәа илиххьанеи
Амҷахәасҵа уахь зынгьы.
Нарҭаа дуқәа иааргахьанеи...
Аеҵәақәа амца рцырҟьаны!

Ацашьа-аашьа урҭ ирҷыстҵаап;
Рхәышҭаара амца ҽыҳәпааны,
Етҵәакаҷ схалан, амца еиқәыстҵап,
Инеиуа ԥшәымара рзуны.

Сгәы ишԥаҭаху уа иҟаларцаз
Аԥсынра ахьʒ зху акы;
Уаҟагь аԥсабара аапынрахарцаз,
Иҭыргәыргьааруа сыжәлар ргәы!

ҶАМѠАК АʒЫ

Ҷамѡак уаназгәаҟуа – уи шаҟа иаԥсоузеи,
Ухәра хьаацәгьа хҭәасуа, уара угәы аншабо.
Ҷамѡа заҵәык ажәра, – уи шаҟа ихәшәхозеи,
Ауарқь-лѡа ухылҵуа, ублақәа анҵакәкәо.

Ҷамѡа заҵәык истҭарц сара сҟынтә даҳәеит
Алемс солдаҭ ирхәыз аҭабиаҷ дахьҭаиаз.
Ҷамѡа заҵәык хьааго, уаҟа инапы дѡахеит,
Пхьаҟа ҳарҭ ҳанжәылоз, дныжь зѡызцәа цаз.

Аʒы мыжда абаҟоу, ҳа ҳҭанақь флиагақәа,
Ҷамѡак иадамхаргьы, урҭ акгьы рҭаʒам,
Игәаҭеиуа, ишыкьуа алаҳәа цәыршәагақәа,
Иахыбаауа ахыбаѡ, иҟыруа ианху жәѡан…

Арахь алемсаа ашьҭоуп уара ухы ахьухырхша,
Нырцә аʒхықә зегь рымɤехак иуеиѡаʒо иахьтәоу.
Знык аҭабиа инҭыҳәҳәар иаразнак уахьԥырырхша,
Абри ауп ишьажәуа, икылԥшуа изышьҭоу.

Ус анакәха ухаҵоуп шьҭа дузеиқәырхауазар
Дара рсолдаҭ, згәеисбжь еиқәтәаʒарц иаҷу,
Аҭабиа уҭыҵны унеины, уи аʒы изааугауазар,
Уара угәыраз ҟәанда иурхәарц уанаҷу.?!

Аха уи дсолдатуп, схатагьы ссолдатуп,
Дхәуп, инапгьы дҩахеит, уа таслымра уны.
З-ҽамҩак иадамхаргьы, са сҟынтә исабапуп,
Иоур уи дахьгәаҟуа, аибашьра адәаҟны.

Атабиа стытцны сдәықәлоит адгьыл сҽадырҕәҕәало,
Сара сышьра иашьтаз са деиқәсырхарцы.
Са сцьаз-хылпа хьеҩуа, атса-хқәа анпыҟҟало,
Заагара ҳәа снеиуеит, снеиуеит игәагьны.

Азаҟынза еибгала алемсаа унарышьтуама,
Қәаршыҩцас иаарышьтуеит нырцәынтә ахыртәа.
Ус анакәха алемс солдат схы сызиқәцауама,
Садызцалаз иарбану, иарбан сызмыртәа?!

Аха уи дсолдатуп, схатагьы ссолдатуп,
Иара дхәуп, инапгьы дҩахеит, уа таслымра уны.
Ҽамҩак иадамхаргьы, са сҟынтә исабапуп,
Азы мыжда исыржәыр ипсы танатцы.

Сықәҳәазауа снеиуеит сыдгьыл сҽадырҕәҕәало,
Адгьыл цәыббыл рыцҳа, сықәиаазшәа схата.
Снеиуеит, са сцьаз-хылпа ахтыпқәа анпыҟҟало,
Снеиуеит сызнеиуазар, апсы-жәзы ртытуа…

Аибашьра адәы еиҟәызшоз зык сынхыҷәыххылан,
Са сцьаз-хылпа нзаакны, азы хьшәашәа таны,
Нас сышьтахьҟа сҽаасхеит, ахқәа сышьтаххыло,
Апсеизгара зпеипшыз деиқәсырхаразы.

Азы сыман сааизар, уи ипсы хәандалааиуеит,
Ус сцьаз-хылпа нарнаан иныҷәскит иқьышә:
Ҽамҩак анылбааидатцәҟьа иаразнак иҧсы ааиуеит,
Ибла цәышқәа кыдхалауа дахьыҷәжьыз анышә.

Уи азы шисыржәуаз, хтабиаҿ инхыҷәгылеит
Ҳа ҳсанбат машьына, ахәцәа зман иаауаз:

Сакасала даашьҭпаан уаҟа днақәҳаргылеит,
Убри нахыс издыруада уи илахьынҵахаз?!

Издыруада дзышъа, са сеиԥш деиқәышла,
Ажәеинраала хәыцуа, даҽызар аѽра?!
Абиԥара иқәыԥшу драцәажәо жәаҟәышла,
Даҽызар хаҭала школкаҿ артаѽра?!

Дахьыҟоу сыздыруам, сахьыҟоу издыруам,
Аха иаадыруазароуп иаргьы саргьы акы:
Адгьыл ҳасолдаҭцәан, гәыла ҳаибадыруа,
Аҭынчра шеиқәҳархаша ҳарҭ зегь ҭоуба уны!

АР ДУ РЫМѼА

Ар ду рымѼа иааира мѼазар,
Аҽхәаԥхьыз змоу,
Рымра лашарбага мразар,
Ар ҭоуба зҳәахьоу,
Ирҳәауа ашәа иааира ашәазар,
Зегь ргәы зырҕәҕәоу,
Риеҵәахә кыдуп, ҭашәара ақәҳам,
Зыԥсынҵры лашоу!

Ар ду рыԥсадгьыл дгьыл ԥшьами,
Иахьыршоуп ршьа,
Аԥсадгьыл аԥсаҭыѽра хьчами,
Изгахьоу хьыз-ԥша.
Ар ду ргәамч фырхаҵарами,
Ар ду, згәы еилашуа,
Заҕа ибҕашшара ԥызҵәаз,
Мцабзла дбылуа.

Ар ду срылагыла снеиуан,
Ҭоуба зун саргьы,
О, уи сара хашҵра сзақәҳам
Иахьагьы, уаҵәгьы,

Са саҙрыжәуан Ар ду рымҽа,
Ргәамч, рыԥхҙыфҽы,
Уи иаҙрыжәуаз сара сеиԥш
Сҽызцәагь шаҟаҽы!..

Бзанҵык сара хашҭра сзаҟәым,
Ар ду рхәышҭаара,
Зегь ҳҙыграԥшь-ҙыграԥшьҙа,
Амца ҳҿаҷҷауа...
Ихьшәашәаҙа ҳазҵаз абԥьар
Надҵа ҳгәышԥыҷәҷәа,
Асыршәы ҳанылатәауаз,
Ҳрыҵәҳәауа ҳнапқәа.

Бзанҵык сара хашҭра сзаҟәым,
Афашизм анжәыл,
Ҳамра-ԥхара атыҽ иакызшәа
Афронт ҳанаҿагыл,
Уаҟа изыԥсаз еилыскааит
Ауаҽы илахьынҵа,
Уаҟа изакәыз еилыскааит
Асолдаҭ идҵа.

Уа солдаҭк игәыҷырҵа ашәа
Зегь иаҳгәыҷырҵан,
Уа солдаҭк иԥсымра хьшәашәа
Зегь ҳзы хьҵышьран.
Уа иҵахозгьы, еибгала инхозгьы –
Зегьы акы иазкын,
Аиааира амш! Аиааира амш!
Зегь абри ҳҵахын.

О, сгәалашәара, сыргәаҭеиуа,
Афронт ахь сагауеит.
Сҽызцәа рыбжаҽык збомаз,
Солдаҭцас сгәы ԥшаауеит.

Аха аҳәымзар-аҳә хашҭра иқәым,
Зегь ҳгәаҷы иҩуп,
Акымзарак хашҭраҳәа ақәым.
Аҭоурых иануп...

АБНА

Абна ахьықәрхҳалоз акәхап шамаха,
Аҳқәа зхыҵуаз, адгьылқәа рыбго.
Абна ахьхыршьааҳалоз акәхап, иоумаха,
Абга ахьцәыртцуаз ииуа, еибарҳәаго.

Абна ахьырмааҳалоз акәхап, еицрыхәхәа,
Аԥсаатә хыҵны тәымԥьара изцалоз.
Абна ахьырҟьашьлаҳоз акәхап, имбатәха,
Ашәарахқәа уаҟа изынҵәалоз.

Абна ахьыҟам қьаԥҭахозаап, ҳаҕеиҭа,
Аҳауаҵәҟьа ахьзыҟамло хәшәра ауа.
Абна ахьыҟам цәҳәырахозаап, еибаха,
Зегь ҭабозаап - арҩашқәа, аҳқәа...

Абна рыцҳа, иԥсҭазаароуп ахаҭа,
Абна беиа, абна афҩы хааҳа...
Ус анакәха, суҳәоит, суҳәоит, с-Аԥсынра,
Идықәумырхын, убнақәа хьчала!

АБРУ�notАҴАҨ

Инапқәа скит иԥаԥаҳа,
Иччон иблагәыҕра,
Инапсыргәыҵа ԥьаԥьаҳа,
Ианыԥхало игәыҕра.

Аусуроуми иламыс,
Ибзазара азыҳбо;

Аусуроуми инасыԥ,
Игәахәтәы дахьызгҙо.

Ирзыԥаиҵеит абруқәа,
Инапқәа тәахак рымҭа,
Ақыҭақәа, аҳаблақәа,
Абруқәа зҭахымда?..

Брула еибыҭаҙамкәа,
Абасыга суама?
Абри рымаҙамкәа,
Аҕбақәа ҙсауама?..

Абруқәа еиқәыршәамкәа,
Аҳаирплан ԥыруама?
Абру рыххаҙамкәа
Усаат аус азуама?!.

Абруқәа кыҷызаргьы –
Ирымоуп зегь хырхарҭак.
Абруқәа хәыҷызаргьы –
Рҭыԥаҷ рыда ҳхәарҭам!

ИҬАБУП, СЫРҬАԤЫ!

Н. С. Патеи-иԥа изкуп

Зегь реиҳа иҭабуп ҳәа
Иасҳәауеит аҙәы,
Уи дысшьоит дабуп хәа
Сара схаҭа сзы.

Бзанҵык уи дысхашҭуам,
Уажә ансызҳагьы,
Игәалашәара сашьҭуам,
Дсыцуп есқьынгьы.

Исыҭауа ауаҩышьа,
Сгәы амра ҭарҷҷо,
Ажәеинраала аҩышьа
Сирҵауан дыччо.

Ауаҩы ибзиабашьа
Сақәиршәон сааʒо,
Ахәаахәеи аиашеи
Шымааибуа сырҵо.

Ԥхьаҟа сгәысҽеаниҵон,
Аҵара шҵатәыз,
Алакәқәа сгә ианиҵон,
Хаҵарыла иҭәыз:

Ашкол са саналга,
Игәырҕьауа илакҭа,
Ақәра-цәқәырԥа сналга,
Дсықәныхәеит еиҭа.

О, сышықәсқәа иреиҕьу
Уи иоуп изыԥшьа,
Са сымҩақәа исзеиҕьу
Уи иоуп изыԥшаа.

Зегь рзын ҭабуп ҳәа
Иасҳәоит сырҵаҩы.
Са сеиԥш ҭабуп ҳәа
Иашәаҳәала шәаргьы!

УԤСАДГЬЫЛ ДУ АХЬАЛАГО...

Уԥсадгьыл ду ахьалаго уахьгарарҵаз акәзар,
Иухоумыршҭын агарашәа, духоумыршҭын уан!
Уԥсадгьыл ду ахьалаго ахәышҭаараҷ акәзар,
Иухоумыршҭын шәԥацха хәыч, уаҟа алу кҷан.

Уԥсадгьыл ду ахьалаго уаб имҙырхаҷ акәзар,
Иухоумыршҭын шәашҭа-шәгәара, уаҟа агәашә
хәыҷ ҷан.

Уԥсадгьыл ду ахьалаго анбан шәҟәаҷ акәзар,
Иухоумыршҭын урҵаԝ иажәа, умԝақәа ааиртуан.
Уԥсадгьыл ду ахьалаго ужәлар ргәаҷы акәзар,
Иухоумыршҭын урҭ рыԥсадгьыл, уи азы ршьа кашуан!..

АԤҴАЗААРА

Ишԥаҟоу, мшәан, аԥҵазаара ахаҵа,
Зны аҿунаҵоит амҵәыжәԝақәа ԥыртланы,
Зны аҿырхаган, аҿырԥагьан, аҿыҵҳәа,
Адунеи зегь уара иутәушәа урбаны…
Ус ишнеихуа мцак узцәырнагоит иара,
Бзиабарала ухы-угәы зегь ҭаҳәҳәаны.
Даҿазныхгьы, иуаԝымгакәан агәырԝа,
Иааузкылсуеит оумашәа алахь еиқәҵаны.
Аха убысҟангьы уи уаиааироуп ичҳаны,
Убысҟангьы ушыҟоу удыруаз уқәԥаԝны.
Ишԥаҟоу, мшәан, аԥҵазаара ахаҵа,
Иануна҂о гәырҷьаҷҳәашала араз҃ҟы!
Зны-зынла уханагалауеит ԝада,
Улахьынҵа амԝа лашарбага гәцаракны.
Уи зны-зынла ушԥаланагои ҵаҟа,
Укыдҟьауа, ургәаҵеиуа, утҟәаны…
Зны-зынла наҟ уаԥыртцып, ҳаҷеиҵа,
Гәалаҟарак амаҙамкәа, аҿҙаны.
Аха убысҟангь уи уаиааироуп ичҳаны,
Убысҟангьы ушыҟоу удыруаз уқәԥаԝны.

САРА СЫБЛАҚӘА

Сара сыблақәа рылашароуп
Адунеи сзырбо,

Са сыблақәа рымч-рылшароуп
Пхьа сшьаҽақәа зго.
Сыбла ихгылоуп сышьха ҙышқәа,
Хҭарпҵа шкәакәа зхоу!
Уаҟа ихәмаруеит сырҩаш дуқәа
Сыблагә зыҿҳәароу.

Сыблагә ихуп с-Аҧсынтәыла,
Мра шәахәа зхьыршоу.
Сылаҧш ахуп сқыҵа, сҳабла,
Сыжәлар ахьынхо.
Сыбла ихгылоуп сбаҳча ссирқәа,
Рымҵа ашьац кашьшьы.
Урҭ еихарҳаит са сабацәа,
Аҧхҙы рҿашы.

Са сыблақәа сиеҵәахә гәарҭоит
Жәҩанахьтә илбааҷҷа.
Сажәеинраала аритмқәа арҭоит,
Арифмақәа хырҷа,
Са сыблақәа схьаақәа хьааргоит
Зны-зынла игәырҩо.
Усҟан сыргәыбзыҷра гәхьааргоит
Маҙала рҿеыхҩо.

Бла-ҵарыла дкылскаауеит
Дсықәлар сара аҷа.
Игәаҵаҷара кылсыблаауеит,
Ус ианаҵахха.
Избанзар, сыбла ихгьежьылахьеит
Аибашьра ахҧша.
Избанзар, урҭ хыҧшылахьеит
Асолдаҵцәа ршьа.

Са сыблақәа аҧшәыма блақәоуп,
Агәыразра зҵоу.
Псуа лакҵоуп, ҧсуа дгьылуп
Сыблақәа зырҿхәо.

Са сыблақәа ччо ирзаартуп
Сиешьара згәаԥхо.
Сыблақәа, ҭабуп ҳәа шәасҳәоит,
Адунеи сзырбо!

«БЫСЗЫԤШЫЗ!»

Асолдаҭцәа ҳгәы амца ацрало,
Ашьарҩаш хьыкәшуа адәаҿы,
Ҳтәан аҭабиаҿ, ҳҿеидрыгәгәало,
Ҳабла ихчыло абылфҩы.

Уаҟа ҳҩызак ҳа ҳгәы шьҭыхуа,
Гитара ҩаза дук кны,
Ҳарччауа, ҳарлахҿыхуа,
Ашәа иҳәоит ибжьы ҭганы:

«Сымыш, сыҵых, сылашара,
Раԥхьа сара сгәы зхьыԥшыз,
Сымыш, сыҵых, сыблеиқәара,
Са схынҳәаанӡа бысзыԥшыз!

Ахы сықәшәоу ма исаҩсуоу,
Уи сыздырӡауам сара.
Аха быбзиабара шысмаҩсуа
Исымоуп уи агәрагара»,

Ус иаҳхалт аҳаирпланқәа,
Аҕа ишҳамӡ рҿыкәкәауа,
Хыншьаларак ҳәа рымаӡамкәа,
Ажәҩан ҿеиԥшцәгьа анҵауа.

Абомба ақәҳаит ҳара ҳҭабиа,
Алҩа халт иҵәиҵәиуа.
Уаҳа дамбагәышьеит ҳабла,
Абас ашәа бзызҳәоз уа:

«Сымыш, сыҵых, сылашара,
Раԥхьа сара сгәы зхьыԥшыз,
Сымыш, сыҵых, сыблеиқәара,
Са схынҳәаанӡа бысзыԥшыз.»

ИЗХАРАДА?

Сареи амшәи ҳакәыз ԥьушьап
Еицылазҵа амхы,
Иареи сареи ҳаицҵаз ԥьушьап
Уа икаҟьо аԥхӡы.

Бзанҵык цәаҕәан, лаҵан, рашәан
Цхыраара иааӡом,
Усҟан иаашьоит уи амишәан,
Уа аҽунарбаӡом.

Уажә алапҟьа дуқәа анҷала,
Избар ҳәа ишәаны,
Ԥшьаала, ԥшьаала аҵх аҽалак,
Иааиуеит аҽӡаны.

Иааиуеит сымхы ҭанагаларц,
Иқымқымуа аԥсы,
Аӡынразы аҽеиннагаларц,
Амгәахә агарацы.

Итәаа-маауа, исамҳәаӡакәа,
Агәҭакы нагӡо,
Уаҳа са саатәамбаӡакәа,
Крыфан ауп ишцо.

Саргьы снеиуеит, исшьырцоуми,
Сшәақь еиҵаҵаны.
Аха иабаҟоу, ҳаиниаӡоумеи,
Ҳагәра еибаганы.

Абас ҳѡыцьагь сымхы ҳҷаԥшьоит,
Аҵхқәа ԥыҽуа,
Иаргьы саргьы «ҳаицәыԥхашьоит»,
Ҳаблақәа еицәшәауа.

Иаха иахьнеиз, уаха инеиʒом,
Устцәкьа игаʒам.
Мых дук ыкоуп, схала сеиʒом,
Сымчқәа азхауам.

Нас ианбанʒа, абас ианбанʒа,
Тәамбашақә иччо,
Исамраʒакәа ҭагаланʒа,
Сара сԥьала ичо…

Лабҽаба иʒуеит са сыԥхʒаша,
Сгәааит, саҕьит, сыцәҳаит.
Нас саалаган, амшә злаашаз,
Ашьацҳәақәа сҳаит.

Аҵх ганы ишаалоз еиԥш,
Ааида ихыѡрны,
Иааит абжьааԥны ишаулоз еиԥш,
Аԥш иазгәыҳәны.

Сыфѡы анамба, сымца анамба,
Нас иқарамҽо,
Сымхы иѡалалт, акгьы атәамбо,
Шарԥазынʒа ичо.

Азхараҵәкьа анафагәышьа,
Идәыцәылт аҽаҟьан,
Аха ашьапы аҽашәагәышьеит,
Ашьацҳәа наԥкьан.

Уа ибыбызаап, иҽыҽызаап
Абнахь иԥшуа,

Ашьацҳәа ԥнатԥаарц иаҿызаап,
Агәахы еилашуа.

Снеизар абар, аҽааанкылан,
Ахәдаԥьал ѡызӡа,
Ашьҭахьтә шьапқәа рыла
игылан,
Ҭаслымра ћатԥа.

Сыбжьы сырган – хәыцӡи-дуи еизеит,
Зегьы ччоит, абар…
Исымпћаӡеит, исмыршәаӡеит,
Аѡны иаагеит Мшәқьар.

Зны-зынла, абла цлабуа,
Сымхахьы иԥшлоит;
Зны-зынла, абла цлабуа,
Ахы ћәыннашьалоит…

Иара зыхшаз анҵәћьа акәхап,
Мышә-цәа дук ҳаѡны,
Ҳкәасқьа азалаҿ ишьҭоуп, уи
акәхап
Анкьа изфоз ҳамхы.

Убри дәылган иандыршәшәо
Уажә ҳамӡырхаҿы,
Мышәқьар «ԥхашьоит» ацәа
иацәшәо,
Уа аҽыргаӡаны.

Аха иҿаҳәоуп, аҿапа аҿоуп,
Уи шьҭа ԥьеи сажьап.
Адаҷ ахоуп, ахәы аҿатԥоуп,
Хәыцы-хәыцла ибжьап.

Нас изхарада, – изхарада,
Мышәқьар ахьҿаҳәоу?

Абас ауп ишрыхьуа ԥхашьарада,
Тәым ԥьабаала ичо.

СШЬАПҚӘА

Раԥхьа сгархны сындәылырган урҭ аѡны, .
Сыртаатиуа ҳгәашә аҟынӡоуп дара ахьнеи.
Уантәи срыман, имшәаӡакәа инеихҳәаны,
Ԥшьаала, ԥшьаала сналаргалеит адунеи.

Санпионерыз, са сқәыԥшра иаԥгауа,
Ажәѡан ашҟа са сԥыррызшәа сдырбауан.
Санкомҽарыз, ицәқәырԥоушәа сгәы ҭгауа,
Исырхыцхыцрашәа ахра дуқәа срызцауан.

Зны исолдаҭуан иргәарануа сшьаҽақәа,
Ар ду рымѡаҽ са смагәшьхәа аҭып анҵо.
Абԥьар иаҵан аси аурҭи еимгәҳәауа,
Зных ихьаҵуан, зных ижәылон ԥхьаҟа сго.

Уажә иабаҟоу са сқәыԥшратә шьаҽақәа,
Ихынҳәуазар са схы сеигӡом дара рзы.
Уажә иабаҟоу са сыҷкәынра ацәқәырԥақәа,
Ихынҳәуазар, дара ирысҵон са сыԥсы!

ДИИТ АУП ЕИҬА

Амца ицразар, амца икуазар,
Ацԥхьқәа ицрыдды,
Амца ихылҟьауа дцауазар,
Уи ирыԥхалартә зықьѡы,
Дықәԥауа амца еиқәиҵауазар
Ауаа рыгәқәа рҽы,
Мцабзла амца изырцәауазар,
Агәқәа еиқәирхарцы,

Аҩызцәа рзы иԥсы иҭиуазар,
Ҭоуба аҳәараҷы,
Убри амцабз икыҵәҟьаргьы
Аҵәҵәа-ҵәҵәаҳәа дҭәа,
Ауаа рзыҳәан дыблыҵәҟьаргьы,
Диит ауп еиҧа!

АБНЕИҚӘАРАҶ

Ҳаҵәахуеит ҳара абнеиқәара,
Убриоуп уажә ҳаҩнаҵа.
Абнеиқәароуп ҳа ҳбаагәара,
Апартизанцәа ҳгәыҷырҵа.

Уаҟа аҵлақәагь партизануеит,
Апартизанцәа ҳрыхьчоушәа.
Уа амҩахәасҵақәа еикануеит.
Ашьоура иазгәышьуашәа...

Уа ҷыц иаарту аҳәынҵқарра
Ҳахагылоушәа ҳара,
Ҳабнаҷ иамҵәаҙом аԥхарра
Апартизанцәа ҳхәышҵаара.

Ҳаҵәахуеит маҙа абнеиқәара,
Ҳабна алымҳа ҵаруп убра.
Абнеиқәароуп ҳа ҳбаагәара,
Ҳшьа ахьазкаҳҵәауа ашьоура.

* * *

Ауаҩытәыҩса ҟәандара илаҙамкәа,
Ицәуадаҩны аԥсшәа аҳәара,
Ччаԥшь кәармак иблақәа ирхҙамкәа,

Дыхьшәашәаҙа дансаԥсуа хара,
Сгәы нҵыԥсаауеит азныказ сара.

Ауаԥытәыԥса ҟәандара илаҙамкәа,
Ицәыхьамҵаны агәцаракра,
Иаҳаҵыр канажьуашәа иԥшҙамкәа,
Сиаҵәамшьо дансывсуа хара, –
Сгәы нҵыԥсаауеит азныказ сара.

Аха ауаԥытәыԥса иламыс еицамкуа,
Наунагҙа иман агәыбылра,
Дансыдгыла иуаԥра еицамкуа,
Иара изын сацәымшәауа абылра, –
Зегь раԥхьаҙа схы иқәыстцоит сара.

СХАЗЫН АКӘЗАМ...

Схазын акәҙам изеиҵасҳауа
Ақәыцқәа абнахьтә иааганы,
Иныҳәаныԥхьо изеихасҳауа
Рцәама-жьыма гәцаракны.

Схазын акәҙам изеиҵысхуа
Аҙыхь ашьха ашьапаҟны,
Уаҟа нхарҵас изышьҵысхуа,
Ашьхацамԥа ԥшҙа аԥны.

Схазын акәҙам изхыстцо ацҳа,
Амаакыра рыҕәҕәаны,
Изсыргыло иҷыцҙа аԥацха,
Ахчныза-мца еиқәцаны.

Схазын акәҙам сызиеихырхәо
Апоезиа анцәаахәы,

Сажәеинраала схы изасырхәо,
Иаҳәарц сымала сҽахәы…

Са сахьӡаргьы, сзахьымӡаргьы,
Ҳабиԥара шәразҟазы,
Маҷӡак, маҷӡак иадамхаргьы,
Умҭак са исҭынхааит шәа шәзы!

АԤСЫЦӘГЬАРА

Аԥсыцәгьара, аԥсы аҕрамӡо,
Ишьа-ида иалалааит ҳаҕоу.
Аԥсыцәгьаражә иҟанамҵо
Цәгьацәыԥхамшьара жәбахьоу…

Аԥсыцәгьара ииааигәышьеит
Сара исзааигәаз анкьа аӡәы;
Аԥсыцәгьара дагагәышьеит,
Акгьы изымхауа, дгәыҳәны.

Ихазы акәхеит, иԥсаз акәхеит,
Егьирахьҟа уаҳа акгьы:
Ихатәаз акәхеит, ихҭаиз акәхеит,
Егьирахьҟа – иблааит зегьы…

Уаҳа царҵа ҳәа имаӡамкәа,
Аԥсыцәгьара уи дарчит.
Уаҳа ламыск ҳәа илаӡамкәа,
Аԥсыцәгьара игәы арцәыцәит.

Ԥхӡашада убас дагьаауеит,
«Нас уи иоуми Хоԥьан ду…»
Имусҵа аҵкыс «иааг» ииааиуеит,
«Инхара имазара, иԥн ду…»

Аха иаақәгылт аԥхʒаша:
Мап, уажәшьҭа иазхоуп, иазха!
Мап аныркәа – ирҳәеит аиаша,
Аԥсыцәгьара жтәуп хагәха.

Мамзар аԥсыцәгьара ҭалʒуа,
Иҷыкхар ҟалоит афѡы…
Аԥсыцәгьара, ацәгьара алҵуа,
Иҭанархар ҟалоит ʒәырѡы.

Аԥсыцәгьаражә иҟанамҵо
Цәгьацәыԥхамшьара жәбахьоу…
Аԥсыцәгьаражә, аԥсы аҕрамʒо,
Ишьа-ида иалалааит ҳаҕоу.

СЫШЛАРА ШӘЗЫРБО

Сымзақәеи сышықәсқәеи
Схызымгеит саашьо.
Сыҵыхқәеи сымшқәеи
Сцәымцеит иԥхашьо.

Урҭ ргәеисра сгәеисран,
Са сгәыхәтәы лашо,
Урҭ реидара сеидаран,
Рыԥхʒы схьыршо.

Урҭ реилашра сеилашран,
Сқәыԥшра маашьо.
Урҭ реибашьра сеибашьран,
Уахи-ҽени сҷаԥшьо.

Убырҭ роуп са сажәақәа
Ґәыкала изырԥхо,
Убырҭ роуп са сашәақәа
Иахьа ԥсыс ирхоу.

Урҭ роуп изырҟәанда
Сыԛкәынра ҽырбо,
Убырҭ роуп гәыбҕанда
Сышлара шәзырбо.

Урҭ аҵыхқәеи амшқәеи
Сусқәа сырхьыгӡо,
Урҭ амзақәеи ашықәсқәеи
Ԥырӡаноуп ишцо.

Ус анакәха, изухьоу
Ҟәнысшьауеит абра.
Ус анакәха, изыԛхьоу
Маԥысшьоит сара.

Ус анакәха, сықәра
Ԛкәынразааит иахьа,
Ашларахь сандәықәла,
Уи хынҳәааит ԛаԥҳьа!

АԤСНЫТӘИ АЗЫНРА

Ерцахә ахраҽ иқәнаҵазшәа,
Ирышҳан акасы,
Уантәи ԥшьаала иныҟәауазшәа,
Аҽаанахеит асы.

Ҽаанбзиала! Ҽаанбзиала!
Зегь еиқәҽаҳҭит заа.
Абар, даҳзааит мышьҭа бзиела
Бабаду аҵаа!

Асы ныкәтәоит аиаҵәараҽ,
Иазҳауа, ипытуа,
Иблахкыгоу аԥсабараҽ
Опыжә-опыжә иауа.

Аҳынра ҳара ҳшаԥыло
Шәҭышлоуп Аԥсынра,
Аҳынрагьы шҳадаҳкыло,
Иаазшәоуп ԥсшьара!

СШЬАМ ԤСАДГЬЫЛАҨ

Сшьам ԥсадгьыл, сызқәыхандеиуа,
Испызгало сара сԥьа.
Убзиабара сыргәаҭеиуа,
Иалан, иалоуп сара сшьа.

Уара уҟноуп гәырґьашәала
Иахьарго сыԥхьарца абжьы,
Бзиа ууааит ҳәа аԥсышәала
Ахьсықәҩырҭуа есшьыжьы.

О, бзанҵыкгьы ҭынч еиқәтәашам
Уара узыҳәан сгәы ааԥсаны.
0, бзанҵыкгьы са сҟалашам
Уара узыҳәан снашԥаны.

Уара уҟны иҩиоит аешьара,
Аиѡызара агәацаԥха,
Уара уҩы иԥхоит алашара,
Игәазырҳагаха ашәахәа.

Разҟы умоуп, ԥсынҵыр умоуп,
Уѡызцәеи уашьцәеи рыгәҭаҳа.
Уара уҩы саргьы саԥшәымоуп,
Еиқәуп сымца хәажжаҳа.

Уа уҩы сахьҳоит са сѡынѡықәра,
Иахьа иҳбоупаз слахьынҵа.
Уара уоуп сара сызныкәуа
Аргама уныҳәаԥхьыз аԥҵа,

Сыԥсадгьыл уҟны схандеиларуп,
Ауаҩы изыҳәан сгәырғьаҵәа.
Сыԥсадгьылаҿ дагьыҡамларуп
Ауаҩы ида уаҳа нцәа!

СЫЗХАРА ИСЗЫМБО

Ирҳәоит лакәны, раԥхьаӡа акәны
Амра цәырҵызшәа Аԥсны.
Убас санаҳәоит, пату сзаҟәны,
Иара са схаҵа сыгәгьы.

Убри азакәхап аԥхарра замоу
Аӡынгьы аапынгьы, с-Аԥсынра!
Убри азакәхап ара изгьамоу
Ԥхынгьы-ӡынгьы аԥсшьара!

Убри азакәхап бзиа узызбауа,
Иусҭарц зыслаху сыԥсы.
Убри азакәхап сухызбааua
Са сзырнымшәауа бзанҵы.

Сыԥсадгьыл гәакьа, сгәыхәтәыхьӡара,
О, зда схәарҭаӡам сара,
Уара уԥхарра, уара уԥшӡара
Сара ианбазбоишь сызхара!

БАМ АРГЫЛАҨЦӘА ШӘАХЬ!

Зегь иреиҧьу шәқәыԥшра аамҭа
Шәыман шәарҭ шәазнеит БАМ,
Таига ахьышҭаз абысҡаамҭа,
Амҩа ахьылгам, ҳәынҵәа ахьбам…

Шԥыла ишәԥылоит аҵаа хьшәашәа,
Уа абна тоурақәа еилачӡа,

Аха иахшәырԥит уаҟа шәашәа,
Ашәа ҧыцҳақәа азаԥҵа.

Ишыҟоу жәдыруеит уа ахьанҭара,
Ауадаԥрақәа жәпакгьы.
Аха иахшәырԥит уаҟа шәашәа,
Ашәа ҧыцҳақәа азаԥҵа.

Ишыҟоу жәдыруеит уа ахьанҭара ,
Ауадаԥрақәа жәпакгьы.
Аха ақәыԥшра амч-алшара,
Аиааира ацуп есқьынгьы.

Уажә ирбазма шәабиԥара,
Афырхаҵара хьҳы-ԥша змоу,
Урҭгьы аиааиуан аԥсабара,
Шәа шәразҟымԥа ду чаԥо!

БАМ шьҭыхны гәышԥы ҕәҕәала,
Махәҧеилҳәала шәаназнеи,
Шәа шәшьаҧала, шәа шәҧахәала
Даҽакхеит убра адунеи.

Иҳыҵуеит шәа шәыԥхҳашала,
Аҵаа-цәгьа, зҧыгҳара митәу,
Иԥхеи-ԥхеиуа шәа шәхыԥшала
Адгьыл, беиарала иҵәу.

Шәыннакылом уа абнаршәыра,
Ауарқь ахылҟьауа шәхы-шәҧы,
Шәыннакылом уа аҳҵачыра,
Зегь ииуеит шәа шәнапаҧы.

Аԥьыԥьтәыла аҵынчра афронтаҧ
Шьаҳам уа икаҵәо, ԥхҳуп,
Аԥьыԥьтәыла аҭоурых фондаҧ
БАМ нбан дула иҵаԥу хьҳуп.

Еҳ, ақәыԥшра, уи зыԥсоузеи,
Ақәыԥшра, хәы змаʒам!..
Изырхынҳәыша хәшәыс иҟоузеи,
Иҵәахны иамазар уа БАМ?

Ус анакәха, сажәеинраала,
Сара иудыстҵо нагʒа:
Салам рыҵо аԥсышәа хаала,
Сқәыԥшра уман БАМ-ҟа уца!

АБЫРЖӘЕИԤШ...

Абыржәеиԥш дызбахьоума
Сԓыза гәакьа дԥырпыруа!
Абыржәеиԥш дҟалахьоума,
Уи длахҿыхʒа, дҽырбауа!

Абыржәеиԥш игәы аҳәахьоума
Реицнагара ишьаҿақәа!
Абыржәеиԥш игәеиҵахьоума
Амчра ирҵо имахәҿақәа!

Абыржәеиԥш дышьҭԥраахьоума
Ажәԓан ахь, дымшәа-дмырҳа,
Мҵәыжәԓала дхалахьоума
Лгәы мҵарсны аҭыԥҳа!

Абыржәоума уи абзиабара
Амцашоура данҵашәа?!
Ааи, абыржәоуп илашара
Ҽа анлирҳәаҵәҟьа маʒала!

О, абзиабара, иумчʒоузеи,
Зегь зхылҵуа, зегь зылшо;
Иҵаҵәах шаҟа маʒа умоузеи,
Абзиабара, сызкәыхшоу!

Ус анакәха, аизыгәдура
Уара уҽакәзаап амч ахьҭоу!
Ауаԥытәыԥса игәадура
Уара уакәзаап измадоу!

АДГЬЫЛ ГӘЫРАЗ

Адгьыл гәыраз бзиа иабоит аԥхʒаша,
Аԥхʒашоуп изырбеиауа аԥнаҵа,
Лаҵангьы, бҵангьы, чангьы агәырҕьаҽҳәаша
Зегьы ирызҭо, ирԥызгало рымуста,

Кыр иаԥсоума ауаԥытәыԥса ԥхʒашада,
Агагеиԥш адгьыл дыԛәзар, акгьы муа,
Инижьыз ҳәа акы ыҟаʒамкәа, хьʒыда-ԥшада,
Адгьыл гәыраз дацәтәымушәа данԥсуа?..

Изхылҽиаауа ʒахәа шьапык иадамхаргьы,
Иныҵеиҵар адгьыл гәыраз, зегь заaʒо,
Иудыруазеи, азҳазыҕьо ибаҳчахаргьы,
Ахандеиԥцәа бзиа рсиаҽ ихьʒ анҵо…

Иудыруазеи, ҽаанбзиала ҳәа аҽа анҭарҵәо,
Иара ихьʒала аныҳәаҽа аԥҵахар?
Иудыруазеи, ачаразыҳәа аԥқәа ангәарҵо,
Абри реиҕьуп, абри ҳшәыржә ҳәа иргәаԥхар?..

Адгьыл гәыраз бзиа иабоит аԥхʒаша,
Аԥхʒашоуп изырбеиауа аԥнаҵа.
Лаҵангьы, бҵангьы, чангьы агәырҕьаҽҳәаша
Зегьы ирызҭо, ирԥызгало рымуста.

СЫБЗИАБАРА

Ианаасҵатәа, сара сгәаҵа иҵыхауа,
Қәрала убасҟан жәаа шықәса сырҵан.

Убри аахысгьы есымша ҳаицҷыхауа,
Иареи сареи ҳгәи ҳаԥси еилан.

Убри аахысгьы ҳгәы еибархаҵо иашала,
Мѡакоуп изкәу ҳкәыԥшра ччауа,
Убри аахысгьы ҳа ҳаицуп, ԥхӡашала
Аус еицаауеит амра ҳхаҷҷауа.

Аха ҳшааиуаз, ҳарԥысра аҭәымҭазы,
Ианааигәахоз ҳчараура аҷҳәара,
Ѡынѡажәи ак, аԥхынра ашыкьымҭазы,
Аибашьра амца ҳналагылт ҳара.

Уаћа аҭабиаҷ асолдаҵцәа ахьеилатәоз,
Ҳаргьы ҳгәеисыбжь рхылѡуа игауан.
Ԥырҵас уа афырхаҵара ахьеилаҭәоз,
Ҳаргьы ҳгылан, ѡызараҵәћьа аауан.

Ԥхьа ҳаннеиуаз, абԥьар ҭыхла ҳжәылауа,
Снумыжьааит ҳәа сышћа уи ҷнаҭуан.
Аиааира анаага, агәырґьа быжьқәа ҳԥылауа.
Ҳгәыкы-ҵәыкуа, Аԥсныћа ҳаицаауан.

Убри аахысгьы ҳа ҳаицуп ҳаицрымҵуа,
Аиааира амшоуп ҳа ҳразћ аҷҳәара.
Убри аахысгьы уаҳа иааидымҵуа,
Акоуп ҳара ҳагәқәа рхәышҭаара!

СХӘЫЧРА

Уґьаҵәыґьаҵәуа усышьҭоушәа гәаныла,
Сшыгәхьааугауа здыруеит, са схәычра.
Зны-зынла амѡахәасҵаҷ саангыла,
Снаԥшы-ааԥшуа сузхәыцуеит сара,

Схәычхауеит сара Аимара санѡеиуа,
«Са схәычы» ҳәа салҳәауеитаз сан.

Сдырхәыҷуеит са схәыцрақәа гәаҭеиуа,
Схәыҷра амшқәа хьсыкәшауа еизан.

Сара сгәыднакыларц аҭахушәа,
Уаҟа испылоит Дәаб аӡыцәқәырпа.
Сара снеира иазгәыкны исзыпшушәа,
Ишьқьыруеит ишкәакәаӡа ахҭарпа.

Уа ихықәгылоу аҵлақәа зегь раасҭа
Са схәыҷра аамҭа аныпшуеит амжәа.
Сыхьӡи сыжәлеи уа ианып ҵәаҕәасҭан,
Ихьыхәоит уаҟа сыхьӡала ажьымжәа.

Уаҟа испылоит сҟармаҵыс ҷырҷыруа,
Ҳа ҳаѡнашьҭаҳь, абахәра ахаҟны.
Зегьы срыдыркылоит, рыҽсырдыруа,
Сгәыдыркылоит зегьы ргәы аартны.

Зегьы ааныжьны, сыхҵәаны сцаӡазшәа,
Шьҭа ухынҳәы ҳәа ҷырҭуеит маӡа…
Аха аамҭа аӡыжь ду сыхнаҵазшәа,
Абар сара абырграгь ахьсыхьӡа.

Схәыҷра пшӡа, сбыргра хьмыӡгумшьан,
Сеиҭахәыҷхоит сажәымҭа анаауа.
Уара уныжьны хара сцаӡаз џьумшьан,
Сеиҭахынҳәуеит ушҟа, сгәы пшаауа.

АРАҴЛА

Араҵла уҳәеит ҳәа изаҟароузеи,
Адгьыл иаларсу здақәа,
Шаҟа ахыҵуа злоупхьаӡозеи
Имызгәыҭха амахәҵақәа.

Шаҟа пшацәгьа ахнагахьоузеи,
Дыд-мацәыс аҷаӄӷауа,

Шаҟа мрашәахәа абахьоузеи,
Жәԥан ахьынтә илбааԛԛауа!..

Аха хажәаара амаʒамкәа,
Игылоуп Аимара агәҭаны,
Игылоуп қәра аԥырхагаʒамкәа,
Ииасхьоу ашықәсқәа ахганы.

Аҵаҟа адгьыл шьац иаҵәароуп,
Иԥьанаҭушәа амʒырха.
Хәыҷгьы-дугьы ирызԥсшьароуп,
Ара шәшьыра ду какәхәа.

Ус ишыҟаз, ҽенак Аимара
Араахәацәа ԥеит еицны,
Ицәыргауа аиашьара, аиуара;
Ара зтәыз илаʒеит аҽены.

Уи акәхеит; ашьҭахь еибадыруа,
Аԥарарҳацәа гәыргьаҵәа,
Иԥеит, реихақәа рҿы цырцыруа
Рҽааибыҭан арапҟацәа.

Араҵла ду, згәы зегь гәаԥшьу,
Ус имариамхеит аԥҟара,
Аха зеихаҿ дуқәа мцаԥшьу,
Иаҿуп рмахәҿақәа рҟьара…

Аламала ихьаҵуаз ракәмызт,
Иаҿыз сеидру шаҟа аамҭа,
Аха араҵла ҵысрак ақәмызт,
Аԥьал шааигәахозгьы шьҭа.

Араҵла рыцҳа, иапеиԥшхоузеи,
Ажьашәқәа ҵәаҟьаха икаԥсоит,
Закәытә мусхә гәнаҳароузеи,
Аихақәа адыҟьҟьан ицоит.

Аха шьыбжьышьҭахьк иаахыцхыцит,
Хыхьтә икыдыѡруаз бахәҵас,
Амахә дуқәа ааилақыцьқыцьит,
Иҙааҟәрыло ԥра ҕбаҵас…

Аҽелықәнажьит ҵаҟа аԥсадгьыл,
Ԥша хьанҭала аԥсы еизгауа,
0, изықәгылом шьҭа адгьыл,
Иԥарԥаруа, аҳабла агәҭа.

Ахәархь дуқәа аус еицыруан,
Мчыбжьык ацәыцә шыла хәуа.
Иахькажьызгьы аҽеыднардыруан
Араҵла агәаԥшьра ашәахәа.

Аҽыгҳара ду заҟароузеи,
Аҽеырнаҭауам мариа.
Ихырҵәаҙаргьы, излахәозеи
Ақыд дуӡӡақәа ргара?..

Аха иргеит, иргеит ҟыиарла,
Адоумбеиқәа ҵаҳәаны.
Аимараагьы уарла-шәарла
Уи атәы рҳәон ргәы ԥшааны…

Аԥшәмагьы, шьҭа игәы бажәҙа,
Иҟеиҵаз шахәҭамз ибон:
Иашҭа-гәара зегь цәыѡѡажәҙа,
Шәшьырак амамкәа ишабон,

Ицон аамҭа… аамҭа аазқәылаз
Аапынра амшқәа ааигәауан.
Араҵла адашқәа, анышә иагәылаз,
Адгьылаҽ рыԥсы ааргауан.

Анаҟа-араҟа абан иахьылҵуа
Апытҟәыр хәычқәа ҽиауа.

Аратԥла ахԥыԥ ахҽылиаа ахылтԥуа,
Илнагон амахәтақәа.

Зратԥла зтиизгьы, иѓәы тамгыло,
Ирызҳарушь ҳәа дырзыпшуеит;
Аратԥла духан урт ангыло,
Сахьзарушь ҳәа игәы пшаауеит.

Ииуз хьаас ишимагәышьаз,
Иԥсахгәышьеит идунеи,
Аха уи дызхьымзагәышьаз
Араҽысқәа ирзымҳауеи!

БАҚӘАТӘИ АКОМИССАРЦӘА

О, Бақәатәи акомиссарцәа,
Исаркьалу згәеисра абжьы,
Шәара шәоуми, згәышпы пхьартԥәа,
Ахақәитраз тоуба зуз.

Закәы тоурых еиҩызароузеи
Еидызкылаз шәыгәтақы,
Закәы фырхатԥаратә мҩоузеи
Шәарт шәызнылаз, игәағьны!

Ахақәитратә цәалашәара
Лабҽабазтәыз пхьаѣазы,
Агәыѓрақәа рымҩа тбаара
Аетԥәахә гәазтаз шарпазы…

Ихьзырҳәагоуп шәабипара,
Шәабипара, пса зқәым,
Ихақәитроу зыпсабара,
Наунагза хьзы-пша згым!

Шәыпсы зқәышәтԥаз амца мкьатo,
Иашьтит ацыпхь каржжы,

Ахақәиҭра амчра аҭо,
Амра азгылоит есшьыжьы.

Хақәиҭрала разҟ зҧыло,
Шәа шәгәахәтәымԝа зго ҧхьаҟа,
Ахақәиҭра иаҧьынҧьтәылоу,
Ишәызнаргылеит абаҟа.

О, апоет, убарҭқәа рҿаҧхьа
Уаргьы ухырхәа, ууал нагӡа:
Урҭ рыхьӡала аԝымҭа уаҧхьа,
Урҭ рыхьӡала ашәа аҧҵа!

ЗУМҬА УАМЖЬО

Зумҭа уамжьо, зҳәамҭа уамжьо,
Изырбеиоу зхәышҭаара,
Узцәыҧхамшьо, иуцәыҧхамшьо,
Иҧагьоу заҧсшәа аҳәара…

Уи иҧхӡаша агәеисыбжь ааԝуеит
Зегьы ирҧылартә, зегьы ирбартә.
Уи иҧхӡаша аиашара аԝуеит,
Зегьы ирыхәартә, зегьы ирҵартә.

Нас избан шьоук зацәыҧхамшьо,
Ҧхӡашада акрырҳара,
Акгьы рзымхо, ԝбагь рацәамшьо,
Рҧьабаа адымкәа агара?..

Урҭ ирцәыӡма аҧхӡы агьама,
Ауаԝ изын зегьреиҳа ихаау?
Ргәы хнарҷама, ргәы ахшәаӡама
Аҧхӡаша хьамҭа иҵаау?..

Урҭ ирцәыӡма, иацәахьшәашәо
Анапхыцқьа агәрагара?

Урҭ ацәхьаҵма, рҟазшьа еиҭашәо,
Исамарҭалу ауаҩра?

О, изыԥсоузеи, изаҟароузеи
Анапхыцқьара аҟазшьа!
О, изыԥсоузеи, изакәы уаҩроузеи
Аԥхӡаша злоу ашьа!

АԤСҬХӘАШҚӘА

Аԥсҭхәашқәа, рыԥсы ҭоушәа,
Ажәҩан гәышҵа рҿахьыгӡа,
Абан иахьҩеиуа, иеиҩаӡоушәа,
Ргәахәтәымҩа алахьынҵа.

Аԥсҭхәашқәа инрыжьит адгьыл,
Аԥша амҵәыжәала рҿанҵауа;
Ажәҩан акәзар урҭ рыԥсадгьыл,
Еиҭалбаахп, иԥсатауа.

Еиҭалбаахп, адгьыл мԥсахуа,
Ирԥсаҳәагоу қәаршаҩны,
Еиҭалбаахп аӡын анаахуа,
Иҟәашу, ирԥшӡагоу сны.

Нас урҭ амҩа ихымҟьарцоума
Амацәысгьы зкадырццо,
Гәырґьаҷҳәаша дыргасоума,
Жәҩан ахь рыдыдбжьы зго?!.

Иазҷыртуеит хыхьынтә адгьыл,
Аԥша амҵәыжәҩа рҿанҵауа,
Ажәҩан акәзаргь урҭ рыԥсадгьыл,
Еиҭалбаахп, иԥсатауа.

АФРОНТИ АИМАРЕИ РЫБЖЬАРА

Дгьыли-жәԝани сцәеилаԝашьон,
Афронт лакыҵа цәыббылʒа.
Абомба ԥжәамҵа аҳауа арашон,
Ахыԥша цәгьа былфыԝʒа…

Ҭабиак сҵыҵыр, ҭабиак сҭалон,
Сцәалашәара еибарххо.
Аха сгәаҵаҷ гәыҕрак ҭалон,
Уаҵәазыхәан аҽрыҕәҕәо.

Ус абԥьарԛәа рыбжьы ааихсыҕьын,
Рҽаадырҵынчуан зынзаҵәык.
Сцәалашәарақәа ааилашыԝкын,
Саамҵанарсуан хара мчык.

Сама иналалон уи са сҳабла,
Сҳабла Аимара – сразҟы…
Уажә иаргьы саргь еиԥылт ҳабла
Ԥанаԝ ашьха ашьапаҷы…

Аимара зегь баҳчарахуп,
Ашәаԥыцьаԥ еихашьшьы.
Ҳраҵла ашәшьыраҷ ауаа тәахуп,
Иуарҳалха, ашьац кашьшьы.

Аханʒа итәоу быргцәақәахуп,
Ршыц лабашьа дуқәа кны;
Руаʒәк дцәажәоит – дреиҳабʒахуп,
Ижакьа шкәакәа ԥшʒа лашьҭны.

Дцәажәоит:
«Дад, Аимара атәамбаʒакәа,
Изусҵцәада згәы ахзыршәа?
Уи аԥырҵра хьымʒҕымшьакәа,
Архаҟа ацара рҭахшәа?..

Иабаргәузеи Аимара адгьыл,
Ҳамцахаара-ҳҳәышҭаара,
Иахьалаго ҳцьынџь, ҳаԥсадгьыл,
Ҳаҵәѡаншьап ахьарсу иҕәҕәаҙа!..

О, Аимара, зхьышьаргәыҵа
Сакәыхшаша, ҳ-Џьаҳашьқьар...
Зегьы аанҳажьыр, ацара ҳахыццак,
Иаҳцьишьома ҳԥааимбар?

Араћа ииуазар ҳасабицәа,
Шарԥиаҵә еиԥш, рхы-рҽы ччо,
Ара ижьиуазар ҳара ҳжьицәа,
Ҳбаашьхәҵа амца ахарҷҷо.

Ара ҳчеицьыка барақьаҵзар,
Ҳарахә кыдзар хыхь, Ԥанаѡ.
Аҳауа зѡыда ҳгәы раҳаҵзар,
Асыҵәҳәа леиргьы илеимаѡ...

Мҽы агымхозар ҳамҽырћәара,
Ҳамца ахьеиқәу ихәажжаҙа,
Илагауазар ҳҙыҙлагара,
Ԥшы агымхозар ҳлаҳәара...

Ҳҳардан қәаҵақәа еихьынҳало,
Иахьсаранцьуа ажьымжәақәа,
Ҳамшаԥ ћәбарқәа аѡыцқьа рҵало,
Ҳахьеиқәныҳәо, еиқәҽыҵуа...

Иарбан нас агәы зҳарҷыдо
Ҳа ҳабдуцәа ржәытәра аџьынџь?
Иарбан нас изҳарымчыдо
Ҳазқәу ҳадгьыл гәакьа ҭынч?!.

Дад, ҳаизхәыцып... Аимара акәзар,
Изыдҳәалоу ҳаԥсынҵры,

Аллаҳ уи ззишаз ҳара ҳзакәзар,
Иараҽы иҟаз ҳаԥсрагьы.

Изыʒбыда, ишәҳәа имʒакәа,
Ҳхыртцәан архаҟа ҳгара,
Забацәаҵәҟьа ирмазҵааʒакәа,
Азалымдара згәыгьуа?!

Иабаргәузеи Аимара адгьыл,
Ҳамцахаара – хәыжжаʒа,
Иахьалаго ҳцьыԥь, ҳаԥсадгьыл,
Ҳаҵәҽаншьап ахьарсу иҩәҩаʒа!..»

Абырг ицәажәоз, илабашьа
Аҿыҽҳәа инаирсын убра,
Сцәалашәара дацәымҽашьа,
Даасҽаԥшызшәа збеит сара.

...Убри аамҵаз абомба тҟәацит,
Алҽа ҽхатәалеит ааигәа.
Сцәалашәареи схәыцреи хьаҵит,
Сахьтәоу Аимара акәу цьшьа...

Уажә аимараа срылагылан
Сжәылоушәоуп сгәы ишабо.
Уажә аимараа рҽаԥхьа сгылан
Ҭоуба рыстоушәоуп, сыԥәԥо...

Афронти Аимареи рыбжьара
Сцәалашәареи схәыцреи бжьоуп.
Афронти Аимареи рыбжьара
Са ссолдаҵра амҽа ангоуп.

Мап, Аимара, сгәы уцәкасыжьуам,
Иахьалагаз са сдунеи.
0, Аимара, бзанҵы унсыжьуам,
Уҵеи хәыч, сеибганы сызнеир!..

УАРА УОУМИ...

Уара уоуми сзымҭахырхәо:
Иацәымшәауа бзанҭ аԥьа,
Зыԥхҳаша ауаа идзырхәо,
Ҳаҭыр ақәызҭауа ача.

Уара уоуми сыԥсы зыхҧнысҭо,
Аѡыза гәакьа, ԥсахра зқәым,
Амѡа иаша са санызҭо,
Ҳаиѡызараҷ ѡба згәым.

Уара уоуми зажәа хасҭо,
Знапхы еилазымгац ԥьаргьы,
Ауаѡра-цқьа ауаѡра ацҭо,
Зхы мѡаԥызго есқьынгьы.

Уара уоуми сызҭашьыцуа:
Зыбзиабара змоу итҵәахны,
Убри азыҳәан зыбжьы рҷыцуа,
Иҳазҭо ажәеинраала ѡны!

АМШ ЕИЛГЕИТ

Ақәа алеира иаҟәыҵуамызт,
Акыр амшқәа еихашьшьы.
Ажәѡан ԥагьа аҷы хнатуамызт,
Ауапхәылда ду иҵашьшьы.

Аха ишаааиуа ус мацара,
Ақәа хымкәауа зынҳак,
Ишазакәану еиԥш аԥсабара,
Иааԥшыс-ҳысит хәылбыҷехак.

Еилгеит амш. Ажәѡан кахаа,
Аеҵәа рхьыблақәа аҷаҷҷеит.

Аԥша хьшәашәа, амч еилахаа,
Иԥхашьа-ԥхаҵо иааччеит.

Аԥсабара шьҭа аҽеибнаҭон,
Илахҿыхʒа, агәы азҳауа,
Убриала адырра ҳнаҭон,
Зааʒа ааԥынра шааua.

ҬАНАѠ АШЬХАҾ

Ҭанаѡ ашьха, хьҭа аҿаʒамкәа,
Ҭсҭҳәа шкәакәак аахнаҵеит,
Уажәазыҳәан, иаҭахʒамкәа,
Қәаршаѡкгьы канаҭәеит.

Иааԥшыс-ʒысит уа аԥсабара,
Ахаҿсахьа зѡыда ччо.
Сыбла азыѡуеит аԥшʒара,
Ажәеинраала аѡра сгәаԥхо…

Срифмеи сритмеи рҽырманшәало,
Рымѡахәасҭа сқьаад иантҵо,
Ҭанаѡќоуп уажә сахьхаргало,
Иныжьны сқыҭа гәакьа Ҷлоу.

Дәабшьха схалеит акаҵәара,
Ашьхацамѡа гоуп хара.
Ишԥассиру уа абна иаҵәара,
Ҭштәы-хкыла зегь қәҵа!

Уантәи са сагәыдԥшылоит
Ерцахә, ажәѡан ҵзыԥссо.
Уахьынтә ажәеинраала сҧылоит,
Схынѡажәа шықәса ԥхьаʒо.

Уахь сызхамларгь, амѡа сықәыз,
Уи ѡадаќа амѡа игоу…

Уа анаатә асуаз, анаҟә ықәыз,
Сара сзыҳәан зегь акоуп.

Сгәы арҷкәынуеит уа аԥсабара,
Амҩа сыԛәуп, сыҿрыҕәҕәо.
Сыбла азыҩуеит аԥшʒара,
Ажәеинраала аҩра сгәаԥхо.

* * *

Амра азлеиуа мраҭашәара,
Амца аҽыԛәыҳәҳә хәылбыҿеха,
Жәҩанҟа иннажьуан аԥшʒара,
Зқьыбла рхьыблақәа еикәаҕҕа.

Саргьы игәасҵоит сыжәҩан гәыиаҵәа,
Схәыцра аԥенџьырқәа аартны.
Руа иарбан сара сиеҵәа,
Руа иарбан са сцәашьхәы!..

Уи агәыҕра снаҭауазар,
Ишамԥсахуаз са сразҟы,
Ҭоуба сҳәоит, сыгәра агауазар,
Сышсолдаҭуа иара азы!

* * *

Шаҟа исцәымҕу еилыркаауанда
Ламысда иҟоу рҟазшьақәа.
Шаҟа иҟәнысшьоу гәарҭауанда
Зхы мацараз акрызуа.

Урҭ ирбауа рхы мацароуп,
Ртәы мацароуп, уаҳа акгьы.
Урҭ рзыҳәан – игәынамʒароуп,
Уанаарзеиҕьымхауа акы.

Ҳара ҳтәы усс ирымахума,
Дара ртәоуп аус злоу.
Аха ҳаблақәа аш рхума,
Ҳаргьы уаҳа ак ҳамбаӡоу…

Шәааи нас, шәааи, шьҭа иауазар,
Рхы дҳардырып, иаахытны.
Аҩыстаацәа ирымфаӡазар,
Даргьы азхәыцааит ҳара ҳтәы.

АБРИ ААМҬА САХУМБААН

Амра хаа сныцәтәала-аацәтәало,
Сажәымҭа анааua,
Сбаҳчаҿ, ашәҭ бгьыцқәа ахьҿало,
Ҭынч, ес ааԥынра,
Уа сынҭытцуа, уа сынҭало,
Схәыцрақәа еимдауа,
Сажәеинраала уа аԥсы ҭало,
Аҳауа лбаадауа,
Зегь шәԥьабааԥса шәыдныҳәало,
Сшәеигәыргьо сара,
Зегь шәыблақәа ирхызбаало,
Анапхыцқьа агәра,
Абри аамҭа са сахумбаан,
Слахьынҵа зшауа…

Абри аамҭаҿ са сгәы ҿумкаан,
Заа сцәашьхәы мбылуа.

Смоҭеи сареи ҳабла еидхало,
Ҳаччабжь гауа,
Аԥсуа лакәқәа рҳәара ҳнаало,
Ҭынч ҳаиҿаԥшуа,
Ҳамҩахәасҭаҿ ҳашьҭа анхало,
Ашәҭ ахькаԥсауа,

Уахынла ҳаеҵәахә кыдыӷҷало,
Ҳажәѡанду ккаҙа,
Ҽынла ажәҵарақәа хало,
Ҳаѡн рытра ћаҵа...

Абри аамҵа са сахумбаан,
Са сзы нцәахәра зуа,
Абри аамҵаз са сгәы ҿумкаан,
Заа сцәашьхәы мбылуа,
Абри аҵәцахә мап ацәумкын,
Сныҳәаҽа зыкуа!

АШЬЫЖЬТӘИ АШӘАХӘАҚӘА

Ҭынч игароу, ацәа иалоу,
Асаби-хәыӵ иҵахәхәа,
Пхыҙ ибоит, дыргәыдырҳәҳәало
Ашьыжьтәи ашәахәақәа.

Аҭаҳмада акры зхыҵуа,
Аха згәы-зшьамхы ҧыруа,
Дгәыдыркылоит игәы рҿыцуа
Ашьыжьтәи ашәахәақәа.

Абригада амхы иахьҭало,
Урҭ иахьаадрыхуа аҽаѡра,
Икәеицеиуеит ирныӷҷало
Ашьыжьтәи ашәахәақәа.

Азауадаҽ ҧышәарала
Аусуѡ-ҕьеѡ дахьуасҵауа,
Иқәӷҷоит аҧенџьыр ала
Ашьыжьтәи ашәахәақәа.

Разћыла иҵәу бзазарами,
Ҳажәлар ргәамч ахьазҳауа,

Апоет изгьы ихьтәу цәаҳәами
Ашьыжьтәи ашәахәақәа.

ИПҴЫРҨЫЗ АБАХӘ

Гәымсҭа аҧсҭаҷы сымԥасуа,
Зны сцон, сатҵысны бахәрак,
Ус сышнеиуаз, сааныԥҷаскәа,
Агәақь-агәақьҳәа игеит бжьқәак.

Абахә ҧыржәон, митә рхылҟьо,
Лаҷәымла шьоук аҷены,
Уа ахаҳә иадԥыруаз рбылгьо,
Наҟ иргон даҷеа шьоукы.

Адырԥаҷены скылсит агахь,
(Сныҟәаԥын избан уҳәар),
Аҧсҭантәи иааргаз абахә,
Сылаҧш нақәшәахит, абар!

Ахаҳә дуқәа жәԥанҟа иаарцон,
Уаҟа сашьцәа роуп иаҷу,
Ашенҧьырқәа арҵон, ашәқәа ҷарҵон,
Еихаргылан уа аԥын ду.

Абахә ҧагьа Гәымсҭа ахықәан
Игылаз баша аҧсҭаҷы,
Уажә абар амшын аҷықәан
Ԥнуп, ҳаԥналауеит уаҵәы!

ИУЗНЫЖЬУАМ

Адунеиаҷ аҧсыцәгьара
Уи ҟазшьа хәынгоуп,
Аха ачарҳәаԥ ицәгьара
Аҟазшьақәа иреицәоуп.

Ачарҳәара аҽараргамом,
Ацәа хәынга ахоуп,
Иузныжьуам адац шамоу,
Аԥсахәага шҭоу.

ШАРҬЫЕҬӘА

Иаха исмырхиазаарын,
Ус итәан ссаат.
Ишшоз сымбауазаарын,
Рыбжьы мгар аԥсаатә.

«Шарԥыеҭәа» сыцәҭашәозаарын,
Сымгылар шьыжьнаҭы:
Уи «алашара» анарбозаарын
Ԥхьаҟатәи сразҟы!

САН

Исыцуп сара сахьцалакгьы
Сан лыгәбылра.
Исыцуп сахьымҩахытлакгьы
Сан лгәыҷырҭа.
Аус анызуа дсывагылоуп,
Сыԥхӡы рбауа,
Амҩа саныҟәу саԥхьа дгылоуп,
Са сгәы рыҷәҷәауа.
Санааԥсогьы уа дсыдгылоуп,
Сыԥсы сыршьауа.
Амшын санхугьы сан дсыцуп,
Амҩа слырбошәа.
Жәҩан санхугьы сымч ҷыцуп,
Мҭәыжәҩара луашәа.
Сан мрасгьы мзасгьы дсымоуп,
Сан са сзы дынцәоуп.

Сан дахьыҟоу уа саԥшәымоуп,
Схәышҭаара лашоп.
Нас дарбану сареи сани
Ҳаиҟәыкәкәаара зылшо?!
Ан лоуп сара дгьыли жәԝани
Шыԥшʒоу сзырбо.
Ан лгәы хьчалазароуп,
Илмоуа гәагара.
Ан лҳақ, нагʒазароуп,
Дгәырҧьартә лызхара.
Ан лыхьʒ – хьʒы ԥшьазароуп,
Иақәзааит нагʒара!
Ан лыхьʒ – хьʒы-ԥшʒазароуп,
Иақәымло хәашьра.
Ахьыʒқәа иреиҧьасшьозароуп
Сан лыхьʒ – Аԥсынра!
Ан зегьы дҳамаʒазароуп,
Иаҳзылуларц анра.
Ан зегьы даҳԥсҭазааароуп,
Дақәиҭʒам аԥсра.
Сан мрасгьы, мзасгьы дсымоуп,
Сан са сзы дынцәоуп.
Сан дахьыҟоу уа саԥшәымоуп,
Схәышҭаара лашоуп!

АЖӘҬАРАҚӘА РЫԜНЫ

Есааԥынра еилаԥырҧыруа,
Ажәҵарақәа ааны,
Скәасҟьа абарҵаҷ еибаҷырҷыруа,
Иҟарҵоит рыԝны…

Есҧхынра «ныхтәаланы,
Уа рԥацәа ааʒаны,
Саԥсуа кәаскьаҷ рыҭра ааныжьны,
Ицоит дара ҷианы.

Ҽааназыҳәан еиҭарԥеиԥшуп,
Урҭ арахь аара.
Сеиҭагәырҕьо, сеиҭарзыԥшуп,
Исхьчоит рыҭра.

О, ажәҵарақәа, шәысзаалозар
Убас есааԥынра,
Сара агәра згоит ишысыхьчо
Скәасқьа алахьыԥҵа!

* * *

Адунеиаҷ шаҟаѡ иихьоузеи,
Аԥсҭазаара иазгәыҳәны!
Адунеи шаҟаѡ аѡнаххьоузеи,
Иҭахахьоузеи шаҟаѡгьы!
Шаҟаѡ рыбаѡ амадоузеи
Абри Адгьыл – зегьы рхәуѡы!
Адгьыл ду шаҟа алаҙозеи,
Деилнахҙауам уи уаѡгьы.
Аха адгьыл дызлоуҭозеи
Изԥсахуа зыԥсадгьыл гәакьа,
Ишбзоу иԥсыз ауаѡы!

АМЦА АКУЕИТ

Аԥьҵла ду снавагылеит
Афронтаҷ, сыхлахаҵ гьежьуа;
Адәыхтыра наҟ инсыжьит,
Шьҭа аԥьҵлоуп сзыхьчауа.

Исбаагәароушәа аԥьҵла амҵа,
Сахьчауеит иара ашьапы,
Ҳаҕа иҳажәиҵозаргьы амца,
Хы алҟьаҙом иара агәышԥы.

Зҽырԥагьаны здашқәа рыла
Садгьыл иқәиааз итәҕәырԥса,
Уи саватәан бла-ҭарыла
Дасырбылуеит ақәылаѡ аҵса.

Аҕа хәымгагь, агәра изхамҭо,
Сзыхьчо аԥь агәаҕ куа,
Иажәиҵауеит ҕәҕәала амца,
Амца акуеит, ибызбызуа…

Аха, гәышԥыла аҕа ижәлоушәа,
Ишьҭыхны адгьыл агәбылра,
Игылоуп аҵлақәа иднарбоушәа,
Ишацәымшәауа абылра.

АБҔЬЫ-ИАҴӘА ХӘЫҶ

Абҕьы-иаҵәа хәыҷ, ԥшқарахҙа, ааԥынра иахшан,
Аҵла амахәҭа ырԥшҙауа, хыхь акраамҭа иҽан.
Уи рзыҙырѡуан гәахәарала ашәа зҳәоз аԥсаа,
Аха абҕьы-иаҵәа ҽшәеит ахала, аҽшәараамҭа анаа.

Иара атыԥан даҽеак халарц азыҳәангьы имшәа,
Иара аҭыԥан аҽыц аҽаларц акәхап изыҽшәа…
Ԥшацәгьа амысит, қәацәгьа амысит,
ианкашәоз ҵаӄа,
Адгьыл аҽы анышәнап хәыҷ аԥшаарц уи ԥхьаӄа.

Уи ианамҭаҙеит ԥырхага изҽаз амахәҭа
Иеҳагьы еиҕьноуп уажә ишҽало, илгауа аӄата,
Избан акәзар, убас иӄоуп аапынра азакәан,
Избан акәзар, ахы адыруеит аҵла быҕькаԥсан.

СЫЖӘԤАН

Сыжәԥан гәакьа,
Сыжәԥан гәы-иатҵәа,
Са сыԥсы аҿҳәароуп.
Сыжәԥан гәакьа
Икыдзар сиеҵәа,
Сыжәԥан иабзоуроуп.
Сара сыбла зкыдыԥшыло,
Сыжәԥан ду ккаʒа,
Сара сымра ахьаншыло,
Ашәахәақәа хҵа,
Заҟа мҵәыжәԥа снаҭауазеи,
Аԥыршьа сырҵа,
Заҟа схәыцра ашаҭауазеи,
Аԥҵеиқәара хца!..
Заҟа сааԥынра арԥшʒоузеи,
Ԥшьаала иқәаԥсато,
Заҟа сыʒынра арлашоузеи,
Ашәҭышқәа каԥсо!
Заҟаԥ риеҵәахә амадоузеи
Кыдшәара зықәыʒам,
Заҟаԥ гәыҕра рзаанагауазеи,
Злахьынҵа ʒбаʒам...
Сыжәԥан гәакьа,
Сыжәԥан гәы-еҵәа,
Са сыԥсы уҿҳәароуп.
Сыжәԥан гәакьа
Икыдзар сиеҵәа,
Сыдгьыл иабзоуроуп!

* * *

Иҵырҵыруа иаамацәысит,
Ажәԥан гәышҵа ҵыблааua,

Инақәырццакны аҕьеѡҳәа ихысит,
Атҳ аҭынчра еилагауа.

Иҟалазеи, уи змааноузеи?
Са саахәыцит зназы.
Иаамҭаҙамкәа изакә дыдроузеи,
Иаазшәа ааԥынра лассы!...

Ааԥынра ааира иатәыҵәҟьазар,
Зегь ҳарҿыхарц аҭахны,
Ааԥынра ааира иазкыҵәҟьазар,
Шәааи, ҳаԥылап шарԥазы!

АЦЬАУСАҾ

Аԥсҭазаара зегь ацныҟәоит дара ртәала,
Рхатәы мычқәа аџьаусаҿ еизакны.
Зыԥсҭазаара ԥхьаҟа иназго гәыгырҭала,
Аџьаусаҿ урҭ ирбарҭоуп рыԥсынҵры.

Аџьаусааҿ зымч ԥызшәо рымѡа иашоуп,
Идырбеиоит урҭ џьаусла рлахьынҵа.
Аџьаусаҿ дыргас иҟоу – уи ԥхҙашоуп,
Аԥсҭазаараҿ аҭакԥхықәра зду адҵа.

Аџьаус иаша иаздырҙауам абжьырдура,
Ҟазшьас иамоуп ҿымҙакәа аҿахәҳәара.
Аџьауси аԥхҙашеи реизыгәдура
Нарха анаҭоит ауаѡытәыса иҿҳәара.

Аџьауси ауаѡытәѡсеи рымч еилалар,
Адгьыл гәакьа ааԥынра агхом есқьынгьы.
Аџьауси аԥхҙашеи рыгәқәа еицҭалар,
Адгьыл гәакьа гәырґьара амҵәом бзанҵгьы.

Аԥьаусаҿ ихьамҭҙакәа иаԥхьагылоу,
Убри иакәхоит зхәышҭаарамца казырԥхо.
Аԥьаусаҿ лабҽабала бзабаа зҧылоу,
Убри иакәхоит зашәаҳәашьагь ԥшҙахо!

АҦСАБАРА

Аҧсабароуп, аҧсабароуп сгәы зызнеиуа,
Сзырлахҿыхуа, сара сзыҳәан хәашьра злам,
Зҿаԥхьа сгылан сныҳәа-ныԥхьо, сматанеиуа,
Сзыкәгәыгуа, сзымҭахырхәо, ҿҳәара змам.

Аха аҧсабара зны-зынла са исызгәаалоит,
Саргәыбзыглоит, даҿазныхгьы, сыҭкәаны.
Сыҧсы амадан, сацәымшәауа уи саҭаалоит,
Ашьшьыҳәа, сара стәала амаршәа кны.

Аҧсабара сацәтәымуашәа гәыбган асҭон,
Исыкәмакаруа иархьанҭаргьы са суахҭа.
Мчык сымамшәа уи аҿаԥхьа агәырҩа сҿасҭом,
Схы самеижьо исзацәгозар ҳәа сыхәҭа.

Сыԥсҭазаараҿ аҧсабароуп зыда схәарҭам,
Гәазырҳагас, еиқәырхагас, схәыцра злоу.
Сара сгәыгра аҧсабараҿоуп иахьшәарҭам,
Сҩымҭа хәычқәагь рхатәы бызшәа ахьырхоу.

Аҧсабароуп, аҧсабароуп сгәы зызнеиуа,
Сзырлахҿыхуа, сара сзыҳәан хәашьра злам,
Зҿаԥхьа сгылан, сныҳәа-ныԥхьо, сматанеиуа
Сзыкәгәыгуа, сзымҭахырхәо, ҿҳәара змам.

ҬЫНЧРА СНАҬОМ

Ахәыцра хьанҭа, сыԥнашәарц аҭахушәа,
Исхьынҳалоит, сгәалашәарақәа еизгауа.

Исхьынҳалоит, ԥхьаҟа сымԥа иаԥсҟушәа,
Исхьынҳалоит, ҭынчра сымҭо, сыԥшаауа.

Нас саашьҭкәыцәаан амцашыра иналаԥалоит
Аԥьынԥьтәыла аибашьра амшқәа рдәаҽы.
Уаҟа инсыжьыз сара сԥызцәа рыԥсы аатәалоит,
Уа ҳаиԥылоит даргьы саргьы ҳаизгәыкны.

Уа ҳаицжәылоит ашәақьымца ҳгәыдыҽеало,
Инхази иҭахази ҳаԥсы еилаҵауа.
Уа ҳаԥсадгьыл абзиабара ҳахьынԥашало,
Ԥсахра ақәлома ҳаиԥызара изызҳауа.

О, ԥьаҳаным шьаарҵәыраха илабҽабазтәыз,
Имариоума аибашьра аҳбахә аҳәара,
Аԥьынԥьтәылаз зыԥсы ахаара зегь ҭоубазтәыз,
Миллион ԥажәа рԥьашана аҽаԥшра!..

Уаҵәазыноуп иахьа схәыцра зыргәаҭеиуа,
Уаҵәтәи ҳамш шәарҵамхарцаз зегьы ҳзы.
Уаҵәтәи ҳамш, ихааҳа амра ахашеишеиуа…
Шәарҵарада игәырґьахәхарцаз ҳаԥсынҵры…

Ахәыцра хьанҵа сыхҵанакуеит аҽесыкәыршан,
Маҳа-аргама саман идәықәуп сытҟәаны.
Ахәыцра хьанҵа сызкажьуанда сгәы иныкәршан,
Адгьыл гәакьаҽ ахәыцра бзиақәа ааганы!

Адгьыл гәакьаҽ ашәарҵамра азҵаара ҳбанда,
Иссирымхози, ауаатәыԥса рымч еидҵа!
Адгьыл гәакьаҽ ашәарҵара аҵыхәтәа ԥҵәанда,
Иссирымхози зегьы ҳхәыцра алахьынҵа!

ҲЗЫРТӘАРЫЗЕИ ҬЫНЧ

Ҳзыртәарызеи ҭынч, ҳҟәызгаҳа,
Иҟарулуа ахрақәа анҷаԥшьо

Ахәыҷирҭаҿ, анацәа мааԥса,
Имыцәаҙакәа, аҵыхқәа андыршо.

Ҳзыртәарызеи ҭынч, ҳҟәызгаҙа,
Ажәҵарақәа аапынра анаарго,
Ҳара ҳзыҳәан, ҭынчрак ҟамҵаҙа,
Аҙлагараҿ алуқәа анлаго.

Ҳзыртәарызеи ҭынч, ҳҟәызгаҙа,
Ҳа ҳзауадаҿ амаден анҭәо,
Акосмос ҳауаҿ амчра еиҩырсса,
Ҳкосмонавтцәа ажәҩанахь ианцо.

Ҳзыртәарызеи ҭынч, ҳҟәызгаҙа,
Апоетра анаагәаҕь, ҳамшәаҙо,
Есышьжьымҭан амра ашәахәақәа
Хьтәы рахәыцла дгьыл анқәырҵо.

Ҳзыртәарызеи ҭынч, ҳҟәызгаҙа,
Ахаҵараамҭа ашәа аназҳәатәу,
Ҳжәылауа, ҳацәымшәауа абылра,
Ақәпараҿ поетҵас ианбылтәу!

СГӘЫҒРА НҬЦӘАҘАУАМ

Ашәарҭара ҳанаатәагылозгь,
Ашәақь мца ҳҿаҷҷауа,
Апсҭазаара анааҳҿагылозгь,
Афронт мҩа бџьарла иқьуа,
Сара сгәыҕра сыннажьҙомызт,
Сканажьҙомызт аҽшауа;
Сара сгәыҕра еиҵахаҙомызт,
Ихьшәашәаҙомызт ихьҭашьуа.

Ахы цаҳәцаҳә ҳанапылоз,
Ианыҙрыжәауаз ҳа ҳгәышҧқәа,
Асолдаҵцәа ҳанаатгылоз,

Аҭабиа хьшәашәа ҳҭаԥшуа,
Сара сгәыҕра сыннажьҙомызт,
Испыртцҙомызт, сгәы ҭшьааруа;
Сара сгәыҕра шьҭахьҟа ицомызт,
Иԥхьатәомызт, сеилшьааруа.

Танк ҽыҳәтцәыла ҳанеижәылоз,
Адгьыл рыцҳа ажьы ҭыжәжәа,
Ҳабла алҩа еиқәара анхылоз,
Абылфҩы хьанҭа ҳхышәшәа,
Сара сгәыҕра сыннажьҙомызт,
Иԥьабомызт еитцаҕәҕәа;
Сара сгәыҕра хьаҳәхьачомызт,
Ицәаҙомызт иҭахәхәа.

Ишьыз рыбла ҳанхыԥшылоз,
Апартизанраҿ ҳгәы ԥшааруа,
Дгьыли-жәҩани анеидашылоз,
Ашьаҙа-гәаҙа жәпа рыхьшуа,
Сара сгәыҕра сыннажьҙомызт.
Убри акәхап сеиқәзырха;
Сара сгәыҕра кьаҭаҙомызт,
Убри акәхап сагьаазга.

Аҭынчра афронт санахагыла,
Сааин, сыхәрақәа рҕьауа,
Сыҩнра гәакьа санаахыла,
Аԥхҙы исылтцуаз рбауа,
Сара сгәыҕра сыннажьҙомызт,
Иарыҕәҕәон сыгәрагара;
Сара сгәыҕра аԥсы ашьаҙомызт,
Иаҿын уи ԥхьаҟа сгара.

Ажәеинраалақәа еитцаргыла,
Са санналага рыҩра,
Апоет имҩаҿ санаатгыла,
Сыԥхашьа-ԥхатцо, сшәауа
Уаҟагь агәыҕра сыннамыжьҙеит,

Исымԥанызахеит сара;
Агәыҧра ахьҙала ашәҟәгьы ҭсыжьхьеит,
Са сыԥсыргь, инхоит иара.

Агәыҧра, агәыҧра зегьы ирҷыдоуп,
Агәыҧра шәарҭара змаҙам,
Убри аҽаԥхьа ақәрагь мчыдоуп,
Убри ауп ԥсра зықәҙам.
Сажәеинраалаҿ сгәыҧра аанхозар,
Са схаҭагьы сажәҙауам.
Сажәеинраала абраҟа инҵәозаргь,
Сара сгәыҧра нҵәаҙауам.

СИЕҴӘАХӘ

Сиеҵәахә, сиеҵәа, укыдымшәааит,
Умҵәуааит, сара сыԥсыр,
Сашьцәа, саҳәашьцәа умыршәааит,
Умгәырԥааит, сара сыблыр.

Сиеҵәахә, сиеҵәа, усықәмыҙбааит,
Сыԥсадгьыл ахьҙала сыршьыр,
Лаҧырҙышала сумкәабааит,
Ужәԥан аҵаҟа сыржыр.

Сиеҵәахә, сиеҵәахә, усҵынхааит,
Са сзын цәымзаҵас уакыртә,
Сԥызцәа, сықәлацәа урзынхааит,
Дара шеибгоу, са сыблыр!

АԤСУА ШКОЛ АШӘЫШЫҚӘСХЫҴРА

Шәышықәсоуп
Аԥсуа школ
аеҵәахә кыдлеижьҭеи,

Ҭашәара
ақәымкәа,
икаҷҷоижьҭеи
илашо.
Шәышықәсоуп
раԥхьатәи
атҵәҵәабжьы
еизнагеижьҭеи
Ашьхаруаа рҵеицәа,
ргәы рҽыхо,
рлахьынҵа шо.
Урҭ гәыргьауа,
жәѽангәашә аартны
инҭалеит,
Раҳәашьа
Гәында хәыҷы
илыхәаччо,
лнапы кны.
Урҭ раԥхьаӡатәи
рышкол
иныѽналеит,
Ргәы хыҵхыҵуа,
ранбан шәҟәы
кны.
Урҭ
уаҟа ирҵауан
ахымѽаԥгашьа,
аԥхьара,
аѽра.
Урҭ
уаҟа ирҵауан
аидгылашьа,
Аҕа хәымга
иҽагылан
иахьырхәра.
Убраҟа
изҳауан
афырхаҵа,

ашьхауаҩ – агәымшәа,
бзанҵ
хьымʒԍ
зымгоз.
Убраҟа
аԥашә аҳауан
аԥсуа ҵеицәа
ргәаҵа,
Зхатәы бызшәала
ишәаҳәоз,
уиала
згәеисыбжь
гоз.
О, Аԥсуа школ,
заҟа улшахьоузеи!
Иушахьоузеи
заҟаҩ
рлахьынҵа!
Заҟаҩ ааʒаны
аԥсадгьыл
иоуҵахьоузеи,
Урықәныҳәауа,
урабжьауа,
ирыҵо
анапынҵа!
Уара
шаҟа хьамҵара
ухугахьоузеи,
Шаҟантә
иаҟәыркхьаз
уцаԥха аркра.
Убыс ҟазҵоз
ахәымгақәа,
иарбан
ргәы иҵаз,
Идырцәарц акәызма
уара ухәшҵаара!?

Аха мап,
амилаҭ
риеҭәахә
усҭәҟьа иузкыдыршәом
шьҭа.
Усҭәҟьа
ашәқәа
узкыдырҟацалом
жәларык рҧеиҧш-мҩа,
жәларык
ргәацыҧха
ахаҭа.
Уи ацаҧха ыҟан,
егьыҟазароуп
Аҧсны
агәы ахьеисуа,
аҧсуа дгьыл
агәҭа!
Избанзар
ленинтә
милаҭтә
политика иаша,
Иаршәҭкакаҷуеит,
иарзҳа-арзыҕьоит
ажәларқәа
иахьа.
Мап,
машәыршақәым
ленинтә гвардиа
атҟеи иаша
Нестор Лакоба
ихьӡ ахьухырҭаз
ҩаҧхьа.
Иахьагьы
уашҭаҷ даҳҧылоит
Кондрат Зиӡариа,
ааӡаҩ,
ауаҩ-гәцаракҩы.

Иахьа дудныҳәало
уашҭаҷ дааҭгылоит
Володиа Ҳаразиа,
иҧыртә танк дақәтәаны,
Уара иуааҙаз
афырхаҵа,
адоумжьхы!
Иахьа
дҧырны
даазшәа збоит
жәѡангәыла
Аазиз Аѡҙба,
иҧыртә мҵәыжәѡақәа
ћьауа!
Иахьа
ушәышықәсхыҵра
уанаҧылауа,
Кәыҵниа Леуарса
дудныҳәалоит
ажәеинраала
ѡуа!
Иахьа
уашҭаҷ
аҧьҧьаҳәа
рыбжьы ҭыѡуеит,
еидгылауа,
Лакоба Рауф хәыҷ
иѡызцәеи иареи
еицны.
Иахьа
игәасҵоит
саҧхьошәа,
игәынкылауа,
Уи аћарсахь
даныргоз,
напхыцла
ииѡыз уҭҙаћны.

Уи данаҳцәыргоз,
игалстук хәыҷ
ихыхны,
Саргьы сгәы
ихьцәуо,
уаҟа снеихьыԥшит.
«О, иказыжьрыда
ихьмызʒгыдоу
ахьымзʒ схыхны!»
– иҳәозшәа,
ибла ҭраа,
иҩызцәа
днаҳзыԥшит.
Мап,
зегьыцәкьа
сгәаласыршәар,
аҳәҳәыхәа
сылаґырʒқәа аауеит.
Мап,
зегьыцәкьа
шәгәаласыршәар,
Шәаргь шәгәы
ԥшаауеит.
Аха ҳара
ҳгәыԥшаареи
ҳалаґырʒқәеи
ҳаԥсыҷера
иатәʒам.
Ҳа ҳгәыԥшаареи
ҳалаґырʒқәеи
архиваҷ
иузжуам.
Мап,
аԥсуа жәлар
зырԥхашьаша
ус ҟарымцаʒац.

Ламыс ду
змоу
аԥсуа
жәлар
бзанҵы
хьымӡг
рымгац.
Ҳара ҳпартиа
анапхгарала
аԥсуа школгьы
агәахәтәы
иахьӡеит.
Мап,
ҳара ҳанду
Сатәанеи Гәашьа,
Сажәит ҳәа
дгәырԥауа,
апенсиахь
дымцаӡеит.
Иахьагьы
уи ԥаԥхьа
дадгылон
Аԥсуа школ
агәашьа.
Абан,
аккаҳәа
лытҵәтҵәабжьы
гауеит.
Саргьы
иҟәнысшьаӡом,
сышкол, ушәышықәсхытҵра,
Шәышықәсала
аԥсуа ҵеицәа
рытҵәтҵәабжьы ахьурго!
Убыс угәырҕьо
уаԥылааит
узқьышықәсхытҵра,

Нарха уманы,
ԥсынҵыр уманы,
аиааирақәа уго!

АҬААЦӘА РЫНАСЫԤ

(Апоема ацыԥԥәаха)

Ани аби зыргәырґьаша,
Ргәы шәаҳәо иҟазҵо,
Рхылҵ иами – ирыгымхаша,
Урҭ ирлахьынҵоу.

Убри ила ргәырґьа иацҵа,
Рхәышҭаара кәеицеи,
Ани аби, аамҭа иаццо,
Драаʒауеит рҵеи!

Ихы-иҷы ԥшʒа кәымпылʒа,
Ихахәы-ԥшқа рҳәы,
Дгәазырҳагаха, дҟәымшәышәʒа,
Амаалыкь – ауаҩы…

Иʒамҩа хәычқәа кылҟаԥшьааʒа,
Ирхаҭоуп аҵәа…
Ибла шеишеи гәыґра-ҭбаақәа
Ччоит игәырґьаҵәа.

Ааигәа дгарҵит уи агара,
Дныҟәауеит «таати».
Иани иаби жәҩангәашәԥхьара
Ккаʒа ирзааимырти!

Дбажәгәаламуа, инапқәа рхахо,
Данныкәла амʒырха,

Амра ахьтәы шәахәа шзахәо,
Абан иахьиҽаԥха!

Изҳауан уи мшызҳара,
Имахәҽакәа ҭҭәааua,
Ихаԥыц хәыцқәа рыԥшӡара
Цәывтцыццеит, иааua!

Ахәыҷ ишықәс дынҭагылеит,
Имамкәа баргәы,
Аха ишнеиуаз ак наԥгылеит
Иани иаби ргәы.

Рҵеи уажәраанӡа ирбац иакәым,
Иблақәа ҭыгга,
Даазқәылаз дҵәуоит ишакәым,
Иԥштәы ихыгга.

– Уара, ҳхәыцы дгәоуҭауама, –
Лхаҵа изҽылҭит ан,
– Ҳтәаны абас ҳихәаԥшуама,
Сызкәыхшоу с-Русҭан?

– Ҳаи, ԥьушьҭ, асҵәҟьа ббахьоума,
Бгәы бмышьҭыроуп, мап…
Акы илакьакьазар дагома, –
Аҭакс ҽааиҭит аб.

Урҭ цәажәо итәан акраамҭа,
Аҵх ргон уеизгьы.
Инахысхьан шьҭалара аамҭа,
Дыцәан уа рхәыцгьы.

Аха даацәырҳаны дҽыхеит,
Арҵәааҳәа дыҳәҳәо.
Ирурызеи, аҭаацәа ааилыхеит,
Рхәыцы дҭаҳәҳәо.

Иани иаби еибаргәаҭеиуа,
Ддыргәыбзыҕт дыжьжьо;
Дара заҵәык роуп издыруа,
Уаха шьҭа ишдыршо...

Ус ацәа дҭанагалеит:
Ахәыҷы дҭахәхәа,
Иангьы уаҟа днаидиалеит,
Маҷк лгәы аарыҕәҕәа.

Иаб дҭынчӡа дызтәахуазма,
Иигәырҩоз митәын,
Дныкәиан ҭынч дзыцәахуазма,
Хәыцырҭала дҭәын.

Иҽееиҭомызт уи ашәара,
Дтәан иҽемырҵысӡо,
Дтәан иҽееимкәа ицәалашәара,
Ихәыцраҟәа раӡо.

«Аб иухьзеи, уԥхәысхама,
Аҭаацәа иреиҳабу?
Иҟоуҵозеи, уԥсыҽхама?
Уҽерыҕәҕәа ишапу!..»

Абас дышхәыцуаз, изгәамҭакәа,
Ацәа неихьынҳалт,
Ихәыцраҟәа зегь неиҭакуа,
Пхыӡк дҭанагалт:

«Мышцәгьахуп, ақәа кыдҵәо
Илеиуан, жәҩан еимаҩ.
Еилахынҳәуа, ӡ-дук хыш-хыҵәо,
Дынхыҟәгылт аԥаҩ.

Иҽеыхәда дыкәкны дикыхуп
Игәлымҵәах – иԥа.

Лассы дырырц, иҭахыхуп
Илеиуа аҳцәқәырпҵа.

Иҽеыхәа, аҧырцәқәа еилақамызуа,
Ишьхәа наирбеит,
Иназхьысыз уа амаҳмызқәа,
Зныкыз иааҽеырпҵеит.

Мап, дақәымгәыҷуа иҽеыхәа,
Дҭаломызт убра,
Уаҟа ацәқәарпақәа еиҷыхуа,
Днеит аҳабжара.

Зынҳа ишәарҭоуп аҳы аҕьыра,
Агыгцәа мѽанҵо.
Уаҟоуп амҵәыжәѽа, аҵарыра
Гәылшьапҵас иахьаҟьо.

Аҳҕьы иацлауан есааира,
Еилахынхәуа, илакьуа,
Аха арашь иагон аиааира,
Ахахәда ҭхәауа.

Аби аҵеии ирыҵахәмаруа,
Ныркәтәи аҟәара
Аа, иныкәыххит, шьҭа икәаруа,
Идәыкәмлои дара!..

Дәдук раҧхьака икәеицеиуан,
Уи какаҷла ихѽан.
Аҽуаѽ ҧагьа дгәырҕьо днеиуан,
Имра ҧхон жәѽантә.

Ус иааҭгылт аҽеыхәа рҳазшәа,
Иаакьыркьырын убра…»
Убасҟан дҷыхеит аб, дцәырҳазшәа.
Иҭамгыло игәы аҭра.

Адәы иаақәлахьан ашара,
Аб даагылт дѡеихан,
Уажә дшыҟоу ибарц ихшара
Днеихагылт, абан.

Ахәыҷы дыцәан дкарахазшәа,
Лгәыҳәпы иҵадҵан иан,
Лара гәаҟгьы илзымчҳакәа,
Лылацәа еиқәпсан.

Пытрак ашьҭахь, аб дымтәакәа,
Иҵеибыҭ дааццакын,
Диман дааит, пшра ҟамҵакәа,
Ахәыҷкәа рҳақьым.

Иибарызеи, иреиҳәарызеи
Аҳақьым иааргаз?
Чмазарас изакәхарызеи,
Рхәыҷ иҧштәы згаз?

Аҳақьым гәцаракрала
Дгәеиҭеит ахәыҷы.
Зны дышьҭеиҵеит ибҕахьала,
Дзырѡуа игәаҷы.

– Уеизгьы абриоуп хәа инҵкаатҵәҟьа,
Аҳәара баргәуп,
Аха, хымпада, иахьатҵәҟьа
Асаркьа дҭатҵатәуп.

– Ааи, ибҕаҷ маҷк игәаѡароуп, –
Аҳақьым иоуп изажәоу,
– Асаркьа дҭаҳҵар – иаҳнарбароуп,
Изакә чмазароу!

Аҵенытҵәҟьа асаркьа дҭарҵеит,
Аҳақьымцәа ааизан,

Еиҭеихәаԥшит, нас дышьҭарҵеит,
Уа дидтәалоуп иан.

Ахәыҷ имаҟҷаҳәара инаҵак,
Ибҕаҷ, ҵаҟаʒа,
Абаѡ ԥшқа ԥыҭк наҵак,
Иаман амшәааʒа.

Ахәшәқәа ирҭауеит, агәырқәа
Иларҵоит Русҵан,
Уаҟа ирымамыз акырқәа
Урҭгьы ааргеит џьарантә.

Ахәшәтәыѡцәа ртәы уҳәауазар –
Гәцаракра ду руеит,
Аха абаѡ бжьыԥсаахьазар,
Аҿарҭбаар ауеит…

Хәарҭа амоукәа, рымч азымхар
Ахақьымцәа ара?..
Ибҕа аҿархәар, ахәыҷы изымҳар,
Иоур уи агра?..

Уи дҳәыҳәикны рыцҳарала
Даарымпыҵахар?
О, дзыхшазгьы мцурашала
Рхы шәиуа инатәар?..

Ани аби рзы ихьамҭароуп
Рҵеи дычмазаѡхар…
Аха аҳақьым иқәгәыҕларoуп,
Изхәарҭоузеи ишәар…

Аҳақьымра, аҳақьымра
Аҳаҭыр батәуп.
Гәцаракрала ахәыҷқәа рымра
Аразҟы хьчатәуп!

САРА СХӘЫЦРА

Стәоуп, схәыцуа, ҭоурыхк салоуп,
Иҳаԥсхьоу аамҭак,
Са сарҭынчуам, уи азы сгәы кралоуп,
Иззы ари усҟак?

Амшын еиқәа агәы схыԥшылоит,
Абар изаҟароу,
Уи ажәԥанахьтә амра хшылоит,
Уи ауп зегьы сзырбоу.

Амҳаԥьырқәа рымԥахәасҭа
Агәылҳәошәа абан,
Лаԥшҭашәаран уа иангәасҭа,
Схәыцрақәа еилашуан.

Амшын еиқәа акгьы ахарам
Амҳаԥьыр ахьцаз,
Аха алаҕырӡ мԥа лаԥшҭашәарам,
Схәыцуа са сзыртәаз.

Схәыцра ыԥуа мшыннырцәҟа ируеит,
Анышәнап шьҭых,
Мап, уи зхароу сара издыруеит,
Ишаҳаҭуп аҭоурых.

Амҳаԥьырқәа рзы схәыцрақәа
Шәҿашәаымҭан агәырԥа,
Избоит рыгагақәа ӡхыҵуашәа,
Ацәқәарпа еимгәҳәа.

Урҭ рнышәнап хашҭра рзақәӡам,
Ирдыруеит рԥьыԥь,
Идәықәаргь, ишаауа, ианцоз еиԥш акәӡам,
Схәыцра шьҭа уҿырҭынч.

Иҙхытҵрушь нас гәаҟрашәада,
Рхәышҭаарақәа рбартә?..
Рыԥсадгьыл шырԥыло гәрԝада
Рдыруоушь шьҭа убарҭ?..

0, ирдырроуп, ирыхоит рыԥсадгьыл,
Рабацәа рыбаԝ ахьжу.
Издыруеит амшын ҟәара рҽадкыл,
Нырцә аҿытра ишаҿу.

Издыруеит, ҳшеибабауа ҳгәыргьо,
Уи аамҭа даргьы азыԥшуп,
Избанзар, ажәларқәа зегь еихырхәо,
Еиҭанаиааирц иаҿуп.

АҬАКӘАЖӘИ АҬАҲМАДЕИ

Ҭакәажәык, нас лыҭаҳмада
Иҵатәаны ашәшьыра,
Иалацәажәауан гәырԝада
Ирбаз Очамчыра:

— Инаҳәы-ааҳәуа аԥсы ҭоушәа,
Уи ыҟаҳамызт ԥаса,
Анышә ажуеит, ижаҳәоушәа,
Еихнаҳәоит асаса…

Иубахьоума убри аԝыза,
Уара сыҭаҳмада?
Уаҵәы уицца иуҭахызар,
Иуирбап умаҭа!

Уи ахьыҳгьы сҽашәом цқьа,
Секе… секеуатор…
– «Секеуатор» акәым, аха,
Иахьҳуп екскаватор!

Исымбац акы ббахьоушәа,
Быҽхәауеит сҽаԥхьа, –
Аҭаҳмада иҳәеит дыччоушәа,
– Уи збахьан ба баԥхьа!

– Иубахьазар ибзиоуми,
Нас узырччоузеи?
Уара аус азыруа аӡәы иоуми,
Мшәан дызлахәарҭоузеи?..

– Дышԥамыхәо, имч дуӡӡоуп,
Деиҵахом ахаангьы,
Ҳаамҭаҽ иус ҳаҭыр ақәуп,
Иԥылоит ибзабааны!

Абас, аҭакәажәи лыҭаҳмадеи
Иҵатәаны ашәшьыра,
Ишалацәажәауаз гәырҩада,
Ирбаз Очамчыра,

Агәгәа ахырга ргәарабжьара
Ибжьалт ахаҭатцәҟьа,
Изаза-мазо рыҩнааигәара
Иаагылеит убраҵцәҟьа.

– Абар, уара арахьгьы иаазаап,
Уахәаԥшишь, иароуми!
– Иароуп, ааи, анаԥьалбеит,
Домбеик иаҟароуми!

– Уара, изаазеи, усс иамоузеи,
Иҳәа, кыр уаҳаҳьома?
– Ишԥасмаҳац, ба бзыцәшәоузеи,
Иаазар митә ҟалоума?!

Афымца станҵиа хьҳаздыргыло
Аус адырурцоуми,

Уи ахьакәу бзымдыруеи,
Дәаб аԥшаҳәаҷоуми!

Нас ацәажәара иааҟәыцын,
Игәарҭарц екскаватор,
Рҷынархеит агәашә инҭыцын,
Аҭакәажәи аҭаҳмадеи.

* * *

Сара исҭахуп жәеинраалала
Аԥсҭазаараҷ аиаша сҳәар.
Поезиатә цәаныррала
Амца схылҟьауа сбыллар.

Сара исҭахуп зыԥхӡашала
Зхы ныҟәызго сырҽхәалар,
Ламыслаҵәҟьа, мѡа иашала
Срыцныҟәауа ԥхьа сцалар,

Убри азыҳәан исыԥсҭазаароуп
Ажәеинраала агәрагара;
Убри азыҳәан са сҭазароуп
Ажәеинраалақәа рхәура.

* * *

Сеидру, сеидру шаҟа гәнызго,
Шаҟа хьаа ҵызго,
Аха, сѡызцәа ааигәа шәанызбо, –
Иарбан сызурго!..

Иарбан усҟан сыззымиааиуа,
Са сгәахәтәы сахьӡо,

Аҩызцәа срыцны санынеиаааиуа,
Рыжәҩахыр ансоу!

Сгәыҷра сҩызцәа ирымадамзар,
Схала сеиқәзырхои...
Сҩызцәарҿ сара сыбҷа ҷәҷәамзар,
Слахьынҵа закәхои!..

Сеидру, сеидру шаҟа гәнызго,
Схәыцрақәа еикәашәо,
Аха сҩызцәа ааигәа шәанызбо,
Иарбан са сзыцәшәо! .

* * *

Ҵыск сԥенџьыр инылаԥрын иҷырҷыруеит,
Са сарҿыхарц аҵахушәа есшьыжьы.
Цәаҩас иамоу хатә ҟазшьала иснардыруеит,
Хатә бжьыла иахьчаларцаз аԥсынҵры.

Ашәаҳәара иара азҟазоуп уамашәала,
Илахҿыхуп аԥсабараҿ, уи гәыргом.
Еиҵагаҩгьы дзаҳҵахузеи хатә бызшәала,
Аԥсҭазараҿ ашәахаамзар акгьы аҳәом.

Уи ҷырҷыруеит, иснардырырц аҵахушәа,
Хакәиҵрала ашәаҳәара шыԥсынҵру.
Саргьы сгәырҷьо исыдыскылоит, исгәыцхәушәа,
Убри азыноуп са сԥенџьырқәа зегь зарту.

ИАХЬАТӘИ АМШ

Иахьатәи амш злоузынхазеи
Убзазараҿ мшҵас?

Иалоугҙазеи, иалуршазеи,
Иҟоуҵеи хәарҧас?!

Ма уцәаҕәама, ма улаҵама,
Аԥьа убама нхаҽҵас?
Иниагәгәа баша ицама
Уа умш ԥсҭҳәаҵас?

Кыр ахоуҳама, кыр узацҵама
Уабацәа ирҧынхаз,
Уҽеахьугҙама, ԥхьа иузгама
Амҽан ирцәынхаз?

Ма асас пату узиқәҵама,
Ишаԥу ԥсуаҵас,
Днаскьоугама, дааскьоугама,
Згәы дуу ԥшәыматас?

Ԥсроуп уаамҧа ниагәгәа
Иуцәагар аҙы.
Ицаҙеит ауп уа узы иниакәкәа
Ихнымҳәуа бзанҵы.

Ухәыҷызаргьы, удузаргьы,
Иулшауа ҟаҵа,
Уи хәыҷызаргьы, идузаргьы,
Умшынҵа ианҵа!

* * *

Ашьыжь ҙаҙа бырлаш-цыран
Икаԥсоуп ҵаҟа,
Ашьац иаҵәа сахьаркыран,
Иарԥшҙои заҟа!..

Сахәаԥшуеит уи аԥшʒара,
Сыблақәа ахьыхәхәа;
Исзыҟәшәонда сымацара,
Еимхәыцҭас еиҭыхәхәа...

Напеимдахьас илысымҭози
Сыхаара аҭыԥха!
Счара аҿҳәара ԥысымҭәози,
Сгәы лзырҭынч иаҳа.

Аха иабаҟоу, са исаԥысын
Амра ашәахәақәа,
Урҭ исцәыргеит, иаамҭадырсын,
Сбырлашқәа еизакуа.

* * *

Зегьы шәныҳәаҿа скхьеит,
Аҭәацақәа рҭәны,
Зегьы шәныҳәаҿа зыжәхьеит,
Сара сгәы аартны.
Аха саҳәауеит азин,
Исышәҭарц даҿакы:
Абзабаагьы ибарц азын
Ихандеиуа ауаѽы,
Игәахәтәы дахьʒарц азын,
Ауаѽы изын ауаѽы,
Изжәуеит, исышәҭа азин,
Аҭәаца ду рҭәны!

* * *

Ԥшьышықәса абԥьар ҳаҭан
Сѽызцәагьы саргьы,

Ԥшьышықәса аибашьра ацын
Ҳа ҳлахьынҵагьы.

Сҩызцәеи сареи ҳаҷкәынра нкылан,
Амца аҽаҷҷауа,
Аҭабиақәа ҳарҭагылан,
Ашәақьхәшә ҳафыҩуа.

Аха икьаҭомызт ҳгәаҵан
Агәыҕра ахәшԥырҕы.
Ҳара ҳгәы зегь агәыҕра аҵан,
Агәыҕра уаҵәазы!

Аха, рашәақәлара иахьымʒакәа,
Сықәлацәа жәпаҩы,
Инхеит, ргәыҕра зымнаʒакәа,
Аибашьра адәаҽы.

Схы ахызбаауеит урҭ рылымкаа
Са сгәыҕра аразҟы.
Схы ахызбаауеит урҭ рылымкаа
Ашәа аҳәарагьы.

Аха издыруеит урҭ шракәу
Сашәа ԥсыс иахоу,
Сықәлацәа иҟам рыԥсы шакәу
Саргьы сыԥсы злаҭоу!

* * *

Адәы агәҭан ҵәаҵлак гылоуп,
Аҵәашла ҽажьуп уамашәа.
Са сҽы аʒы ааua саҵагылоуп,
Цырак ҽысхыр ҟамлошәа...

Амра агъам, адгьыл амоуп,
Афѡгьы хаахуп ианпытуа,
Аха иаҽало агьама шаноуп,
Иҟам уҽы иузҭатцауа.

Арахь аҳәа атцоуп еибарҽыжуа,
Амҭа цәдырцәаахьеит атцәа.
Иашазаргьы иҽшәо нрыжьуам,
Ишьҭафѡышәо, игәырґьатцәа.

Иаҽало хаарак амаъамкәа,
Иарбан ус иара зынха?!
Иазҳаит ианаамҭаз еихаҳаъамкәа,
Дамаъамкәа уи ҭынха!

* * *

Сыѡанашә аартуп, сыѡнашә аатуеит
Санцауагьы санаауагьы.
Сара исышьҭалан иаауеит
Са сзабу ахәыцқәагьы.

Дареи сареи ҳаиҽынцәаауеит,
Ҳаицуп аѡнгьы-адәынгьы.
Сахьцалакгьы срыԥшаауеит,
Зегьы шәшыҟоу ауп – ҳаргьы.

Уажә ргәы ус иднарбауеит:
Сыԥсы ҭоушәа есқьынгьы.
Сара срыԥхар дара аанхауеит
Са сызгьы, дара рызгьы.

Уиала саргьы агәра згауеит,
Сыѡнашә шамкуа бзанҵгьы!

АШӘҬЫЦ

Жәацы ихәыҷзан, ипытҟәырҙа,
Ажәҵыс аблагәы иаҟаран.
Уи иацы иазҳаит икәымпылҙа,
Жәацы аҵкысгьы иԥшҙахан.

Иахьа игәылҵын аҽазнымкыло,
Агәыраз хәыҷгьы аанамырти!
Гәаартылоуп егьшырԥыло,
Ирнаҭарц ашьхақәа амати!

Саргьы уи ашәҭыц сеилаҳауеит,
Нас иҽысхыр ҟамлари...
Ҭыԥҳа бзиак слеилаҳауеит
Сгәы ацны излыдлымкылари!..

* * *

Ахыбра, абаҳчақәа, адәқәа
Ирықәнауеит асы.
Зегьы ирхарҵеит, тацара уа,
Аҙынра акасы.

Аха амра ашәахәақәа
Рҽеибыҭа лассы,
Абан, игәырґьо иахьаауа
Аҭацацәа рбарцы.

Ахаршә ршәар ашәахәақәа,
Атацацәа рхы-рҽы
Аахыртуеит, нас ркасҟәа
Шьҭарҵоит еикәарҽы.

Урҭ харшәс иааргауазаап
Аапынра акасы.

Иара ахаҭа мрала иқәҵазаап,
Ашәҭқәа ахьыссы.

Ашәахәақәа идрышҳазаап
Ибыбышʒа, еилассы,
Убриала иԥсаххауазаап
Аʒынра акасы.

ИМААИБЫЗ ХАҴЦЕИ ԤҲӘЫСИ

Хаҵеи ԥҳәыси рыбз еишьцылан,
Рхы мѡаԥыргоит ишакәым.
Хаҵеи ԥҳәыси ажәала еидшылан,
Идырмақаруеит рҭаҷкәым.

– Са бысзызҳәаз бысзызҳәаз,
Абысҭа сҽеиҵеит, ус ифааит.
Сыда здам быззычҳауада,
Сыѡн ашә ҽеиҵеит, ус дынхааит…

– О, уара аԥьныш, ахәырҭлаҕьажә,
Аҽахыцәгьа суеицәану,
Абз хәаԥса – атама гәаҕьажә,
Са схаҵара уаԥсану?..

– Аа-ҳи-ҳи, рҳәааит бымшақә,
Бышԥацәажәауеи са сҽы…
Аа-ҳи-ҳи, жәантәгьы умшақә, –
Даҵахоума аҭак ларгьы.

– Зегьы схароуп са схаҭа,
Еицәоугь сықәнагоит шьҭа.
Заа иҭасҡәаҡәар быбз бҽы,
Ус азҳәозма уажә са сҽы…

Ацәгьа цәажәара аҽеаʒомызт,
Аҽарбабон аҵыхәтәа.

Агәылацәагь баша итәомызт,
Иацырҭәалон урҭгьы ацҭәа.

Хаҵеи ԥхәыси рыбз еишьцылан,
Рхы мѡаԥыргоит ишакәым.
Хаҵеи ԥхәыси ажәала еидшылан,
Идырмақаруеит рҭаҷкәым.

– Уара аԥхамшьа, уара ахгәаша,
Зхы агәараԥшь ианызҟьаша…
– Бара аѡысҵаажә иԥсы зхоу,
Сгәаҵәа нҭаҳаҳа изфахьоу…

– Аа-ҳи-ҳи, умшақә, умшақә,
Сыʒгы сахааит уара узы…
– Аа-ҳи-ҳи шәынтәгьы бымшақә,
Са схы сасааит бара бзы…

Хаҵеи ԥхәыси рыбз еишьцылан,
Рхы мѡаԥыргоит ишакәым.
Хаҵеи ԥхәыси ажәала еидшылан,
Идырмақаруеит рҭаҷкәым.

– Зегьы схароуп са схаҭа,
Еицәоугь сықәнагоит шьҭа.
Заа иҭасҟәаҟәар быбз бҷы,
Ус азҳәозма уажә са сҷы…

– Усҭыҳә, усҭыҳә акәымзар,
Уара аилага, ажьаржьалеи…
– Бысҟәаҵ, бысҟәаҵ акәымзар
Е-еи-гьиди, зауалеи…

– Сзыхурҟьозеи уара аҟәынга,
Иѡныʒааша ҳаѡнаҭа?..
– Ба бхаҭаҵәҟьажә боуп аҟәынга,
Исыбмырҳәозар ожәшьҭа.

Хаҵеи ԥҳәыси рыбз еишьцылан,
Рхы мѡаԥыргоит ишакәым.
Хаҵеи ԥҳәыси ажәала еидшылан,
Идыркалтымуеит рҧаҷкәым.

Аа-ҳи-ҳи, аѡыцьагь рымшақә,
Ҳа ҳхы ҳаасааит дара рзы…
Агәылацәагь уиакәын «рымшаԥ»,
Урҧгьы дәықәлеит иашшырцы.

Хаҵеи ԥҳәыси уаҳа ирзамуит,
Рус иасааирагь ибыжкуан.
Хаҵеи ԥҳәыси рыбз иамуит,
Русқәа аҙбеит азакәан.

Ҭаацәарак рыѡны ашә акгәышьеит,
Рыбз шҳамқәа ирыхҟьаны.
Ҭаацәарак хыбгалагәшьеит,
Убас шәмыхьааит бзанҵ аҙәгьы!

ШЬАКӘАҬЫЛ ИМАРКАТЫЛ

Шьакәаҭыл иҧаххагәышьеит
Аԥаҵасарҧаҷ амаҵура.
Шьакәаҭыл игәаԥхагәышьеит
Мыркатылла акрырҳара.

Абар ишәиҵеит ахалаҧа,
Инҵарҷеыла амаҕракәа…
Ауаа асапын рҷартата,
Далагеит амаҵура.

Аха идалакь акрагоума,
Имыркатылгьы иарԥыԥуан.
– Шьакәаҭылхеит, ҳанурҧәоума,
Шьакәаҭыл, умыццакцәан…

Шәхахәқәа рҵыҭәан, еиқәырчаҟәа,
Еинырчыла ишәхашәыргылт,
Шәжакьақәа аушьҭны, ирԥҳәаҟәа,
Смыркатыл иаҿашәыргылт!.. –

Ус ҳәо, идалақь ирцырцыруан,
Уи иацәшәозгьы ҟалақәеит:
Адалақь акышьа уздыруам,
Ҳҿы ашьаҟәада иаургеит…

Ҳшьа мацараҿ ҳаанхауандаз,
Уи наҳкылап, ибаргәым:
Ҳа ҳԥынҵақәа ҿимхуандаз,
Ҳжакьа исозаргьы ишакәым…

Уԥҳәыс илоуҳәои, уанаԥьалбеит,
Улымҳа ҿамкәа унеир аѽны?..
Илоуҳәахуазеи, усҟан уалгеит,
Ҳаҵара уламкәа ла лҿы…

Мшәан, зегь рымч ақәхауама,
Мыркатылла ахырҟәыдра,
Зегьы ирылшо ԥьыршьауама,
Адалақь кны амаҵура…

– Шьакәаҭыл, зура зымфаша,
Иуцәаҕәеит ҳацламҳәақәа,
Шьакәаҭыл, ԥьаҳанымҟа ицаша,
Ирзааугазеи ҳԥаҵақәа!..

– Ҳԥаҵа атәакәым игәнаагаша,
Ҳахәда ахьхимсауа иҵабуп.
Зхала излымшо зԥаҵасашьа,
Еицәоугь шҳақәнаго ҳәатәуп…

Абас еибырҳәон гәынхарала,
Уаҟа зжакьақәа ирԥыԥуаз,

Зԥатԥа ззымсоз зхатә напала,
Шьакәаҭыл изаалауаз.

Шьакәаҭыл иԥатԥасарҭажә
Хьӡысгьы иарҭауеит «џьаҳаным».
Шьакәаҭыл иԥатԥасарҭахь
Шьҭа анеира аӡәгьы иҭахым.

Ауаҩытәыҩса даламгароуп,
Дызмарамаҷ амаҭура,
Имч зқәымхо дашьҭамлароуп,
Ацәаҩа ԥсыцәгьара ҭгауа.

ХАТӘ БАЗАЛА АҼХАРЫЗЗАЛА

Хатә Базала, иҼехарыззала,
Дыҩнатәоуп икабинет.
Хатә Базала ибз ала
Ихазын аусқәа иуеит.

Уара унеиргьы шьыжьбзиа ҳәа,
Аҭак уеиҳәашам иара.
Сара снеиргьы мшыбзиа ҳәа,
Дысхатԥгылауам зынӡа.

Қьаадқәак ықәжьуп еиқәырчаҟәа,
Астол кьакьа дызхатәоу,
Уа акы рниҭоит еилаҟәаҟәа,
Акы рнихуеит иҭәаҕәоу.

Абас Базала, иҼехарззала,
Дыҩнатәоуп икабинет.
Хатә Базала ибз ала
Ихазын аусқәа иуеит.

Ԥыхӡ-фҩык иаҳар ҟалоума,
Аԥша хьшәашәа данарчал,

Пыхӡ-кәармак илиххьоума,
Ижьымдырхан ихәдаԥьал…

Иԥара ыҟоуп, ишьара ыҟоуп,
Урҭқәа раагашьа иҵахьеит…
Узацлабуа ауаҩы дабаҟоу,
Уи игәы ашшажә ҟанаҵахьеит.

Иахьизеиҕьым, ианизеиҕьым –
Иҟалоума уск иӡбарц,
Иахьизеиҕьу, ианизеиҕьу –
Иҟалоума игәы нирхарц…

Абас Базала, иҿхарззала,
Ихазын аусқәа иуеит.
Абас Базала, иҿырманшәала,
Аамҭа ишиҭаху игауеит.

Пытрак ашьҭахь уи деилыркаан,
Ирҵахымкәа ифҩы аргара,
Аԥсыцәгьара ацәаҩа ихыркаан,
Диаргахуеит ҿаԥьара.

Убраҟагьы Хатә Базала,
Ресторан дук дахатәоуп,
Убраҟагьы, иҿхарззала,
Аусқәа ззыҟаиҵо ихазоуп.

Хатә Базала, аҿхарззала,
Имацара иакәында…
Урҭ каламла инеилацала,
Зегь капангак иақәында!..

Нас шәабаҟоу, акаламқәа?
Акаламқәа ажәа шәтәуп…
Ҿхарззалара аҭахӡамкәа,
Хатә Базалараа аҽаԥҿтәуп!

ШЬОУКЫ РЦӘАҨА

Ссиршәа иҟоуп шьоукы рцәаҩа,
Ԥеудырдырҙом иаахтны,
Иахәлаҵәазшәа рыԥсы аҙаҩа,
Цәгьагьы бзиагьы ирыцәшәаны.

Ақәԥараҷгьы рхы адыргалом,
Иҟалаша сеидру, џьым...
Аимак-аиҷак ԥеаларгалом,
Аларха-ҩарха рҵахым.

Анахьгьы арахьгьы ԥеамариаша,
Зегьы азеиԥшуп дара рҵас.
Анахьгьы арахьгьы зтәы иагаша...
Илакҩакуеит гагаҵас.

Урҵ рзыҳәан, ҳажәа мроукәа,
Дук ҳамҳәаргьы ҟалауеит,
Аха урҵ рыла, гәахәтә амоукәа,
Аус иаша ԥсыргьы ауеит.

САНАҷУ АҨРА

Ашлара сыхьҙазаргьы,
Исҷанаҳәызшәа асы,
Сбыргны сҟанаҵазаргьы,
Сҿасҵауам лассы...

Ашлара ҿырбагаҙам,
Иаҵахҙам ашәра,
Уи сара испырхагаҙам,
Санаҷу аҩра.

Ашлара бырфынхауеит,
Ауаҩы игәы анԥыруа,

Ашлацәагь ҳаҧкәынхауеит,
Аапынра анарауа.

СГЫЛОУП СУЗЫПҢШНЫ

Леуарса Кәыҧниа изкны

Иузҽыстуам харантәыла,
Сгылоуп сузыпҢшны,
Исаҳауеитаз уажәарыла,
Уара угәеисра абжьы!

Уара угәеисбжь исзыннажьуеит,
Упоетра аҭак.
Уара угәеисра сгәы канажьуам,
Еицаҳҳәошәа ашәак.

Хашҭра ақәло изыҟалашам
Сара сзы улакҭа,
Уи бзанҵыкгьы исанаҳәашам
Угәыҕракәа рҵыхәтәа.

Ҭынчра снаҭом гәалашәарак,
Ҳа ҳаипыртра атәы...
Уа иаунырын цәалашәарак,
Ус уҳәеит аҽны:

«Апоезиа угәы ацәкоумыжьын,
Уи иазкы уцәашьхәы,
Ухатәы бызшәа гәыгәҭоумыжьын,
Уиала иҳәа уҽахәы!..»

Апоет изы апоет иашәа
Гәуп изҟәырҷахоу.
Апоет изы апоет иашәа
Гәылоуп ишрыҧхоу.

Снапы аанкыло саагәыдкылан,
Сныжьны уцеит аҽны.
Аха убриижьҭеи аҽазнымкыло,
Иушьҭоуп сара сгәы.

Иузҿысҭуам харантәыла,
Сгылоуп сузыԥшны,
Исаҳауеитаз уажәааныла
Уара угәеисра абжьы!

АКЫРҬЦУАМА?..

Акырҭцуама, са ссолдаҭра
Арра иалҭижьҭеи қәрала?
Аха сгәы иауам шаҳаҭра,
Сқәыԥшра ахьчоит маʒала.

Акырҭцуама, сҭабиа еималан,
Ашәҭ ахылиааижьҭеи адәы?
Иҟыруа алаҳәажәқәа халан,
Имыфԥижьҭеи сара сзы?

Акырҭцуама, ҭынч сырцәажәо,
Аҽыснаҭеижьҭеи скалам,
Хәыцырҭала смыргәыжәажәо,
Сцәаҳәа артәоижьҭеи гәырԥа злам?

Сара издыруеит изыхҭныстҵаз,
Сқәыԥшра ақәра ныҟәцаны.
Уи сбиографиа иахьаныстҵаз,
Гәыбҕан сышәымҭан аʒәгьы.

Иахьагь сабԥьар хианы икнаҳауп,
Сԥьаз-хылпҵа мцала ибжьоуп.
Иахьа иаҳа сымч еихаҳауп,
Асолдаҭраз са сыхиоуп.

Са сцьынҧьтәыла иаҭаххозар,
Сгылахп сабҧьар кынҧааны;
Сбыргра ақәра ҟәыннамшьозар,
Убри иасҭап, ҭоуба уны.

Сара издыруеит изыхҳныстцо,
Сбыргра амчра еизганы.
Уи сбиографиа иахьаныстцо,
Гәыбҕан сышәымҭан аҳәгьы.

* * *

Сықәылт амҩа ацәылашамҭаз,
Сеыжәлан ауп сышцо.
Сназго срашь ацашьа жәбандаз,
Дарбану иахьҳо!..

Срашь аҧырцәқәа еилаҭыруеит,
Иалаҳсауа аҧша.
Срашь сара сышьхәа адыруеит,
Иҧьбароу зхыпша...

Аҿаҩызатәны ахыҵҟьара,
Шьхеи гаҷеи срыхга,
Сагоит иацҵо сгәалаҟара,
Лҩеи ҧстҳәеи срыҟәга.

Дыди мацәыси ахҭыгәларгьы,
Срашь еиҵахауам,
Агыгшәыгқәа ирылашәаргьы,
Ирыцәшәаны ирҳауам.

Абас иарбан хачҳара азҵаз,
Сара срашь зыбжьа?

Сымратәылаҷ сымԥа азгәазҭаз,
Слахьынҵа аамҭа мжьа?..

Издыруада срашь рыбжьазар
Ерцахә ашьапаҟны?
Ма Абрыскьыл ирашь иахшазар
Ҷлоу аҳаԥаҟны!

Мап, хақәиҭроуп амчра азҭаз,
Сара срашь ааҙа,
Иареи сареи ҳразҟы еимаздаз,
Ҳлахьынҵа амԥа аԥҵа!

Ҳамԥа нагоуп жәԥангәашәԥхьара,
Уахь ҳара иаҳзыԥшуп.
Уахьтә иаҳԥылоит алашара,
Уаҟа ҳгәашәқәа аартуп.

Сдәықәылт уахь ацәылашамҭаз,
Ҫеыжәлан ауп сышцо.
Сназго срашь ацашьа жәбандаз,
Дарбану иахьҙо!..

АШЛАРА АНАҲЗААИУА…

Иазааурызеи ашлара анаҳзааиуа,
Ҳақәра хьатҵны, ашьҭахьҟа имгьежьыр?
Аха, уи атҵкыс ҳара ҳгәы анаиааиуа,
Изыҟалоума ҳаҷкәынрахь ҳамԥшыр…

Ҳаҷкәынроуми, ҳа ҳԥьабаа бзабаахо,
Иаҳԥызгало, аԥхҙы ахьырша.
Ҳаҷкәынроуми злахь ҿыԥныҳәа амаахо.
Изырлахҿыхуа ҳашықәсқәа рхыԥша.

Ҳаҧкәынроуми – ҳабиԥара ахьышьҭра
Иазынҳажьуа ҳашәакәа зхәауа,
Гәрагарала ҳаҽхәаԥхьыӡ назышьҭуа,
Ҳгәалаҟара мҵәыжәѡала изгауа.

Ҳаҧкәынроуми ҳажәымҵа зырҽеиуа,
Ақәра ҳиааины, тәанчара ҳанцо,
Наунагӡа ҳаеҵәахә зыршеишеиуа,
Ҳа ҳазхьымӡаз амѡақәа шьҭаҵо.

Нас ишԥааури, ашлара анаҳзааиуа,
Ҳақәра хьаҵны, ашьҭахьҟа имгьежьыр?
Аха, уи аҵкыс ҳара ҳгәы анаиааиуа,
Изыҟалоума ҳаҧкәынрахь ҳамԥшыр!

АԤСУА ИҞАЗШЬА

Ҳаҭыр уқәҵо уи дуԥылоит,
Дгәырҕьо, игәашәқәа узартуа.
Дузыгәдууа – угәыдикылоит,
Ибла гәыразқәа ччауа.

Уи уныҳәаҽа ааникылар,
Духаҵгылоит деилыхха.
Уи тәамбашақә уиҽагылар,
Дуҽагылоит доумаха…

Уи иԥьынԥьҭып ахьӡ ахухыр,
Иуанаижьуам знымзар-зны.
Уи иҳаҭгәынқәа рыхьӡ рнухыр,
Ихы ақәиҵоит игәы ԥжәаны.

Уи иҳалалреи игәы зѡыдеи
Иабиԥарахьынтә иаауеит.
Уи иламыси иҞазшьа ҷыдеи
Иара изы ҭоурыхра руеит.

Уи зыда дхәарҭам иԥьынԥьтәыла,
Ишьам ԥсадгьыл Аԥсынроуп.
Уи зыда дхәарҭам, гәыразыла,
Ауаҩытәыҩса игәыбылроуп.
Ус анакәха, аишьцәа дышәтәыми,
Игәы аартыми есқьынгьы.
Ус анакәха, дыхьчатәыми
Нап идкылан уаҵәазгьы!

АНАЦӘА ШӘАХЬ

Адунеи ашәарҭара амоуп,
Еилашуеит агәы.
Уи зҳатәузеи, уи аргамоуп,
Дшәарҭахеит ауаҩы…

Анацәа, шәыбжьы ақәшәыргароуп,
Анра амч еицҵоу,
Зегь реиҳагьы шәҿахәы шәҳәароуп,
Гәырҭынчрак ƙамҵоу.

Ауаҩы дзыхшаз шәара шәакәзар,
Агәаƙра чҳаны,
Ауаҩы дзааҳаз шәара шәакәзар,
Шәгәыҳәԥы иҿакны…

Шәара ишышәҳәауа дƙаларoуп
Ауаҩы дуаҩны,
Аԥсҭазаараҿ уи деиқәхароуп,
Адгьыл данцәахәны…

Уи азыҳәан шәеидгыларoуп,
Анра амч еицҵо,
Уи азыҳәан шәҿахәы шәҳәароуп,
Гәырҭынчрак ƙамҵо.

Еилаҟәыбаса иқәҵахарцаз,
Аибашьра азынӷьыр,
Ауаҩытәыҩса рҭынчра еиқәхарцаз,
Анацәа шәеибадыр!..

О, анацәа, зхаҟ наҙаша,
Анра-ԥара зшаз,
0, анацәа, згәахәтә иахьҙаша,
Ауаҩы дзыхшаз!..

Шәгыл шәхәыҷқәа шәгәыдырҕәҕәала,
Адгьыл ҵысратәы,
Иҿаԥехарцаз шәиԥхьыҙрала
Абӷьарқәа рҵыхәтәы.

Ауаҩытәыҩса иеиҕьу дарбан,
Зыԥсынҵры ҙбатәу,
Ауаҩытәыҩса иеиҕьу иарбан
Гәцаракра ззутәу!..

Ауаҩ имра ԥсымрамхароуп,
Ашәахәа ацәԥсуа.
Ауаҩ иадгьыл ӷьаҳанымымхароуп,
Аԥсаҵа цәгьаха.

Анацәа, шәахаанымхароуп
Шәгарақәа рбылра,
Шәымаалықьцәа азрыцҳамхароуп
Шәгәыҳәԥқәа ргәыҙра.

Убырҧқәа зегьы гәанаҵароуп
Ауаҩытәыҩса ихшыҩ,
Убырҧқәа зегьы еилышәкаароуп,
Анацәа, шәеигәыҩ!..

Уаҳа ԥсыхәа шыҟам гәашәҵа,
Дыхьчахарц ауаҩы.

О, ашәарҭамра шәымчқәа ашәҭа
Анацәа зегьы!

АМАШӘЫР

(Машәырла иҭахаз саҳәшьцәа ирыхьӡынɷылоуп)

О амашәыр, шаԥа игәнаҳау удыруанда,
Иаалырԥьаны ауаɷытәыɷса данбылуа…
Агәырɷацәгьа лаҕырӡыла иԥушәахьанда,
Усԥан акәхон ианудыруаз са сгәырɷа.

Сара издыруеит уара уцәаɷа шлахьынҭадоу,
Уара амашәыр, уара мыжда, бла зхаӡам,
Иҳәа, иарбан дызрыцҳаумшьо, иԥсы мшаҭоу,
Ауаɷытәыɷса, аԥсҭазаараҿ хәызмаӡам?

Иҳәа, иззакәу са саҳәшьцәа ԥсынҭры зрумҭаз,
Изурхьамҭаз рашьцәагь даргьы рлахьынҭа?
Иҳәа, иарбан гәԕанҭарала аԥша занумдаз,
Урҭ ргәыҕра уа узаԥылауаз маӡа?

Зҿумҭуазеи, уара, амашәыр, ишәиԥхьыӡхаша,
Дзырхьугӡазеи амышьҭацәгьа мɷабжара?
Изкыдуршәазеи аԥьалцәгьала риеҭәахә шаша,
Жәɷан иаҭәарахьтә уи иамоуа лбааԥшра?

Аеҳәшьа лаҕырӡ ҳара аешьцәа ҳзахубаазеи,
Иааҳаураӡар иԥалозыз, иаачҳаны?
Аԕенышьыбжьон рыԥсынҭрымɷа зурлашьцазеи,
Аԕенышьыбжьон ҭаацәарак зегь ныртәаны?..

О, саҳәшьцәа ртәы згәалашәо шәхаҭкы сцароуп,
Шәа шәгәыԥшаара иҭанаҭоушәа збоит рыԥсы.

Шəара шəымԥаҽ амашəырқəа шəҟəыблаахароуп,
Шəа шəызқəыло мԥамшхароуп шəара шəзы!

О, амашəыр, шаҟа игəнаҳау удыруанда,
Иаалырҟьаны ауаԥытəыԥса данбылуа…
Агəырԥацəгьа лаԓырҙыла иԥушəахьанда,
Усҟан акəхон ианудыруаз са сгəырԥа.

АПОЕЗИА

Санныҟəогьы аанҽасрада,
Санылаҵогьы амхаҟны,
Сыԥсы анысшьогьы гəата-бԓата,
Уи мԥанызоуп сара сзы.

Ҭоуба анысҳəогь ԥызарала,
Ԥсахра азымдырҙауа сгəы,
Сырцəажəауа хатəы бызшəала,
Уи мԥанызоуп сара сзы.

Санҿыжəлогьы ҭацаагараҳəа,
Скəымжəи скабеи сышəҵаны,
Сандəықəырҵогьы шəаԥьҳəараҳəа,
Уи мԥанызоуп сара сзы.

Санбыллогьы бзиабарала,
Лара лҽаԥхьа зегь ҵəахны,
Имлак-ԥакуа, гəрагарала,
Уи мԥанызоуп сара сзы.

Ианыстаауа агəалашəара,
Исанаҳəошəа сԥызцəа ртəы,
Еиннариоушəа ҳцəалашəара,
Уи мԥанызоуп сара сзы.

Сқәыԥсычҳара анҵаулоугьы,
Ҭынч лоунытә сылбааданы,
Ргәыбзыҕшьа анысмоуӡогьы,
Уи мѡанызоуп сара сзы.

Са сгәырҕьара ҳәаа амаӡамшәа,
Санышьҭнахуа сыҵҟәаны,
Инасԥырҵырц аҭахӡамшәа,
Уи мѡанызоуп сара сзы.

АЖӘАБЖЬҚӘА

ҨААНБЗИАЛА

1

Ахәылпҭазтәи амра ашәаҧшьқәа еилыбзааyа, ахрақәа иргәыдыччалон. Аҧсабара аныжьра рцәымгызшәа, урҭ иаҳаиаҳа иҭаауан, нас «уаҵәы шьыжьымҭанынҳа бзиала» рҳәозшәа, инкыдыблааит! Уи акәхеит, еилгеит амши аҵхи. Аха амза ихьӡежь-гәыргәылха, мрагылараҳьтәи хәыҷы-хәыҷла алашара иацҵо, ишеишеиуа ажәӡан гәыцқьа икыдланы иӡеиуан.

Аеҵәақәагьы цәырҟьацәырасуа, амза лашара иацәыпҳашьозшәа, рыҽераҕаны ажәӡан инаҽаҧсеит. Урҭ дырзыпшуа акәаскьа абарҵаҽы дтәан Есҳаҟ. Уи хәыцрак дҭанагалазшәа, илақәа ҭаа, дҭынчҳа днахәаҧшит амза кәымпыл. Нас иҭаҭынжәга аацәыриган еиҵаҵаны амаҵурҭахь дынхьаҧшит. Иҭахызар акәхарын «мцак сзааг» хәа ҽиҭырц, аха амаҵурҵаҽы иҭакәажә Хьылқан лыда уаӡы дшыҟамыз анааигәалашәа, лара даарыцҳаишьан, иҽааникылт. Уеизгьы изымчҳауазшәа аниба, иарҧьа ҷьыбахьтә спычкак аацәыриган, цырак нҵыхны иасыркуеит ҳәа ацәа инахьишьуан еиҧш, Хьылқан амаҵурҵа дындәылҵын, ашә ныдҵаны, лкәаҷаб кны акәасҟьахь лҽыӡалхеит. Есҳаҟ уи аниба, – бара бкәаҷаб шысзаабгара, – иҳәан, асҧычка цыра дырӡегь асҧычкацәа инҭаҵаны дналҽаҧшит.

– Аҧьоумбеит, иахьа ашьыжь ауми спычкак ҭәны ианугаз, уанбагьалгеи?

– Изгазар иныСхит бгәахәуама, – акәаҷаб ала иҭаҭынжәга амца наиркын, апақ-аҧақ ҳәа дахо, алӡа неиҽагалан, иҧынҵала ишьҭит. Иҭаҭынжәга амца шакыз аниба, иааиҽыҵихын, – сара саасҵа бара ҳаиҽыбкааyа бҟалахт, уи атҟьыс бкәаҷаб бырцәар иаҳа ибзеиҕьуп, – иҳәеит.

Хьылқан лкәаҷаб ырцәаны абыркьыл иныкәыргыланы, даaиасын Есҳаҟ дахьтәаз иладахьшәа днаидтәалт.– Уара, ҳгаз нҵәарц егьагым, жәаха акәампаратиаҽ ианааргагьы ҳара иааҳхәаанҳа инеимҵәа иргеит. Издыруада, ауардынкәа, ма хколнхара машьына Очамчыраҟа ицозар, ҳгазуедра ду раҳҭарын, иаҳзааргартә еиҧш урацәажәароуп.

– Шәара аныхра азыҳәан шәшыҟоу аахәараз шәыҟазар,

шьҭа иага ҳбеихахьазаарын… Ҭыпҳ уи ауедра азна Очамчырантә иаахәаны иаазымгаргьы шәабацоз. Зыкәыр иакәын, иахьа хәлаанӡа абригадакәа дрылоуп, уаха данааилакь акы даԥхьауашәа, акы иѡуашәа, ҭхыбжьонынӡа дтәоуп ацәашьы ихаркны, еиҷкаарак ҳәа акы шәымаӡам.

– Ыы нас, ҳгаз нҭәоит ҳәа ианаахәлалакь ҳаиқәылашьца ҳтәап ҳәа уҟоума. Зыкәыргьы уахынла зны-зынла аҭх анԥиҷеуа ԥьара ихәара акы ҟаиҭозар акәхап…

– Ихәара акы ҟаиҭозар закәызеи, уи иқьаадқәеи икарандашьи рыла шьарда бзыҟаиҭара дыҟоуп!..

– Амарԥьа, амарԥьа, уаѡы хжәашәа уҟоуп, аԥкәын игәы уамыслан ус гәыԥҭәага ажәала. Изыҟаимҭозеи, уи ибзоуралами аԥшаҳәауаа рыбригада аӡахәа шкәакәа злеиҭарҳаз. Алсабедгьы саргьы жәаха Сангәлиаа рахь чмазаѡбара ҳанцоз, ахҭыста ҳанхыҭын ҳашнеиуаз, ҳналагылеит аӡахәа еихашьшьы еилақәаҭны, аракәакәа хәхәа-хәхәаӡа. Аха иахьамоу иԥьашьатәны ишԥаҟоу уҳәара-уазеи! Уи уаҟа еиҭарҳарц ираԥшьызгаз Зыкәыр иоуп, насгьы уаҟа инҭеибаз аԥьабаа аҭыхәала игхан, дшыҟаз угәаламшәои?! Зны аҭармақьа зыла иршьышьны иақәиҭәаларын, зны анышә адиҳәҳәалаларын. Уа дшыҟаз анирхәлоз ыҟан.

– Дзызку убри ауп, убригьы анизыҟамҭа, нас… – иҳәан, Есҳаҟ иажәа далымгакәа даақәыҭит.

– Уара аубиԥьыр, убри аӡахәа шкәакәа анеиҭарҳауаз, шәаргьы хәыҷык рымхны иаажәгар ауҭраҷы иҭаҳамҭози. Бзиа ишԥазбои абри ажь шкәакәа! Шьоукы уи иалхны уалырла аѡы ҭарҭәоит. Ҳара фатәысгьы иҳамам.

– Аӡахәа шкәакәа ҳара ҳҷаѡадгьылаҷ акгьы алшом. Ибгәалашәома, шықәсык архантә ԥашәқәак аазган аѡнашьҭахь иҭасҵеит. Азныказ ибзиахошәа аҿснарбеит, аҷаларагьы бзиашәа иҟан, аԥсаатә ирфон акәымзар, ашьҭахь иныкәѡаа ицеит.

– Уи ҳара ҳҷаѡадгьыл акәу ԥьушьома изырѡаз, цқьа игәцараҳамкит. Иҭоуҭеит, уаҳа хлаԥшра аумҭеит, иалшахуазз ани ыкәмѡаакәа, нас хир абап ҳәа уҟазма, – днеиҷаԥшит Хьылқан.

– Иалша закәызеи, ѡ-ԥашәк бызгылар баркьаҭара быҟан. Ишѡаз иаҳа иеиҩуп, мамзар ҳуҭра ашәшьыра ианаргон, аракәакәа хәхәа-хәхәаӡа, арахь феидак алаӡамкәа, – иҳәеит Есҳаҟ, Хьылқан илҳәаз игәамԥхазшәа.

– Нас, уара, ани аԥшаҳәауаа рыбригадаҿы еиҭарҳаз бзиахеитеи! Уи сынтәа ажь ҿаҳашт, излаҟоу ала.

– Уи уажәазы ибзиахашәа аҿунарбоит, аха акгьы алшом ара. Ҳа ҳҿы ианаало аҳарданжьы ауп, – иҳәан, иҭаҭынжәга неиҿыҵеикит Есҳаҟ, дырԥегь иԥынҵа алԥа нҭырббуа.

– Иҟаҵазар, ҳадгьыл зегьы анаалоит, иҟоумҵар – акгьы анаалом, – лыбжьы аармаҷшәа, ус налҳәеит Хьылқан.

– Ҳара ҳҿаԥадгьыл ианаалои ианымаалои бара исбырҵахуеит, ара сшықәыз сажәитеи, зегьы анаалоит ҳәа бауеит. Шәара аҳәсақәа ишәымҳәо убахьоу?.. Иҟабҵарауазеи, нас аҳәыр бикума?!

– Сара иҟасҵоит ҳәа акәым, аха иҟазҵарц зҭаху ргәы ахшәмыршәан...

Есҳаҟи Хьылқани абас ишеицәажәоз, ирымбаҳакәа ашьҭалара аамҭа ааит. Амза, ԥыхьа зыԥштәы зхыгга иҟаз, уажәы иаҳа еилыбзааua, ишамшамуа, ахаҿы цқьаҳа акыр аҿыҳаранакхьан.

Хьылқан Есҳаҟ иахь дынхьаҳәшәа, – ушьҭал, ушьҭал, уагьааԥсами, сара Зыкәырраа сырзыԥшып, – лҳәеит.

– Уи аҟара бансыцәнымхо, уаҵәы ахҿарраҿы бсызнеины фархьқәак нхыбгаргьы зыԥсазыз...

– Ахҿарраҳәа узҭоу адгьыл еиґьу уаҳа дгьыл ыҟамшәа, уа уҿҭоушьырц уҟоуп сынтәа.

– Адгьыл бзиеи адгьыл цәгьеи ибдыруаҳа... Сиарҭа ҟаҵа, сиарҭа, – иҳәан, ахәарахәараҳәа дааимҳәеит Есҳаҟ.

Минуҭқәак рышьҭахь акәасқьеи амаҵурҭеи реиҿаԥшьыра ауадаҟны, аххы ихга, ацәа дынҭанагалеит Есҳаҟ. Хьылқан абарҵаҿы дкыдиалашәа дтәан. Уи лыҷкәын Зыкәыри лыʒгаб Хьҵыси аизарахьынтә раара дазыԥшын.

Аколнхара «Алашара» акантора ѡнылашаауа ацәашьқәа ѡныччон. Кәапеишәа уаала иҭәны иҟан. Араион аҟынтә иѡеиз Спирдон Ҳагба, араион агрономцәа реиҳабы, дцәажәон. Ибжьы ҿацаʒа, дмыццакыкәа, иихәо дазхәыц-азхәыцуа, ԥьара-ԥьарагьы даатгылалон. Амҵ ԥыруазар иуаҳауан. Зегьы ʒырѡуан: – Шәыдгьыл ҿаѡадгьылуп, уи ҳаргьы иаадыруеит, аха аҿаѡа дгьыл уаҳа ҳнаҭом ҳәа мацара ҳаагылар, акгьы иаԥсам. Шәара шәколнхара планс иаду х-геқтарк аʒахәа шкәакәа ааʒара шәылымшо шәыҟам. Шәыдгьылгьы уи аныМаало иҟам. Аус злоу шәара шәоуп, шәара. Ауаѡы иҭаххар

адгьыл иалимыршара иҟоузеи! Ажь атәы бзианы издыруа агроном Зыкәыр Ахсалба дшәымоуп. Иаҭахуп игәцаракны, агроԥҟара ишаҳәо аусура, – иҳәан, иажәа даалгеит.

Инеихәаԥшы ааихәаԥшит итәаз аколнхацәа, аха еиҳараҙак Зыкәыри аколнхара «Алашара» ахантәаҩы Мақьҭаҭи инарҿаԥшит. Ԥыҭѡыкгьы рыбжьы нхәыҵакшәа акы неибырҳәаааибырҳәеит.

– Акры зҳәарц зҭахыда? – ибжьы аарылаиргеит ахантәаҩы Мақьҭаҭ, аха аҙәгьы ҿимҭит.

Ԥыҭрак ашьҭахь, – иҟалозар сара жәақәак сҳәар сҭахуп, – дѡагылеит Зыкәыр.

– Ара изҳәақәаз ыҟоуп, Гыд, Манча уҳәа аҙахәа шкәакәа ҳадгьыл ианаалом ҳәа. Уи ииашам. Ишиашам ҳнарбеит ҵыԥхцәа аԥшаҳәауаа радгьыл (ахԥатәи абригадаҿы) итҵаҳҵаз аҙахәа шкәакәа. Макьана уи алҵшәа ду аманы иҟам, аха иахьа уахьахәаԥшуа даара ауаҩы дақәгәыҕратә иҟоуп. Нас шьоукы ишәҳәоит: инеизакны х-геқтарк адгьыл ақәаҵаразы иҳазҭада ҳәа. Ишԥыкәу адгьыл шҳамам. Аҙиқәа аԥшаҳәа аҕдарадгьыл ѡыззҙа ишьҭоу дгьылҙами?! – ибжьы иаҳа иѡаҳаракны, илаԥш аизараҿ итәаз зегьы инархигеит Зыкәыр.

Зегьы уамашәа ирбеит Зыкәыр Аҙиқәа аԥшаҳәа аҙбахә анаааиҳәа. Ари ҵабыргны иҳәоу, ус дахыччашәа иҳәоу ҳәангьы ргәы иаанагеит шьоукы, аха Зыкәыр еиҵанацитцеит: – сара саҙәыкны схы сеигҙом, среигҙом сымч-сылшара, сдырра, Аҙиқәа аԥшаҳәаҿы аҙахәа баҳча ааҙаразы. Араион агрономцәа реиҳабы, аѡыза Ҳагба Спирдон ишиҳәаз еиԥш, аус злоу ҳара ҳауп, – илақәа лассы-лассы иҟәыскәысуа, иҙамѡақәа ҵыҟаԥшьааҙа, иԥынҵа аазыхәхәаны, зны-зынла иџьымшьқәа дырѡахо данцәажәоз итцегь иҳәаланда угәахәрын.

Ауу аарыхгеит аизараҿы итәаз, избан акәзар Аҙиқәа аԥшаҳәа, ҕдарамзар акгьы ахьыҟамлац аҟны аҙахәа шкәакәа ыҵаҳҵап ахьиҳәаз, уамашәа избақәаз ҟалеит.

– Мап, дад, уаҟа акгьы алшом, ҳџьабаа иаԥсахом, ана кыр ҟалонда ҳабацәа ықәмлози, — ацәажәабжьқәа нархылѡуан абыргцәа ахьтәаз.

– Шәҙырѡы, шәыххь згеит, шәҙырѡы, — дѡагылеит Мақьҭаҭ, – сара еиҕьны иазысԥхьаҙоит араион аҟнытә иааны иҟоу агрономцәа реиҳаби ҳара ҳколнхара аҿтәи агроном Зыкәыри игәарҭарц ҳадгьылқәа. Реиҳа аҙахәа анаалоит ҳәа иа-

лырхуа аҟны ҳагьаагылоит. Уи зыԥшра ҟамҵакәа архиарагьы ҳҽеазаҳкуеит уаҵәы иахымгакәа. Ҳадгьылқәа ҳазгәашәҭароуп, – иҳәан, Спирдони Зыкәыри днарыхәаԥшит.

Аколнхацәа реизара ианалга, амза шашаʒа ажәѡан агәаҽы ихалахьан. Акантора иналбаан зегьы, доусы рыѡнқәа рахь рҽынархеит. Хәылԥазижьҭеи ауаа ршыкьбжь зыѡныѡуаз акантораӷьы аҵх аҭынчра инатәнатәит. Аха дырѡегь ана-ара иааѡуан зыѡныҟа ицоз рцәажәабжьқәа, ана-ара иубон урҭ рцәашьқәа, ана-ара игон алашбыжьқәа, аха ԥыҵрак ашьҭахь иааҭынчрахеит.

Зыкәыри Хьҵыси, Спирдон дрыманы аѡны ианааи, Хьылқан дышьҭалахьан. Аҭаацәа цәыкьа крыфан еилгахьан, аха асас ирҭаз изы Хьҵыс даагьагьан, абҕьааҳәа абысҵа луит, ус акрыныкнылхын рыхәқәа лыманы акәасқьа азалаҽ дныѡналт. Зыкәыри Спирдони акрыфара иахьаҽызгьы Аʒиқәа аԥшаҳәа аҕдарадгьыл акәын излацәажәоз.

3

– Ажәак басҳәарц сҵахын Шьушьа, аха быццакуазар, даҽазны ҭынч ибасҳәап. Уеизгьы сгәы иаанагоит ибасҳәарц исҵаху баргьы ибдыруеит ҳәа, – иҳәан Зыкәыр лассы-лассы ихы-иҽы аԥштәы ԥсахуа, ииҳәоӷьы рацәак иҽамшәо, иԥхашьаԥхаҵо иҽаԥхьа игылаз аԥҳәызба дналҽаԥшит.

– Мап, сыццакʒом сара, аха ари абаҳчаҟны ҳамацара ҳшеицәажәо цьара аʒәы ҳаибар ихәарҭам, уара узгьы, сара сызгьы иԥхашьароуп, игәы иаанаго иаадыруазеи?! Иуҳәарц иуҭаху аҳәара уцәыхьанҭамзар, ус... ма... – аԥхәызба дааԥхашьан, ашацаҳәа днаидкьан лҽыналхеит.

– Баангыл, Шьушьа, знызаҵәык баангыл! Шьушьа, ибасҳәоит, Шьушьа! – Аха Шьушьа аʒахәа абаҳча иалгаз амѡахәасҵа аҵәирҭаҽ даннеи, дааҵәин, наҟ днавалеит. Уаҳа димбеит. Шьушьа, Шьушьа ҳәа анҽиҭ аҭҳараҳәа иара ибжьы даарҽыхеит. Илақәа ҟәыскәысуа иаахитит, аха азал иѡназ алашьцара жәпаҳаҳараʒа акгьы инарбомызт. Аԥхыʒ иибоз хьухьууа игәы аҵанʒа инаʒон, уи бзиа иибоз аԥхәызба Шьушьа лсахьа цәыркьацәырасуа илакҵа ихгылан. Иаразнак иааигәалашәеит иацы аҭаҭын жәла анкарԥсоз, Шьушьа лыхцәы ҵакны, лмаҕрақәа ҵыркәакәан, аԥхʒы лҽашы,

лҙамѡақәа ҟапҵшьшьҙа, лхы-лҿы еилыбзаауа, лыблагә еиқәаҭәақәа ҳалалҙа, лыцьымшьқәа пацьхаҙа, лшьапы хтны арадқәа днархыпа-аархыпо аҭаҭын жәла акапсара данаҿыз. Урҭқәа ргәалашәара еиҳагьы иааиланаршыѡкит Зыкәыр ибзиабара. Ахәыцра дҭанагалан, ацәа зынҙаскгьы иҿеизамҭеит. Ѡынтәҟагьы днаҳәы-ааҳәит, аха дзыцәо дыҟамызт.

Шьушьа пҳәызба қәыпшын, илхытҵуан зеижә шықәса. Лыблақәа ҭыпхо, илхәо лдыруа, илуа лдыруа, ақытаҿы ҳаҭыр лықәны дыҟан. Еиҳарак аҭаҭын аарыхраҿы акәын аус ахьылуаз. Аколнхара «Алашара» аҟынгьы аҭаҭын ҟатҵаѡ бзиа ҳәа дрыпхьаҙон. Ас иҟаз апҳәызба Зыкәыр бзиа дзимбарызыз. Иаргьы лара леипшҭәҟьа ҳаҭыр змаз, зҟазшьа бзиаз ҷкәынан. Уи Шьушьа лзы ибзиабара еиҳараҙакгьы иҩәҩәаны иаанықала, ҭыпхцәа Кьалашәыртәи ақытанхамѡатә техникум далган дааижьҭеи ауп. Арҭ аѡыцьагьы заҵааира рыпсҟәа еилатҵәауа, рыбзиабара аҿарҩәҩәауа, аҿартбаауа иалагеит, Зыкәыр агрономс аусура даналага инаркны. Аха аѡыцьагьы ирцәуадаѡын рыбзиабара ацәыргара. Рыгәқәа рҟны иҵәахны ирыман урҭ змырҭынчуаз абзиабара. Зыкәыр, дҟәызгаҙа, зны-зынла ахәыцра ааихатәалон, ус игәы иаанаго: «Шьушьа бзиа дызбоит сара, аха лара дшықоу цқьа еилкааны издыруандаз». Ларгьы иара изыҳәан убастҵәҟьа акәын дшықаз. Зыкәыр заҟа ихәыцхьаз, заҟантә Шьушьа пхыз дибахьаз иара аҙәы заҵәык иоуп издыруа…

Аха пхыҙла лыхьҙ ҳәаны анҿиҭ аҙәыр иаҳазар? Иханы дышьҭоуп Спирдон, анаѡстәи ауаҵах аҿы дышьҭоуп иаҳәшьа Хьҵыс. «Сыбжьы аҙәыр иаҳазар Шьушьа лыхьҙ ҳәаны сцәырҳаны санҿыха» ҳәа дхәыцуа, деиҵанаҳәы-ааҳәит. «Мап, уи лыбзиабара аҵәахратқьыс, еиґьуп дук хара имгакәа, иаартны иласҳәар зегьы. Иласҳәап лхаҵаҵәҟьа», – ааигәахәт, нас ихәыцра аҿаааиҵанакын, игәалашәеит аколнхацәа иаха ахәылбаҿехатәи реизара аан излацәажәоз аҙахәа шкәакәа ааҙара атәы. Аха адгьыл? Иабаҟоу адгьыл? Аҙиқәа апшаҳәа аґдара дгьыл ада, егьырҭ радгьылқәа акака ирызкәп. Џьара ихаҳәроуп, џьара сыпроуп, џьара аҭаҭын иазкуп, џьара ҙбаароуп… Аҙиқәа апшаҳәа адгьыл аҙбахә иҳәеит аизара аҟынгьы, уажәы дахьышьҭоугьы уи дазхәыцуеит: «ирабжьызгеит уаҟа аҙахәа апашә аҵаҵара, аха уашьҭан акы налымшакәа иҟалар, ҳџьабаа ыҙыр… Сыбла ихырбало, ҿпныҳәас

исырҭо иалагар!» Ас дызмыцәо ахәыцра дшаргәаҭеиуаз, иааигәалашәахт аԥшаҳәауаа рыбригада аҟны иҵарҵаз аҳахәа шкәакәа. Уи аныҵарҵа ҵыԥхцәа ауп, иара атехникум далган данаҳ ашықәсанҵәҟьа. Уи уаҟа иҵарҵарц ирабжьызгаз иара иоуп. Азныказы, ианыҵарҵа ашықәсан еилԝаауашәа иҟан, аха иара даалаган, зны аҳахәашьапқәа анышә рыдиҳәҳәалон, зны арҵәыра аиҭон, зны акы рыҵаиргәыон, зны Аҳиқәа аԥшаҳәантә уардынла анышә еиқәаҵәа ԝаҭаны ирыҵеиԥсон. Уи игәалашәон аҕдарадгьыл аҟнытә анышә еиқәаҵәа ԝаганы изҵеиԥсаз аҳахәашьапқәа иаҳа ишеиҕьхаз, лассы ишрызҳаз.

Аҳиқәа аԥшаҳәа ҳәа изышьҭоу адгьыл зынҳа иҟоуп ԥшьбаҟа-хәбаҟа геқтар. Уи Аҳиқәа аԥшаҳәа захьҳырҵаз, уаҟа мрагыларахьтә иавсны илеиуеит зы-хәыҷык Аҳиқәа захьҳу. Аҕдара ҳәа изашьҭоу усгьы идыруп, ахаан ҕдарамзар уи адгьыл аҷы уаԝы акы ықәимбаац, уаԝгьы акгьы лаимҵац. Есышықәса ааигәасигәа инхо анхацәа аҕдара анԝалакь, амца ықәҵаны ирбылуан. Уи шаҟантә ирбылхьаз здырхуада?.. Абылфԝы ыкәшәшәы акәын блыншьҭахь ишыҟаз. Ахаан ауаԝы цәышьхәеи кәаҵани аимырбацызт. Абри адгьыл ҳҵалап, ихаҳкаап, акы лаҳҵап ҳәа зҳәақәахьазгьы ыҟан, аха абыргцәа, жәытәижьҭеи уи адгьыл цқьа издыруаз ирҳәон: «шәанаԥьалбеит, ани бзианда ҳабацәа ҭамлози, иара ҳаргьы иҵегьы ҳҟатаҳа, ҳамч ҳаланы ҳаныҟаз ҳақәымлози акыр иаԥсандаз». Ари заҳауазгьы рԥьабаа баша иҳырҳәа ишәаны, уи адгьыл аҵалара, уаҟа акы алаҵара рзыгәаҕьуамызт. Аха аамҵа ашеаԥсахуеит, ишеиԥсахуеит ауаԝгьы лшарала, ҟазарала. Уи иагьилшоит иԥсахыр адгьыл аԥшрагьы. Аԥшаҳәа адгьыл заҟа зы авсхьоузеи? Уа заҟантә амца ықәҵаны аҕдара рбылхьоузеи? Аха уажәгьы ишыҟац иҟоуп. Иаамҭоуп уи адгьыл ауаԝы иҷыназикыр». Абас дхәыцуан дахьышьҭаз Зыкәыр. Уи лаԥштцашәаран ибон Аҳиқәа аԥшаҳәа зегьы ҭырҵәааны, аҳахәара еихашьшьы иҟазшәа; аха ихәыцра ааимҟьахуан, усҟан ицәҳәыразшәа, анаара аҳахәашьапқәа хԝааны иқәгылазшәа ибон. Уи идыруан, адгьыл мацара иақәгәыҕыр акгьы шалымшоз, аха дыҟами ауаԝы, иҟами ауаԝы илша, инапы, идырра, агәцаракра иҟаиҵо. Дуаԝыми иара Зыкәыргьы, агрономра атәы бзианы идыруеит, иналкааны ажь атәы. Нас игәы еилаԥсо дызхьаҳәхьачарызеи Аҳиқәа аԥшаҳәа азы. Ԥшьаала ацәа дынҵанагалеит Зыкәр, аха дзыцәахуа дыҟаз-

ма, даалҭит. Дырԥегьых Шьушьа лыбзиабара шаҟь-шаҟьо ицәаижьы ааимнадазшәа ибеит. Уи лсахьа илакҭа ишыхгылаз деиҭанҭанагалеит ацәа ихаакәакәараҙа. Иҟаларын Шьушьагьы убысҟан лыбзиабара хьухьууа, ахәыцра дыргәаҭеиуа дамазҭгьы лиарҭаҷ, иҟаларын уи лыԥхыҙ Зыкәыр далазҭгьы. Иҟаларын иацы аизараҷы Зыкәыр данцәажәоз иихәақәаз лгәалашәозҭгьы, уи исахьа лыбла ихгылоушәа дыҟазҭгьы.

4

– Бара, ҳасасгьы Зыкәыргьы ацәа иашьра иҟоуп иахьа. Бнеины Зыкәыр дбырҷыхаруазеи, – иҳәан Есҳаҟ, Хьылқан амаҵурҭа ахәшҭараҷы акәты аҵәы иахаз ыргьежьуа иахьылҙуаз дныԥналт.

– Урҭ иахьа шарԥазҙа ианцоз уара уцәаԥсымҭаз акәын, – лыкәты даахан амца нхәыҵлышьшьааит Хьылқан.

Есҳаҟ уамашәа ибеит уи илҳәаз: – Ҵабыргытҵәкьану?

– Ааи, ҵабыргымзар иабаҟоу нас... дара усс исымам усҟак, аха Хьҵысгьы дшыԥагылаз аҭаҭынжәла акаԥсарахьы дцеит, какал лымкҙакәа.

– Ицеит, аха иабацеи асҟак шьыжьҙа? Ианцоз ббозҭгьы бырзымҵааҙеи нас?

– Сырзымҵааҙеит, Зыкәыр ашә днылагылан: – ԥытрак ҳанхоит, ҳанхынҳәуа азы какалк ҳзыҟаҵа, – иҳәеит.

– Ԥытрак ашьҭахь, Хьылқан Есҳаҟ ихәы аахылхын акрынеиҷалҵеит. Есҳаҟ уаҳа дхьамԥшыкәа, иеихеи иеигәышәи аашьҭыхны, агәашә дынҵытцит. Ус, ԥ-мԥак ахьеихагалаз даннеи, егьи амԥала дааиуан Бадра, аха Есҳаҟ дхәыцуа днеиуан, Бадра дгәеиҭаҙомызт.

– Есҳаҟ уаангылшь, Есҳаҟ! – иҳәан, Бадра ибжьы наиргеит, иеиха ду ихәда иқәкны, аҷы цырцыруа, ҷыц ишихыз мԥашьо удырратәы. Ианааидгыла, аԥсшәа неибырҳәан, аԥыцьагьы рҷынархеит.

– Сынтәа иҳалоу ԥибашәароуп Есҳаҟ уаргьы саргьы. Қәацә иҳәысҵа ахҷара уаҷуп ҳәа саҳаит. Саргьы Аҙиқәа нырцә Мажьа иқьаԥҵа сҵаларц сгәы иҵоуп. Амала, сынтәа ахыдҵақәа иаагаз, геқтарк аҟынтә аашә ԥуҵ аҧықәреи ақәаарыхра ҳцәуадаԥхар ҟалап. Уара ишубо сыздыруам, аха... – иҳәан Бадра Есҳаҟ днаихәаԥшит.

– Дад, Бадра, абри сара сахьубахьоу сааихьеит, аха макьана исымбацызт, ма аҙәы иҳәонгьы исмаҳацызт хара ҳҿаҩаҿы калаҭшәкы инареиҳаны геҟтарк иҭыҵит ҳәа. Убригь даара аамҭа бзиак ақәшәаны ианыҟалоз акәын. Ажәытә калаҭқәагьы уажәтәи акалаҭкәагьы еиҟароуп. Ажәытә акалаҭ иҭыҵуан ѡɲуҵк, уажәтәигьы уиаҟара ауп иҭыҵуа. Жәаха ахыдҵақәа аныжәгоз саргьы изгеит ахыдҵа, аашә ɲуҭ геҟтарк аҟынтә аарыхразы. Калаҭла иуҳасабыр иҟалоит ɲшьышә калаҭ. Сыздыруам, дад, ҿыла аҳәара мариоуп, аха анагҙара ауп аус злоу.

– Аа, ажәа ируҭаз узынамгҙар ҳәа уацәшәозар ҟалап, Есҳаҟ? – дааɲышәарччеит Бадра, – уиаҟара уанацәшәоз изуҭиуазз ажәа?

– Дад, ауаѡы знык ажәа аниҵи уск ахьҙала, уи дыɲсҙозаргьы инеигҙароуп. Ажәа иуҭиуа узынамыгҙар хьымҙӷуп. Нас иабаҳҵии ажәа? Ажәлар зегьы ишраҳауаз, ҳаиҳабырахь, дад. Уажәшьҭа иаҳзынамыгҙар ɲхашьарами. Убри сацәшәаны ауп, абар иахьа хымшуп Қәацә иҳәыста абнара еималахьаз, снапсыргәыҵа аҙаҧьа аанахәо, ахҿара сзаҿу. Ауаѡы иɥьа аниɲылауа аамҭазы ихы аɥьабаа зеимырбарызеи, аҽаѡра ду аарыхразы.

– Иаха аизара аҟны уҟаҙамызт, Есҳаҟ, Зыкәыр иуеиҳәазар акәхап. Уажәы дырѡегь аҙахәа шкәакәа хә-геҟтарк ыҵаҳҵарц аплан ҳадырҵеит; ҳколнхара адгьыл уи азы иманшәалам ххәеит, аха ҳаҷкәынцәа рыхшыѡ ɲыруеит. Зыкәыри, Михеи, Ҷути, убас иҵегь адгьыл шɲаҳамам, Аҙиқәа аɲшаҳәа дгьылми ҳәа иқәгылеит. Очамчырантә ахылаɲшѡы иҟазгьы Зыкәыргьы ирыдырҵеит иахьа ҳадгьылқәа гәарҭарацы.

– Аҙахәа шкәакәа хә-геҟтарк уҳәоу, иабаҵаҳҵо хә-геҟтарк? Рхы еижьаны ҳрыманы Аҙиқәа аɲшаҳәа иҭамлара ɥьушьоу ҳаҷкәынцәа, – иҳәан, Есҳаҟ ихы дѡаханы Аҙиқәа аɲшаҳәахьы днаɲшит. – Уи акәхап, иахьа ашьыжьҙа уи ахылаɲшыѡгьы Зыкәыргьы еиманы ицон, рхабар ыҟаҙам макьана, адгьылқәа гәарҭозар акәхап.

Ус еицәажәо ишнеиуаз, амѡа ѡɥьараны иахьааиҟәыҵуаз ианнеи, иааҭгылан рҭаҭынжәгақәа цәырган иааиҵарҵеит.

– Уɲши, Есҳаҟ, лахьхьи аɲшаҳәаҿы ѡыɥьа наɲшы-ааɲшуа иахьгылоу, Зыкәыри Очамчырантәи ииаз агрономи роуп ҳәа сыҟоуп, – иҳәан, иҽыѡеиҵыхны аɲшаҳәа адгьыл блала иааимидеит Бадра.

– Дара роуп, ааи, аха абри Зыкәыражә дхагазаргьы, ани ахылаԥшԝы ишԥеизымдарри анаҟа акгьы шыҟамло, – иҳәан, иҭаҭынжәга неиҿыҵеикын, аҭаҭын ахара дналагеит Есҳаҟ.

– Имдыркәа, уи агрономцәа зегьы дреиҳабуп рҳәеит: урҵқәа имдыруанда агрономцәа хыс дрырҵарымызт, – ихы иҿы ааихаччеит Бадра.

– Сеидру, Бадра, сыздыргәышьом. Амала абри ҳара ҳажәа ҳамеижьакәа инаҳагҙароуп, урҵ аԥкәынцәа ртәы рзынамыгҙар дара ирбап…

– Есҳаҟ, иҭаланда ԥьушьҭ, абни Аҙиқәа аԥшаҳәаҿгьы, баша ҳгәахы еибанаркуа ибжьахеит дгьыл ҭбаарак, иалшо ҳамбарызи.

Ус аԝыԥьагьы неицрыҵын еиҟәыҵуаз амԝақәа инарылеит хаз-хазы. Ԥыҵрак ашьҭахь Есҳаҟ ахҿара дахьаҿыз иаҳауа далагеит, Аҙиқәа нырцә Мажьагә иқьаԥҭа аҟнытәи Бадра иеиха аҟыгәбжь. Есҳаҟи Бадреи бригадак иалан, аха рзвеноқәа хаз-хазын. Урҵ, дара ишырҳәаз еиԥш, сынтәа ахыдҵақәа рыман аҽаԝра ду аарыхразы. Аԝыԥьагьы уахьрыхәаԥшуаз акыр рықәрахь инеихьан, еиқәлацәоума уҳәаратәы иҟан. Досу хынԝажәижәаба хынԝажәижәаба шықәса усгьы иреиҵамызт, аха аусура ргәы азыҳәо иҟан. Уск рыманаҵы ҭынч изтәаҙомызт. Урҵ злеиԥшымыз акы заҵәык акәын: Есҳаҟ иаҳа дуаԝы фархьшәа дыҟан. Далаугалаанҙа ахәмарреи амцхә ацәажәареи иҭахымызт. Знык далаугалар, нас иуаԥимгозҭгьы, дуҵахомызт. Бадра уаԝы еихацалак, уаԝы хәмарԝык, утәгьы зфо, зтәгьы уҿазҵо ҳәа ззырҳәоз аҙә иакәын. Иаагылазаргьы ахандеира акәын занаатс ирымаз арҵ. Аусура бзиа ирбон. Рықәрахь ишнеихьоугьы, абан нырцә-аарцә рҟыгәбжьы еигәыԝуа, аусура иахьаҿу.

Есҳаҟ иеигәышә неимгыҵраҵаны ахьаца каиҿарц днықәылт хыхь. Ахьаца ԥыҵкгьы иҳаракын. Уи хәбаҟа-фбаҟа шықәса ҵуеит ас иҳараку ҵлакы дықәымлеижьҭеи. Уажә хыхь, ҳаракынтә блала иааимидеит зыхҿара даҿыз аҳәыста. Нас ажәԝан далалазшәа игәы иаабан, илаԥш неиҵыхны даанаԥшы-ааԥшит. Игәы изаҟәымго Аҙиқәа аԥшаҳәа адгьыл илаԥш надхалеит… Ашьауардын млашь хыхь аҳауахьынтә ҵаҟа иагәаԥхаша ԥьара акы абар алақәа шаҟь-шаҟьо, агәы хыҵ-хыҵуа ишыԥшуа еиԥш, дазыԥшуан Есҳаҟ Аҙиқәа аԥшаҳәа. Гәанала иагьааиҳәеит: «еҳ, аҷкәынра, аҷкәынра!» – аԥшаҳәаҿы

адгьыл гәазҭоз Зыкәыри Спирдони илаԥш анаарыԛәшәа – «шәара шәеиԥш сыԛкәынандаз!» – ааигәахәт. Нас иеигәышә ааимҩытрихын ахьаца акаҽара дналагеит…

* * *

Амра акырӡа иѡхалахьан еиԥш, Зыкәыри Спирдони икара-уараха ашьшьыхәа аколнхара аправление аҟны иныѡналт. Уаҟа дрыԛәшәеит Мақьҭаҧгьы.

– Шьыжьымҭан сааин араҟа саашәзыԥшит, арстәи шәаауаз ҷьысшьан, аха шәанысымба, шәышцаз здырын, уахь ҷьара ҳаиԛәшәап сгәахәын, аѡбатәи абригада шыҟаз сакәшаны сааит, — иҳәан, Мақьҭаҭ, Спирдон днаихәаԥшит.

– Уара уусҟәа урыԥхарҟьар ҳҭахымхеит, насгьы уахь ҳара ҳамч зқәмхоз акгьы ыҟамызт. Еимаадеит шәыдгьылқәа Зыкәыри сареи; игәаҳҭеит иацы аизараҽы Зыкәыр зыӡбахә ихәаз Аӡиқәа аԥшаҳәагьы. Ҳәара аҭахым, Зыкәыр дацәымѡашьо идырит уи адгьыл аҙахәа баҳча ишазктәу. Егьырҭ иаабақәаз зегьы раҵкыс уа иаҳа ианаалоит ҳәа азысаԥхьаӡоит саргьы. Уажәшьҭа иаҭаху шәагрономи шәареи шәыжәѡа неибыҭаны, агроԥҟара ишаҳәо аус азуроуп.

Спирдон иихәауаз дазыӡырѡуан Мақьҭаҭ. Нас даахәыцшәа ҽааиҷит: – уи уажәраанӡагьы хҭалар акәын. Иуҳәаз саҳаит, Спирдон, уажәшьҭа аус злоу ҳара ҳауп.

Акраамҭа еицәажәо итәан, иалацәажәон аҭаҭын феида атәы, аԥшаҳәаа рыбригада аҟны иҟоу ақәаҵа атәы. Спирдон ацара иҿыназкуа дѡагылан, – кәҽиара шәоуааит Мақьҭаҭ, Зыкәыр, саргьы уажәшьҭа сдәықәлап, мамзар Отаԥтәи аколнхара «Абзанхара» аҟны усҟәак сымоуп, хәылбыҿха уа сҟаларoуп.

– Уцозаргьы ҿыла умцои, Спирдон, абар сҿы ара ашҭаҽы иҟоуп. Шьапыла удәыкәаҳҵома, – акантора ахышә дынкылԥшны иҿы акәадыр ақәны, аҕәра ашьапы иахаршәны иҳәуа иахьықәыз дназыԥшит Мақьҭаҭ. Нас индәылҵын, амардуан иналбааит… Минуҵқәак рышьҭахь Спирдон, Мақьҭаҭ иҿыхәа дақәтәаны, аправление аԥхьа иҽаз агәашә дынҵыҵит, Зыкәыргьы дицын. Ԥытк ианынаскьа, – аҳы, Зыкәыр шьҭа уаангыл, амала аҙахәа иеиҭашәҳауа аѡы ҳнаҵо иалагаанӡа умԥшыроуп уара, – иҳәан, дааччеит Спирдон.

– Ачара уфарцы уҭахуп акәу, ҳаи-ҳаи!

– Ааи, ачара… аха шьҭа санааua исоуҳәароуп аԥҳәызба Шьушьа дызуст҃оу.

Зыкәыр даашанхеит азныказы, Спирдон Шьушьа лыхьʒ анааиҷшәа, иааигәалашәеит иахатәи аԥхыʒ, нас дцәырҳаны иҷыхара.

Спирдон аҟыр-ҟырҳәа дааччан, – уара исоумҳәеит, аха сара рацәа уаҷаскит Зыкәыр, – иҳәеит.

Зыкәыр дааилашѡкит, иихәо иҷамшәо, ихы-иҷы аԥштәгьы аҷеаԥсахит, даагачамкшәа.

– Бзиала, Зыкәыр, бзиала!

–Абзиаʒа, Спирдон!

Аҷеыхәа дзыԥәтәаз апҟеѡ ҳәа иҟамчы анаахиҟьа, икәаруа аҷынанахеит. Зыкәыргьы даахынҳәит ихы ларҟәны, дхәыцуа. «Иаха лыхьʒ анысҳәоз Спирдон иаҳазаап, уаҳа иазҳәодаз» ҳәа дхәыцуа даақәԥсычҳаит Зыкәыр.

5

О-о-рырр, о-о-реи! – иҳәан, Бадра икәаҭан ацәқәа ирыцраҳәаны, иаргьы рышьҭахь дгыланы Аʒиқәа аԥшаҳәа адәы аҵыхәан даақәгылт. Даанаԥшы-ааԥшит, аха уаѡытәыѡ-са дыҟамызт иара иаамҷыдарахаз.

– Ҳаит, угәарʒаait Зыкәыр, шьыжьымҭанʒа шәнеи умҳәази! Иабаҟоу егьырҭ? – ихала ацәажәара даҷын Бадра. Ацәқәа ахьгылаз рыхқәа ладырҟәын инышьҭафѡы-аашьҭафѡит, аха абылфѡы зқәышәшәы иҟаз анышә аҟны рқьышә нышьҭшьны иаазыхашаз акгьы ыҟамызт.

– Сара схала соуп ииаз; саа закәызеи, шьарда узыҟастцара сыҟоуп ари адгьыл ҷажәк аҟны.

– Умшәан Бадра, умшәан! Ухала уакәʒам; егьырҭгьы уажәыҭцәҟьа иаауеит, – ибжьы ааиргеит Зыкәыр, Бадра ишьҭахьҟа.

– Зыцәгьа уҳәо ушә дылагылоуп ҳәа, араҟа иаразнак адгьыл уаалҭызшәа уаазгазеи Зыкәыр? Иабаҟоу егьырҭ, ари зегьы зшәырцәаҕәо Кәашәи сареи ҳаума? Убрыгь санаауаз ицәқәа ҭеиҳәозшәа збон акәымзар, егьырҭ аʒәымзар аʒәгьы сылаԥш иқәмшәеит.

– Сыцәгьа зауҳәауадаз Бадра, уцәқәа роума? – даапышәырччеит Зыкәыр.

– Сара исҳәауа сыцәқәа ишраҳауа еиԥш, урҭ сара ишсзыҙырԝуа еиԥш, абри шьоукы-шьоукы ишәааҳҳәо шәазыҙырԝуандаз абраҟа, ҕдарамзар акгьы ахьыҟамло адгьыл аҿы ҳҭажәгаларымызт, – алаф ҳәо ацәқәа рахь дынхьаԥшит Бадра, иԥьымшьқәа дԝарыхан, илахь неизырҵәауа.

– Бадра, хаԥхьаҟа унаԥшла, ус уҳәозар ҳамбари... Араҟа аҙахәара еихашьшьы, ажьымжәақәа ахьныҳәҳәы, игәазырҳагаха... Усҟан, иахьа зегьы раԥхьа ушааиз угәалашәар, иумҳәашеи: – араҟа аҙахәа аиҭаҳара сара соуп иаԥшьызгаз, раԥхьа напазыркыз ҳәа, абзиара ухы иаргауа.

– Ҳаԥхьанҙа акыр бжьоуп, уанҙа ԥшҙала ҳнеит... Уи акәым иуҳәаша, иабаҟоу егьырҭ? — деиҭанаҵааит Бадра.

– Абан иахьаауа!.. – аԝыԥьагьы адәы ахахьы ианыԝаԥш ирбеит ф-уҕәк раҟара еицырхашьшьы, ацәаҕәацәа адәы аҵыхәахь алеира ишаҿыз.

...Амра аԥхьатәи ашәахәақәа Ерцахә инавҵыԥшын Аҙиқәа аԥшаҳәа адәы рыҽеныкәрыпсеит. Ацәаҕәацәа еихагыла-еиҵагыланы адә ду азбжак рымҽехакны ицәаҕәо рҿынархеит. Ахаан цәышьхәеи, кәаҵани, ҽагеи, бахаи зымбацыз адгьыл аҕдара дацқәа еиқәаҵәа-еиқәаҵәаҙа иалпҟҟон, зны-зынла урҭ акәаҵан ацәеиха инаҿыҵачуан, аха лабала, ма шьапыла инас-насын еиҵа намырхуан. Абылфԝы зқәышәшәы иҟаз адгьыл акәаҵан ацәеихала инарҵауланы иаарҳәауа ианлыкәла, афԝы аҽееиҵанакит. Зегь раԥхьа дшааиз еиԥш, зегьы рҵыхәан дыкәгылан, зегь реиҳа зцәаҕәахьаз, аҳаҳаира ҳәа ицәқәа дрыҵаҟьо Бадра. Уи зны-зынла иԝадахьҟа иқәгылаз рахь илаԥш наиршәуан, аҙәы ситҵамхандаз ҳәа игәы иаанагауа.

– Ирҵауланы амарԥьа, Бадра, ирҵауланы... Заҟа ирҵауаланы иуцәаҕәо аҟарагьы аԥашә иазеиҕьхоит, – ихәан Зыкәыр, Бадра днаидгылт.

– Аҵауаразы аҙәы ситҵахар ҳәа усцәымшәан, сыцәаҕәамҵа макьана уаԝы имырԥьаҙацт, аха иумбои, Зыкәыр, акәаҵан санлақәыҕәҕәалак, ҵаҟантә нышә ҟаԥшьык ыҵнаҳәоит, – иҳәан, ицәаҕәарсҵа дынхыԥшылт Бадра,

– Уи акгьы иаԥырхагаҙам: ҵаҟатәи анышә ҟаԥшьи хыхьтәи анышә еиқәаҵәеи еилалароуп, еилаҙԝахароуп. Уашьҭан аԥашә шьапқәа рзы ажрақәа анҳырхиалак ашьҭахь иҭаҳапсоит анышә еиқәаҵәеи арахә руаци еилаҵаны. Урҭ рҟны аҙахәа аԥашә адацқәа рацәаны идәыкәнаҵоит. Усҟан

адгьыл ҟаԥшьгьы абааԥсгьы мчыдахоит, – иҳәан, Зыкәыр, уи днаидҵны егьырҭ ацәаҕәацәа рахь иҿынеихеит.

Зыкәыр дахьнеиуаз ацәаҕәаста нышә ҟәыԥс-ҟәыԥсуа ишьҭа анхалон. Мра зымбацыз ҵаҟатәи анышә акәаҭан иаанарҳәыз, амра анлыкәш, ачабаба ԥха еиԥш, ашьшьыхәа ахылѡа-ԥсылѡа ахылҵуан.

Ацәаҕәацәа рыԥсы неиҭаркырц инатәақәеит. Урҭ рыцәқәа ахьгылаз, аҕәапа-сапахәа ижаҳәон, зны-зынла рыхқәа нарҟьа-аарҟьон. Ацәаҕәацәа рыгәҭаншәа итәаз Кәашә, Зыкәыр иахь дынхьаԥшын, – ацәаҕәара ҳалгар нас ишԥазаауеи, иаразнак аʒахәа ыҵаҳҵома? – иҳәан, дыниазҵааит.

– Мап, ацәаҕәара ҳалгар, иаҳчалтуеит, нас еизша-еизшаны ажрақәа ҳархиоит, аʒахәа ахьыҵаҳҵаша. Ажрақәа иҳархио аршьынак-аршьынак иҵаулазароуп. Урҭ рыбжараҟынʒа ауаци анышә еиқәаҵәеи еилаҵаны ирҭаҳаԥсароуп. Нас, убри ашьҭахь ауп аʒахәа аԥашә аныҵаҳҵауа, – иҳәеит Зыкәыр.

– Ари зегьы азхара ауац ҳазҭода ҳара? Ари азыҳәанмоу, ҳуҭрақәа рызхара ауац ҳзыԥшаахуамеи! – ҷаааиҭит уажәраанʒа ҭынч итәаз Алиас.

– Иҳауеит, Алиас, ауац ҳмоукәа изгозеи, агәаҳәара ҳаур иаҳмоуа акгьы ҟалом, – иҳәан, Зыкәыр дѡагылан, Бадра икәаҭан амаақәа кны, – аҳы, амарԥьа, шәеиха, – ацәқәа ибжьы нарықәрганы ацәаҕәара дналагеит. Егьырҭгьы ѡагылан, доусы ркәаҭанқәа рахь рҿынархеит.

…Абри аҿены инаркны, хәымш рыла Аʒиқәа аԥшаҳәа аҕдарадәы зегьы ҷәаҕәаны, ичалтны ишьҭан. Афымш рыҿены аколнхара «Алашара» иалоу ҳәсала-хацәала иѡталан, аʒахәа шьапы ахьыҵарҵашаз ажрақәа дырхиеит. Зыкәыр имахәарқәа ҵаркәакәаны, ѡ-метрак иҟаз лабак хыркәшаны икны, днеиҭаԥа-ааиҭаԥауа, зны ишәо, нас иахьишәаз аҵәқәа нарсуа, аҭбаареи аҵаулареи заҟа ржышаз нараҳәауа, радк аҟынтә егьи арадахь диасуан. Шьоукы ажра иаҿын, шьоукы ауац ааргон уардынла. Аҳәсақәа еимакыҿакны акалаҵқәа рыла анышә еиқәаҵәа ааргон адәы аҵыхәантә. Уаҟа дрылан Зыкәыр бзиа иибоз Шьушьа. Уи аԥхәызба уа лыҟазаара иаҳагьы амца инаркуан Зыкәыр. Уи зны-зынла илақәа хааʒа дынцәыҵыԥшны Шьушьа лахь днаԥшуан. Иареи лареи рылаԥшқәа анааиқәшәалакь иааицәыԥхашьаны рыхқәа нхьадырҳәуан, рыгәқәа рҟны иҵәахыз рыбзиабара рныԥшыр рҭахымзшәа.

– Бара, абри Зыкәыр иҵегьы данқәыԥшыз хагак иакәын, абас ҷкәына бзиарак илҵып ҳәа сыҟамызт, аха ҳаҷкәынцәа даареиґьны дҟалеит, – лҳәан, Машьқәала лбаҳа ныҵарсны, лнапы нахшьшәа илыдгылаз Шьамсиа дналыхәаԥшит.

– Уи ҷкәына бзиахеит, ааи, аха уажәшьҭа иқәнаго аҙәы лахь дынхьаԥшыргьы цәгьамызт, – инаҭалкит Шьамсиа. – Машьқәала, аҷкәынцәеи аҙґабцәеи реибыҭаразы бара боуп иҟазашәа иҟоу, ибықәҽиоит уи, Зыкәыр ԥьара хар змам аҙәы днаизыбкыр, чаракгьы ҳамфози!.. – инеибарччеит. Убысҟан ҭәырґә дук азна анышә еиқәаҵәа лыманы даарыдгылт Шьушьа.

–Шәзырччозеи? Ҳаргьы иҳашәҳәар хмыччари! – лҳәан Шьушьа лҭәырґәы – ианыз анышә ажра инҭалԥсеит.

– Зыкәыр ԥҳәыс дизаҳҳәарц ҳаҙбит, Шьушьа, – лҳәан Машьқәала, рҽадахьыҟа ԥыҵк набжьаны ахацәа аус ахьыруаз днаԥшит.

Шьушьа иудырратәы лыԥштәы аалԥсахит. Лыбзиабара лныԥшыр ҳәа дшәазу здыруада, лҭәырґәы ныкәлыкшан, – ибзиами ус акыр шәылшозаргьы, – лҳәан днарыдҟьеит.

– Бара, акы басҳәашан! – Машьқәала Шьамсиа днал҆аԥшит – Зыкәыр, Зыкәыр иоуп, аха абри Шьушьагьы дыԥҳәызба ҟаимаҭми?!

– Дҟаимаҭымкәа, ани Ҭаԥьгәагәа аԥсцәеирымга лыԥҳа дышԥаҟаимаҭымхоз, – иналаҭалкит Шьамсиа. – Убырҭ аҽыцьа ракәын еиқәнагаҵәҟьозгьы, – нацылҵеит.

– Усоуп, Зыкәыри Шьушьеи еикәнагом ҳәа уаҽы иҳәашам, — Машьқәала ажра анышә еикәаҵәа иҭаԥсаз баҳала днахаааханиааиҟаралтәит.

– Амарԥьа, аҳәса, шәымгылан, иаҳцәыхәлоит, – рҽадахьыҟа ибжьы ааиргеит Зыкәыр.

Аҳәсақәагьы, аицәажәара иааҟәыҵын, ажәжәахәа аусура иналагеит.

Аҙахәа аҵаҵарада зегьы рыхианы ианалга амчыбжь аҿны, аҙахәа шкәакәа ыҵаҵо рҿынархеит, аԥьԥьа рыхга. Дыргегь Аҙиқәа аԥшаҳәа ҭырҭәааны аус руан имтәаҙакәа. Зыкәыр анышә ихьтата, изнапыкала аҙахәа еиҭаҳатәқәа кны ишыҵарҵаша надырбо, дгьежьуа дрылан. Иалгеит аҙахәа аҵаҵара. Планс ирыдыз хә-гекҭарк рҭыԥан, дара ф-гекҭарк ыҵарҵеит. Иҵарҵеит, аха уажәшьҭа аҟалашьа ауп… Убри зе-

гьы ргәы иҭан, убри иазыԥшын, Аҳиқәа аҳаԥшаҳәа адгьыл убар иузымдыруа, зызҳара иаҿыз аҳахәа хыҷырбало иқәылан. Аҳахәа қәыԥш аракәа иазҳауа, иҟато абгьы ҷалон иԥшҳаҳа...

* * *

Ицеит ѡы-шықәса. Август мза анҵәамҵазы акәын. Аҳахәа ҿыц ахьиз Аҳиқәа аԥшахәа Аҳиқәа ақәаҵа ҳәа ахьҳхалт. Уи ақәаҵаҿы есымша дубон Зыкәыргьы, аҳахәа аракәақәа днарыхәаԥш-аарыхәаԥшуа. Уи ихадарала аѡбатәи абригада ари аҷены аҵармақьа зыла иҳѡаны иақәызҭәоз ауқәынцәа аханҳатәи арад инақәырҭаан, инаскьашәа агәашә ахьҿаз ааигәа иааикәагылт. Урҭ рус иалгеит, ицарацы рҭахын, аха Зыкәыр изыԥшын: уи арадқәа дрыбжьоуп, днарыхәаԥш-аарыхәаԥшуа. Ус, нҭыцҟа агәашә иаадгылеит аҭаҭын казармахьтә, аусура шьҭахь, хәылбыҷеха зыѡныҟақәа рахь ицоз аҳәсақәа, аҳгабцәагьы рыцны. Шьушьа рышьҭахьшәа дааиуан, лылаԥш Аҳиқәа ақәаҵахь ирханы. Зыкәыргьы, ичаз хылпа ду ала ажь шкәакәа иманы аҳахәаҵра даалҵын, днарыдгылт.

– Агьама жәба, ари раԥхьаҳа иҿалаз ажь ауп, – иҳәан, Зыкәыр, Шьушьа дахьибаз иихәо рацәак иҿамшәо, инарыдицалт. Ажь рыҵа-рыҵо дышнеиуаз зегьы рышьҭахь игылаз Шьушьа дналыдгылт. Азныказ лыла дынхыԥшылт, аха егьырҭ рҟны акы иныԥшыр ҳәа дацәшәо, – зегьы ишәыхьҳеит, – иҳәан, ихылпа иҵаз ажьымжәа заҵә Шьушьа иналымҵаикит. Шьушьа дҟаԥшьхо, ажьымжәа абжа аамылхын, егьи абжа ахылпа еиҵанҵалҵеит. Зыкәыр дааԥышәарччан, ажьымжәа-бжа Шьушьа инлыжьыз аанкыланы ихылпа неихеиҵеит.

– Ҽаанбзиала, ҽаанбзиала! – рҳәан, жьымжәак-жьымжәак кны, ажь ыфо рҿынархеит.

АФЫРХАҴА ИМѠА

Пхны мшын. Амра шьыбжь аарахьы инеихьан. Охәреи аҳымѡас ацәқәырпа хәычқәа рыпсы ҭоушәа, апаѡқәа инарывс-аарывсуа, ахаҳәқәа ирҿачча-хәмаруа илеиуан.

Абар ашоураха, амра иабылны иҟаз гәыпѡык зҿызкәабоз ахәычқәа, иҟьантаз-ҟьантазҳа, аҳы ихықәгылаз ахаҳә шкәакәа иахьықәиоу. Ахахә шкәакәа азганкахь ала иҵамҵамуа аҳыжь ҵаула ду ҭатәан. Убри аҳыжь ду аҿы акәын есԥхынра Пақәашь

ақыҭа, Урҭ аҳаблаҿтәи ахәыҷкәа зҭаларҭас иахьрымаз.

Ахәыҷқәа ахахә ду аҟны рхы еилакны шәҟәык аԥхьара иаҿын. Ашәҟәы иаԥхьауаз Володиа, иҿмырҭысзакәа дахьықәиаз, имгәацәа ахахә ацара алсзар акәхап, дзыԥхьоз аҳәоу анҵәамҭа аҟны даннеи, инацәхыԥ накәиргәгәан иааиҵәаҕәеит, нас ихы даашахан иҩызцәа днарылаԥшын, – инхаз уашьҭан ҳаԥхьап, – иҳәан, ашәҟәы аҿы наркны иматәақәа ахьыкәыз инарыҵаиҵеит.

– Убри нахыс ауп иаҳагьы иахьбзиоу, аинтерес ахьамоу, ҳшаҿу халгап аԥхьара, – руазәк ҿааиҵит.

– Уашьҭан ҳаԥхьап, уашьҭан, – иҳәеит даҽазәых. Иааимаркит. Аха ашәҟәыԥхьара иаҿыз Володиа егьырҭ изызырҩуа раасҭа иара иаҳа дааԥсан, иаԥхьа иқәтәаз иҩыза длеигәҭасын, иаргьы дууаза дыпан хыла азыжьахь дцеит. Уи дзыгәҭасыз даакәараҟәанҽеит, аха иҽалмырҩрыкәа, иҽырманшәалаҩы убригь иҿынеихеит азыжь ахь. Агәаԥ-саԥхәа егьырҭгьы азыжь рыҽеналарԥсеит. Азнык азы азыжь зегьы аагазгеит, нас иԥышәыррчан ныркә-аарцә аҟәара инык҆аҵәа-аак҆аҵәеит.

Ԥытрак ашьҭахь, урҭ рқьышә хәыҷқәа хиаҵәаа-хиаҵәааза, азыԥсы рхьыкәкәа, ахаҳә шкәакәа ду иҩхалан, дыршегь рымгәацәакәа уи иадҵаны инықәиеит. Володиа ибжьы нҵыганы ашәҟәыԥхьара деиҵаналагеит. Аха абри аамҭазы лаҳәаԥштәыла иҽееиқәа самсал ашаха аҿаҵаны, ҽыкәбалла иҩеиуаз Ԥачлиа Ҷаҷ даамҩахыҵын, азыжь шыҟаз, «чоу» ихәан, дкауда иҿааихеит.

Ахаҳә иқәтәан ашәҟәыԥхьара иалагаз ахәыҷқәа рхы иҩахан ианынаԥш, Ҷаҷ азыжь дынхыкәххылахьан. Урҭ ирдырит Ҷаҷ иҽееиқәа азыжь аҿы икәабарацы ишааигаз.

– Ҳара иузалаҳшьуеит азыжь, ҳара иҳаҵ, – рҳәан ахәыҷқәа, Ҷаҷ дахьықәгылаз аҟәарахьы инхықәибаҳәалт.

– Шәара ҽыс исзышәкәабараҳа… – дааԥышәырччан, ахәыҷқәа зегьы илаԥш нархигеит Ҷаҷ. Уи урҭ драхәмарт акәымзар, егьиҵахыҵәҟьан руазәк иҽы ииркәабар. Аха дара рацәаҩын, руа изиркәабара диздырам. Ашоура иакны иҟаз аҽы ахы ҟьо, ашаха иахо, иԥашашо игылан.

– Аҳы, абри ахаҳә шкәакәа хәыҷы азыжь иаласыршәуеит, раԥхьа изыԥшаауа сҽы исҭоит акәабаразы, – иҳәан Ҷаҷ, хаҳә хәыҷык азыжь агәҭа акәаԥҳәа иналаиршәт.

Ахәыҷқәа арҵәаа-сырҵәаа аатдырган азыжь рыҽенала-

рыԥсеит. Еимдон акыраамҭа, зны ихалон аӡыжь ахыхь, зных ҭаԥа ицауан, аха ирзыԥшаауамызт ахаҳә хәыҷы. Дук мырҭыкәа ахаҳә шкәакәа хәыҷ збаз Володиа, Ҷаҷ иҿеы акәабара азин аниоу, уи дақәтәаны аӡыжь дналалт. Уи ԥыҭраамҭак аҿеы икәабон, аӡыжь иалшьуа. Аҿеы ахьыӡсоз иаргьы деигәырґьаны даҵаҳәҳәон, иӡаарԥәрыло.

– Шьҭа иазхоит Володиа, уԥсынҵры духааит, баба, шьҭа арахь ииаг, – иҳәеит Ҷаҷ, иҿеы Володиа иахьизикәабаз игәы иахәаны. Ибааӡажжыраха иԥаз иҿеы дақәтәар, иеиқәа арбааӡар ҳәа дшәан, иҿеы аҽеы ианкны иварԥало дызлааз ала дцеит Ҷаҷ. Володиагьы иѡызцәа рахь дынхалеит. Рхы ааилакны ашәҟәыԥхьара еиҭаналагеит:

«…Иԥасҵарызеи ауаа рзын! — адыд аиҳа амч аманы ҿааиҭит Данко». Наҟ иԥаларызеи ҳәа ргәы хыҵ-хыҵуа рхәыцра зегьы ашәҟәы иаҭаны, ажәак раѡшәар ҳәа ишәаны иазыӡырѡуан Володиа дзыԥхьоз, зны-зынлагьы иааҳәацымыцуан, ахаҳә ацара рзымычҳауа. Володиа даҽын аԥхьара:

«Абри аамҭазы иара инапала игәышԥы ааԥыжәжәаны иааҵиган, игәы ихы иаавганы иҳаракӡаны иѡышьҭихит». – Ашәҟәыԥхьара иазыӡырѡуаз зегьы неихәаԥшы-ааихәаԥшит.

« – Шәаала! – ибжьы рдуны инарганы, Данко аԥыхьа еиԥш раԥхьа дгылан, игәы цаҳә-цаҳә ҳаракны икны, раԥхьаҟа рымѡа ырлашо иҽынеихеит…

Хара иаԥхьаҟа адә ду дазыԥшуан иҿырԥагьан, агәаґьра ду змаз Данко, уи дгәырґьаҵәа зых иақәиҭыз адәеиужь дазыԥшуан, дагьааччеит даазԥагьаны. Нас дынкаҳан – дагьыԥсит.

Агәырґьра ду рыма, игәырґьаҵәа иԥаз ауаа ирызгәамҭеит ари иԥсра, ирызгәамҭеит Данко игәы еикәаԥхо, уажәгьы имыцәацкәа дахькажьыз иваршәыз, абылра ишаҽыз. Аҵыхәтәаншәа урҭ рахьтә уаѡы ҿгәаҭак игәеиҭан, даашәашәа днақәԥалеит иԥагьаха иԥаз агәы… Иаргьы, икәицха инеимышәшәан ицәеит…»

Минуҭқәак рышьҭахь ахәыцқәа ашәҟәыԥхьара изҽыз иалгеит. Азнык азы зегьы хәыцрак инҭанагалан, ҿымҭуа игачамкха иаанхеит. Урт ганкахьала Данко дахьыԥсыз гәалсыс иԥарҵеит, аха даҿа ганкахьала, уи игәы ҭыхны ажәлар амѡа дырбаны, длашарбагаха драԥгыланы иахьымѡеигаз, ихы ахьрықәиҵаз агәыґәґәара ду рнаҭон, уи иаҳа иаиааиуан агәалсра ироуз аасҵа.

Володиа ашәҟәы дзыԥхьоз аҽы наиркын, ацәа деиҭанахәаԥшит «М. Горки. Аҭакәажә Изергиль» ҳәа ахьаныз. Ахәыҷқәа рхәыцраҿ далан Данко.

– Шәара аҳәыр абас шәзыгәаҧьру? – иҳәеит Арушьан, егьырҭ раԥкыс иара иаҳа агәаҧьра имазшәа даазԥагьаны.

– Ҳақәшәар, ҳаргьы уааҳхымыччаҳан, усҵәҟьа ҳзыҟамҵаргьы, ххы ҳаигҳауам, – наҭеикит Володиа дхәыцуа. Уи ашьҭахь акраамта рҽыркәабон ахәыҷқәа, урҭ ирхыргон аԥхын мшы.

* * *

Акыр шыкәса цеит. Ахәыҷқәа рҽахьыркәабоз Охәреи аҳы ихыкәгылаз ахаҳә шкәакәа ду аҟны заҟантә урҭ неины рҽыркәабахьазыз, заҟантә еихәмаруа ргәы нибархахьазыз, заҟантәгьы еинаалахьазыз! Даргьы ари аамҭала заҟа ирызҳазеи! Ихәыҷқәоума урҭ уажәы, абар аҷкәынцәа ҟаиматқәа. Аха зегьы даарылукааратәы еиԥш изҳа-изыҟьеит Володиа Ԥачлиа. Уи «ашьеи ахши еилеиҭәо» хәа шырҳәо еиԥш, дқәыԥшҳа, ижәѡахырқәа ҭбааны, иҳара-паԥьҳа ааихҵәарашәа, иблақәа ҭиқәараанҳа иԥьымшьқәа амзаҽеиԥш икыдыхәхәала, иԥынҵа мачк иаазыхәаны, ихы-иҽы аазыгьежьны, иҽцәажәара хааҳа, ахгәарԥхара уиҭон, аччара иҽыкәыххуа, агәадура иныԥшуан.

Урҭа аҳаблаҽы «аҷкәын ҵар, аҷкәын ҟәыбҷа» ҳәа акәын Володиа ишизырҳәоз. Ари заҳауаз иаб Дигәеи, иан Агреи агәырҕьара ду рыман, аха уи рацәак ирындырԥшуамызт.

– Ҳәарас иаҭахузеи, дад, аҵеи бзиа зегьы дырҵеиуп, зегьы дыртәуп, Дигәа имацара дауитәыху, – иҳәан, ашҭа ду аҵыхәан аҭәаҵла игылаз аҵаҟа ашәшьыраҽы итәаны ицәажәоз аҭаҳмадацәа руаҳәк ҽааиҭит

Ажәабжь ҳәара даҽын илабашьа ныҵакшо уаѡ бырг аԥшьык.

Аҿены мҿышан. Ԥақәашь ақыҭантәи арԥарцәа, Очамчыра иҟалараны иҟаз араионтә ҿырѡрахь аҿазыҟаҵаразы рыҿқәа ықәдырѡуан. Аколнхара «Адырра» аҽтәи аҿцәа дрылагылан иҿеиқәа ҽаша дақәтәаны Володиагьы. Уи дҿаԥха-ҽаччо, иԥсуа кәымжәы, ихҭырпҳа рқьақьа, иаҳәа ҕьазҕьаз, иҳара ҭкәыцәаа, зегьы еинаало, аҿыбҕа далиаазшәа акәын дшыҟаз.

Наҟ-ааҟ ажәлар гылан ирацәаҩзаны. Урҭ рыгәҭа акыр иҩаскьаганы ашаха акәыршаны иҭахкаан, убраҟа иарсын абыцқәа. Урҭ аҳәа цыр-цыр ала рхыҵәҵәаразы еицлабуан аҷкәынцәа. ҧыҭрак ашьҭахь, аҿцәа руаҙәк иаҳәа ҭкәыцәаа, абыцақәа хыҵәҵәо иҷынеихеит, изхымҵәакәа. Уи ишьҭахь даҿа хҩыкгьы раҳәақәа кны иниаҟьеит. Ус ахҵәара Володиа иааидгылт. Иҿырпа-ҿырпо иҿеиқәа ҷаша аакәшан, азныказы аҿаарҭынчит. Володиа ишьхәа наирбеит иҿеы. Наҟ-ааҟ игылаз ажәлар асаркьа еиҧш уи иаҳәа ццышә нарҷаҷҷеит. Иара аҿцәа зегьы дахьреиҵбыз аҟнытә иаҳа ауаа рылаҧш изырханы изыҧшуан. Атта-ттаҳәа абыцақәа хыҵәҵәо ицоз Володиа заҟа бла гәыблы изыҧшуазыз. Зегьы хыҵәҵәаны, ачаз хылпа асахьа зманы астолб ахы иқәыз аҭәа хаҿера иаҳәа наҕришьын ирууаҙа иршәит, нас аҙыжь иалҵәрааны ирҳан ицо акалмаҳа еиҧш, адәы днықәлт. Игылаз ажәлар акраамҭа анапеинҟьара иаҷын.

Аҭаҳмадацәа иеидгылаз руаҙәк Дигәа днаихәаҧшын, – дад, аҵеи бзиа думазаап, дугымхааит, уи аҳәаҟьараҷы зегьы дреиҕьхеит, ахәы игеит, – иҳәеит.

– Ҳаи, ҷьушьҭ, Алмахситҳеит, машәырк имыхьуанда, ииго зҭахыда, – иҳәеит Дигәагьы даазгәыдуны. Дигәа игәы иаанагоз, Володиа иан аҭакәажә, лыҷкәын иҿырхәмаршьеи иаҳәа ҟьашьеи лбоошь ҳәа акәын. Аҿықәрҩра ианалга, ахәылбыҿеха ажәларгьы еимпны, гәыҧ-гәыпла рыҩныҟақәа рахь рҷынархеит.

– Уара ари иҿырхәмаршьеи иаҳәа ҟьашьеи рыла ианшьцәа рахь дцеит убама, – лҳәеит Агра, аҿырҩрахьынтәгьы Дигәеи лареи хынҳәны, рыҩны иааин, абарҵаҷы итәаны ишцәажәоз.

– Ианшьцәа рахь дца закәыхзеи, урҭ абаз шьҭырымпаауази, сара мыжда! Ианшьцәа рахь акәым, аха сыҷкәынра аасгәалаиршәеит.

– Ус уара умсааит, уаныҷкәыназ ус ушыҟаз, баша уҿхәоит акәымзар, ахаан аҿы урҩуа усымбацызтеи?

– Усҟан бара иббоз сара схаҭа сакәын акәымзар, сҿы ауббахуаз, – дааччеит иварахьшәа дынхьаҧшны Дигәа, насгьы инациҵеит, – уи аҵкыс уаха кәтык ҳзыбшьыр, ибҧьаҳамшьари.

– Акәтыжь афара угәаҧхауа, алафҳәара уҭахны, акалақәашәа узбоит уаха, измааноу сыздыруам, аха уарҧысра угәалашәеит ҳәа сыҟоуп.

– Бара бзыҳәан есқьынагьы сарԥысуп сара, аха иахьак зынʒа сшьамхы сытԥрааух ауп сшыћоу!

– Уара умацара уакәу ԥьушьо ус иќоу, саргьы сҭыԥҳахазшәа схы збоит, – лҳәеит Агра; дналбаан, «дәышьшье» ҳәа акәтқәа днарыԥхьеит амаҵурҭа аԥхьа.

* * *

Мызкы аатҵхьаны Володиа иаб Дигәа дычмазѡхан, агәаћ-ра далагеит. Азныказы «акы наилакьакьазар ихгап» рҳәан, аҳақьымгьы дизаарымгеит. Аха уи ичымазара иаҳа-иаҳа данарҕәҕәаʒа, аҳақьым даганы дихәадырԥшит, ахәшәқәа рзын арецеԥт иѡит, агәырқәа ћаиҵеит. Амҿышаҿены Володиа, ахәшәқәа раагаразы ԁҿыжәлан ақытатәи ахәшәтәырҭаҿы дахьнеиз, адәаҿы астолб ҳарак аќны икнаҳаз арадио аҵаћа ауаа рацәаѡны еилашьшьы ишгылаз ибеит. Уи игәы иаанагеит, урҭ абжьааԥны еиԥш, иахьагьы арадио иазыʒырѡуеит ҳәа. Аха данаарыдгылаʒа, зегьы акы ргәы иаланы, еиҵаҕәҕәа ишыћаз гәеиҭеит. Иидырқәоз аҧсшәа нараҳәаны, иаргьы дʒырѡуа даагылт. Ус арадио абжьы аагеит:

«Асовет Еидгыла ауаатәыѡса, аҳәсеи ахацәеи!

Иахьа, 4 сааҵк рзы ашьыжьымҭан, Асовет Еидгыла иарбан-заалак претензиак азыћамҵаʒакәа, аибашьра рыламҳәаʒа-кәа, Германиатәи ар ҳтәыла иақәлеит, ирыжәлеит ҳҳәаақәа акырԥьара аҵыԥқәа рҿы...» – ицәажәон арадио хрыжь-хрыжь.

...Асовет Еидгылахь, абри еиԥш абрагьѡҵас ақәылара иќарҵаз азы аҭакԥхықәра зегьы, зегь рылаҵәћьа издыло Германиатәи афашисттә еиҳабыра роуп». Арҭ ажәақәа заҳа-уаз неихәаԥшы-ааихәаԥшуан, лақҭала еицәажәауа.

«Ҳара ҳус – ииашаусуп. Ҳаҕа дыцқьашәћьа дыкәҵахоит. Аиааира ҳара иаагоит». Абжьы ааихсыгьт арадио.

Володиа ахәыцра дамҿеханакуа, ахәшәқәа иоуз иманы, аѡныћа даахынхәит.

Аибашьра аʒбахә ажәала иаҳахьан, ашәћәаҿы даԥхьа-хьан, акиносахьаҿы дахәаԥшхьан акәымзар, уаҳа акгьы из-дыруамызт уи. «Аибашьра, ауаѡи ауаѡи еиҿагыланы аибашь-ра... Избан, избан афашисттә Германиа ҳтәыла изақәлаз,» дхәыцуан Володиа амѡа дахьыкәыз. «Саб ачымазаѡ ари иаҳар, иаҳагьы деицәахоит, уи аҵкыс исҳәарым», – ааигәахәт.

Аха, Володиа аҩны даннеи, аибашьра шыҟалаз атәы раҳахьан, уи атәы иаҳахьан ҭәҭәала ашоура зманы ишьҭаз иаб Дигәагьы. Ачымазаҩ ахәшәқәа ирҧон, агәырқәа шыҟарҵац иҟарҵон.

Аибашьра аныҟала жәохә мшы аатҵхьан, Володиа аррахь иԥхьеит. Урҭа аҳаблаҷы уи иҩызцәа аҙәырҩгьы Аԥсадгьыл ахьчараз ицахьан. Усҟан Володиа жәаа шықәса ихыҵуан. Ҽнак, Дигәа ибара инеиз игәылацәеи игәыцхәцәеи ахьеидтәалаз ирыҙбеит: «аусҳәарҭаҟны ираҳҳәап, Володиа иаб игәабзиара иаапҿиԥшырц уи хәыҷык дааиҕьхар, нас дцап аррахь» ҳәа. Аха ари Дигәа иаониаҳа:

– Дад, Володиа, сара снышьҭаххызар сыбзиахап, усцәымшәан. Изуцәыҙарызеи, маҷк сгәы ԥшаауашәа сыҟоуп, аха уҩызцәа ахьцо урыҵахар сҭахым, уца, дад.

Сара аҩны сыҟоуп, анапы сыгхар ҳәа ушәома, – иҳәеит.

Абри аҷены ашьыбжьышьҭахь Володиа дырхианы, аррахь днаскьаргарц агәылацәа иааиз еикәаҕҭа ашҭаҷы игылан. Дигәагьы, аиарҭа дшылоу иԥа амҩа дықәлар игәы канажьыр ҳәа дшәан, дааҵыгәгәан, имаҭәакәа ааишәҵаны, илабашьа кны, ашьшьыхәа амардуан дналбааит.

– Сара иахьа сшыҟоу сыҟазар, уаҵәы сгылап ҳәа сыҟоуп, дад, ҳаҕоу иаԥьал цәгьахеит, – ҷааиҭит уи мчыла дааԥышәарччан, ичымазара инмырԥшуа.

– Саб, саргьы хьаас сҟашәымҵан, сҩызцәа зегь ахьцо ауп сахьцо, шәысцәымшәан, – иаб днаиҷаԥшит Володиа.

– Аҳы, дад, шьҭа днышәмырхан дыхиазар. Умҩа хаирхааит! – абас иҳәан, агәашә аҟны иҷееаникылт Дигәа.

– Уан уара дукәыхшами, с-Володиа, сызкәырбану!.. – уаҳа акгьы лзымхәакәа, лгәы ԥшааны лылаҕырҙқәа нхаддылан, лыҷкәын дналгәыдлырҕәҕәалеит Агра.

Игылаз зегьы Володиа дгәыдыркылеит, нас иҷеы иаахан дынҷеыжәырҵеит агәашә нҵытҵ. Иара данынҷеыжәла, даахьаԥшын лаԥшыла рашҭа ааимидеит, ркәасқьеи рматҵурҵеи днарзыԥшит. – Бзиала! Абзиараз ҳаибабааит! – иҷеы ишьхәа нарбаны, апҟара-пҟараҳәа иҷынеихеит уи, Очамчыраҟа ицахьаз иҩызцәа дрыхьҙарацы.

Амҩаду ала дышнеиуаз днадгылт Ԥақәашь ақыҵсовет ашҭа адә ду, иагьааигәалашәеит аакьыскьа уа аҷқәа анықәдырҩуаз амш. Уи аҷены иаҳәа цырцыр кны, абыцақәа ихиҵәҵәаз, уа-

жәы ҳтәыла иақәлаз ҳаҕа хәымга исолдаҭцәа ракәызшәа игәы инарбон. Ила ҭхаха дныкәыԥшит аҿешьапышьҭа зынпыӄӄала иӄаз адәы иатцәа…

Амра акыр илеихьан, уи Очамчыра даннеи. Уаӄа иара иеиԥш Аԥсадгьыл ахьчаразы еибашьра ицоз арԥарацәа жәпаѡҙак ыӄан. Урҭ, агәакьҳәа ар рашәа ҳәо, еишьҭагыланы ахәылԥазҙа Очамчыратәи адәыҕбастанциахь рҿынархеит. Аԥсадгьыл ахьчараз ицоз Аԥснытәи аҵеицәа жәпаѡҙа зҭаз адәыҕба, арҵәааҳәа иҳәҳәан, идәыкәлеит.

* * *

Архәҭаҿы даннарга, Володиа раԥхьатәи амшқәа раан, ахәыцрақәа дыхҭакны дрыман. Арахь, адәахьы рацәак инирԥшыр иҭахымызт, аха уеизгьы маӽк аѡныӄа гәхьааигома уҳәо дыӄан. Ԥытрак ашьҭахь иѡызцәа дрышьцылт, иареи дареи еибадыруазиижьҭеи акырҙа ҵуашәа иӄалеит; дыхҭазкуаз ахәыцрақәагьы есааира иныҵаба-аатцабо, иԥхьбо иалагеит. Арратә ԥсҭазаара датәнатәуа, иаҳа-иаҳа дарлахҿыхуа, игәамч азнарҳауашәа ибон. Уи иѡызцәа асолдаҭцәа рҿы ибзиабареи иаҳаҭыри, идырреи, иӄәыбҷареи иаҳа-иаҳа рыҿзырыргон, рыҿедырҭбаауан.

Володиа арратә ԥсҭазаара аилашыра акыр инаҭеит, акыр инардырит ԥыхьа аасҭа иаҳагьы иуаажәлари иԥсадгьыли рзы ибзиабара ҕәҕәахеит, аԥсҭазаара иаҳа ҭакԥхықәрала дахәаԥшуа дӄалеит. Иара дызлаз ашьаӄауаахәҭа аӄны иара иеиԥш иқәыԥшыз асолдаҭцәа жәпаѡҙак ыӄан. Урҭ аҿазыӄаҵара иаҿын, абԥьар ххқәа рнапаҿы иааргон, икылкаан ахысшьа рҵон,аԥшыхәра рҿазыӄарҵон,аибашьра аамҭа аҭагылазаашьа рҿадыршьцылон.

Уахык зны Володиа дызлаз ашьаӄауаа рырхәҭа ахьгылаз ақалақь аӄны иаразнак адырра ӄарҵеит, аҕа иҳаирпланқәа иахыԥрааУа ақалақь иақәлеит ҳәа. Ақалақь акәша-мыкәша иӄаз апрожеқторқәа рыбз дуқәа ҭҳәаны, ишаӄь-шаӄьо, еимдауа, ажәѡан агәы ҵырԥссауан. Аҕа иҳаирпланқәа ажәѡан ахь рыбжьы цәгьа гон акәымзар, рхаҭақәа уаѡы ибомызт, атцхгьы ҕәҕәала илашьцан. Ус аҕа иҳаирпланқәа руакы апрожеқторқәа иаарымԥыхьашәеит. Уи гәазҭаз ҵәѡанҵәыӄа ихысуа абзарбзанқәа, аумазегь рымҿехак, иааӄәмҵҙакәа иара иеихсуа иалагеит.

Володиа иԥызцәа асолдатцәеи иареи гәаҕкрыла аҕа иҳаирплан агәышҭа иатцаԥшуа аҭабиа иҭатәан. Иара Володиа раԥхьаӡа абыржәоуп аҕа иеибашьыга абԥьар хккәа иреиуоу ихатәы блала ианиба.

Ҭәԥанцәыҟа ихысуа абзарбзанқәа апрожекторқәа ирымԥыхьашәаз аҳаирплан рышьҭуазма, уи аҳауаҽы азныказы абжьы цәгьахаӡан, нас ихәхәаӡа амцабз нацрыддын, хланцы инҭалт. Ари збаз асолдатцәа, Володиа Ԥачлиа дназлаз, игәыргьатцәа иааҟалеит.

* * *

Абри ашьҭахь мызкы аҟара аатцхьаны, Володиа дызлаз архәҭа афронтахь идәыцқәырҵеит.

Аиашами иаҳҳәаша, Володиа азныказы афронттә ԥсҭазаара ихлахатц ааргьежьит, игәаҭеиуа ахәыцрақәа изцәырҵуан: «Мшәан, абра аума афронт, ар еигәыдланы иахьеибашьуа! Абраҟоума аԥсадгьыл аразҟы ахьыржбо?» – дхәыцуан акыраамҭа уи. Аха хәыҷы-хәыҷла датәнатәуан афронттә ԥсҭазаара.

Аилаԥеиласра, абзарбзанбжьы, абомба ҭҟәацбжьы, ажәылара, зны аҭабиаҽ ахыхьчара, даҽазных аԥшыхәра... Заҟа угәаладыршәозеи аибашьра шыцәсҟәа! Володиа уахынлагьы ҽынла еиԥш иԥхьаӡо далагеит, иҳабла Урҭа аҽаԥа еиԥш, аукраинтә қыҭақәагьы игәыбылра рыздухеит.

Абар шьҭа акыр аатцуеит Володиа афронт аҟны дыҟазижьҭеи. Волга аӡымԥас ду инаркны, зны шьапыла, зны машьынала, зны абзарбзан азқәаҽ дыцқәгыланы, зны атанк дақәтәаны дцауан ар ду дрылагыланы, амраҭашәарахь. Аха инцәомызт афронтмԥа. Ар ду, Асоветтә Ар, урҭ цон ижәылауа, ицон уахынлагьы ҽынлагьы, ицон амш цәгьазгьы аҵх лашьцазгьы, ицон аангылашьак рымаӡамкәа.

Ицон, аҕа иқәылаз дԥыххааua, амраҭашәарахь амцабз карццо. Қалақьк ма қыҭак Асоветтә Ар рыхәҭақәа ианыргалакь, Володиа иԥызцәеи иареи гәыргьатцәа, раапсара рхашҭны, илыхҽыхӡа иааҟалон.

Винница ақалақь аладатәи аганахь ала акыр верс набжьаны, бнара хәыҷык аҽы хәылбыҽхак Володиа адҵа иоуит аԥшыхәцәа ррота акомандир Казаков иҟынтәи, адивизиа аштабахь апакет игаразы.

– Ҳдивизиа аштаб аҟны инаганы ирыҭатәуп ари. Еилукаау? – иҳәеит акапитан Казаков, Володиа дихәаԥшуа.

– Еилыскааит! – аҭак ныҟаиҵеит Володиа. Адивизиа аштаб афронт аԥхьатәи ацәаҳәа инаҟәыҵханы бнаҿыгәк аҟны игылан. Уи идыруан Володиа, акырынтә уахь дцахьан. Абар уажәгьы амҩа дыкәылт. Адәышша дыкәланы дышнеиуаз, иааиԥылт аҿцәа рырхәҭа иеиуаз ҩыцьа. Руаҳәк дақәтәоуп ҿеиқәа ҿашак, ашьапы хьышьашьҳа, егьи – ҿыз ҳаракык. Володиа азныказы даашанхеит, аҿеиқәа ҿаша анықәашьалеи аԥшралеи иара иҿеиқәа акәызшәа ила инарбеит. Иааигәаҳахеит аҿцәа. «Мшәан, сыла сажьома, мамзар ҩ-ҿык ас еиԥшны изықаларызу?» – ихы дназҵааит Володиа. Аҿеиқәа иақәтәаз данааидгыла, ицәа аихҳыҳаан, «Кәупра, Кәупра» ҳәа иҿеиқәа ахьҳ ҳәааны, уахь иҿыҩеихеит. Аҿцәа иҟалаз рзымдырит. Аҿеиқәа ҿаша ахы иаахан, иара иадыруаз ауаҩы ибжьы анаҳа, азныказы иҳыҩҳа иаангылт. Нас иаакьыркьырын, ашьапы шьҭышьуа, аԥынҵа ҭхыр арго, ахьҳ зҳәаз иахь инхьаԥшит. Уамашәа ирбеит ари аҿцәа. Урҭи Володиеи еибадырт, еилибакааит еицәажәо.

Кәупра гылан Володиа ахы идшьылауа, игәыкуазшәа, аԥыжәҩа ҳаракҳа, агәчамақәа кәымпылҳа, аԥырцәқәа еилбзааua.

– Аҩны уаныҟаз аҵкысгьы уеиҕьхеит, сҿаша Кәупра, – иҳәан, алакҭа дынҭаԥшит Вододиа дгәыкуа.

– Аныҟәареи ахылаԥшреи агу ԥьушьома, аҩыза Ԥачлиа, – аҿыз ҳарак иақәтәаз ҿааиҵит.

– Уара иуднагалеижьҭеи акырҵуоу ари? – азҵаара ныҟаиҵеит Володиа, иҿы иақәтәаз асолдаҭ ҿуаҩ Коваленко иахь.

– Шықәсык аҟара ҭуеит. Аиаша уасҳәарами, абри аҿыԥьбара акәымзар, шьҭа сара сыбаҩқәа егьаԥьара иҟазаарын, заҟантә сҭахараны сахнарԥахьоузеи, – аҿеиқәа ахәда ааишьшьит уи инапсыргәыҵала, нас инациҵеит: – ну, Воронои, ԥыхьатәи уԥшәма дудырма? Умшәан, аибашьра ҳалгар, уаргьы саргьы Аԥснықа ԥсшьара ҳцап.

– Иахамыштыцзар, аҩны санықаз акры асырҵахьан, анапы иасыршьцылахьан, аха арраҟны изеиԥшроу сыздыруам, уара иурҿхәоит, аҩыза Коваленко, уи сеигәыргьоит, – иҳәан, Володиа иҿы аварахь даaиасын даагылт.

– Усоуп, усоуп! Ҳара ҳ-Узбекстантәи ауахьад ирхылҵызшәа ауп ишыҟоу, – наҭеикит Коваленко иҩыза аузбек ҷкәын, зхызӷы еиқәаҙа иҟаз.

– Шәара шә-Узбекстантәи аҿқәа абри рыҵахозар, уаҳа сақәтәаҙом, – даахәмарт Коваленко усгьы нацҵаны, – нас уҽеы иаурҵахьаз саргьы исоуҳәар ҟамлари, Пачлиа?

– Изуасымҳәозеи. Иара уақәтәаны ушнеиуа, унапала арҕьарахьтәи аҧыжәҩа унас-насыр, адыххәа иаангыланы ҵаҟа инышьҭалоит, игыларц ануҭаху иҩаҳаракны ахәда унапсыргәыҵала уеиҭанасыр, ахьшәҭҳәа иаатҟьоит. – Володиа иҽеы иаирҵахьаз атәы аҳәара даҷын. – Амала сызлауҳәо уиоуп, аҳаҭыр бала, аҟамчы аархара дук ианаалом. Иаарԥшқашәа ушьхәа наурбар уи азхоит, иԥыруеит. Исгәалашәеит, ахьӡ ҳәаны, маҷк аҕәра наҷаурххар, икьакьаҙа, ашьҭахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы иҽеырԥоит.

– Нас иаурҵаз ахамшҭыцзар уажәы иҳамбари, – иҳәан, Коваленко, маҷк аҕәра наҷархханы, «Кәупра, Кәупра» ҳәа днақәцәажәеит. Аҽеиқәа ахәда ырхәан зназы иаапҳашашан, нас ашьҭахьтәи ашьапқәа рыла икьакьаҙа иҩагылт.

– Иахамшҭыцзаап жәбама, – даагәырҕьаны ҷааиҭит Володиа. – Шьҭа уҷыҩахеи, аҧыжәҩа напыла унас-насны, убрыгь агәалашәозар ауп санамырҳхашьа Кәупра, – нациҵеит уи.

Коваленко иҽаарманшәаланы, ишьхәа наирбан, адәы дҩықәылт, ус аҧыжәҩа днахьысит. Аҽеиқәа адыххәа иаагылан ҵаҟа инкаиеит… Аҽуаҩ асҵәҟьа ҟанаҵап ҳәа игәы иаанагомызт, аха урҵқәа блала ианиба игәы ҭгәырҕьаауа, иҩызеи Володиеи ахьгылаз дааин: – иҭабуп, даараҙа иҭабуп Пачлиа! – иҳәеит. – Уҽеы уацәымшәан, амала ҳҭахар, иуасҳәозеи, ҳаицҭахоит, мамзар гәцаракрак агсыжьыр хәа умшәан. – Коваленко иашьак иеиԥш Пачлиа днаихәаԥшит.

Арҭ аҽцәеи Володиеи ахьеибабаз, иахьеибадырыз даара агәалаҟара ду рнаҭон. Нас, зеиԥш ҟамло егьыҟам ҳәа, радресҷәа ааимырдеит, ԥхьаҟатәи аибадырра рыбжьазарц азы.

Володиа иҽеы изхара избозма, уи дақәтәаны иқыҵа Пақәашь дналс-аалсны иааимидазшәа даақалеит. Иҽеы ахы ааишьышьын, ацламҳәа иҙамҩа надикылт. Иара аҽгьы ала ҵаа Володиа инаихәаԥшит, «умшәан, усырԥхашьарым» аҳәозшәа. Еиԥырҵит Володиеи аҽцәеи.

Ԥачлиа Володиа дызлаз адивизиа есааира амраҭашәарахь инаскьон, аҕа дхьацауа. Иара уажәы аԥшыхәѡ ҟаза ззырҳәауа иакәны дыҟан. Хәылбыҽхак аԥшыхәѡцәа ррота акомандир Казаков, Володиа дааиԥхьан адҵа ииҭеит.

– «Абз» ҳҭахуп. Ари акырӡа зҵазкуа усуп, Володиа. Фрицаа иреиуоу аӡәы даҳмоур ҟалом. Иеилукаау?

– Еилыскааит, – акапитан илакҭа дынхыԥшылт аԥшыхәѡы Володиа.

– Уара умацара умч ақәхарым, нас ѡызас иуҭахыда ҳаԥшыхәѡцәа рахьынтә? – дназҵааит акапитан.

– Сара сзы зегьы дара роуп, шәара ишәҭаху дсыцышәҵа.

– Сара сиццоит, – иҳәеит наҟтәирахьшәа игылаз Смирнов Пиотр.

Смирнови Ԥачлиеи еиѡызцәа бзиақәан. Урҭ афронт аҿы қәабышьҭак еицҭачон, уимоу, руаӡәк имҳаҵә аныӡлак, егьи имҳаҵә ала креицырфон, мышкы инеибамбар рзычҳауамызт, аӡәы дахьцоз егьигь дцар акәын. Ажәакала, арҭ аѡыԥьагьы афронт ԥсҭазааратҿы зеиѡызара еиларҭәахаз, зҟазшьақәа еилибакааз, иеизыгәбылуа ракәны иҟалеит.

– Ибзиоуп, шәеицца шәѡыԥьагьы, – иҳәан, акапитан Казаков, аԥшыхәѡцәа цқьа иазырхәыцны иреилдиркааит ахсаала хәыҷы иикыз инацәа ақәкны идырбауа. – Шәышнеиуа бнарак шәнадгылоит, уи шәҳәазаны мацара шәылсроуп, фрицаа шәгәарымҭартә еиԥш. Ус шәынхықәгылоит ҙҭачык, уи аӡҭачы ҟәҵәа хәыҷык ацрыганы ицоит, аҟәҵәа шәаццароуп ѡ-верск. Нас шәарҕьарахь шәаагьежьны, ачаз ҭәаҟәа дуқәа зықәгылоу дәы ҳаракык шәныкәлоит. Адәы ҳаракыра ахьаанҵәо нхыҵ шәналаԥшуеит Карловка ақыҭа. Уаҟа анемеццәа рырхәҭа гылоуп. Еилышәкарооуп урҭ иҟарҵо, бԥьарс ирымоу, абзарбзан хккәаси иарбан танккәоуи уаҟа игылоу. Аха зегь реиҳа ҳара иаҳҭаху «абз» ауп. Еилышәкаау? – акапитан инеимда-ааимдо днарыхәаԥшит, ахсаала надыркны.

Аԥшыхәыѡцәа аѡыԥьагьы еилаҳкааит ҳәа аҭак ныҟарҵеит. Урҭ ԥытрак ашьҭахь адҵа ироуз анагӡаразы рҿынархеит. Атҳ такәы илашьцахьан, аха ана-ара ихаууала зны-зынла аракетақәа иаадырлашон. Ицоит аԥшыхәѡцәа рҟытбжьы мыргауа, зны иҳәазо, зны рыҽѡышьҭыхуа. Урҭ иахьшәарҭаз аҭып инахысны, аҕа ишьҭахьала иаахыкәшаны, акапитан ишреиҳәаз еиԥш, Карловка ақыҭа иалаԥшуа фасарак инылашьшьны иаатәеит.

Илашьцоуп аҵх, макьана ашара акры агуп. Аԥшыхәҽцәа ирҭахуп иаашаркканы рыкәша-мыкәша аҭыԥ рылаԥш нахьырыгӡарц. Ирхыргеит аҵх гәаҿанызаарыла, мыцәарыла, ҭаҭын ахарада.

Ус, амрагыларахь иаацәылашеит. Ԥачлиҳеи Смирнови рҧыԥ ырманшәаланы, ҳаскьынлеи бгьынҵәлеи рҿыхҽаны итәан, аланырԥшыгала иԥшуа. Урҭ ақыҭахь ирбон анемеццәа еилаҽеиласуа, ажәыларазы аҿырхиара иахьаҷыз. Ирбоз зегьы ртәы блокнотк ианырҵауан карандашьла.

– Ара ҳаштәоу «абз» ҳазҭода? – хәыҵ-хәыҵла ҷааиҵит Володиа иҽыза иахь.

– Уажәы «абз» агара ҳҿазаҳкыр, иааго сыздырам, аха дара ҳара ҳаргар ҟалоит, – иҳәеит Смирнов дааԥышәырччаны, ибжьы аархәыҷны.

– Уаханӡа ҳаапԥшырцу нас?

Ааи, ҳаапԥшыр еиҧьуп, – аҭак нықаиҵеит Смирнов.

Амш ахәылбыҿхарахь инеит. Еилаҽеиласуан аҕа ирхәҭа, атанкҟәа, абзарбзанқәа зыцраҳәаз амашьынақәа, афашисттә дамыг рынпыкҟала аҕьҧа рыхгон. Аԥшыхәҽцәа рыла иабон арҭқәа зегьы. Урҭ, афасара иахьылатәаз аладахьшәа 200-ҟа метр набжьаны зыхьк ыҵыҵуан, уи аӡыхь аҿы лассы-лассы фрицаа ааины рқәабшьҭқәа рыла аӡы ҭтаны ицон. Аӡыхь аваракәы ааигәаӡа, бомбак ахькаҳаз, анышә ҭыжааны икҟан. Убригь гәарҭеит Ԥачлиеи Смирнови.

– Сманшәаламхозар икоуҵаша удырп, Петиа, сара аҭыжааҿы слеип, – иҳәан, Володиа дҳәазо иҿылеихеит, иҽыза афасараҿы дааныжьны. Уаҽы ишәара икҟаз аҭыжаара дынҭаԥалт анемеццәа дрызгәамҭаӡакәа уи. Шьҭа игәы аҭра иҭамгыло, аӡыхь ахь фрицк иааира дазԥшуеит, ашәарыцаҽ бзиа ашәарах данахаҽо еиԥш. Дук мырҵыкәа, анемец леитенант флиага хәыҷык кны, аԥхӡы иҿашы, аӡыхь дынхықәгылт, аӡы ижәрацы. Володиа игәы аҭҳараҳәа еисуа, уажәымзар-уажәы дышнаҵкьара дтәан. Анемец леитенант ихәда аҳәынҵәрақәа ааԥыртланы, иҿааларҟәны инапкәа рыла иҿы иӡәӡәарацы аӡы анааиҿеиҵәоз аамҭазы, атаз ааиҿыҵгеит илымҳашьаҭа шыкҟаз, уи инақәырццакны дырҽегь иӡамҽа иаахеит аҭаҷкәым ҕәҕәа, ашьа нҵыҵәрааит иԥынҵа, уи азныказы даанапкьа-шьапкьеит, аха уаҳа илымшакәа дынхышәтит, ихлахаҵ гьежьны.

Володиа икәша-мыкәша иаразнак лаԥшыла иааимданы, алеитенант иабԥьар ааиҟәныхны, ишьапы данкны дырҳәазо, аҭыжаахь диманы иҽԥынеихеит. Уа ишәарҭам, избан акәзар иааилалашьцаанӡа уи иатцәахуеит аѡыԥьагьы. Арҭқәа зегьы ибон Смирновгьы.

Ианааилашәшәуаз Ԥачлиеи Смирнови анемец фицар дрыманы излаазала рҽынархеит.

* * *

Адырѡаҽены Володиа дызлаз архәҭа ажәылара аҽеазыҟаҵара иалгеит. Абри аҽены Володиа арзаҳал иѡит акомҽареидгылахь иадкыларазын: «Сшәыҳәоит ВЛКСМ ариадкәа рахь сшәыдышәкыларц. Исҭахуп акомҽар хьӡы шысху ғәғәала аҕа иахьырхәра, иаҳагьы сымч-лшара самеигӡакәа, Ҳаԥсадгьыл сыхьчаларц, иаҭаххаргьы схы ақәыстцарц». Володиа игәахәтәы дахьӡеит, уи акомҽареидгылахь дрыдыркылт.

Иааит ажәылара аамҭа. Абар, Володиа дызлоу аԥшыхәѡцәа ргәыԥ адҵа ҽыц аиуит. Уахынлан, амѡа иқәылт аԥшхәыѡцәа ргәыԥ, ицоит бнала. Володиа Ԥачлиеи Смирнови зҧызаны инеиуаз аѡызцәа ргәы рыҕәҕәа акыр инаскьеит. Ари ҟалеит Коломиатәи араион, Раковчик ақыҵаҽ. Абар иааигәаӡоуп анемец ипулемиотқәа ахьгылоу аҭыԥ. Володиа дҳәазо уахь иҽынеихеит. Апулемиотқәа руакы уи дангәанаҭа, ҽааихак ҟамцаӡакәа ахысра иалагеит. Аха иара дҳәазо, иԥсадгьыл иқәиааз ашәаԥыцьапи аҳаскьыни ицырхырааруа днеиуан. Минуҵқәак рышьҭахь уи иикыз играната наӡеит анемец ипулемиот ахьықәгылаз аҭабиаҽы. Уи акәхеит, аҽеиқәнакит апулемиот, наӡаӡа иҽеиқәикит апулемиоттырҟьаѡ – анемецгьы.

Володиа иѡызцәеи иареи уа анемеццәа аҙәырѡы тҟәаны ирҳәынҷеит. Аха абар афлангахь аҕа иитәыз даҽеа пулемотк амцаԥшь ықәнатцо иалагеит, уи амаҭ абыз еиԥш, ицырцыруа аҵса-хы аҽыҵышәшәон имитәха. Ахысра, амцабз, аракетақәа… Володиа иѡызцәеи иареи шьҭахьҟа цашьа рзыҟатцом ирҳәынчаз анемеццәа рыманы, ари апулемиот ахысра иаҽнаҵы, уи рымѡа ашәаҳауан, еибгала иашьҭуамызт.

Дааиԥхьхәыцааит азныказ Володиа, ихы данааѡаха илаԥш накәшәеит афлангахь аҕа ипулемиот ихысуаз. Дҳәазо уахь иҽынаихеит. Иѡызцәа амѡа рзылхтәын. Аха уи иарҕьажәѡа

ахы ақәшәеит, иарҧьанапы иакыз аграната аршәра алымшо иҟалеит, нас иарма напала иԥсахын, ддәықәлт дҳәазо, иаԥхьеи ишьҭахьи ицәыҵасуеит апулемиот иаунажьуаз ахы цаҳәцаҳәқәа. Володиа адгьыл далиаазшәа, иҿышьҭарҧәҧәаны ԥхьаҟа дцоит. Адгьыл, уи дзықәиоу иԥсадгьыл, уажәы иаҳа иԥхазшәа, иаҳа дагәыдыҳәҳәаланы ицхрааузшәа, «умшәан, афырхаҵа!», – аҳәозшәа ибон иара. Ҷааихак ҟазымҵоз апулемиот азааигәара Володиа даннеи, иарма напы иакыз аграната иршәт, аха аҧа ипулемиот аҟынӡа изымнаӡакәа иԥжәеит уи.

Володиа ибеит апулемиот ахысра ишаҟәымҵыз. Ишԥеиури шьҭа? Иаԥхьаҟа ишьҭахьҟа ахысбжьқәа еиқәтәом, аракета мацәысуеит, цәыжә-цәыжәҳәа ахқәа аршәаа иасуа ивҟьоит. Иаразнак ахәыцра дааимнадеит иара: игәалашәеит данхәыҷыз Охәреи аӡхыҟәаҿ дзыԥхьоз М. Горки иҩымҭа ашәҟәы, игәалашәеит Данко ифырхаҵара атәы, уи иажәақәа: «Иҟасҵарызеи ауаа рзын!...»

Ихаԥыц еихарҧәҧәа, дырҩегь напыла иԥсадгьыл иҿынагәыдырҧәҧәаланы иааишьшьын, иҟәыԥсаара иаҿыз иарҧьа напы ахьаа иамаз чҳаны, ԥхьаҟа иҿынеихеит акомҿар ҷкәын, шәара зқәымыз афырхаҵа, аԥсуа Володиа Ԥачлиа. 0, заҟа иҵахызыз уи уажәы Данко иеиԥш игәышԥы аапыжәжәаны, игәы ҭганы, иҩызцәа рзыҳәан икәалӡханы икызар. Ақәаршҩы еиԥш икаԥсоит аҵса-хы, идыдуеит афронт еиужь ду. Уи дҳәазаны дахьнеиуаз адгьыл дзықәиаз дназхәыцит, егьигәалашәеит, зны Ԥақәашьтәи ашкол данҵаз, алитература дзырҵоз арҵаҩы «Сара сыԥсадгьыл бзиа изызбои» ҳәа атемала идирҩыз аҟынтәи ҳәоук: «Сыԥсадгьыл – сан, иаҵаххаргьы схы ақәсҵоит...» – дхәыцуеит Володиа. Нас дышнеиуаз аҧа ипулемиот, аҵабиа ихықәгылаз, гәышԥыла иҿенагәыдижьлеит. Уи аҵыхәтәантәи ахҟәа инаҿыҵышәшәааз, бахәаԥшь дук инаахазшәа иара игәы инадҟьацылеит. Апулемиот уаҳа абжьы мгаӡо инеиқәтәеит, иаргьы уи днахаҳаит ихәамц зегьала. Аха ергьҳәа ихы дааҩахан данԥшы, аракета иаамацәысыз инарбеит, зымҩа ааиртыз иҩызцәа агәырқьхәа ԥхьаҟа рыҿшынархаз, уи деигәырҧьаны дааԥышәырччан, ихы наиқәҳаит. Дҵахеит акомҿар ҷкәын фырхаҵарыла, ихы ақәиҵеит уи иԥсадгьыл.

Хымш рышьҭахь Володиа дызлаз архәҵа акомандирцәа ашәҟәы ҩны идәықәырҵеит иҵаацәа рахь абас анҵаны: «Аԥснытәи АССР, Очамчыра араион, Ԥақәашь ақыҵан ииз

Пачлиаа Володиа Дигәа-иԥа, асоциалисттә ԥсадгьыл азы идикылаз аҭоуба еиламгакәа, афырхаҵара дуззаа ҟаҵаны дҭахеит 25 маи мза 1944 шықәсазы. Джуп Станиславтәи аобласт, Коломиатәи араион, Раковчик акыҭан, ауахәама игылоу арҕьарахь 20 метр набжьаны».

* * *

Уажәы ааигәа хәылбыҷехак, сара Пақәашь акыҵсовет аҟынтәи Урҭа аҳаблахь сышцоз, гәыԥѡык абыргцәа снарыхьзеит. Урҭ ахьцоз иалацәажәон:

– Ааи, дад, ауаѡы инапала иразҟы иара ичаԥозароуп, иахьа ҳхатәы напала аҭынч ԥсҭазааразы, аибашьра аҟамларазы ашәҟәы ҳнапы шаҵааѡыз еиԥш, – иҳәеит иѡеиуаз раԥхьа игылаз аҭаҳмада. Нас сара даасыхәаԥшын, – уаргьы аибашьрахь уҟазар акәхарын, дад? – днасазҵааит. Сшыҟаз аҭак ныҟасҵеит.

– Ҳҵеицәа ҳаиқәдырхеит, дад, ҳаԥсадгьыл рмыхьчеи, шьҭа акы рхьымзагәышьонда дара, ҳара ажәцәа иҳалашәхузеи аха, – ҷаааиҵит исывагыланы инеиуаз аҭаҳмада.

– Аума рылымшеи ҳҵеицәа, аума. Шәымбои, иахраҭ бзиахааит Пачлиа Дигәа, уи иԥа Володиа иҟаиҵаз ахаҵара, дад, зегьы ҳзы ихьзырҳәагоуми, уи ижәлари иқыҵеи имырԥхашьеит, – иҳәеит ашьшьы-шьшьыхәа дцәажәо уаѡбыргк. Нас ахәы ҳазқәланы ҳцоз аҟынтәи ақыҭа зегьы ибарҭан, уи лаԥшыла иааимидан инациҵеит: – Дигәа иҷкәын Володиеи егьырҭ ҳҵеицәеи роуп акәмзар, абас ҳққыҭақәа, ҳҳаблақәа шәҭуа, ирызҳауа, игәыргьахәза изыҟалозма!..

Сара схы сааѡахан ақыҭа сналаԥшит ахәы ҳарак аҟнытәи. Абаҳчара еихашьшьы, аԥсаатә рашәаҳәабжьы гәыргьахәза, аҳауа афѡыхаа лаҳалаҳауа, ганкахьы аколнхацәа русура ашьҭыбжь го, даҽеаганкахьы еицхрышьшьы арахә ҳәуа, игәазырҳагаха, иԥшзараха, ибеиараха сналаԥшит аԥсуа қыҭа. Заҟа илахҿыхроузеи, зака гәаҳәара унаҭоузеи уԥсадгьыл аԥсабара, заҟа гәахәтәыхьзарыла умѡа арҭбаауеи, уи заҟа ԥхьаҟа уҏеиԥш уақәнаргәыҕуази, заҟагьы уарҷкәынуазеи, заҟа умч иацнаҵозеи! Нас абри еиԥш иҟоу аԥсадгьыл хазына, аԥсҭазаара лашара, ажәлар гәыҵбаа, Пачлиа Володиа иеиԥш хаҵарала ухы зрықәумҵарызеи!..

АПАРТИЗАНЦӘА РХӘЫШҭААРАҨЫ

Шәача ақалақь... Амш ашьыбжьышьҭахьрахь инеихьан. Ииультәи амра аҿырцаҳәцаҳәҙаны ашоура канаршуан. Убас ишыҟазгьы амшын агаҿахьтә игәыҟатцагаха зҿаазхоз аҧшахьы ҳалал, зыҧсы зшьоз ауаа инарҿахәмаруа, ашәаҧыцьаҧ рыбгьқәа ырлацәҟәысуа, зегь рыкәа иҭалон, рхырҿқәа гәыдкыло, ргәы ааҟатцаны абаҳчара иныҵашьқьыруан.

Ашәшьырақәа рҿы итәаз аҧсшьаѡцәа хәыҷи-дуи рцәажәабжьқәеи рыччабжьқәеи гәыргьахәха ана-ара абаҳчара иҭыѡуан. Урҭ ргәыргьаратә бжьы иацшәаҳәозшәа, аҧсаа рацәа еибарҷырҷыруан аҵла рымахәқәа рахь. Агаҿахь улаҧш науршәыр, еибаркьииуа, еилаҧырпыруа аӷныш ҧсаатәқәа ахьеилоу убон, амшын рыҿҙаарслауа.

Шәача, Шәача... Ари ақалақь шаҟаѡ ҧсшьаѡцәа рыбзиабара ахьыҧшузеи, шаҟаѡгьы аратәи амра цаҳәцаҳә рҿарбылны, рымч ҭаҵаны, ргәабзиара рыгәгәааны ицахьоузеи!..

Абратәи абаҳчақәа руакы иныҵалт ашьшьыхәа, иҟәбаҟәшәо, Асҭамыр Бганбеи, уи иҧшәмеи, хәышықәса зхыҵуаз рыхшара хәыҷы Беслани, ҭынч акы иалацәажәо, еибарччо. Беслан хәыҷы дхычҧыпырҙа, ихахәыпшқа еилбзаауа, зны иани иаби раҧхьаҟа драҧыҟьон, зны рышьҭахьҟа диасуан, кәырҷыжь хәыҷык ыркәаркәалеиуа. Абаҳчара абжа ааиѡыршахьан еиҧш, рыварахьтә иаалырҟьаны аҙәы ҷааиҵит: – Асҭамыр! Асҭамыр!..

Асҭамыри иҧшәмеи, харахаҧшуа, иааҭгылт. Дырѡегьых ауаѡы иҷыҵбжьы ааѡит: – Асҭамыр! Уара уами сызҷу, Асҭамыр!..

Хаҵеи ҧҳәыси рылаҧшқәа ҷызҭуаз ауаѡы инеизыѡт. Асҭамыр аҭҳарцәаҳәа дааҷыхазшәа: – Ефим! Ефим! Ефим, уара, уара уоума ари?! – иҳәан, знапқәа рхаханы иара ишҟа зҷаазхаз ауаѡы иахь днаҭрысит.

Арҭ аѡыцьагьы рҿынеигәыдрыжьлеит, еигәыдибаҳәҳәалауа, шықәса ѡажәа еицәыҙны иҟаз, анык илыхшаз аишьцәа гәакьацәа реиҧш. Рҿырзеиҟәымкәкәааууа, рлакҭакәа ихибаҧшылауа, еигәыдибаҳәҳәала игәыдибакылон. Ари збоз Асҭамыр иҧшәмеи, Беслан хәыҷи, егьырҭ аҧсшьаѡцәеи, иҟа-

лаз рзымдыруа, ишанханы арҭ аҩхацәак ирыхәаԥшуан. Азныкк азы ргәы ааԥшаан, иаамхагәырҕьаны рылаҕырҙқәагьы нхаҟәҟәалт еигәыдибаҳәҳәалаз ахацәа. Аха нас реиԥылара ирнаҭаз агәырҕьара амҭәыжәҩа аашьҭнаԥааит. Даргьы еиманы асқамқәа рахь рҿынархеит.

Изусҭцәада асҟак еицәнымхауа, еигәыдибаҳәҳәалауа, згәырҕьаратә лаҕырҙ хаҟәҟәала еиԥылаз, зыкәша-мыкәша игылоу ауаа зыршанхаз арҭ аҩхацәак!? Иабеибабахьоу, иабеибадыруеи? Абри азҭаара аҭак заҳарц зҭаху уреиуазааит аԥхьаҩ, уаргьы.

1

Аапынра аамҭан. Маи мза аҭәымҭазҭәҟьа акәын. Аибашьра еилашыҩкҙаны есааира ахыԥша арцәгьон. Аԥшатлакә иаҩызаха, афронт еиҭанеиҭасуан, ашьаҙа-гәаҙа каршуа, абылфҩы аҿышәшәо, аԥсҭазара шьаҿуа. Џьара шьҭахьҟа инеиҭатҵуан,икәанызануа,абахә жәпа иагәыдыҿҿало аҙыцә-қәырпҭа егьалымшакәа, ашьҭахьҟа ишхьагәгәауа еиԥш; даҿеа-џьарах изеиҭамҭуа ииаанхон… Зегьы дара ракәын, афронт иамҿехакны иамаз ацәаҳәаҿы ауаҩытәыҩса ишьа ықәыжжуан, адгьыл қьуан, аԥсҭазаара қәпон.

Абас ишыҟазгьы аапынра иара атәы ҟанамҵар аумызт. Аԥхарреи ашәтреи згәыҵаҳәҳәа иаацәырҵыз аапын мра афронтаҿ аибашьра иаҿагылаз асолдатҵы игәалаҟара арлахҿыхуан, игәыгра арыгәгәон, иԥеиԥшымҩа дықәнарԥшуан.

Ааи, аибашьра аамҭа аапынразтәи ашәтқәеи ашьеи анеилататоз, ашәт фҩыхааи аԥсцәаҳа ифҩыцәгьеи анеилаҳантоз, аԥсҭазаареи аԥсцәаҳаи анеиҿагылаз аан ауп асолдатҵ Бганба Асҭамыр 1942 шықәсазтәи аапынра данаԥыла.

Аапын мшқәа руак азы, еиҵәҟаҟараҙа ача зқәыҳәҳәы иаахьаз дәы дук аҿы ҿыцха диан асолдатҵ аԥсуа арԥыс Асҭамыр Бганба. Уи дызлаз архәҭа аҕа имацәаз иҵакны иҟазиижьҭеи шьҭа жәамшҟа аатҵуан. Аҵса зҭадырҵәо ачуан ду иатҵацеиуа ауарқь мца иахагылоушәа, аԥхҙы рылхәаҭа, ашьа каршуа, аҕа имацәаз еимгәыцҟьаа аҭаҵаразы икәпон Бганба дызлаз асовет еибашьцәа, урҭ бзала аҕа рхы ирҵомызт. Аха иара аҕагьы есааира имчқәа еизыркәкәауа амацәаз ирҵшәон.

Аҿены ицәалашәара бааԥсны, ихы-игәы акәмаҷха, ихы

аашьҭихын амра дҩатцаԥшит Асҭамыр, аха уи хаарак атцаны имбеит. Ацәаҟәа хьамҭа ихәдаԥьал иныкәхазшәа, дырҩегь ихы наикәаҿын адгьыл хьшәашәа иныкәитцеит. Нас, иарґьа ʒамҩа наирҳәын, ачаз иатцәара инылеитцеит. Ихиҿы қәыԥш иарґьа нацәкьарақәа анаахьишь, ижәпахахьаз ижакьа ԥьаԥьаʒа аҿааинардырт, уи имсеижьҭеи шьҭа жәамшҟа иреиҳан.

Амра ашәахәақәа, еихьыс-еиԥысуа, Асҭамыр дгәыдыркылар рҭахызшәа дааиԥхьыршьшьааит, ихахәы иалаҳәуа, икәа иҭало, иԥьымшь паԥьҳа ԥшʒақәа зҭатәоу илахь иадцырцырло. Ҷыцха дахькаиаз, ашьхыцҭә реиԥш, хәыцрашәк ихы иҭапапон, дыргәатеиуа. Ус бжьыцәгьак ааиаҳаит харантәи. Иʒамҩа адгьыл иаақәиҭхан, ихы дааҩахан ачаз иатцәара инылирҳәҳәеит, игәы ҵыс-ҵысуа.

Ачарҭа адәы ду ахьаанҵәоз абна ҳәыгәра иаалыҩрын, еибарґьарґьаруа, ауама рымҿхак, амариалқәа реиԥш еиқәатцәаеиқәатцәаʒа, рҷаархеит аґа итанкқәа, ашьа рыкәтата, зҭыҩра иаатыцыз аԥсцәаҳа ихшыбаҩқәа реиԥш игәыґырҭарʒгаха, игәкажьгаха.

Асҭамыр азныказ игәатцанʒа инҭыԥсааит, дцәышҟараʒа шьакәарак ҳәа илаʒамызшәа, ихы нхьаиршьшьын адгьыл хьшәашәа еиҭанықәитцеит. Ахәыцра, ахәыцра, дырҩегь ахәыцра дынҭанагалеит. Аха ахәыцра аамҭа абаимоу уажәы, аԥсцәаҳа ицқәа хырԥьаԥьа, дҳәашьҳаха иара дихәлеигәарц ишҟа дҳәазауа ааира данаҷу аамҭазы.

Асҭамыр илымҳа адгьыл иныкәирґәгәеит акы дазыʒырҩуазшәа…Сишь,абар адгьыл агәеисбжьы ахьиаҳауа,хәыҵхәыҵла акы ахьианаҳәауа: «Арԥыс, угәы рыґәгәа, аҳаҳаи умшәан! Ахатца дызқәымшәо егьыҟам, аха даиаауазар ауп хатцарала. Уара узықәиоу аԥшәымас узмоу, уззеибашьуа, ухы зқәутцарц иуҭаху, ҭоуба зуҭаз уԥсадгьыл гәакьа соуп сара. Уара сшухьчо еиԥш, саргьы усыхьчап усгәыцаҳәҳәан… Аха иудыруазеи, аԥсра хырԥашьа амоур, нас?.. Нас аԥсра уаԥыларoуп хатцатцас, убасҟан уԥсадгьыл иаҳагьы гәбылрала иара анышәнапаҷ уаднакылап акәа уҭаршәны, иара агәыҳәԥыхшала иааʒахьоу, иара зхы ақәызцахьоу атцеицәа аʒәырҩы шаднакылахьоу еиԥш. Уи иахьчап убаҩқәа, уи уаханаршҭуам бзанҵы, бзанҵы…»

Ицәажәоит иԥсадгьыл, иаҳауеит уи агәеисбжьы. Аха аԥ-

хьан зыбжьыцәгьа ааѽыз аҕа итанкқәа анааигәалашәа, ихәыцра еиҭаааиԥкьеит, уажәраанӡа ицәажәоз адгьылгьы абжьы ааиқәтәазшәа игәы инарбеит. Абар, аԥсцәаҳа иеихатә хаԥыцқәа рҕәырбжьы ахьгауа, аапынра иаршәҭыз адгьыл шьапхыцла ицәыҕьгьа-цәыԥҵуа иахьаааиуа. Абар аԥсцәаҳаи Асҭамыри еиҷаԥшуа иахьааиҷагыла, ахәыцраҷ акәымкәа лабҷабаҵәкьа.

«Зегьы дара роуп, сара устәуп, шьаҷак усырԥаҵарым, сҷаҵахә уакәын…» ихәозшәа, аԥсцәаҳа дааиуан.

«Мап, изалшом… – асалдаҭ ҷкәын ибызбызуа мцабзк ѽеихыддызшәа ибеит. – Скагәыгәны ишԥыкәу аԥсцәаҳа сшиԥыло, снапы сѽаханы схы исҭарц?! Мап… Аԥсра анакәха – еиҕьуп ушгылоу уԥсыр, ҵаԥа ушкагәыгәу аҕа дааухагыланы улышьҭаирԥьацыр аҵкыс…»

Ахьшәҭҳәа ихы даасѽахеит Асҭамыр, иблақәа ҭҳаца ажәѽанахь инаиршәт. Нас ачарҵа ду днықәԥшит. Днышьҭасын иарҕьа напала ача иаҵәара ааимирттаан, инацәакәа адгьыл иналарԥсны, напсыргәыҵак азна анышә еимлагәа иаашьҭихын игәы инадикылт, иқьышәқәа ҵыс-ҵысуа: «Сыԥсадгьыл, сыпсадгьыл, снышәнап, сызкәыхшоу. Уара уҷы аԥсра, уара узы аҵахара… Уара ухьӡала ақәпара…» Игәы аҭҳараҭҳараҳәа еисуа аѽагылара иҷыназикуан еиԥш, ишьҭахьҟала ибгаҟны акы хьшәашәаӡа изқәа ашшара илақәыгәгәеит, дышьҭанарԥьыцрашәа. Игәы нҵыԥсааит Асҭамыр. «Издыруада аҕа итанк абжьы смаҳаӡакәа иааины иаасхагылазар!..» – ааигәахәт. Ицәалашәара бааԥсны, еергьҳәа даахьаҳәын днаԥшызар – абар аԥсцәаҳа цәѽежь дахьылеиҷаԥшыз. Иавтомат кны афашисттә салдаҭ уа дихагылан… Уи даӡәымызт, инаѽс жәпаѽык анемец салдаҵәа еидгылан.

Уи акәхеит, Асҭамыр дытҟәаны даарымпыҵархалт африцқәа.

«Қом, лоус… Қом…» – рҳәан илеицрас-ѽеицрасын, драԥца рҷынархеит.

Ишьапқәа еилага-еилагауа, иблақәа алашара рыцәмаҷхауа, акаҵа иалахаз акалмаҳа еиԥш, игәы ԥаҭ-ԥаҭуа акәын дышнеиуаз Асҭамыр. Уи дыхҵазкуаз ихәыцрақәа еибархҳо, ишьеи-идеи ирҵагьежьуа, уажәы-уажәы рҿеиздыркәкәон игәаҵанӡа. Аха амца аҷаҳәараан ахәа зқәдмырҳәҳәыз ахәышԥырг еиԥш, уи ихәыцрақәа хәыҷы-хәыҷла иаҷыцәаауан. Анемеццәа драԥ-

цаны инаскьацыԥхьаҙа иаҳа-иаҳа дара рыжәпара далаҳауан, иаҳа-иаҳа еиладырҭәауа акаҭран еиқәаҵәа далагылазшәа ибауан.

Аҭҟәа дзаԥцаны инеиуаз анемеццәа украинтә қыҭа хәыҷык инадгылт. Ақыҭа азааигәараҷы, дәы дук аҟны реизгара иаҷын иара Асҭамыр иеиԥш итҟәаны иргаз асалдаҭцәа. Асҭамыр ишьҭагыланы иаауаз анемец иавтомат ашьхәала уи изқәа дыԝкыдсылан, адәаҷы итәаз аҭҟәацәа даарылеицалт дырҙагәҙагәуа.

Аҭҟәацәа ирыкәшаны иҟарулуаз анемеццәа, зҷаҵахә ианиаз алашәага млашьқәа реиԥш, рыблақәа шаҟь-шаҟьо, еибарччо исамырҟәылуан, агәалаҟара рыманы.

Асҭамыр дназларцалаз аҭҟәацәа днарҷаԥш-аарҷаԥшит, аха иара дыздыруаз ма иидыруаз ҳәа аҙәгьы илаԥш иқәмшәеит. Лоунытә даақәԥсычҳаны, ҵаҟа днатәеит. Изымычҳазт, дааҳәын варала адгьыл хьшәашәа дныкәиеит, анемец ҟарулцәа ахьгылаз аганахь иҷы нарҳәны. Уи иблақәа мчыдаха, атыԝ иакыз амза еиԥш ицәышшҙа, аихаҟәысра рцәыхьамҭаны, инаԝсшәа иччо игылаз анемец салдаҭ дихәаԥшуан дгачамкшәа. Анемец салдаҭгьы иара дкылкааны дихәаԥшуашәа аниба, дааскьан иурыс бызшәа ҟыжә-быжәқәа рыла дҷараантәуа ҷаааиҭит: «Лоус, умираи, да? Что смотри? Қушаи хочу, да, капут да?..» – Анемец иоурыс бызшәа анынҵәа, ибжьы нҵиган, ихатәы бызшәала ибз алагара иналагеит, ииҳәоз заҳауадаз акәымзар…

Асҭамыр игәахы еибакуа, аԥшатлакә еимнарпыз аԥҵақәа реиԥш, ихәыцрақәа харабгьара рҷырԥсаҟьон. Уи ихы-иҷы иасааира аҷармашьцон. Аха игәаҵанҙа имхьаҳәхьачауа, аԥсы ҙаны икыдтәалан агәыгра. Агәыгра, агәыгра.., Шаҟа аҵанакуазеи абри еиԥш аҭагылазаашьа бааԥсы аан уи. Агәыгра уҳәеит ҳәа, дзыкәгәыгрызеи итҟәан аҭацәа рнапаҷы иҟоу асолдаҭ. Ихаҭа дыҵкәоуп, аха итҟәам игәыгра. Уи кәалҙра азнауеит асолдаҭ игәы ахаҭа. Иҵкәоу, итҟәаҵәкьоу, аҙы ҵкәа иҵашәаз акәиц еиԥш згәыгра ҷыцәааз ауаԝы иоуп. Аха Асҭамыр игәыгра агәра игоит, уи ҷыцәаауам…

Дааҳәын, ибга адәахьы ирханы, дҟәазгаҙа аҭҟәацәа дрылаԥшуа днатәеит. Уанҙа еибадырхьаз аҭҟәацәа рыхкәа неидкыла-ааидкыло еицәажәон. Шьоукгьы ҙырԝуашәа, рылақәа ҵхаха итәан, дара ирыхәоз акраҳар рҵахны.

Аҭҟәацәа рыжәпара агәҭаншәа дтәан арԥыс аԥшьк, хаҿҟьаҟьак, ирнаашәа ихаз исалдаҭ хылпа хәыҷы ихцәы авҭыхҳәҳәо. Уи ибжьы хәыҵакны ацәажәара даҿын урыс бызшәала:

– Шәгәы кашәмыжьын! Аапынра аамҭа ашыкьымҭаҵаҟьа ҳҭагылоуп. Иазҳап ашьацра, еинчылап адәқәа, иеҵәахап иҵегь абнара… Усҟан имариахоит абналара, аҽра, аҿыҵәахра… – Ацәажәара даҿын арԥыс аԥшь, иааигәара итәаз аҭҟәацәа днарылаԥш-аарылаԥшуа.

Бганба Асҭамыр арҭ ажәакәа анааиаҳа, игәаҵанҙа икыдтәалаз агәыԓра хәыҷы ԥыхьа аасҵа уажәы иаҳа аԥсы ааивнагазшәа ибеит. Нас даахҳәазашәа иун, ицәажәоз арԥыс аԥшь изааигәарахь днасҵхарацы иҿыназикит, иаԥхьа итәаз асолдаҭ ивара дышнаваҕәҕәаз изгәамҭаҙакәа.

Асҭамыр дназваҕәҕәаз асолдаҭ ҭҟәа дыхьшәашәаҙа, хаара нацәак иҵаҙамкәа, уажәымзар-уажәы дшытҟәацра, Асҭамыр иахь даахьаԥшны ус ҿааиҵит:

– Уабацои уара, амшә маҟеиԥш уҳәаазауа? Уара уакәхын иҳагыз ара, ача ршо ԥьушьома, ԥьым. Уԥсы қьалықьашауа, уахьтәаз уазымки? Наҟ унаскьа, наҟ! – имч ааизыркәкәаны варала Асҭамыр днеигәҭасит уи.

«Ари згәы кыдҙаахьоу аҙәы иакәзар ҟалап, аҟыҷыҳәа дыцҳауа, схы илазгалар еицәастәуеит» ааигәахәын, Асҭамыр ишьҭахьҟа дынхьаҵит.

Уажәраанҙа ицәажәоз арԥыс аԥшь ацәажәара даҿын:

– Ааи, адәқәа еинчылап, абнақәа еималап, аха ууанҙа аихац аҟнытә доусы иара ихы дшахәауа ауп. Ауаҩы ихатәы иара иҙбароуп…

– Збашьас иҟоуҵоузеи, ақәыцьмақәа реиԥш равтоматқәа кны иҳадгылоуп, иумбои… – ҿааиҵит даҽеаҙәы.

– Ус ауп, аха есминуҵ, ессааҵ, есымша абналараз ахәыцра, еимгеимцарак аԥшаара, аҭҟәараҟынтә аԥырра – абриоуп ҳара ҳзы уажәшьҭа иаанханы иҟоу. Аха уи агәаҕьра аҭахуп, агәаҕьра… – Иажәа ахыркәшара иҵахцәамкәа, идгәыԥлан иааигәара итәаз зегьы рлаҵақәа рҿы акы иԥшаарц иҵахызшәа, днарзыԥшит ацәажәаҩ. Уи иблақәа шаҟь-шаҟьо ишнеиуаз рҽаадырҭынчын, Асҭамыр Бганба иҟны ианааи, зынзаҵәык иааҭгылт. Нас иблақәа еиҵамацәысын, кылкаарыла Асҭамыр диҿаԥшуа ҿааиҵит:

– Уара у-Кавказтәызар ҟалап узлазбо ала, ус акәзами?

– Ааи, с-Кавказтәуп! — еергьхәа ибжьы ааҭигеит Асҭамыр. Егьырҭ итәазгьы иара инаихәаԥшит.

Еԥхьан Асҭамыр данеиҭаҵуаз дыздыгәгәалаз, ара ача ршо ԥьушьома ҳәа иазҳәаз асолдат ҭҟәа, дырԥегь иблакәа ааҭархәлакны, иажәақәа кьакьаза Асҭамыр илеигәыдиҵеит: – Кавказтәимхкәа ззуҳәахуеи, даараҙагьы иухьчеит... У-Кавказ шьҭа уԥхыҙгьы иалашәарым, анемецҵәа рҟамчԥҵаҵа еибгазар...

Асҭамыр уажәраанҙа игәаҵаҿ ихәандалеиуаз игәыгра арҭ ажәа хьшәашәақәа рышьҭахь аҿaареиԥьит. «Моу, ублақәа шьашәы иҭарблааит, сара сызларбаз, сара сакәушәа уҭҟәаны узгаз, усыдызцалазеи, иарбан сзыхҵоукыз?» – ааигәахәын цәымгрыла уи иахь дынхьаԥшит.

– Уара уаԥхьахьоума Пушкин иԥымҭа «Кавказтәи аҭҟәа»? Уи аҭҟәа мариала аҕацәа ихы римҵеит, – иҳәеит даахыччашәа аҭҟәацәа руазәы.

– Дыздукылауа дызусҭада, – нациҵеит даҿеазәы.

– Уақәшәашьа ухаҵашьоуп! – инҵырҳәыцаа аԥсуа жәаԥҟала аҭак ныҟаиҵеит Асҭамыр.

– Угәы каумыжьын ашьхауаԥы аҭҟәа. Иудыруазеи мышкы зны Кавказҟа ҳаиҭананагар: Зеиԥш ҟамло егьыҟам, ауаԥы зегьы дрықәгәыҕуазароуп... – Асҭамыр игәы ирҕәҕәарц иҭахызшәа даацәажәеит арԥыс аԥшь.

– Ԥхыҙла ибашт уи и-Кавказ, ԥхыҙла, кыр ихәозар, лабҽаба дагьақәымгәыҕааит... – ибжьы ҵәыҵәҙа даҿеазә иажәақәа аарылаԥит. – Уқырҭуазар акәхап, кацо? – нациҵеит зҵаарала.

– Мап, саԥсуоуп, Аԥснытәуп! – наҭеикит Асҭамыр, мачк ибжьы ааҭганы.

Асҭамыр икәша-мыкәша итәаз аҭҟәацәа рылаԥшқәа иара иахь инадырхеит.

– Аԥснытәиуп уҳәама? Издыруеит, издыруеит... Аԥсны снеихьеит сара. Атуристцәа ргәыԥ салан, шьапыла Қлыхәра акаҵәара ҳхыҵны, агаҽа Амшын еиқәа аҽыкә аҽы ҳнеит. Аҟәа ақалақь аҿы ҳаҟан, исгәалашәоит, – ҭынч-ҭынч дцәажәон арԥыс аԥшь.

Абарҭ ажәақәа Асҭамыр игәы дырҕәҕәон, иара дзызгәакьаз итәылаҽацә, иԥсы изалымхуа иԥсадгьыл лаԥшҵашәараны уажәы ибауазшәа игәы ааҟалон. Ихәыцрақәа ааизыкәкәан, урҭ имч рықәымхауашәа аниба, иоуразоуроу иҿынариҵеит, нас иаразнак дышьҭпаа дрыма икаууа Аԥсныҟа ицеит.

Аҙыхкыраҷ аҙы аноурыжьлак, аиаҳәа ахы аҭбаара илажәланы хланҵы аҷанынанахо еиԥш, ихәыцрақәа лаижәлан игәаҵахь рҷылархеит. Абар дырԝегьых рынхарҵа аҭыԥаҡны дахьнанагаз уи ихәыцра. Ԥанаԝ ашьха ашьапаҷы… Ҷаԝа дгьылуп. Зыԥшаҳәааны инашьҭуп. Рыԝны аԥхьаҵәҟьа иҵәиҵәиуа «раҙныԥсараха ицоит ашьха ҙиас Дәаб. Аҙы ныркәаарцә ихықәгылоуп аҳардан ҙахәа змоу алҵла дуқәа, ахәырма ҵлақәа. Урҭ дрықәланы шаҡантә раԥхьатәи ажьҕырла ифахьазыз Асҭамыр; урҭ рымҵан дгыланы ажьҭаара аан шаҡа мҵәышә иаб имҵигахьазыз. Абан урҭ аҵлақәа рымҵантә ибоит рҙыхтарҵаҷы иҭагылоу ахаҳә шкәакәа ду; уи ахаҳә дықәгыланы заҡантә аҙыжь далаԥалахьазыз. Абан ркәаскьа ашьҭахь ажәытәеи аҵангәара абаашьхәҵа ду инашьҭу ахьаанҵәо, абаа хыҷеы ахьгылоу. Абаа аамыс зҷеимартаҙа игылоу шамираҵла аҵаҡа заҡантә акакан цәҡәниршьахьазыз, абаашьхәыҵа иҵагылоу араҷарақәа рымҵан иҡәашшҙа икаԥсоз аԥша какан шаҡантә иҡәшәахьазыз. Абан ркәаскьа ашьҭахь ашымҳаҵла игылоу аваракҷ ашьхымҙатраҷ ашьхымҙақәа еиваҕҙа аҳәиҵәҳәа ашьха ахьырҵоу. Асҭамыр иаб Шьаҳан ашьхымҙақәа аниԥшлоз, уи ашымҳа аҵаҡа ашәшьыраҷ дтәаны шаҡантә шаҡа цхасаранҵь ифахьазыз. Шаҡантәгьы ашымҳа ҵла амахә ду аҷы ауаргьала кнаҳаны иԝызцәеи иареи еибархәмархьаз… Абраҡа, Анҵара аҳаблаҷы ауп раԥхьаҙа Асҭамыр иԥсадгьыл абзиабара ахы ахьизцәырҵыз, адац ахьаиркыз. Абарҭ зегьы ихәыцра иалан иара.

Игәалашәараҷы иаацәырҡьеит данқәыпшҙазтәи хҭыск. Ԥхынран, амш шәшьын. Иаадыды-мацәысын икыдхаҷеа ақәаура иналагеит. Усҡан иара ркәасқьа абарҵаҷы дықәгыланы адәахьы дыԥшуан. Ус аԥша асра иаакәыҵын, амшгьы аахкәеит. Аԥсҭҳәа еиқәаҵәақәа еилԝыруа ашьхарахь идәыкәлеит. Ақәа анаахкәа, Асҭамыр хәыҷы дгәыргьаҵәа амардуан дналбаан ашьацра днылалеит, ишьапы хәыҷқәа хырҡьаҡьа. Рыԝны аԥхьа иҷаз агәашә ааиртын, аԝаршьҭра дҭагыланы ҷҡьапҷҡьапҳәа аԝар ҭҡьо иҷылеихеит. Рҙыхтарҵаҷ данынхықәгыла, Дәаб аҙы хәашьҡаҡҡараҙа, еибаха-еибафауа, агәылшьап еиԥш илеиуан. Аҙхықәаҷ, лахьхьи илаԥш нарықәшәеит рхәарақәа. Урҭ ирымариашан ныркә акәараҷы ихықәгылан ажәқәагьы. Аха ихышхыҵәо илеиуаз аҙы хәашь аҭалара ныркә акәара ихықәгылаз ажәқәа ирзыгәаҕьуамызт. Ажәхьақәа руакы

аарцәҟа аԥа анаба, иҟаан аԥахьы инаԥшит. Уи гәазҭаз аҳәыс хәыҷы акәапаҳәа аʒыцәкәырԥа аҿеналанаршәит. Аҳәыс ԥытк инаскьахьан еиԥш аʒы иаамҵанарсит, ахы ʒааҳәҳәо.

Асҭамыр хәыҷ ари аниба, ҿитуа далагеит, аҳәыс аʒы иагоит ҳәа, аха ааигәа уаѽы дыҟамызт.

Зԥа аʒы ишагоз гәазҭаз ажә, иаразнак ахы ѽышьҭнахын аʒы аҿеналанажьит, ацәкәырԥакәа ирыхо, аԥа иацхраарц аҭахны.

Ѽын ҭыԥк аҟара иаалгәыгәны алҿар зхылиааз аҟәарабжьара аʒы ахымҵәацкәа иҟан. Убри аҟәарабжьара ахәдан аҳәыс хәыҷ лҿыцәнажьлеит. Аҳәыс аингьы уаҟа илеит.

Асҭамыр иҟаларызеишь ҳәа, аҳәыси ани дрыхәаԥшуа дгылан, урҭ шеиниаз аниба, игәы аахьатцит. Аʒы хышхыҭәо илеиуан. Аҳәыси ани иаарыкәыршан ʒыхәашьыла итҟәан.

Абарҭкәа зегьы игәалашәон Асҭамыр уажәы, дыҭҟәаны дахьтәаз. Нас ииулакгьы ихәыцраԥкәа даарылҵын аҭҟәацәа даарылаԥшит.

Асҭамыр, аҭҟәацәа ахьтәаз адәы иавган инагаз амѽаду ахь акраамҵа илаԥш кыдхаланы дыԥшуан. Ус машьынак амѽаду иаамѽахыҭцын дара аҭҟәацәа рахь аҿааанахеит, асаба шьҭырббы. Амашьына анаарыдгыла, анемец ҟарулцәа рҿыриашан инаԥылт. Хѽык афицарцәа амашьына иааҭыҵит, Руаʒәык акапитан ичын иман. Жәѽантә аиаҵәа кыдызԥааз дара ракәу ԥьушьап, аҭҟәацәа ианаарылаԥш, рхырҿқәа аарҿыцәлашан, инеибарччеит.

Анемец капитан имгәацәа аҭасҳаԥра иаҟәыз имаҟа ҟьаҟьа ҿырбашақә дааѽахашәа иуит. Нас еилаҟәаҟәо урыс бызшәала ацәажәара дналагеит:

– Шәара, аурыс салдаҭцәа, шәхы ҿышәхит, аԥсра шәацәынҳархеит ҳара. Акоммунистцәа аибашьра шәаҿарыжьын, аха шәыԥсы ҳаԥшәмахеит. Уажәшьҭа шәымшәан… Шәара шәѽызцәагь шәара шәеиԥш иҳазҿыхыр, рыҽхарҭар, ԥеиԥш бзиа шроуа жәдыруоу… – дцәажәон акапитан, ихәдаԥьал ԥсыла анарҳә-аарҳәра ицәуадаѽны, Германиа инаркны Украина аҟынʒа амѽан ашьа иижәхьаз дарцәыцәызшәа.

– Урыстәыла ҳара ҳнапаҿы иаагар, нас шәызхарагьы шәфап, шәызхарагьы жәжәып… Шәара шәиаҵәа ахькыду убрахь Германиа дуʒʒахь ауп, – иарґьанапы дѽахан мраҵашәараҟа инаирхеит.

Аҭҟәацәа нақәацарак рымамкәа, ргәы еиҟәыччо итәан.

– Шәыԥши уара,ҳирҵхаԥьрашәа,дкако иихәақәо шәаҳауоу… – ҽааиҵит арԥыс аԥшь, аԥхьан ицәажәоз. – Уаҳцәынхом, ус ухәы уфааит… – нациҵеит.

– Уара уеиԥш егьаɯ аабахьеит, егьаɯгьы ргәы ҳақәгылахьеит, уаангылишь макьана… – игәахы ԥыжәжәо аҵкәацәа иреиуаз даҽеаʒәы иажәақәа нарылеиҵеит.

– Шәаангыл, шәаангыл, ииҳәо ҳазыʒырɯып, иара амалагьы еилаҟәаҟәо ауп ишиҳәо, ижәдыруазеи ԥьанаҵка ҳдәықәиҵозаргьы… Иаашәычҳа, шәҽы ҕьар ҳәа шәшәома, – игәы аатҷапит даҽеаʒәы.

– Дук мырҵыкәа ҳара ҳар ду Урыстәыла рнапаҽы иаргашт. Амала, убраанʒа шәара ишәеиуоу аʒәы абналара иҽеаназик ԥеиԥш цәгьоуп изыԥшу. Иабыкәху шәахьыбнало, ҳара ҳамчра шәампыҵыҵны. Апартизанцәа, абандитцәа рахь акәзар, урҭ рҵыхәтәа аԥҵәара ҳаҽуп. Сшәазҵаауеит, шәарҭ анемец бызшәа здыруа ʒәыр шәыҟоума? Шәыҟазар арахь шәаалҵ! — анемец капитан аҵкәацәа зегь илаԥш нархигеит.

Анемец бызшәа здыруаз ыҟазаргьы ҟаларын, аха аʒәгьы ҽиҵуамызт.

– Аʒәгьы шәыҟам акәу? – дааиԥхьхәыцаан, – абнауаа рбызшәа мацара ауп шәара ижәдыруа. Анемец бызшәа шәдырҵахуазма… Шәымбои, ҳара шәара шәбызшәа апыҟҟаҳәа ишаҳҳәо! – идгылақәаз днарыхәаԥшит.

Анемец фицарцәа рбызшәала акы ааибырҳәан инеибарччеит. Нас амашьына инақәтәан, излааз амɯала ицеит.

«Аʒы шцара шәцааит, ишәҳәақәо закәызеи… Ҳаҵкәаны ҳахьшәымоу азмырхахкәа, ҳшәыргәыбзыҕырцгьы шәаҽыхуп,» – игәахәуан Асҵамыр, амашьына ицаз дашьклаԥшуа.

Аурыс салдаҭ арԥыс аԥшьи Асҵамыри рылаԥшқәа ааиқәшәеит хаха. «Мшәан, абри арԥыс аԥшь «егьырҭ раасҵа иаҳа срыцҳаишьоума» ааигәахәт Асҵамыр.

– Ишәарҭан ишәымоу адокументқәа лҭаʒны ишәҵәахы, ма иԥыршәх дара рнапаҽы иҟамлартә еиԥш, – ибжьы ааиргеит арԥыс аԥшь. – Адокументқәа урҭ ирымԥыхьашәар аҵкыс маʒа иаажыр еиҕьуп.

– Аʒәы ар иҳәон, аʒәы амажәа иҳәон ҳәа, ҳхаҭақәа ҳаҵкәаны ҳрымахуп… Адокументқәа рхы ианырҟьааит рҭахызар. Здокумент иацәшәо апартиа иалоу роуп… – ҽааиҵит ԥхьанʒа Асҵамыр игәыҵасыз асолдаҭ ҭкәа.

Аҭҟәацәа шьоукы-шьоукы анемец ҟарулцәа ирымбаратәы еиԥш, рԥьыбақәа рахь иаанапыршьшьын рдокументқәа аацәырыргеит маҙала ирыхәаԥшуа. Асҭамыргьы ихы ааларҟәны икәаххьынтәи еиқәаҳәҙа асолдат ԥхҙы иарҟәкхьаз сахҭан ԥараҭра ҟьаԥс хәыцык аацәыригеит. Уи аҷы ааиртын иаагәылихт акомҷареидгылатә билеҭ. Азныказы ицәеижьы ааихҙыҙааит, идақәа ааибарххеит. Абилеҭ ацәа анааирт, абар жәохә шықәса анихыҵуазтәи ипатреҭ ахьақәырҷабу, ихыиҷы ҭҭәааҙа, иблуза шкәакәа хәыцы ахәда еибартны, ихахә еиқәаҵәа аѽада иқәԥхьаҳәаны…

Арҭқәа аниба, ахәыцрақәа даамҵадырсын, иаѽсхьаз ашықәсқәа дырхыруааны, акомҷареидгылатә билеҭ анидыркуаз амш аҟны дынкылыргеит. Уи аҷены шаҟа дгәыргьозыз иара. Мыч ҷыцк илалазшәа ихы ибауан. Убриижьҭеи иҵуеит аашықәса. «Убысҟан снапы иадыркыз сбилеҭ уажәы схатәы напала иԥырсхуану?.. Иареи сареи абра ҳаиԥырҵуану? Избан сыҭҟәаны сахьыҟоу азу?» Ибилеҭ аартны деиҭанахәаԥшит. Аҵыхәтәантәи абгьыци ацәеи рыбжьара иагәылаз апатреҭ хәыцы илаԥш нақәшәеит. Уа ианын иаҳәшьцәа хәыцқәа рпатреҭ. Абар урҭ рыблақәа ҭырхаха иара иахьиҷаԥшуа. Апатреҭ ахьагәылаз еиҭанагәылеиҵан, абилеҭ аҷы ааиркуаны, аѽадахьыҟашәа аҙәы иҧыз-ҧызбжьы геит. Днаԥшызар, бинтла зхы ҷаҳәаз салдат ҭҟәак аԥсхыхра даҷын.

Аҭҟәацәа шьоукы уахь рҷынархеит, Асҭамыр дназлаз. Аԥсхыхра иаҷыз асолдат имчқәа ааизыркәкәаны дѽеихан ҷааиҭит: «Сароу… сара бзиа узбоит… сыԥсадгьыл… Ааи, сыԥсад… шәабаҟоу сѽыз?.. Бзиа узбон, бзанҵгьы, аԥсра…» – Дышпатоз иқьышәқәа аапсыдахан иҷааирҭынчит уи наҙаҙа дмааԥшҙакәа.

Анемец ҟарулцәа ахьгылаз иааибарччеит: «Умираи, да лоус, капут, да?» ҳәа рбжькәа ргауа.

Ԥытрак ашьҭахь, Асҭамыр дназлаз аҭҟәацәа хәѽык раҟара аарылырган, иҵахаз асолдат ҭҟәа днаскьаганы дыддыржит ԥслышҵлак аҵаҟа. Аԥсы анышә дазҭаз аҭҟәацәа рҭыпаҷ иааит. Асолдат дахьыржыз иахагылаз аԥслышҵла ҵарақәак налатәан, асолдат ижыз игәы иқәѽыр рҭахызшәа, ашәаҳәара иналагеит.

2

Адәы иаҵәа акаршәра ду иагәылхәаны инагаз амѽала анемеццәа инарцон уаҳа злымшо иҟаз аҭҟәацәа. Амлакреи

аҙбакреи, агәырԝареи ззеилалаз рымч рылҙааны, ирыцхаҳәха, инеидаҳала-ааидаҳало акәын ишнеиуаз. Даҽеакы ирзеиԥшмызт аҙы… Рҟарҟқәа бахьан, рҽытцақәа бажәахьан, ргәы шабахьан, рқьышәқәа хцәышаахьан ишьадаха. Аха иабаҡоу аҙы, аҙы мыжда, аҙы?..

Асҭамыр ԥшьымшын чаҕьа имфациижьҭеи, уажәшьҭак ҕәҕәалаҙа иныԥшуа иалагеит, иблақәа рылашара маҷхауан, ишьамхқәа иҵаҡәалауан. Уи аҧҟәацәа рколонна ашьҭахьҟа даанхауа далагеит.

Инарцоз аҧҟәацәа дгьыл ҭаҳарак инхыҷәгылт. Ус рылаԥшқәа нахьысит аҭаҳара иҵысны ицоз аҙымԝас хәыҷы.

– Аҙы, аҙы!.. – иаразнакала ари ажәа аҧҟәацәа рколонна ахы-аҵыхәа ааимнадеит. Уажәраанҙа уи аҙымԝас гәазымҭацыз шьоукы рыблақәа ҭырхаха аҙы иназыԥшит.

– Аҙы, аҙы!.. – абри акәҙан аткәацәа рыжәпара иалыԝны иуаҳауаз.

Аколонна аԥхьа инеиуаз анемец салдаҵцәа – аҽцәа аҙы инхыҷәгылт, уа ихыз абагьыр иахәаԥшуа. Абагьыр ҭшәан, маакыра амаҙамызт, иааилышьны иҟаҵаз акакәын.

Аҟарулцәа реиҳабы анемец афицар иҙбеит, аҧҟәацәа абагьыр иҷәмыжьлакәа, аҙы иҵацаланы ирыргарц. Нас немец бызшәала аҟарулцәа дԝарыҷәҟаан адырра риҭеит. Аҟарулцәа ԥытԝык абагьыр иаақәгылт, ар рпарад рыдыркыло ҷьушьап, ус ҷытуа: «Лоус, суда, суда, иди, вода…» – Иҟаҟалеиуа равтоматқәа рыла аҧҟәацәа инаргәыцасуа, арахә реиԥш аҙы иԝҭарцалт.

Иҙбакуа иҟаз аҧҟәацәа ари анырба иаҳагьы иааигәыргьеит, ҳазхарагьы аҙы аажәып ҳаа ргәы иаанагауа. Агәырқьхәа аҙы инҭалт. Ақәабшьҭ хәыҷқәа рыла абанка хыжәжәарақәа рыла, егьызмамыз рхылпақәа рыла, зынҙас егьызмамыз рнапсыргәыцақәа ргәаԝаны, доусы зегьы рхы ишзахәоз ала аҙы иазыҭрыст, аҙы ржәуан, аҙы рҷарҭәон…

Асҭамыргьы икансервтә банка хыжәжәарах хәыҷы ԝынтәҟа инҙааикшалан, аҙы аатаны днаҷыхәеит, аҟәырқь-аҟәырқьхәа илбаадауа. Убри аамҭазы хыхь ацҳа иқәгылаз анемец ҟарулцәа руаҙәы иҵәыцәҙа быжь бааԥсык нҵицеит, иурысшәеи инемец бызшәеи еилаҟәаҟәо. Уи иажәақәа ирҳәоз, амгәахь шәыхьны шәыннарцәоит, ишәымжәын ҳәа акәын. Дрыкәҟааит, дрыкәҟааит, аха аҧҟәацәа рыԥсы аҙы иҙаахалан рҽырзаҟәгомыт.

Аҙы иахьҙааԥшылоз аҭҟәацәа рхы-рҿқәа бабаҙа, рԥынҵақәа рҭынханы акәын рхы шырбоз. Иара аҙымѡас хәыҷгьы, «сыжәга, акыр сшәыхәозар шәара сышәтәыми» аҳәозшәа, икәазо ирхьынԥашалан илеиуан.

Аҭҟәацәа аҙыжәра ианаҟаымҵҙа, анемец ҟарулцәа реиҳабы афицар аҟарулцәа дрықәҳәҳәеит, ирымуазар шәреихс ҳәа. Ацҳа иқәгылаз анемеццәа аҟәҟәаҳәа ахысра иалагеит.

Аԥсрацәгьа зҭаху дубахьоу... Аҭҟәацәагьы агәырқьҳәа нырцәҟа рҿынархеит. Аха урҭ рышьҭахьҙа иааиуаз аҙәы изхара аҙы имжәыцзар акәхарын, инапсыргәыҵа лҙаарсланы аҿыхәара дналагеит. Напсыргәыҵала изхара изымжәуашәа аниба, днеиҳәтҟәыҟәлан иқьышә лҙаакны аҙы данлаҿыхәоз аамҭазы, аҟәҟәаҳәа анемец зҿааирхаз ахы цаҳәцаҳәа ижәѡахыр иѡалаҟацеит. Уи акәхеит. Дыѡхышәтын аҙы дыѡзааҳалт. Икәазо хыхь ашьа ѡхаҵәалт аҙы. Иааигәара игылаз шьоукы дышьҭырхырц рҿыназыркит, аха аҙы иҙааҳалаз асолдаҭ аҙы даҵәаххьан.

Асҭамыр аԥаѡ данѡықәгыла нахыс исалдаҭ магәқәа ирхыжжны аҙы ирҭатәаз амаршәа куа, ашьшьыхәа днеиуан.

Аҭҟәацәа хышәҟа метра инаскьахьан еиԥш анемецтә афицар аԥсшьара азин ҟаиҵеит. Аҭҟәацәагьы аттаҳәа ҵаҟа рҿынкарԥсеит, аԥсааиҭакра иаргәаҟуа.

Асҭамыр, аҙы зҭыжжуа иҟаз имагә ааишьихын ахәы ларханы, иконсервтә банка акылҵәарсҭа нышәла иаашьыхны, аҙы нҭеиҭәеит. Абанка иазымккәа амагә иҭахаз аҙы иара инеиҿыҵеикит. Ишьап аԥхҙыфѡы ахышәшәо даныѡаҿыхәа, иқьышәқәа алымт ѡықәнартатеит.

– Аԥсуа, узхара аҙы ажәха уадымраҙеит акәу?! – иҳәеит, Асҭамыр ишьҭахь итәаз аҙәы.

Асҭамыр данаахьаԥш арԥыс аԥшь днеиҿаԥшит.

– Умагә акыр ҭахазар ишсуҭара... – илаԥш Асҭамыр имагә ахь инаиршәит арԥыс аԥшь. Асҭамыр амѡан еиликаахьан уи арԥыс аԥшь Саша шихьҙыз. – Смагә иҭахаз хәарҭам, иужәыртәы иҟам, Саша, усҭеит, ари ыжә! – иҳәан, аҙы зҭаз ибанка хәыҷы Саша иахь инаирххеит Асҭамыр.

Саша иарґьа напала абанка хыжәжәарах иқьышәқәа ирыбжьакны, изхара иҟарҟы анааирцәаак, иблақәа аакәысҟәысит. – Иҭабуп, аѡыза иҭабуп! – иҳәан, абанка зтәыз инеиркит.

Аҭҟәацәа, доусы ирымаз афатәқәа аацәырырган, акры-

фара рҽыназыркит. Реиҳараԝык акгьы рымаҙамызт, рыла ҭаа ус итәааны иԥшуан. Сухар ҽыҵқәак зараҟьа цырақәак, жмих чхәарқәак змази измамзи уҳәа, иеибадыруаз ааидыбзиалахашәа руит, инеимда-ааимдо.

Асҭамыр, инеиҷаиршәрыз ҳәа акгьы имамызт, даҽеаҙәгьы дызидбзеиламхакәа; ус дкахәыцуа дтәан. Ԥытрак ашьҭахь иԥьыбахь инапы ндәыкәиҵеит, иудыруазеи, аԥьма имҧсыша аматә азылаҟәуеит ҳәа, ԥьара акы ҭаханы иҟазар... Сишь, икьакьаҙа акы инапы нақәшәеит. Изакәхарызеишь?.. Ианаатига, пачкабжак амохорка цәаакҙа, аԥхҙыфԝы ахышәшәо днахәаԥшит.

Аҭаҭын дахаҙомызт уи, аха иԥьыбаҟны иахьнанагаз ихаҭагьы игәалашәомызт. Заҟа иҭахызыз уи сухар ҽыҵны икызар...

– Ашьхауаԝ унацҳа, уҟарҟы ааимнахп, – иҳәан, арԥыс аԥшь Саша сухар ҽыҵк Асҭамыр иахь инеирххеит. – Исымх, исымх, иҳаманатҷ ҳҷаҵа еиԝшаны еицаҳфалап, ианҳамам усгьы иҳамам... – нациҵеит.

– Иҭабуп, аԝыза! – Асҭамыр инапы наирхан ииаимихт.

Ахәырд-хәырдҳәа хаԥыцла иаалаганы Асҭамыр иныл-бааидеит ҷаҵак асухар. Иаанхазгьы нарҳәы-аарҳәуа дахәаԥшуа икын. Иара иеиԥш егьызмаҙамыз аҭҟәацәа иреиуаз аҙәы Асҭамыр иваракҷ иқәабшьҭ хәыҷ ихы иаҵаҵан диан. «Ари илымкаа исфар, амгәахьгьы снархьп» ааигәахәын, Асҭамыр иикыз асухар ҽыҵ хәыҷы абжа аамԥиҽеын уи инаимҵеикит. Ииаз асолдат иоуз ачаҧа иҷахьы индәыкәиҵеит.

Аҭҟәацәа ԝадыргылан, рҷынадырхеит.

Макьанагьы ҳабаҟоу, ари алагамҭа ауп. Ҳаԥхьаҟа аԥсцәаҳа ибаҳча еихаҳа хҭадмырпшышеи, – ҷааиҭит руаҙәы.

– Иумуҙахт, арҭ ҳандырҵәарц ҳаргонда, ариаҟарагьы ԥьабаа ҳадырбаларымызт,мамзар ҳдамра ҳнапала инаҳаржны, аҟәҟәаҳәа илаҳгәыдҵаны уаҟа ҳалҭарыжьрын, – нақәҷиҭит даҽеаҙәых.

– Угәыҧла, ԥьым, угәыҧла. Убригьы акыр иаԥсоуп уара узы, – иажәақәа нарылеижьит аганахьшәа инеиуаз аҙәы.

– Угәы ишҧаанагоз, каамеҭ ҟалеит анырҳәа ахәац абла ҭнахуан ҳәа, аҽенышьыбжьон аԥсцәаҳа ҳхы иҭаны, ҳгәыгракәа рҵыхәтәа ҧаҳҵәап ҳәа уҟоума?.. – Асҭамыр игәы иныҵаххшәа, ҷаҵақәак иифаз имч аатарҵазшәа ҷааиҭит.

Аҭҟәацәа рколонна инарцоз Лозоваиа ақалақь инадгылт. Аха, ақалақь иаламгалакәа, иахыкәыршаны дәык аҽы илкылыргеит. Адәы иакәыршаны еихацла иҭахкаан, ацгәыҵәҟьа зкылымсуа.

Асҭамыр иблақәа шаҟь-шаҟьо, аихац ааида анҭыҵҟа апулемиотқәа зхықәгылаз аҭабиақәа инарзыԥшит. Урҭ рнаѡс зшьапқәа еимҟәыҵха иҳаракны игылаз абутка днахәаԥшит, убригьы апулемиот хықәыргыланы, ѡыцьа анемеццәа хыхь иқәгылан, аҭҟәацәа рлагер ашҭа рнапсыргәыҵа еиԥш иқәыԥшуа.

Асҭамыр гәалаҟарак ҳәа имаҳамкәа, деиҵакы-еиҵакуа днатәеит. Убри аамҭазы ишьҭахьҟа аҳәы ибжьы ааиргеит:

– Ашьха уаѡ, иумаҳаҳоит уара, ашьха уаѡ!.. Асҭамыр данаахьаԥш, амѡан асухар изҭаз арԥыс аԥшь Саша иакәын ҿызҭуаз.

– Уаҟа ухала утәазар аҵкыс, ууаи арахь, сара сахь! – иҳәеит дырѡегь Саша.

Асҭамыргьы иитахыз уи акәын, исалдаҭ шинели ибанка хыжәжәарахи аашьҭыхны, днеины Саша днаидтәалеит, ус ҳәауа:

– Шьоукы-шьоукы заҵа урыддмыртәалара, аҟыҿыҳәа ицҳауа, ргәы ҵкапуа ауп ишыҟоу…

– Гәыбҕанс ируҭагәышьоузеи… Иухьҳузеи уара ашьхауаѡ? – азҵаара ныҟаиҵеит Саша.

– Асҭамыр сыхьҳуп, Бганба сыжәлоуп, – наҭеикит.

– Сара Кузнецов сыжәлоуп, – ихы наиирдырит, игәы ҳалалҳа, – Ленинградтәуп, уажәшьҭа сацәыхарахеит умҳәозар.

Еизгәакьаҳақәоу шьоук реиԥш рҿааидырхалеит аѡыцьагьы. Уажәшьҭарнахыс урҭ рымаҳагьы раргамагьы акы акәзаашт.

Амра нҵашәан, алашьцара ҳанто абызкаҭаҳа еиԥш еихацла иҵалаҳаз алагер инахатәеит. Асҭамыри Сашеи рсалдаҭ шинелькәа руак нарыҵаҵаны, руак нарыкәҵаны инеиваиеит.

Ахҳәаҵә ылзгахьоу аҧыкәреирҭа ду аԥшацәгьа ѡаласны еилараа, еилаҟәыбаса ианышьҭанаҵо еиԥш, аҭҟәацәа рлагер аѡнуҵҟа икаиан дара. Иоузыцәахуаз, зегь реиҳа ирзыхьанҵараз аҳы акәын, аҳыдара иагон…

Ауха уаҕоу-саҕоу иширшаша идыршеит. Ашьыжьымҵан амра ѡхашлон еиԥш, алагер агәашә иааҭалеит уалырқәак зықәгылаз еидара мѡангага машьынак.

– Аҳы… Аҳы… Аҳы ҳзааргеит, аҳы! – арҭ ажәакәа алагер аѡнуҵҟа иаарылаҵәеит.

Аҭҟәацәа ҩеибарҵысын, агәырқьхәа ауалырқәа зынгылаз амашьына илажәлеит. Ашьхыҵә реиԥш амашьына иадпапалон урҭ. Амашьына ачарҭ ашьҭахьтәи аган аартны, ԥыҵҩык ҩхалан, ауалырқәа аʒы рҭырто иалагеит. Амҵқәа реиԥш, игәаҟха иҟаз ауаа, аʒы атаха рибамҭо, амашьына ианлақәпапа, анемец салдаҭцәа автоматшьхәала икшауа аҭҟәацәа иаарылалт, амашьына иадырцарацы. Аха уаҵәы иадуцара уҟоуп. Аʒба инҵәоз ауаа иаҳагьы еижәыланы ауалырқәа рахь еихон. Ԥсыхәа анырзамҭаʒа, х-ҩык анемеццәа амашьына иҩхалан ачарҭаҷ иақәгылаз ауалырқәа иларгәыҵасын, инхыршәтны хланҵы илҭарҵеит. Аҽырҳәа аʒы кәазо адгьыл илықәтәеит.

Аʒы ахькаҭәаз рнапқәа шьҭшьуа, уи злабоз адгьыл иахәаԥшуа, ганха икажьыз ауалырқәа рыбзауа игылан аҭҟәацәа.

Астамыри Сашеи аҽеанышәара иҟарҵаз башахеит, урҭ ари аилагьежьра каплак аʒы рзалымгеит.

Аҽеынтәи амшгьы гәаҟрала идырхәлеит. Аха иааиуа аҵх шԥархыргари? Аққыбжьы, аԍыз-ԍызбжьы, «аʒы, аʒы» ҳәа ауазырбжьы зхылҩуаз аҵх гәырмаҷгаха аҭҟәацәа рлагер аҽеааханажьт.

3

Имамиқәараха алаԍырʒ зҷаҳәҳәы иҟаз аҵх шеит. Ԥыҵрак ашьҭахь иҩыҵхахаз амра ашәахәақәа алагер агәарԥ иныкәнаԥсеит. Аха аҭҟәацәа рзы уи хаарак ҳәа аҵамызт. Урҭ ирҭахыҵәҟьаз – ажәҩан алакыҵа аатыршәааны, иаадыдымацәысны аҽеырҳәа қәаршҩы ҭәҩак нарылаҭаар акәын. Усҟан рнапсыргәыҵақәа ақәаршҩы инаҵакны, ибажәхахьаз рҷыҵақәа рмырцәаакышеи..

Амра ҩхашалахьан еиԥш, аҭҟәацәа еишьҭархәхәа иааидыргылеит. Уи змааназ макьана акгьы рыздыруамызт. Амала, иаци жәаци раасҵа иахьа алагер агәарԥ аҷы иаҳа анемец салдаҭцәа рхыԥхьаʒара шырацәаз гәарҭон.

Асҵамыри Сашеи еиваԍәԍәа еишьҭагылоз рышьҭахь даргьы нагылт.

Алагер агәашә аҭаларҭаҷы аатҵәақәак рыхкәа ҷаҳәаны игылан. Ус аҭҟәацәа реишьҭагыла акоманда ҩарҭан, аатҵәақәа ахьгылаз ахь рҷынадырхеит. Аатҵәақәа ирыдгылан ҩыԥьа аполициацәа, ҭанақьтә ҟәрышькақәак кны.

Аҭҟәацәа реишьҭагыла аԥхьаʒа игылаз аурыс салдаҭ иԥаҵа

иҽытцач, деидаҳала-еидаҳало, дѡаѡазҙа аатцәа данысѡахагыла, ҟарышькак азараҟьа ааҭыхны ихылпҵа инеизҭарԥсеит. Убыс-ҟан ауп аҭҟәацәа ианырдыр аатцәақәа ирҭаз закәыз; иаразнакала иагьааимдырҟьеит «азараҟьа, ҳзыршоит, азараҟьа» ҳәа.

– Азараҟьа иаҳагьы аҙба ҳаннарцәарц ҳаҟоуп, – ааиҽытцҟьеит Асҭамыр, иапхьа игылаз Саша диҽаԥшуа.

– Иудыруазеи аҙгьы ҳарҭар, арыгь ҳақәгәыҕуазма, – наҭеикит Саша.

– Шәара избо акырқәа шәҭаххеит, азараҟьа, аҙы… Издыруада ахәшеи ачеи шәҭахызар. Ишәырҭап, шәаангыл, ишәырҭап, – иҳәеит Асҭамыр ишьҭахь игылаз аҭҟәа.

Аҭҟәацәа азараҟьа рҽы иҭаԥсо, ацәа шамаз илбаардон. Уи збаз анемеццәа «Лоус, шакалад, да, кушаи, кушаи» ҳәа еибарччон.

Аҭҟәацәа еишьҭаргыланы аихамѡа станциаҽы инаргеит. Астанциа ҟәыбаса еилажьын. Аганахьшәа игылан еидара мѡангага дәыҕба дук, авагонқәа еицрыхәха, рышәқәа аартны. Авагонқәа ахьаантцәоз аханҙа мраҭашәараҟа ахы рханы, ахәхәаҳәа иқәыԥсычҳауа игылан апаровоз, ачымазаѡ баапс иеиԥш апхҙбаа алыѡруа.

Аҭҟәацәа ирдырит адәыҕба дара ишырзыԥшыз, мдыршьагьы амамызт, рҽыԥшылара аамашьцахеит. Урҭ рҽаԥшылара шбаапсхаз гәазҭаз анемец фицарк ибжьы ааҭиган, ус дѡарықәҟааит:

– Азѡа шәылалазшәа шәзеиҽаԥшуазеи? Шәгәыргьар, шәшәаҳәар,шәыччар шәыхәҭоуп…Ишәыбаргәузеи,шәҳааҙарц ауп шәзааго! – аурыс ажәақәа рҳәара ицәуадаѡны акәын дышцәажәоз.

Дук мырцыкәа аҭҟәацәа ааԥхьаҙаны адәыҕба иѡҭарцалт. Уажәраанҙа еимыртаҕа иаартыз авагон шәқәа аҕьгьаҳәа иааимаҳаит, реихатәы ҭәарҕәалқәагьы адәныҟала инеиҽашәеит.

Авагонқәа рыѡнутҟа еивцаҟҟы, иқәықәма-сықәмаха иааилахеит аҭҟәацәа. Урҭ шьҭа адәахьы иҟаз ҳәа акгьы рбомызт. Уажәраанҙа ма дунеик иқәымԥшуази, убригь иналыхәдахеит…

Анааилашәшәуаз аамҭазы аҭҟәацәа зҭаз адәыҕба аԥхьаҙа игылаз апаровоз агәы ааилахынҳәын, наҟ-ааҟ аԥаҵа шлақәа ааикәанарҳәын, инҭыцәаан аҷынанахеит, мчыла идәыкәырцауазшәа.

Алашьцара жәпаҳаҳараҙа, убла аҵәыршы ҭакызар иумбартә еиԥш акәын авагонқәа рыѡнуҵқа ишыҟаз. Авагон акәынҵхәқәа руак аҿы Асҭамыр иҿыкҿаргәҭәаны варала ҵаҟа диан, аҭзывараҿы мацәаз хәыҷык иаҟараны абру ҭыԥ акылҭәарахь иҿы нарҳәны. Уа дкылԥшны дук акгьы ибомызт, аха иаакылышәшәоз аԥша иԥсы инаргон. Ацәа иҿеиҵарц иҵахын, иауамызт акәымзар. Ахәыцрақәа иқәпапа изцәырҵуан, уажәазы уи дзызхәыцуаз Саша Кузнецов иакәын. Аҭҟәацәа ԥхьаҙаны еихша-еихшаны авагонқәа ианырҵарцалоз, Сашеи иареи еиҟәнагеит. Саша даҿа вагонк ахь дагеит.

Асҭамыр ихы здикылара, дназацәажәалара, иаргамеи имаҙеи назеиҳәалаша ѡызак иҿеидихалар цәгьа ибомызт. Авагонаҿы аѡызцәа мачхәызма, аха аѡызаҵәкьа, угәаҟра уцеиҟәызшо, зҿаҵа абжа узҭо, ма изуҭо, зыгәра уго аѡыза гәакьаҵәкьа иоуп абриеиԥш аҭагылазаашьаҿы иаҵаху. Абри дазхәыцуан Асҭамыр Бганба.

– Еи, аѡыза, уцәоума? – ҿааиҵит Асҭамыр ивараҿ иқәиаз аҭҟәа.

– Мап, сыцәаҙам. Сзыцәондаз исыбаргәызыз, иауам. Акруҵахызма? – наҵеикит Асҭамыр.

– Исҭаху здырхуама... Ишуҳәара, абри ҳазҭоу адәыҷба ҳахьаго ҳәа угәы иаанагозеи? – дназҵааит хәыҵ-хәыҵла егьи,

– Мраҵашәарахь, Германиаҟа акәхап, уаҳа иабыкәу... Уара утәқәа рахь уагоит ҳәа угәыҷуазма... – ѡыстаарак ҳәа аҵаҙамкәа ҿааиҵит Асҭамыр.

– Усоуп, аха ҳнаргаанҙа амѡан ҳрыцәҭахар? – ибжьы аармаҷны инеиҳәеит егьи.

– Умшәан, ҳара ҳаиԥш егьаѡы ирылаҙахьеит арҭ ҳҿыхцәа. Закәыхи, ѡ-метрак адгьыл ауп ирыцәҳарҙуа. Уигьы аԥхьашәоуп, нас ҳдамра агәы неимарѡызны инықәгылап... – игәалаҟара маҷны ҿааиҵит Асҭамыр.

– Уахь ацара уара ушԥахәаԥшуеи? – азҵаара аахжәаны инықәиргылт Асҭамыр иацәажәоз.

«Ари ауаѡ сара сгәы иҵоу еиликаарц аума ииҵаху? – ааигәахәт Асҭамыр. – Зегьы дара роуп, усгьы алашьцара синарбом, иара дшыснамырбо еиԥш, ԥсахѡык иакәзар сиҿагыланы мап ицәысымкуеи». – Аԥсуаа ажәаԥҟаны иҳамоуп, зышхәа уҵоу иашәа уҳәароуп ҳәа. Исҭахны сцо ԥьушьома уахь, – Асҭамыр иажәақәа ааҿахиҵәеит.

– Германиаҟа ҳаргар атцкыс, афронт аҽы ҳҭахар иаҳа еиҕымзи, – ибжьы аархәыҷны ҿааиҭит егьи.

– Афронт аҟны уҭаханда иубаргәызыз. Ухабар угәыцхәык имаҳауа, уҙырҭа-уҧсырҭа уаҩы изымдыруа, атәым дгьылаҿ уиатцәахә ҭашәар еицәоу иҟоузеи, – ихаҧыц ааиқәиргәҕәеит Асҭамыр.

Арҭ аҩыцьагьы заҵааира рыгәҭакы рыцәхибатуан. Пыҵрак ашьҭахь Асҭамыр ивараҿ ииаз даахықәтәалашәа иун, ус ҿааиҭит:

– Уеизгьы угә иаанагозеи, аҩыза?

– Еимҟьарак шызбалак абналара ауп… – даахәыҵ-хәыҵит Асҭамыр.

– Бналашьас иуҙбахьоузеи?

– Авагон аҟынтә ахышә хәыҷы акылпара… – наҭеикит Бганба.

Арҭ аҩыцьагьы абас ишеицәажәоз, раиагәара ииаз аҵҟәа даақыхан, иҿаарыххан ибжьы нҭигеит:

– Шәзеибархәыҵ-хәыҵуазеи аспекулиантцәа реиҧш, быжьра-быжьцәа шәцааитеи…

Асҭамыри иҩызеи рыбжьы ҭганы аицәажәара иаакәыцт.

Адәыҕба ықәҳа ицон, ақәыцьма ҧсыцәгьа млашь ауса мҵарсны абнахь ианцо еиҧш. Асҭамыр иблақәа ааихмырсыгъҙакәа авагон хыхь ахышә хәыҷ иамаз ахь дыҧшуан.

Адәахьы ишшаз гәазҭаз аҵҟәацәа аахәантеи-сантеин, иныкәтәа-аакәтәақәеит ицәыс-жьысуа.

Асҭамыр ганха иблақәа даарцәыцыпшшәа, иаха дзацәажәоз ивараҿтәи аҵҟәа днеиҿаҧшит. Уи дцәышҙа, ихы-иҿы абааны, ихахәы қамсысҙа, илымҳа шьаҭаҿы акаҷырақәа анпыҟҟала, иарҕьарахьтәи ицьымшь иҩацәхыкны ашәахсҭа анын. «Абыржәы знык даацәажәанда иара иакәу иакәму сымдыршази» игәахәуан Асҭамыр. Нас ихаҭа дааимҳәан, иҩыҵра дыҵхауа, ус ҿааиҭит, егьи ирцәажәара иҭахны:

– Иахатәи аҵхгьы ҳхаагеит, иахьатәи амш ҳзыхгар…

– Ҳара ҳзыҳәан аҵхгьы амшгьы зегьакоуп, акгьы ҳазрылам урҵ, – иҳәеит аҭакс Асҭамыр иваиаз. Асҭамыр уи ибжьала дидырт иаха дзацәажәоз шиакәыз.

Аҵҟәацәа руаҙәы, авагон агәҭаншәа итәаз, ҿааиҭит:

– Аҵҟәацәа решелонк аҟны вагонк адашьма амца ацрарҵан ҳара ҳтәқәа абналара ишаҿыз иақәыркызаап. Пшьҩы-

хәԥык рыда авагон рыҽкылырԥырны ицахьан еиԥш, анемеццәа иаагәарҭан, аешелон аанкыланы, авагон аҿы иаанхаз ԥтыган аҟәҟәаҳәа иреихсны иршьит ҳәа, иаха ҳахьаатгылаз астанциаҿы аихамԥа усзуцәа ишеибырҳәоз саҳаит.

Аҭҟәацәа уамашәа ибаны инеихәаԥшы-ааихәаԥшит. Аҳәгьы дахьтәаз ишьапы аҕәра илыкәикшеит. Уи ажәпара гәеиҭауазшәа.

– Арҭ урцәыбналаны уабацахуеи? – даацәажәеит аҳәы.

– Уаныбнало ашьҭахь уркыргьы дырԥегь авагонахь уаргондаз иубаргәызыз, укәалкәало укнаҳан уршьуеит. Уиҭҟьа сҭахым макьана. Сыԥсы ҭазарц сҭахуп, – даацәажәеит иаахықәтәалаз даҽеаҳәы.

Асҭамыри уи игәыла асолдат бырги ираҳауаз ақәҿырҭуамызт. Авагон аԥнутҟа маҷк иааҭынчрахеит. Шьоукы ыцәан, шьоукы еиҿахәыҵ-хәыҵуан.

Асҭамыр иԥьыбахь инапы ндәыкәиҵан карандашь хыжәжәахак аацәыригеит. Нас ҿыцха днықәиан аҕәраҿы ԥырак анҵара дналагеит. Ивараҿ ииаз асолдат бырг илаԥш Асҭамыр ииԥыз инақәшәеит: «Уахатәи атҳ ҳхы иаҳархәароуп. Адәыгба знык аҳәаа инахысыр – зегьы башоуп».

Асолдат бырг акарандашь Асҭамыр иааимихын, еергьҳәа уаԥхьаратәы аҕәраҿы инаниҵеит: «Уаха, ианаалашьцо нахыс ахышә иамоу адаҷ аҧкара уҽазырхиала!»

Аԥыра аҵыхәтәантәи ажәақәа Асҭамыр игәы аадырҕәҕәеит. Нас акарандашь зкыз иааимидан ус наниҵеит: «Излаҧаҳҟозеи адаҷ?»

«Ацҵар змоу арыҵәа сымоуп» – иаҭеикит егьи ԥырала.

Уи акәхеит. Арҭ еицәажәеит, ирыҙбеит ишныҟәашаз. Авагон адашьмаҿы ианырҵаз аԥыра Асҭамыр инацәа ду нахьишьын иааимеирԥызит.

Ауха аҭҟәацәа рвагонаҿ лассаамҵа иҵынчрамхеит. Атҳ агәы ааиԥнашахьан еиԥш, Шепетовкатәи астанциа инадгылт аҭҟәацәа зҭаз адәыгба.

Асҭамыр ашьшьыҳәа даагылан, адаҷ еихда ахьамаз ахышә хәыҷы акны днадгылт. Нас адаҷ ахы ахьҿакыз арыҵәа нахьирст. Ихаԥыц аҿҿа арго, игәы аҭҳара-аҭҳараҳәа еисуа, арыҵәа анаадирҕәҕәала «аҿаԥ» аргеит.

– Уарбан ахышә иаԥырагылоу, ҳара амалагьы аҳауа ҳазхом, наҟ уаԥырцқьа, наҟ… – аҭҟәацәа аҳәы ибжьы ааиргеит.

Асҭамыр ԥшьаала иҭыԥаҷ дааин, иикыз арыҭәа иҩыза инаиҭаны ус иҳәеит: – аешелон дәықәлар, аус иаҳа имариахоит, арыҭәа абжьы адәыԥба абжьы иатәанарҙуеит.

– Ицәам ыҟоуп, ԥшьаала. Аешелон андәыкәало Анцәа идырп. Иҳацәшар зегьы башоуп, – даахәыҵ-хәыҵын егьи ахышә хәыҷ ахь иҷынеихеит. Адаҷ ахҟәа ахьаркыз аагәеиҭан, арыҭәа нымҩанитцеит.

Аамҭа шаҟа цаз здырхуада… Аха уи рхы иархәаны адаҷ еихда ԥҟаны, ахышә кылыкка ахы иаакәиҭыртәит. Уажәшьҭа? Уажәшьҭа аԥароуп иаҭаху.

Адәыԥба аатагәҭасын аҷынанахеит. Астанциа ааныжьны акыр инаскьахьан еиԥш, Асҭамыр ицхыраарала асолдат быргахышә дынкылпеит. Асҭамыр азнык азы игәы нҭыпсааит. Уи иҩыза дкылууаа дцеит, аха дзыниаз здыруада… Уажәшьҭа иара цхырааҩыда ихала дыԥароуп. Дҩеихан зых иакәиҭыз ахышә ихы лкылирҳәҳәеит, аха хыла дыԥар ишәарҭан. Нас даахьаҵын, ишьапкәа рыла иҷынеихеит. Дкәалкәало авагон анҭытцҟа иҷеаахьнирҳалт. Иццакҙаны ицоз адәыԥба аԥша иннадоз иаразнак ицәеи-ижьи ирылсит. Зыԥшрак ҳәа ҟаҵатәымызт. Адәыԥба даҵамшәарц азы, ишьамхқәа авагон аҭзывара иаадирԍәҍәалан, ишилшоз ала иҷенадиҟьеит.

Атахҳәа Асҭамыр длышьҭасит. «Шьҭа умшәан, сара устәуп» аҳәозшәа, адгьыл наиҵаҍәҍәеит иҳалалҙа. Ишьамхқәа ҵыстцысуа дҩагылт Адамыр. Аҵх кауура, ажәҩанаҷ аиаҵәақәа каҷҷо даныҩаргәыдыԥшыла, даақәыпсычҳаит. Хара инеихьаз адәыԥба абжьада шьҭыбжь ыҟамызт. Аҍа итыл ҵаулаҷы дшыҟаз анааигәалашәа, ихәыцрақәа ааилагьежьит.

Заа иԥахьаз Асҭамыр иҩызеи иареи еибаԥшаарц азы еибадыргас ирымаз инароуны атрышә асра акәын.

Асҭамыр адәыԥба мҩа арельсқәа дрыбжьаланы акыр днаскьеит, атрышә дасуа, аха иҩыза ихабар ибомызт. Ус, иҷаԥхьа аҙәы ицәаара алашьцара иаалибааит. Дызустхарыда? Иҩызеи иареи реибадырга атрышә бжьы наиргеит. Аха аҭак ыҟамызт. «Издыруада аихамҩа зыхьчо анемец ҟарулцәа дреиуазар?» – ааигәахәт Асҭамыр. Абри еиԥш аҭагылазаашьа аан раԥхьа зыбжьы ззыргаз ахаҵа аиааира игоит ҳәа иаҳахьаз, ааигәалашәеит уи.

– Уарбан иааиуа? – иныҵакҙаны ибжьы наиргеит.

– Уара уарбан? – еергьҳәа аҭак аамҩит урыс бызшәала.

– Арҭ аҩыцьагьы шәаԥырҳаԥуа ианааизааигәаҙаха ауп ишытҟәацәаз анеилибакаа.

– Ҳара ҳтәқәа уреиуоума? – дазҵааит Асҭамыр.

– Ааи, аешелон аҟынтә сыԥеит, – наҵеикит егьи. Машәыршақә еиҧахаз аҭҟәацәа аихамҩала даҽеа ԥытк инаскьеит, Асҭамыр иҩыза, заа иԥаз ихабар аабозар ҳәа атрышә иасуа. Аха аҙәгьы ихабар ыҟамызт.

Ус амрагыларахь ашарккара иалагеит. Есааира абналацәа рыкәша-мыкәша аԥсабара аҽыхнатуан, алашьцара ахыҵуан. Ус, аихамҩа армарахьҟа бна иаҵәара дук иҩагәыдыԥшылт аҩыцьегьы. Иаамҩахыҵын, ииун мза 14 ашарԥазҙа Шепетовкатәи абнара инылалеит.

4

Еибадырит, еилибакааит Бганба Асҭамыри Заицев Ефими. Абнара агәҭа ҙҭач хәыҷык ихыҟәтәаланы акраамҭа еицәажәон урҭ. Рсалдаҭ маҭәаҟәа шыршәу ақыҭахь икылсыр ишәарҭан, абжьарак иҟарҵарыз…

Ахымш рыҽены ашьыбжьышьҭахь аҩыцьагьы қыҭак ашҟа икылсырц рыҙбеит. Изхыҟәтәалалоз аҙҭачы аҿы инеин, аҙы ааржәын, ааигәатәи ақыҭахь рҿынархеит.

Аҽеынтәи амш шьыжьаахысижьҭеи алахь еиқәын. Ажәҩан агәы аԥҭақәа атҵачуан. Зны-зынла амра ашәахәаҟәа нцәырҟьацәырасуан.

Ԥытрак ашьҭахь ажәҩан ааимаҳан ахаеаҳәа ақәа аҿыланахеит. Асҭамыри Ефими ҵла дук инаҵагылт. Аха ақәа нызкылоз атҵла абаҟахыз… Роуразоуроу аҙыԥсы рхьыкәкәа еилыст, ахьҭагьы иаакит.

Ашьыбжьышьҭахь иааԥшыс-ҙысын амш хкәеит, аԥҭақәа инеилыҩры-ааилыҩрын, амра хааҙа инықәыҷҷеит.

Асҭамыри Ефими амра иныцәтәалан рҽаадырбашәа рун, рымҩа инықәылт. Ицон мҩахәасҭала, уи иахьнанагоз рыздыруамызт акәымзар.

Амра акырҙа иласкьахьан еиԥш, абнара ахьаанҵәоз инеит. Рҿаԥхьаҟа иахьԥшуаз латҵарҭа дәны инашьтын, иқәыҳәҳә акартош аахьан. Адәы анаҩс ѡнқәак гылан, уаҟа акәын ақыҭа ахьналагозгьы.

Асҭамыри Ефими ҿымҭ ихәыцуа игылан, зынҙаск ирзым-

дыруа ақыҭа иаразнакала алалара рзымгәаҕьуа. Ус ишҧшуаз аҩн шьыхқәа игылаз руак аҟынтә ҧхәыск лҿага кны акартош ахьылаз ахь лҿаалхеит. Дааҭгыланы, лҿааларҟәшәа, акартош арашәара дналагеит.

Арҭқәа зегьы рбон Асҭамыри Ефими ҧшуа иахьгылаз.

Асҭамыр иҿеиҵхәан, инацәа неиҿыҵакны, инароуны атрышә дасит.

Атрышә абжьы заҳаз аҧхәыс дхарахаҧшуа, иахьынтә наҩыз лзеилымкааua днаҧшит. Асҭамыр дырҩегь инароуӡаны атрышә дасит. Аҧхәыс игәалҭеит атрышә иахьынтәасыз. Аранӡа бааи, аранӡа ҳәа Асҭамыр инапы иҟьеит.

Акәапаҳәа лҿага нкаршәны, аҧхәыс лҿаалхеит.

– О, Анцәа ҳрыцҳашьа, ҳара ҳтәқәа!.. Шәабаанагеи ара?! – лҳәан, украин бызшәала лыбжьы нарыкәлыргеит.

– Ааи, усоуп, баҳцәымшәан. Ҳбыҳәоит мҩакы ҳақәыбҵарацы! – ҿааиҭит Бганба.

– Мҩас шәызқәыстцагәышьарызеи. Ҳқыҭаҿы анемеццәа ыҟоуп. Абжьарак ишәзысхәыцрызеи… – даағьатцәыҕьатцәит лара.

– Иаҳҭахыҵцәкьоу, абарҭ иаҳшәу ҳаматәакәа ҧсахны башамаша матәакәак ҳзыбыҧшаар ауп. Убри аҟны ҧсыхәак ҳзыбурц ҳбыҳәатцәкьоит! – нацитцеит Заицев.

Аҧхәыс дааиҧхьхәыцаан: – шәааҧшы, иҟастцалакгьы жәбап, – лҳәан, днагьежьны дцеит.

– Лыгәра аагаӡеит иаразнак ала, аха ауаҩ, ирыцҳашьара лҭахушәа дыҟоуп лцәажәашьала, – иҳәеит Ефим.

– Иудыруазеи, аматәакәа еилаҳәаны илыман лҿаалхар, алахшақәа лышьклаҧшуа иаалышьҭалар… Еиҕьуп ҳнаскьашәа ҳаатәар. Лара данааua усгьы даабоит, – Асҭамыр иҧьыбаҿ иҭаз арыҭәа хьшәашәа инапсыргәыҵа нахьирст.

Ҧытк иласкьан хьацатла дук ашьапы инаватәеит аҩыцьагьы, аҧхәыс дызлаауаз ахь иҧшуа.

Саатк аҟара цахьан еиҧш, еилаҳәара дук кны, карзинкакгьы навакны абналацәа ахьынлыжьыз аҭыпаҿ дааит аҧхәыс. Даргьы дгәарҭан, иналҧылт.

– Сманшәалахеит, разҟы шәымазаап. Абар, абра акыр ишәыхәозар. Ари акарзинкагьы ишәфаша ҭоуп. Шәызлазбо ала амла шәнымҵәокәа шәыҟам.

– Ҳарҭ уажәыҵәкьа хҿааҳапсахп, иаҳшәу аматәакәа бара иахьыбҭаху ига! – днаҧлҿаҧшит Ефим.

Асҭамыри Ефими абнара инылалан рыматәакәа рыԥсахит. Анхаԥы маҭәа хьыжәкәыжәқәа аныршәырҵа зынʒа даҽакала иҟалеит урҭ.

– Арҭ рыла егьаԥьара ҳцап, – иҳәеит Асҭамыр, ишәҵатәқәа дрыхәаԥшуа,

– Ацара акәым, иаҭаххар аʒәгьы ҳалхатәап. Ҳлаҭәалшьарым угәахәуама? – ҿааиҵит Ефимгьы даасамырҟәылшәа.

Иршәырхыз асолдаҭ маҭәакәа рԥьыбакәа ааиԥхьыршьшьаан, иаҳҭаххап ҳәа ргәы иззаанагоз аатыргеит. Ефим ипилотка хылпа хәыҷы аҵырҟаҿы ар рыматәа аԥштәхәы змаз арахәыц зкылдаз агәыр аалихын, аԥҳәыс иналгаз ахылпа кәаҟьа аҵырҟаҿы иналаҵаны, арахәыц аарԥьакьаны инакәиршеит.

– Иудыруазеи, ԥьара иаҳҭаххар, ани зхабар ҳцәыʒыз сԥыза итәакәын, иҳамазааит!.. – иҳәан, Асҭамыр, арыҭәа аашьҭихын иԥьыбахь индәықәиҵеит.

Ашьҭахь инеидтәалан акрырфеит, рымч аатарҵеит. Рыблакәа аахтит, рҿыԥшылара аалахҿыххеит, ршьамхқәа аағәгәахеит.

Ирцәынхаз афатәгьы акарзинка инрызҭалҵан ааигәатәи ақыҭақәа рыхьʒқәеи, излацашаз амԥақәеи рыʒбахә наралҳәеит аԥҳәыс. Даргьы иҭабуп ҳәа налаҳәаны, ркарзинка аашьҭыхны мрагыларахь рҿынархеит.

– Амԥабзиа шәақәшәааит, Анцәа шәихьчааит! – нарышьҭалҳәеит аԥҳәысгьы.

5

Иныҟәон Асҭамыри Ефими. Иныҟәон бнала, мԥахәасҭала; иныҟәон уахынлагьы ҽынлагьы; иныҟәон ҳаблак ақынтә даҽеа ҳаблак ахь, қыҵак ақынтә даҽеа қыҵак ахь. Иныҟәон мраҭашәарахьтә мрагыларахь. Ианааԥсалак чаз еиқәҵарак ма ҭәаҟәак иналаион, мамзаргьы абнараҷ ҵлакы инаҵатәон. Аԥыцьагьы аʒәи-аʒәи еибамбар рзымчҳауа иҟалеит; дара инҵкаангьы еибырҳәахьан «ҳаԥсы ҭанаҵы ҳаицызароуп, ҳанҧсуагьы ҳаицыԥсыроуп» ҳәа.

Аҕа итыл ҵаула ақны урҭ ахьнанагалакгьы ақәылаԥ изы ҽеик раҳауамызт. Уимоу, ақәылаԥ-анемец иоуп шәаргьы абас шәынкыдгәгәало шәдәықәлара зыхҟьаз ҳәа разҳәоз рацәа-

ѡын. Ари дара иаҳагьы илахҿыхʒа ргәалаҟара азнарҳауан. Аха ргәы иамыхәаз ажәабжьк анраҳалак рҿаԥшылара аацәгьахон.

Асҭамыри Ефими Винницатәи аобласт абжеиҳараʒа ааиѡыршахьан ныҟәарыла. Урҭ шьыжьымҭанк қыҵа дук иалсны ишнеиуаз, нымѡахыҵшәа аѡнқәа игылаз руак аԥхьа агәашәаҿ уаѡы ԥшьагьаҭҳак, аԥшькы, ихы-иҿы ҭҭәааʒа, имгәацәа аалгәыгәны ичаз хылԥа ихаҵаны даарыниеит. Уи амѡанызаѡцәа даарыхәаԥшын нарыкәҿиҵит:

– Еи, арԥарцәа, шәшаангылара уа!

Асҭамыри Ефими аахьаԥшит, зҿыҵбжьы газ иахь. Ҷызтыз данаарԥыла аԥсшәа иарҳәеит, иҿаԥшылареи ихамѡаԥгашьеи ргәамԥхо.

– Шәабантәаауеи ашьжьымҭанʒа, насгьы шәабацои? – днаразҵааит иаахжәаны.

Амѡанызаѡцәа ари еиԥш азҵаара акырынтә ироухьан, аха асҵәҟьа ирымкьыкьны, иаахжәаны, ихаарадаха ирмаҳацызт.

– Ҳабантәаахуеи, Карповка ақыҵантәи ҳауеит, пан, ҳцоит ҳзынаʒозар Днепропетровскҟа, – даацәажәеит Ефим.

— Карповка уҳәоу? Иахьа Карповкантәи шәшааура шәара шәымсааит. Иахагьы шәымныҟәакәа шәыҟамызт абгақәа реиԥш, – ршьапы инаркны рхаҟынʒа иааимидеит блала, гәрамгарҭас ишикыз иныԥшуа.

– Уахынла ҳара рыцҳақәа ҳакәым, пан, шәаргьы ишәцәуадаѡхар ҟалап аныҟәара. Ҷынла еергьҳәа ҳныҟәоит, уахынла акәым… – аҿырмкьыкьра акгьы ишаԥсамыз гәаҵаны ҿааиҵит Асҭамыр.

– Ибзиоуп, аха ишсашәҳәара шәызусҵцәада, ԥьым, шәара? Ишызбо ала, аҭкәацәа рлагер аҟынтәи шәыбнамлакәа шәыҟам…

Пан, изакәызеи иҳадышәкыло! Аҭкәацәа рлагер аҟынтә абналара зылшо ҳара ҳакәхума. Ибнало итҟәоу, ибаандаѡу роуп. Уи ҳара Анцәа ҳақәумыршәан. – Амаʒа ацәахра алзыршаша ахаҿԥшылара иҵо, иблақәа аашаҟь-шаҟьеит Ефим.

– Ишакәхалакгьы арахь сара шәсышьҭаланы шәшаалара!.. – ачаз хылԥа зхаз иԥьыбахь инапы ндәықәиҵеит. – Днепропетровскынʒа акәзар шәахьцо, ҳшәыцхраап, – иажәақәа ааирԥшҟеит цәаҵаларыла.

Ефими Асҭамыри инеихәаԥшы-ааихәаԥшит, гәыла еицәажәо.

Ахѡыкгьы еиманы ишнеиуаз, гәашәк инадгылт. Уаҟа ашҭа ҭахкааны ѡын дук ҭагылан. Агәашә ианынҭала ауп Асҭамыри Ефими «Сельуправа» ҳәа аѡыра икыдыз ангәарҭа.

Амѡанызаѡцәа излеилыркааз ала ачаз хылпа зханы ирыниаз ауаѡы аҭыпантәи «Сельуправа» деиҳабызаарын. Уи, аполициа иреиуаз ѡыцьа ааипхьан, адҭа ҟаитцеит, Асҭамыри Ефими хәыц-хыц еимырдарц. Ианеимырда ашьҭахь зегь реиҳа гәѡарас иркыз Ефим ихылпа аҭырҟьаҷы ар рымаҭәа апшшәахә зманы арахәыц зыҵдаз агәыр ауп. Уи аѡыза арахәыц аҭаны агәыр нықәызго исалдаҭыз иоуп ҳәа иҧхьаҙаны, акт рѡит.

Асҭамыр иҧьыба иҭырхыз арыҭәаҵар уиаҟара агәхьаа рымкит, ҵаҟа адашьмаҷы иқәыршәын аҷы еимырхьахьа.

Асҭамыр ҧшьаала Ефим ивара днахьысын икаршәыз арыҭәа ахь днеирпшит. Ефимгьы иблақәа арыҭәа иназыѡт. Асҭамыр иарґьа шьап аҧынҵала арыҭәа ахәы данынагәҭас аҷы ааиханакит. Уи иаанагоз: «Иаҳҳәаз ҳҳәеит, ҳҷы ааихыхны ҳамаҙа аҙәы иаҳмырҳароуп» ҳәа акәын. «Еилыскааит» ҳәа Ефимгьы ихы ааирҵысит.

Амѡанызаѡцәа егьа рундазгьы, егьа рҳәандазгьы, егьа иґьаҵәыґьаҵәындазгьы акгьы рмыхәеит.

Урҵ, бҧьарла еибыҭаз ѡыцьа аполициацәа нарываргыланы, араионтә жандармериа ашҟа идәықәырҵеит. Ашьыбжьышьҭахь Винница аобласт аҷы, Монасҭиришьчатәи араионтә жандармериа аҟны инкылыргеит. Асҭамыри Ефими ажандармериа аначальник иуада ашә авараҷы ианнарга, уанҙа дара мѡаҧызгоз аполициацәа ирымаз акт адежурни инаирҵан, иаахынҳәит. Асҭамыри Ефими уажәшьҭа анемец жандармцәа рнапаҷы акәын иахьыҟаз.

«Аҵла иалыѡрыз амаҭ ицҳаит ҳәа, ари аѡыза араздкыдара уаѡы ибахьоума»,– ааигәахәтАсҭамыр,игәахы ҧжәо,ацәажәара ицәымґны, илакҵа аҭаҧшра цәгьаны, ацәҟьа иаҷашәаз ахьшь еиҧш игәы ҭамгыло. Ефим иакәзар – дагьеицәан, иҧштәы ихыгга, ихаҧыцқәа аҷҷа рытцгон. Уи, абжьас еиҧш, уажәымзар-уажәы дѡаҵҟьаны дыцҳарашәа акәын дшыҟаз.

Дук мырҵыкәа ажандармериа аначальник икабинет ашә ааимҟьеит. Асҭамыри Ефими уахь иныѡнарцалт.

Ажандармериа аначальник уаѡы еиқәак, ихы-иҷы патазҙа, илымҳа ашьаҭаҷы ашәахсҭа аныззала, иҟыпсцәа гьалгьало, иҧьымшь ахәқәа бабаҙа, ѡыга столк дахажьын.

Аҭырԥьман ила Асҭамыри Ефими акырҙа иҭиҵааит уи. Ар рҽы аҟазаареи, аҭҟәареи, абналареи зынҙак рхахьгьы иаарымгеит абаандаѡцәа. Ажандармериа аначальник уи аганахьала урҭ рҟынтә ихәарҭаз, иаԥсаз акгьы анизеилымкааҙа, ихы-иҽы ѡхшәаан, инапы астол илықәикшеит, немец быззшәала дхәааны. Уа уажәы дхәааны ииҳәаз ажәақәа аиҭагаѡ еиҭеимгеит. Наҟ идәылыжәга иҳәазар акәхап, индәылыргеит.

Дук мыртцыкәа ажандармериа аначальник иҟԥсцәа кыдышьшь, икабинет даадәылҵын, хыхьтәи аетаж ахь дцеит. Анемеццәа иреиуаз аҙәы уахьынтәи дналбаан, Асҭамыри Ефими иаԥцаны, аначальник дахьтәаз ахь иҽыѡаихеит. Иахьыѡхалаз рылаԥш нақәшәеит «Реихскомиссар» ҳәа ашәаҿианыз аѡыра. Даргьы инарыгәҭасын ареихскомиссар икабинет ашә инаддыргылт. Иаатит акабинет ашә.

Абар, амаҭ еиԥш иблақәа цыр-цыруа, қәыԥшк, игәы немецтә орденԥсараха, ихәда кылхәан, ихахәы еиқәаҵәаҙа дахьтәоу, зҿаҵахәы иазыԥшу абжьас еиԥш, Монасҭиришьчатәи ареихскомиссар. Уи иҽаԥхьа дтәан аҭырԥьман ԥҳәызба. Аҭырԥьман лҽаԥхьа дтәан ажандармериа аначальник. Ареихскомиссар ишьҭахь, аҭзыараҿы икнаҳан СССР акарта ду. Уи акарта лаԥшыла иааимырдеит Асҭамыри Ефими, рыгәқәа еисуа.

Аҭырԥьман лыла абаандаѡцәа акыр азҵаарақәа рырҭеит. Ашьҭахь ареихскомиссар иарґьа напы дааѡахан, «Деутшланд» – иҳәеит.

– Уаҟа ауаѡра шәылырхып, шәызхарагьы шәҿарҵап, ҳәа шәеиҳәоит пан ареихскомиссар, – лҳәеит лыбжьы ҵарҙа аҭырԥьман.

– Ус акәхашт, аха Германиа ҳнаргаанҙа ҳагьырцәыԥсыпеи. Иаҳа еиґьми, уахь ҳдәықәрҵаргьы дара рыматц ауп иаауа, ара ҳаҟазаргьы змаҵ ааулаша апанцәа мачхәума, ҳҿыхыѡцәа. Ҳаҳәоит макьаназы абраҟа ԥьара уск ҳдырулааит, – иҳәеит Ефим, илаԥш кыдхалауа.

Ареихскомиссар дааԥышәыррчан, «Кавказ, Кавказ» иҳәан, ишьҭахь икыдыз ахсаала днахәаԥшит, нас аттаҳәа ажәақәа неишьклеиҵеит.

– Ибзиоуп, пан ареихскомиссар адҵа ҟаиҵоит, Германиаҟа шәдәықәрҵаанҙа, араҟа ԥьара усурак шәзырпшаарц, Ишәаҳау? – лыблақәа аалырмацәысит аҭырԥьман, лыхцәы лнапы налшьуа.

– Иҳаҳаит, иҳаҳа! – натҭаркит абаандаѡцәа. Абри ашьҭахь анемец салдаҭцәа ѡыцьа аарԥхьан, Асҭамыргьы Ефимгьы аҭыԥантәи ашьақар зауад ахь идәықәырҵеит. Ашьақар зауад аҽ҆ы Асҭамыри Ефими аҿтраҟны ҿуацтгаѡцәас акыраамҭа аус руан, зны ҙаагаѡцәасгьы иҟан. Ашьҭахь ажәтрахьы ииаргеит. Арҭ аѡыцьагьы араҟа гәѡарас ирымкырц азы, ҿыргаҙа ҟаҵаны, ихырччагаха акәын рхы шымѡаԥыргоз. Урҭ азауад адиреқтор пан Гурски ижәхьақәа зҭагылаз аказармагьы дрыцқьалон. Зны адиректор иԥҳәыс паниа Гурскаиа, ажәтра шыдрыцқьо збоит ҳәа, ажәтраҽ҆ы днеит. Даргьы ауаҵ аизыҳәҳәара иаҽ҆ын. Лара днарыхәаԥш-аарыхәаԥшын ус ҽ҆аалҭит:

– Шәара шәзықәшәаз шәхы анышәрааларц шәаҽ҆уп акәымзар, шәҟазшьала маҙак зҵоу, акы згәы иҭоу, ҷьнышқәак шәакәымкәа шәыҟам…

– Ҳара, паниа, ҳаԥьнышқәанда уацгаѡцәасгьы ҳҟалозма, иахьеиҕьыз ҳамцози. Иахьеиҕьу ҳара ҳаҵкьыс еиҕьу аҳадыргылоит. Ус ауп аԥсҭазааратҟны ишыҟоу, – иҳәеит Ефим урысбызшәала цас иажәақәа еилахәо, иҽ҆аԥхьа игылаз Гурскаиа лгәалатҟара ахьқыду аилкаара дазышәарыцо.

Гурскаиа арҭ ажәақәа иаҳагьы уамашәа илбеит, нас лыбз ашҳам ноулышьҭит:

– Аурысцәа акацаԥцәа шәрымфакәа шәахьеиқәҳархаз шәгәыргьалар шәылшоит. Анемеццәа раара шәыԥсы иаԥшәмахеит. – Лыблақәа неиҭарԥа-ааиҭарԥо, уажәымзар-уажәы днарҽ҆аԥаларашәа, инкылкааны дрыхәаԥшуан, нас лажәақәа аарымкьыкьны инацылҵеит: – ажәқәа рыҵа цәаакуп, ишәымбаҙои, ирзеицәами… Уи жәдыруеит, аха цасҳәа акәхап изыҟашәҵо. Ацәаакыра иқәыгьгьаны иқәышәх, аказарма аартны иааншәыжь ибарцазы. Хәылбыеханҙа ажәқәа ыҵашәымгалан! – днагьежьны дцеит, лхы ҵәи-ҵәиуа Гурскаиа.

Асҭамыри Ефими неихәаԥшы-ааихәаԥшын, ажәтра аҕәра аҕьгьара иналагеит.

– Уара, Ефим, абарҭ гәѡарас ҳрыматҵәкьоуп, убама. Лҳәашьақәа гәоуҭоу, «маҙак зҵоу, акы згәы иҭоу» ҳәа закәызеи илпатҟалеиқәо, – иҳәеит Асҭамыр.

– Иҵегь ҿыргаҙарала ахымѡаԥгара аҭахуп ҳара ҳзы, Асҭамыр, – ашәахь дындәылпшит Ефим.

Ԥытрак ашьҭахь ажәтраҽ҆ иахьыргьгьаз ауаҵ цәаак ҭәыргә

дук иаанырҵан, Ефим иаашьҭихын адиреқтор пан Гурски иԥны абарҵахь иҧынеихеит. Адиреқтор иԥхәыс Гурскаиа ашә аартны абарҵаҿ лаақәгыламҭеи, Ефим иҭәырҷә кны уаҟа инхаламҭеи ааиқәшәеит.

– Паниа, ари абаагари? – длазҵааит Ефим. Гурскаиа лҧынҵа ауацфԥы инҭаҳаз лхы лыхнахрашәа, аҵыкь-ҵыкьхәа дааимсеит, лгәы аахынхәын, «ххит» ҳәа лҟырҟы аарыцқьаны, Ефим днеигәыдыжьцәалеит. Уи инашьҭархны ажәақәа неигәыдлыҧсалт.

– Иабаагари закәызеи, абнауаажәқәа… Абригь ахьыжәгара шәзымдыруоума шәшыҟоу, быжьра-быжьҵәа шәныҵабгааит. Игатәуи, иахьгатәуи шьахәлаҵәҟьа ишәҳарҵап, шәаангыл. Арахь, абарҵахь усс иамоузеи ауац, ауацгаԥцәа шырҳәаҵәҟьо шәыҟоуп акәымзар, наҟ аутра аҵыхәахь иганы икашәыжь!..

– Ишьахәуп, паниа, ишьахәуп. Убригь аадыруазааит… – иҭәарҷәы иманы абарҵа дналбааит Ефим.

Ажәҭра арыцқьара иаалгон еиҧш, азауад адиреқтор Гурски иҧеи иареи еиманы рыԥны абарҵа иахалт. Уахьынтәи дук мырҵыкәа ихагалаҙаны аччабжь ныԥныԥит. Ефим иҟаиҵаз атәы Гурскаиа лхаҵеи лҧеи иралҳәазар акәхап. Уи акәхарын ркьатеиахы ҧызҵәауазгьы.

Иччалааит, иччалааит, иччаҵәҟьо аҵыхәтәан иччо иоуп, – иҳәеит Ефим.

…Азауад ажәтраҷы жәхьаԥыс иҟаз Нина Прокопенкои, Асҭамыри, Ефими есааира иаҳа-иаҳа еибадыруа, еиҷцәажәауа иалагеит. Ажәхьаԥ, лгәалаҟара зеиҧшраз, уи лхымԥаҧгашьақәа дара ргәы иахәон. Лара анемеццәа рзы ҽеи лҳәомызт. Ус анакәха изалҳәоз Асҭамыри Ефими рыгәра лгоит ауп. Даргьы лара лыгәра рго иҟазарц рҭахын. Иара убас егьыҟалеит.

Ажәхьаԥ Нина Прокопенко лыбзоурала Асҭамыри Ефими апартизанцәа рыҙбахә раҳаит. Даргьы хәыҷы-хәыҷла илыҵаланы, ҽмыршьагала илазҵааyа, апартизанцәа рфырхаҵарақәеи, урҭ иҟарҵоз аоперациақәеи дышрыдгылоз еилыркааит.

– Апартизанцәа ахьыҟоу абна ахьакәу здыруанда, сшыҧхәысугьы уахык ара саангылозар дсырбарын, – лҳәеит шьыжьымҵанк Прокопенко ажәхьара дахьаҷыз, Ефими Асҭамыри днарзыҧшны.

– Усҟан ҳаргьы ҳнабхьыҧшрын, – иҳәеит Асҭамыр иаалырҟьаны.

– Урҭ ахьыҟоу анеира ус имарианда, анемеццәа егьараангьы инеихьазаарын, – ибжьы аатцакны инақәҷиҭит Ефим.

– Аҧсцәаҳа иеиҧш ауп анемеццәа апартизанцәа ишрыцәшәо, рыʒбахә нараҳар рхы рыхнахуеит, рлахатц гьежьуеит, рыблақәа кылҭыҵуеит, ргәы шҳамхоит, – лҳәеит Прокопенко. – Уажә аакьыскьашәа Уман акалақь аҷы аҭкәацәа ахьҭакыз алагер аҷы ҳара ҳтәқәа ѡыцьа нарылырган, «Арҭ партизанцәоуп» ҳәа аѡыра рыбʒа инанҵаны икнаҳаны иршьит. Урҭ рымч зыкәхаз иҵакыз роуп, мамзар апартизанцәа рыҧсы шҭоу ҷьеи анемеццәа рхы рырҭап.

Асҭамыри Ефими Прокопенко илҳәоз иазыʒырѡуан.

– Нина, акы сбазҵаашан, абарҭ апартизанцәа рхабар уаѡы имбо рышьҭа абадырʒуеи? – иҳәеит Асҭамыр.

– Урҭ иахьабалакгьы иҟазар ҟалап: абнаҷы, ақыҵаҷы, адәаҷы, ақалақь аҷы, ҳара иаабом акәымзар, – наҭалкит лара.

– Знызаҵәык убарҭ иреиуоу аʒәы ҳнигәыдҧшылазшәа ҳаҟандаз Асҭамыр уаргьы саргьы! – ибжьы ааицәоуцәахеит Ефим.

– Шәнигәыдҧшылар иҟашәҵарызыз? – лхы дааѡахеит Прокопенко.

– Иҟаҳҵашаз шаадыррыз, иабаҟоу акәымзар… – наҭеикит Асҭамыр.

– Акыр зычҳаз акыр ибеит рҳәоит, шәнеила ус. Иҟоу жәдыруоу, абри иаҳҳәо аʒәы иааиаҳар, сара жәхьаѡык, закәыхи, аха шәара шәзы ихәарҭахом! – ргәыргеанҵауа лажәа ааҷахылҵәеит Прокопенко.

Абарҭ ахѡык иасааира гәрагарала абас реицәажәара ашьаҭа аҳауа, адац арыҕәҳәауа аҷыѡанахан рыгәҭакыҵәкьа ацәыргара, рымаʒа аргамара аҟынʒа инеибагеит.

Асҭамыри Ефими еилыркааит Нина Прокопенко лаҳәшьа гәакьа арҵаѡ ҧхәыс маʒалатәи апартизанцәа ргәыпҧ дшалаз, апартизанцәеи лареи шеимадаз. Ари аѡыза амаʒа аилкаара дара рзы ижәѡангәашәҧхьаран, амҵәыжәѡақәа рнаҭон.

6

Ҧытрак ашьҭахь ашьақар зауад аҟны еиҷкаахеит маʒалатәи апартизантә гәыпҧ. Абри агәыпҧ иалаз зегьы раасҭа иаҳа ҕәҕәала

аус руан Асҭамыри Ефими. Урҭ иаҳа ишәарҭаз аусқәа нарыгӡон. Азауад ашҭа аҩныҵкеи уи анҵыҵкеи икыдырҭалон аҕа ицәымҕреи иҷагыланы ақәпареи ртәы зҳәоз алистовкақәа. Азауад аус азыруаз амотор ахәҭақәа амхны иржуан, уаҟа егьырҭ аусуцәа рыҩнуҵкагьы маӡа апропаганда мҩаԥыргон, араионтә центр аҷы иаауаз ицоз анемеццәа рхырхарҭа еилыркаауан.

Алистовкақәа икыдырҭақәозои, азауад аҿтәи аусуцәеи ргәалаҟарақәеи зеиԥшраз рыла, урҭқәа збоз анемеццәа гәҩарас иҟарҭахьан убраҟа акы шыҟаз аҟара. Уи зегь реиҳагьы гәҩарас иҟаҵаны иман ашьақар зауад акомендант Цельнер. Аха инарҭауланы даназхәыцлак игәы нҵыԥсаауан, уи аҩыза агәааанагарақәа адәахьы инирԥшырц иҭахымызт, иара ихаҭа ицәымҕын азы. Уи еиԥш агәааанагареи ахәыцреи мчыла хара иҟәигон.

Шьыжьымҭанӡак азы ашьақар зауад ашҭаҷы ауама рымҽхак жәпаҩык анемец салдаҭцәа неит. Аусуцәагьы аизара иаҷын.

Асҭамыри Ефими дара зызку ажәҭра арыцкьара аус ахь ишнеиуаз, ианынаԥш игәарҭеит азауад адирекҭор пан Гурскии акомендант Цельнери анемец салдаҭцәа ирыгәҭылагыланы ишеицәажәоз. Урҭ иаҳа рылаԥшқәа неизыҩит злаба кьаҷ хәыҷ ыркәаталеиуа, зыбла саркьа цырцыруа, зӡамҩақәа кылырчааны, зԥашь кылышьшь игылаз акомендант Цельнер. Цельнер уаҩы наӡа-аӡак иакәын, иԥынҵа агәаҩарақәа ҭыкка, ихәарҽхахьоу ашьхымзаҭра аҷышәҭақәа реиԥш, унацәа ду нҭашәаратәы, иҭииаз ахәы кылыҳәҳәо.

Асҭамыри Ефими цәалашәара бааԥсык рныруа инеихәаԥшын, ажәҭрахьы рҷынархеит. Уаҟа Нина Прокопенко ажәхьара даҷын. Уи данырба ргәалаҟара маҷк иаалахҷыххеит.

– Нина, жәабжь ҽыцс иҟоузеи? Арҭ анемеццәа иаҳзаргазеи шьыжьымҭан? – длазҵааит Асҭамыр.

– Иаҳзааргахуаз... Ҳара ҳхаҭақәа ҳрымгааит, – наҭалкит Нина, нас лыбжьы аармаҷны инацылҵеит: – шәгәышәҽаныз, усура ҷьара ҳаргараны иҟоуп, анемеццәа раара зызкугьы убри ауп.

– Иабыкәу хахьырго, ибазҳәада? – дааццакит аҭаказ Ефим.

– Азауад анхамҩа аиҳабы пан Катавшьчук ашьыжьымҭан ус даҷын. Абан иара ихаҭагьы дахьаауа...

Нина хланҵы дыԥшуашәа, ажәхьара аалырццакит.

Амра ҩаскьахьаны еиԥш ашьақар зауад аҿы аус зуаз ауаа ааизырцеит. Акомендант Цельнер иразинатә плашь қашәқашәо, уи аҵаҟа итапанча амҳаҵә имгәацәахьы ирханы, илаба хәыҷы кны днарылаԥш-аарылаԥшуа дгылан. Уи аусуцәа еизыргаз рхыԥхьаҙара шмаҷыз ангәеиҵа, урыс бызшәала ихыжәжәа-хыжәжәо ус ҽааиҵит:

– Абарҭ роума, абарҭ заҵәыку? Иабаҟоу егьырҭ. Еизышәца абыржәыҵәкьа!

Ԥытрак ашьҭахь хынҩажәаҩык раҟара аусуцәа ааизырцан, аидара мҩангага амашьынақәа ҩба инарықәдыртәан ирыманы рҿылархеит. Анемеццәа зықәтәаз амашьына асаба шьҭырббы аԥхьа ицон.

Аулицеи аихамҩеи ахьеихдоу ашлагбаум аҿы ианлеи амашьынақәа ааҵәин, аихамҩа иаваланы верск аҟара иласкьеит. Уаҟа адгьыл хәадараны иҩашьҭын. Аусуцәа ахәада ианынхықәгыла, абар ахәада еиҩырффа ибыжьҵәрааны ицоз адәыҕба ҟәаҟәаса иахькажьу. Аихамҩа арельсқәагьы тарны рҭыԥ иқәкьаны ишьҭан.

Асҵамыри Ефими ргәы нҵгәырҕьааит, апартизанцәа рыҟаҵамҵа аргама рыблала ианлалаԥш. Уимоу, руаҙәыкгьы иааизымычҳазт: – абарҭ роуп ашьоуцәаҵәкьа! – иҳәеит ибжьы ааиамхаҭыганы.

Аҿены хәлаанҙа хымаԥсыма аихамҩаҿ аус ддыруан азифҭи, ажьакцеи рымҟәыҵатата. Анааилашәшәуаз аламҵалазы ахәада абжькьара аихамҩа рыцқьаны, уа, ианыжьлаз анҳәаны, адәыҕба быжьҵәраа ицартә еиԥш иҟаҵан.

– Иахьа шьыжьымҵан ҳашнахәаԥшыз еиԥш уаҵә шьыжьымҵангьы зашәа убыс ҳнахагылаша! – иҳәеит Асҵамыр даақәындқәындын.

– Ааи, апартизанцәа алаҕәым аҵаҵаны иԥыржәалааит, ҳара аԥхҙы ҳҿашы, азифҭ ҳаганы, ҳламгәа ҭаҿаҳәа аҟаҵара ҳаҿызааит хаҳада, ԥьшьада... – иҳәеит дгәамҵ-хамҵуа аусуцәа руаҙәы, Асҵамыр ииҳәаз аҭакс.

Ефим дахьгылаз Асҵамыр днеихәаԥшын, иқьышә инàпы наԥыракны, ацымхәра умҳәан ҳәа игәы иҽанитҵеит. Асҵамыргьы, уаҳа мҳәакәа иблақәа дырцәыҵыԥшуа, ихы аалаирқәын игылаз ауаа рыжәпара дналашьшьит.

Аихамҩаҿ усура ианнаргаҵәкьа, акомендант Цельнер

машьынак длақәтәан Уман ақалақь ахь дцеит, уи аҽены уаҳа дагьыхнымҳәит. Егьырҭ анемец салдаҭцәа ракәын уа хлаԥшра зуаз. Урҭгьы ахәылбыҽеха амашьына илақәтәан ашәа ҳәо аихамԝастанциа шыҟаз ицеит, аусуцәа ашьақар зауад ахь рҽыԝарханы.

Аҽены хәлаанӡа аихамԝаҿ аус зуаз ауаа кара-уараха, уаҳа рылымшо ашьақар зауад ахь игаз амԝа ианыланы иԝеиуан шьапыла. Урҭ рышьҭахьҟаӡа алашьцара рҽалакны ицәажәо иаайуан Нина Прокопенкои, Асҭамыри, Ефими.

– Аихамԝа ҳдырҟаҵеит, аха уи дук ԥсынҵры амоур ҟалап, – лҳәеит Нина лыблақәа ааҟәыс-ҟәысын.

– Уахыки-ҽнаки ари аихамԝала дәыгба зныҟәаӡомызт. Убригь зыԥсоузеи! – даалкьшәа иҳәеит Асҭамыр.

– Ааигәатәи аихамԝастанциа абыкәу иахьыҟоу? – дназ-ҵааит Ефим.

– Уи ахьыҟоу жәдыруазар иҟашәҵарызз? – лҳәеит Нина.

– Ихәарҭоу акрыҳзыҟаҵонда иҳабаргәызыз... – иажәа ааиԥхьбеит Асҭамыр.

– Ариабжьарак, иахазаҵәык ада, абни аихамԝала ҳара ҳтәқәа мԝанганы дәыгбала мраҭашәараҟа ргара ишаҿу иаҿуп рҳәеит, – лгәы иаланы даацәажәеит Нина.

– Ҳара ҳтәқәа дарбан? – Асҭамыр даатрыст.

– Ҳара ҳтәқәа, уаҳа дарбан!.. Германиаҟа аусура ҳәа ирго аукраинцәа ҿарацәа. Урҭ ҳара ҳтәқәа рами! –лҳәеит Нина.

Абри аамҭазы урҭ ахьынтәаауаз рышьҭахьтә хара арҵәаа аатнаргеит мраҭашәараҟа ицоз дәыгбак. Ахԝыкгьы аатгылан алашьцара иалҵәраа инеиуаз адәыгба инахьыԥшит.

– Абни адәыгбагьы ҳара ҳтәқәа насыԥдақәа ракәхап иаго, – рыцхашьарала ҿаалҭит Нина.

Адәыгба абжьы ааиқәтәеит. Алашьцара иалыԝуаз апаровоз ақәыԥсычҳабжьы заҵәык акәын.

– Ари макьана астанциахь ирыдыркылом, уи азоуп ара адәыгбақәа реивысырҭаҿ изаатгыла, – лҳәеит Нина.

Ахԝыкгьы хәыҵ-хәыҵла иааилацәажәан амԝаду илымԝахыҵит. Иаахҵәаны дәыла адәыгбақәа реивысырҭахь рҽынархеит алашьцара рҽалакны. Урҭ ныҟәон саатбжак аҟара. Абар, рҿаԥхьа иаацәырҵит адәыгба ду. Ана-ара авагонқәа рыԝнутҟантә ацәажәабжьқәа гон. Ирҳәоз украин бызшәан. Авагонқәа рыԝнутҟантәи рцәажәабжьала, урҭ Германиаҟа иргоз аҿар шракәыз ԝашьомызт.

– Ҳпартизанцәа ирдыруандаз сыԥсыхгьы, ус еибгала идәықәырҵозар жәбарын, – лыбжьы аархәыҷны лԥызцәа днарҿахәыҵ-хәыҵит Нина.

– Авагонқәа рышәқәа ыҵарҟаца иакызар акәхап адәахьала? – иблақәа ҭаа днаԥшит Ефим.

– Зны-зынла авагон ашә иамоу аихатә ҕәарҕәалқәа ааиҿаршәаны, адәахьала даҷк анлакәдыршогьы ыҟоуп, – ус акырынтә ишылбахьаз налгәалалыршәеит Нина.

– Адаҷ аҿаршәны мацароу? – дназҵааит Асҭамыр.

– Ааи, адаҷ мацара наҿаршәаны… Аԥнуҵҟала уи уаԥы изаартуам. Адәахьала анемеццәа роуп усгьы знапаҿы иҟоу, – назгәалҭеит Нина.

– Нас игәаҳҭарын ус акәу акәму, – ихәеит Асҭамыр.

– Ҳара ҳнапы ҭацәуп, игәаҳҭеит ҳәа иалаҳҳгәышьоузеи! Ус сҳәеит ҳәа, шәара ара шәаатәа, сара игәасҭап. Анемеццәа сырбаргьы гәԥарас сҟарҵом – лҿыналхеит Нина.

Вагонк, ԥ-вагонк, х-вагонк… Иазхоит. Еилкааун. Даахынҳәын лԥызцәа ахьынлыжьыз дааит.

Асҭамыри Ефими абыржәоуп ианеилыркааҵәҟьа Нина Прокопенко лхаҭагьы апартизанцәа дышрылахәыз.

– Ишәасымҳәази! Даҷла ауп авагонқәа рышә злеиҿаршәу. Иҟаҳҵарызеи?.. Лом хәыҷык, мамзаргьы ац ҵар змоу рыҵәак зыԥсазеишь абыржәы! – даағьаҵәыгьаҵәит Нина.

– Арыҵәа бҳәама, Нина? – Асҭамыр ихәы-ижьы ҽеилагылан иԥьыбахь инапы ндәыкәаитҵеит…

Ԥыҵрак ашьҭахь авагонқәа рышәқәа рҟны иҿарҵәаины иамаз адаҷқәа арыҵәа ҵар ала рхыҵәҵәабжьы аҷаԥ-аҷаԥҳәа алашьцара иналаԥит. Арыҵәа неимда-ааимдо аҳәы дааԥсар аҳәы иҿынеихон. Нинагь арҭ дрышьҭагыланы авагонқәа рышәқәа ахьеиҿакыз лқьышә надкылан: «ашәқәа аартуп, шәхы шәахәа!» хәа нарызҽеылҭуан.

Афақь зхәылҟьо игылаз апаровоз арҵәаа аатнаргеит. Уи инақәырццакны адәыгбагьы аҿынанахеит.

Нинеи, Асҭамыри, Ефими ахьшәҭҳәа инеиҵаԥан алашьцара рыҽеналадырҳит. Ажәԥан каххаа еилган. Амза мгылацызт. Аиаҵәақәа ракәын иԥсаҟьаны ажәԥан икыдыԥсалаз.

Адырԥаҽены ашьыжьымҭан ашьақар зауад аҿтәи аусуцәа ажәабжьы иаарылаԥит, иаха дәыгбак Германиаҟа иргоз аукраинатә ҿар, иацы аихамԥа ахьыдрыцқьаз ааигәара авагонқәа рышә аартны, шамаха зегьы бналаны ицеит ҳәа.

– Иҟоу жәдыруоу, хлопцы? – ҽаалҭит Нина, шьыжьымҭанк ажәхьара дахьаҽыз, Асҭамыри Ефими рахь днаԥшны. – Адҭа шәоураны шәыҟоуп абнара ду ахьтә, шәгәышәҽаныз!..

– Изакәытә дҭоузеи? – аҭак иаҳарацы дааццакит Ефим.

– Уашьҭан ишәасҳәап, уашьҭан! – хшыла иҭәыз лведра ду лыманы лҷыналхеит.

Асҭамыри Ефими рыгәқәа ҭынчымкәа, ажәҭра аказарма арыцкьара иаҽын.

Ашьыбжьон урҭ аҩыцьеи Нинеи анааиқәшәа ирыҙбеит уаха анаалашьцауа еиниараны азауад анхамҩа аиҳабы пан Катавшьчук иуадаҽ. Катавшьчук иԥҳәыси иареи Уманҟа ицан, уаҵәашьҭахьынҙа иаараны иҟамызт. Ианцоз руада ацаԥхақәа ажәхьаҩ Нина Прокопенко илзынрыжьт. Урҭ уи лыгәра ргон, дара ргәакьак леиԥш. Уимоу Нина, афатә аҟаҵараҽы, ауада аилыргараҽы, адашьма аџьырқьраҽы асариа-хәша ахыхраҽы Катавшьчук иԥҳәыс длыцхраалон.

Азауадаҽтәи маҙалатәи агәыԥ, Катавшьчук иҵаацәеи иареи аныҟамыз иуадаҽы акырынтә еинианы амаҙаусқәа ирылацәажәахьан. Уаҟа ишәарҭамызт, гәҩарасгьы уаҩы иҟаиҵомызт.

Аҵх, ҭаацәа ду рышьҭаларахь инеихьан еиԥш, Асҭамыри Ефими пан Катавшьчук ишә инас-наст. Урҭ шракәыз лдырын Нина ашә аалыртит. Акраамҭаҙа еицәажәон ари ауха урҭ. Аҵыхәтәан Нина ус ҽаалҭит:

– Адҭа хьанҭоуп, ианаҳзынамыгҙагьы абнара ду ахь шәрыдыркылом.

– Иарбан дҭоу? Ҳара иҳадырҵазар, ишԥанаҳмыгҙои! – Асҭамыр иблақәа аихаччеит.

Азауад акомендант Цельнер дԥырхтәуп, акомендатураҽы игҽагылоу ашәақьқәа рзатуарқәа рыцқәа ԥыҵәҵәатәуп! Абри ауп адҭа, – лҳәеит Нина. – Ари шаҟа иаарласны иаҳзынагҙауа ауп – нацылҵеит.

– Ашәақьқәа рзатуарқәа ртәы мариоуп. Уа аҙы анрызназго, ашәақьқәа ахьыгҽагылоу акоридор сыбжьысны ауп сышнеиуа. Урҭ сара иахәыстәып, срыҵәеи сареи ҳаибгазар, – наҵеикит Асҭамыр.

Аҵх агәааиҩнашара инахысхьан еиԥш, пан Катавшьчук иуадаҟны иааҭынчрахеит.

Абри ашьҭахь даҽа уахык зны, ажәҩан аԥсҭҳәа хатәаланы,

ақәаԥсата еиматҵаан алеира ианаҽыз аамҭазы, ашьақар зауад акомендант Цельнер дгагалеиуа арыжәтә иҽаргазаны адиреқтор Гурски иԥны абарҵа дналбаан иҽынеихеит. Дҳақьԥсықьуа аныҟәаратҵәҟьа ицәуадаԥны, ақәаԥсата дархьшәашәарц иҭахызшәа, иразинатә плашь аԥхьа еимадазамызт. Уи дахьыԥназ аԥны абарҵаҿ амардуан дыԥхалон еиԥш, ишьҭахьҟала агәакьҳәа ахысбжьы геит. Ахы зықәшәаз амшә еиԥш, Цельнер ихәаабжь аҵх иԥалаԥит. Иаргьы даабалыбаҭан амардуан длаҽаҳаит. Иарҕьанапала ииулакгьы имгәацәа зыққа ду иадыз итапанча аҭра иааҭихын, ахы ахьирхоз ҳәа изымдырзо, аҵыкь-аҵыкь аатиргеит. Убри аамҭазы ашә ааимпааны абарҵахь иаадәылҵыз иара иԥхәыс лгәаҵағара иҭашәеит итапанча инҭҟьаз ахқәа. Ларгьы абарҵаҿы аҕәра дныкәхаит.

Ауаа еигәыԥт. Ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит. Ажандармериаҿы иҟаз анемеццәа аҟәҟәаҳәа ихысуа, ракетала алашара ыкәырҷҷаауа, еилаҭыруа акомендант Цельнер иԥнахьы рҿынархеит.

Ашьақар зауад акомендатураҿ иҟаз аполициацәагьы рабԥьарқәа кҿынпааны агәгәаҳәа иԥдәылибаҳәеит. Урҭгьы ахысбыжьқәа еиқәтәозшәа анырба, рзатуарқәа ԥхадыршалан инарыҵхеит. Аха уаҳа умԥсуанда, ззатуар еибгоу абԥьар ауп иҭҟьо, ззатуар еибгам, абԥьар – лабоуп. Анемеццәеи аҭыпантәи аполициеи ишзахәоз Цельнер иуадақәа рахь ицон.

Убысҟан акомендатура аԥны ашьҭахь кьыба дук надыргыланы, хԥык ауаа ашьҭахьтәи апенԥьырала ауада иныԥналан патронала иҭәыз аиашьыкь хьамҭақәа нылбаарган, акьыбагьы наҟ алашьцара инахәлажьны рҿынархеит. Акомендатураҿы иҟарулуаз аполициа дахьгылаз илапш иныҵашәеит.

– Шәарбан инеиуа, шәаангыл уа?! – ибжьы наиргеит, аха аҭак имаҳаит.

– Шәаангыл, шәаангыл, мамзар схысуеит! – дырԥегьых иаарыгәгәаны инарықәҿиҭит.

Инеиуаз ахԥык, акгьы рмаҳазазшәа ишцац ицон. Аҟарул ианиамхацәгьахаза ишәақь иикыз нарықәкны азатуар ԥхаршала дԥаҵхеит. Ахьеԥ ааҿыҵгеит. Иаарццакны еиҭанеиқәикшеит, аха имхыст. Нас апатрона ааиԥсахын еиҭанеиқәикшахт, аха башан, ахьеԥбжьы акәын уи иабԥьар иаҿыҵгоз. Игәы аатрысын ашәазыҙара дамеханакит аҟарул.

Еиқәеидараха алашьцара рҽалакны инеиуаз ахѡыкгьы уаҳа рцәаара имбо илаԥш иныҵаʒит. Иаргьы ишәақь ахьҭымҟьаз дыԥхашьаны, маҷ-маҷ ишьҭахьҟа дааскьан ашә азааигәа даагылт, ахысбыжьқәа ахьгоз ахь дыԥшуа.

Адырѡаҽны ашьжьымҵанʒа Монастиришьче араионтә центр аҟны ажәабжьны зегьы иаарылаѡит: «Иаха ашьақартә зауад аҽы апартизанцәа лажәлан акомендант Цельнер дацәнымхартә дырхәит, иԥҳәысгьы дыршьит, акомендатурагьы рҳәны аԥьаԥҳаны ргеит» ҳәа.

Нина Прокопенкои, Асҵамыри, Ефими акгьы рзымдырʒошәа, ҽыргаʒа-ҽырдагәа ҟаҵаны ажәабжь ана-ара ирҳәоз иазыʒырѡуан. Аха уи ажәабжь урҵ рзы иҽыцмызт, иҟаҵәҟьаз аҵабырг еилкааны дара ишырдырҵәҟьоз уаҳа уаѡгьы издыруамызт.

7

Уѡыза дувагылазар думбартә еиԥш аҵх лашьцан. Уажәымзар-уажәы алаґырʒқәа лаҽыцкьасап уҳәаратәы, ажәѡан ауразоуроу ԥсҭҳәеиқәаҵәала иҵҟьан.

Ашьақар зауад аус ахьауаз аґәаҳабжьы заҵәык акәын аҵх аҭынчра иалууа инаѡуаз.

Ҭаацәа ду шьҭалахьан еиԥш ѡыцьа ахацәеи ԥҳәыски уадак иааѡныҵын, еиқәеидараха алашьцара жәпа иналалан рҽынархеит. Ицон урҵ инеиҽахәыҵхәыҵ-ааиҽахәыҵхәыҵуа, адәқәа инархысуа, аʒышьҭақәа инарҭысуа, дук уаѡы иҽархасыртамыз амѡахәасҵақәа рыла.

– Абар аихамѡаҽ ҳааит. Анемец ҟарулцәа ҳрымбакәа знык убри ҳнахысны наҟ адәы ҳзықәлар нас ҳцеит! – ҿаалҵит аԥҳәыс, лыбжьы аархәыҷаны, уатәи амѡахәасҵақәеи, аихамѡа ахысырҵеи шылдыруаз лажәақәа ирнырԥшуа.

– Усгьы аихамѡа ҳахымсыр ауам, иаҵаҳҵо лаґәымк ҳаманда, ҳмаршәа шыхиоз жәбарын, аха иҳамамеи, аѡсҵаа ихәхаша... – дааҟәындҟәындит ахацәа руаʒәы.

– Аихамѡа аԥжәара атәы акәым уажәы иуҳәаша, ҳхаҵақәа ҳамгәацәақәа ԥырымжәакәа, ҳгәарымҵакәа ҳазцааити... Аихамѡа аԥжәара ҳаԥхьаҟа ҳахьʒап... – наҵеикит егьи.

– Ԥшьаала! – Аҟарулцәа ракәхап, шьаҽашьҭыбжьқәак гоит, ишәаҳауоу?! – лѡызҵәа ргәырҽанылҵеит аԥҳәыс. Зегьы рыԥсы ʒаны ҵаҟа адгьыл рыҽенаҟарартәит.

Абар амагә шьҭыбжьқәа ниасит, аихамԝа арельсқәа ирыбжьаланы, ҟыргә-ҟыргә ҳәа. Аха урҭ ашьҭыбжьқәа аաԝуан акәымзар, дара зтәыз асолдаҵцәа рынаургьы алашьцараха уаԝы ибомызт.

– Арҭ ԝыцьа-ԝыцьала ауп ишеицныҟәо, ишәоит азы… Шьҭа ихынҳәны иаанӡа наҟ ҳаиасроуп, шәсышьҭал! — лҷыналхеит апҳәыс. Егьырҭгьы реидарақәа аарԝытԥракны ршьаҷақәа аадырццакит, рҷеыларҟә-ларҟәуа.

– Уажәшьҭа ҳгәарҭааит рҭахызар, зегь реиҳа ишәарҭаз аҭып ҳахысит, – длахҷыхӡа апҳәыс даацәажәеит, аихамԝа иахысны, ачархырсҭа адәы ду ианлықәла.

Аҵх агәы ааиԝнашоны еиԥш, Хвилиа ҳәа қыҭа хәыҷык аҷы инаӡеит. Аукраинатә ԝыншьых шкәакәақәа инарывсаарывсуа ишлеиуаз, иаатҵәин баҳчарак иныҵалт. Ақыҭаҷы иҭынчран, наҟ харантә лашыбжьқәак аաԝуан акәмзар.

– Шәаангыл! – лҳәеит апҳәыс лыбжьы ныҵакны.

Илывагылаз ахацәа рҭыԥаҷ иадырсызшәа иааҵгылт реидарақәа шырԝытԥракыз. Апҳәыс днеин заԥхьа игылаз аԝны ашә напыла днас-насит. Аҭак ыҟамызт. Дырԝегь деиҵанасит. Аԝнутҵҟала ашә иамаз аихатәы ҕәарҕәал аиҷыршәарҭа абжьы аагеит, уи инақәырццакны ашәгьы аатит.

– Нина, саҳәшьа сыхаара! Бхала боума, иабаҟоу бԝызцәа, урҭ быцмааӡеи? – дҧышәырччо, агәалаҟара лыманы ашәхымс лшьапы нхылгеит Нина лаҳәшьа, арҵаԝ ҧҳәыс Таниа Прокопенко.

– Ишԥамааи, абар изакәытә алымқәоу! – Нина даахьаҳәын аҭӡыварахь иавагылаз Асҭамыри Ефими лнапы нарықәылкит.

Арҭ зегьы аԝныҟа ианыԝнеибагала ауп рнапқәа еибаркуа апсшәа анеибырҳәа, ианеибадырқәа.

– Шәызҵоу аиашьыкьқәа закәызеи, ашьақар ҳзаажәгеит ҳәа сыҟоуп? – лҳәеит Таниа Прокопенко даархысамырҟәылшәа, лыблақәа неиҭарԥа-ааиҭарпо, лысасцәа дырҷаԥшуа.

– Ааи, шьақаруп уи, анемеццәа ирҷаҵатәу шьақаруп, – наҭалкит Нина, лқьышә аапшӡахан.

Ефими Асҭамыри, аиҳәшьцәа рцәажәара рҿаламырхәуа, игачамкшәа иахьтәаз, Таниа Прокопенко лыӡбахә шраҳахьаз еиԥштҷәҟьа дыҟоушь ҳәа илызпшуан.

Аишьыкьқәа рҷы аԝырақәа ирныз данрыԥхьа ауп Таниа урҭ ирҭаз шпатроназ анылдыр. Лхы дааԝахан ус ҷаалҭит:

– Оҳо, ари апартизанцәа ротриад шәахьалало азы раԥхьатәи взнос ҳасабла иалажәаларц акәхап изаажәга! Ари ауп даргьы зегь реиҳа ирҭаху. Афырхацәа, афырхацәа! Уаҟа баша шәыԥәымҭцит, напы ҭацәыла шәаҳзымааит,

– Нас бара бгәы ишԥаанагоз, Таниа? Напы мацара ҳаап ҳәа быҟазма! – дааччеит Нина, лѡызцәа днарҿаԥшын. – Дара аҵәыр дааихьоума? – нацылҵеит зҵаарала.

– Даргьы уажәыҵәҟьа имааишеи. Аус злаз шәара шәеибганы, уаѡы шәгәеимҭакәа шәаара атәы акәын, – лҳәеит Таниа.

Асҭамыри Ефими «дара аҵәыр дааихьоума» ҳәа аиҳәшьцәа злацәажәоз апартизанцәа шракәыз рдырын, ажәак раѡмыршәо иҵырѡуан.

– Сишь, аҵәы ашә дасуеит! – лҳәеит Нина. Таниа, иаразнакала ашә аамыртыкәа, уи асшьа дназыҵырѡит. Нас лыбжьы лахҿыхҵа ҿаалҭит: – шәара шәоума, хлопцы? – ашә аалыртит.

Иааѡналт хѡык арԥарацәа, роуразоуроу бԥьарла еибыҭаны, ҟанҭаруазла еиқәныхла. Ѡыцьа немец маҭәала еилаҳәан; егьи – ҭеиҭԥшла иаҳа иѡарылыҳәҳәошәа иҟаз ишәыз урыс салдаҭматәақәан, хыхь немец плашьк изақәын акәымзар.

– Хәылбзиақәа! – иҳәеит аурыс салдаҭматәа зшәыз, аҵәаҵәала рнапқәа рымхуа. Иара уи иоуп раԥхьа иааѡналазгьы.

– Бзиара збақәаша! – наҭаркит егьырҭгьы еихьымҵаеиԥымҵо.

Урҭ ахѡык иааѡналази аиҳәшьцәа Прокопенкоааи еибадыруеижьҭеи акыр шаатцуаз мѡашьо, еизгәакьоу, еиҭаацәароу шьоук реиԥш акәын ишеицәажәоз.

– Абарҭ роума, Нина, иаҳзаабгаз ҳалымқәа? – иблақәа ҭҳаца, иҿаԥшылара хааҵа Асҭамыри Ефими рхы инаркны ршьапаҟынҵа блала иааимидеит аурыс салдаҭматәа зшәыз арԥыс.

– Ааи, Саша, абарҭ роуп! – наҭалкит Таниа.

– Афырхацәа, афырхацәа! Шәара шәусура атәы аадыруеит ҳара. Амала уажәраанҵатәи шәусура еиԥшхом уажәшьҭарнахыстәи, – дцәажәон аурыс салдаҭматәа зшәыз. – Сишь, сишь шәаангыли, уара, абри ауаѡ ԥьара дызбахьоушәа сыҟоуп… – Бганба днеиҿаԥшит уи.

Асҭамыргьы зныказ дҟәызгаҵа даанхеит, аха игәалашәара ааимҟьеит иаразнак: — Саша, Саша Кузнецов!.. –

иҳәан, даагылан иҽынеигәыдижьлеит. Аҩыцьагьы ааигәыдибаҳәҳәалеит.

Арҭ омашәа ибаны ирзҧшуан егьырҭгьы.

– Аферым, аферым. Раҧхьаҙа ҳанеибадырызцәкьагьы уеилыскааит Кавказтәи ашьа цқьа шулаз, агаҷатәи ацәанырра цаҳәцаҳәра шумаз. Шәихәаҧши, уара!.. – ицьашьаны дцәажәон Саша Кузнецов, Асҭамыр Бганба диҷаҧшуа.

Ҧытраамҭак ицәажәо итәан. Досу дзыниаз, дзынкьаз дзынҧаз атәы иҳәеит иааркьаҷны.

– Икоу жәбома, абнара ду ахь апартизанцәа ротриад ахь шәҳадаҳкылоит. Издыруада уахь ацара шәацәшәозар, иаахтны ишәҳәа! – Асҭамыри Ефими рҷаҧхьа азцаара нықәиргылеит Саша Кузнецов, иавтомат ишьамхы иқәкны дахьтәаз.

– Мап, мап, Саша! Ҳшәонда аранҙагьы ҳаарымызт, – наҭеикит Асҭамыр.

– Уи шәыгәгьы иаанамган зынҙа, – нациҭеит Ефимгьы.

– Арҭ ишәо иреиуоума, шәрыхәаҧши! – лажәақәа нарылалҭеит Нина, иналгаз ргәымшәара дадгылауа.

– Зеиҧшыкам, уажәшьҭарнахыс шәаргьы ҳаргьы аҙәы ҳауп, ҳаҧсрагьы ҳабзарагьы еилоуп. Аха ҳара ҳаззықәпауа аҧсразы акәым, аҧсҭазаразы ауп. Апартизанцәа ҳаҧкара шыкоу жәдыруазааит: зегьы – аҙәы изы, аҙәы – зегьы рзы, абриоуп ҳара ҳзакәан. Ҳара ҳзы уахынла – ҽынлоуп, ҽынла – уахынлоуп. Еилышәкаау? – днарҷаҧшит Кузнецов.

– Еилаҳкааит, еилаҳкааит, – аҳәаха рибамҭо ҷаарҭит Асҭамыри Ефими.

– Уаха инаркны шәара шәпартизанцәаҭәкьоуп, шәшьоуцәоуп, аҕа итыл аҷы, – иаахиркәшеит Саша Кузнецов.

Арҭ еицәажәонаҭы, Таниа Прокопенко фатәы-жәтәыла астол аалырхиеит. Зегьы надтәаланы акрыфара иналагеит. Ҧытрак ашьҭахь аҧшәмаҧҳәыс Таниа, фырцьанк ауатка ҳзыжә ҳәа иналыдыргалт.

– Исыдшәымгалар иаанысымкылар ҳәа шәшәоума? – Афырцьан аақәылхит Таниа: – Ҳаҧсадгьыл азы, апартизанцәа рфырхаҭаразы, аҧсҭазааразы… – илжәит.

Егьырҭгьы, амцхә мҳәакәа, аҙәк иеиҧш рфырцьанқәа ааныркылт.

Еҭәацьаа жәҩан агәы ихалахьан еиҧш, Прокопенко Таниа лкны иааиз хҩык апартизанцәа, уажәы ихәҩыкны, аҩеи-

ҳәшьцәа бзиала ҳәа нараҳәаны, индәылҵны, алашьцара иналалеит абнара ду ахь, апартизанцәа рхәышҵаарахьы рхы рханы.

8

Шабельниатәи абнара ду (Винницатәи аобласт) иԥхоу, игәакьаҙоу хатәы хәышҵаарак еиԥш акәын апартизанцәа шахәаԥшуаз, егьшрымаз, иаргьы апартизанцәа агәыҵаҳәҳәа иахьчон, иаҵәахуан, иарԥхон.

Абри абнараҷы еиԥылауан апартизанцәа рымԥахәасҵақәа; абри абнараҷы ицәыҵлашааува ихәыҵыччон урҵ рхәышԥырҷымца; абраҟа ҭоуба руан «Аԥсадгьыл азы» ҳәа хьҙыс измаз апартизанцәа ротриад иалахәыз аҵеицәа – ақәԥацәа, аҕа иҷагыланы ашьоуразы; абраҟа ипартизануан Бганба Асҵамыри Заицев Ефими. Урҵ шаҟантә шаҟаԥьара х-цаҳәцаҳә рԥылахьазыз аоперациақәеи ажәыларақәеи раан; шаҟантә шаҟаԥьара аҕа хәымга имацәаз иҵашәахьазыз; шаҟантә, шаҟаԥьара аҙәы изыҳәан аҙәы ҭоуба иухьазыз гәаныла. «Асҵамыри Ефими ԥсык еицырхоуп, дара ԥыԥьа ыҟоуп, аха аҙәы роуп, мгәак ауп ирымоу, крыфагасгьы мҳаҵәки қәабышьҭыки рызхоит», – рҳәалон аотриад аҷы апартизанцәа хәмаруа.

Зны, Ефим Заицев дыҟаҙамкәа, Асҵамыр Бганба гәыԥԥык апартизанцәа ицҵаны акырҙа ихьамҵаз дҵа ҕәҕәак анагҙаразы аштаб аҟнытә дрышьҭит. Ԥыҵк ашьҭахь Заицев, операциак аҟынтә аотриад ахьгылаз аҭыԥаҷ данааи, иԥыза гәакьа диқәмшәеит. Ахьшьыцба еиԥш илақәа аашаҟь-шаҟан аземлианкақәа ааимидеит. Асҵамыр дҵа нагҙара дышдәыкәрҵаз аниарҳәа, аотриад аштаб аҷы азин аарымхны, иҷеыхәа длақәтәан апҟараҳәа дԥарышьҭалт.

Аурҵ иҷанаҳәо, асы ԥуа дцон уи, Асҵамыр дзыцны дҵа нагҙара ицоз агәыԥ рышьҭа дхыланы. Иҷеы амаҳмызақәа аирбоит, аԥыжәԥа ҳаракҙа иԥыруама уҳәаратәы афақь ахәылҟьа ицоит, ишәахха аԥхҙы алԥыруеит: «Издыруада Асҵамыр мыҟәмабарак дақәшәар, иҟамлои ари еиԥш ихьамҵоу адҵа анагҙараҷы деибганы дзыхнымҳәыр. Мап, ҳара ҭоуба еидаалахьеит, ҳахьцоугьы ҳаицызарц, ҳаицыкәԥаларц, ашьоураҷы ҳаԥсуазаргьы ҳаицыԥсырц». Ихәыцра ааихицан, Ефим иҷеы ишьхәа наирбеит.

Абан, сыла ихҟьаз адә ду аҵыхәан асыҭәҳәа иналибааит дҵа нагӡара ицоз агәыԥ, абан Асҭамыр раԥхьа дахьгылоу. Иқьышәқәа ааԥшӡахан изымчҳакәа ҽааиҵит:

– Еҳе-еи! Асҭамыр!..

Асҭамыргьы, цәалашәарак ҟәандаӡа иааизкылсын, аҽыҵбжьы ахьгаз ахь даахьаҳәит: абар Ефим дԥырны дкауда дахьаааиуа. Игәы нҵгәырҵьаайт Асҭамыр, нас иаргьы дзықәтәаз аҽеы ахы ааирҵәиит: Ефиим! – ҳәа ааҽыҵны, уахь иҽылеихеит. Егьырҵ апартизанцәа ааибарччеит арҵ аиҩызцәа ирзгәдуны.

Ефими Асҭамыри алымқәа реиԥш ҽеыҳәҵәыла ианааидыххыла, ишҽеыжәыз иаагәыдибаҳәҳәалан, еихәаччауа иаагәыдибакылеит знык, уи рызхомызт, аха рыҽқәа ҭынч ирыҵагыломызт, урҵ ԥашашо раҕәрақәа ирыхон. Аҩыцьагьы рҩызцәа ахьгылаз ахь рҿыҩархеит еиԥхныҩланы, аҙәы аҙәы диԥҟьар иҵахымызт, аҩыцьеғьы еиҟараны акәын икауда ишҩеиуаз. «Арҵ дара реиԥш, рыҽқәагьы еибабоит, шьамхык ауп ирыҵоу» – иҳәеит апартизанцәа игылаз руаӡәы.

Аҽены аныҟәатә ҕәгәа рыман, ицон бнала, дәыла, мҩахәасҭала, партизантә грапарала. Асаҿы аҽқәа аныҟәара рцәуадаҩын, аха ишԥаруаз... Уаҩы рҽимырбацәакәа адәыгба мҩа ацҳа рҽазааигәартәырц ицон. Аухатәи аҙын ҵых иалагӡаны аихамҩа ацҳа ԥыржәарц акәын дҵас ирымаз.

Абар еихашәы-еикәашә аахәлеит; уажәшьҭа аҵх апартизанцәа рзы иҽынлоуп. Аҵх аҵхыбжьонра аҟынӡа имнеицкәа, иахьақәгәыҕуаз ҭыпк аҟны рыҽқәа ааԥхьакны, асы аԥштәы зыԥштәыз рплашь шкәакәақәа рыҽҭаҳәҳәааны, автоматқәа рымҟәыҵарҕәҕәа рҿынархеит. Акыргьы шьапыла иныҟәеит урҵ. Нас бна ҽыгәра хәыцык иныла тәан ишныҟәашаз аарыӡбеит, хәыҵ-хәыҵла еицәажәауа.

Аихамҩа ацҳаҿ анемец ҟарул дышгылаз, дахьгылаз, асмена анырԥсахшаз аамҭа – арҵқәа зегьы еилкааны ирыман апартизанцәа. Ацҳа алаҕәым аҵаҵара аус ихы иадиҵеит Асҭамыр, даҽа партизанк дидыргыланы. Аҟарул шьҭыбжьыда иқәхра ҩыцьа ирыдырҵеит.

Рыплашь шкәакәа рҽынҵарҳәҳәан, абнара ҽыгә ааныжьны, икаианы рҿынархеит, адгьыл рҽаҟаратәны, жәҩала асы ԥуа. Абри еиԥш аан амшәареи, агәаҕьреи, ачҳареи зегьы ирыцкуп.

– Сишь, абан зцәеи-зжьи ақәыцьмақәа ирфахьоу, зваҵарақәа хаххала адәы иқәжьу аҽеы еиԥш, аҵх шкәакәа иналыр-

бааит аихамҩа ацҳа. Уи иатҵсны ицоз аҙы абжьы газомызт, аҵаа цәгьаха ацәа иҭалазар акәхап. Макьана дәыҷбакгьы ыҟамызт.

Аамҭа шаҟа цаз здырхуада, аха анемец ҟарул шьҭыбжьыда иҭып дыкәҵан. Уажәшьҭа уи дзыпсахуаз асмена аааианҙа ацҳа алаҕәым аҵаҵаны хыма-ԥсыма аԥыртҵәын.

Асҭамыр инацәкьарақәа адшәыло, ииулакгьы ацҳа агәҭа алаҕәым аҭаны даалгон еиԥш, «Ҳальт! Ҳальт!..» ҳәа аихамҩа арельскәа ирыбжьаланы иааиуаз анемеццәа рыбжьы аҙын ҵых иналҩит, урҭ асмена зыԥсахуаз ракәхарын…

Асҭамыри иҩызеи, мацәыск еиԥш, рышьҭахьҟа инеиҭаԥеит, нас ишьҭаҳәазо рҽаархеит. Убри аамҭазы қәршыҩҵас анемеццәа рыҿкажьны ахы цаҳәцаҳә ҩоурыжьит. Аоперациа аус аргамахеит, шьҭа иԥыркааузыз… Апартизанцәагьы, Асҭамыри уи иҩызеи рхьаҵра иацхраарц автомат мца аҿынадырхеит. Наҟ-ааҟ аиҿахысра, амцабз аижәҵара, агәаҿанызаара…

Асҭамыр игәы аҭра иҭагылом, игәы еисуеит, уи ццакрыла ацҳа иеиҭаз алаҕәым ԥжәозу иԥымжәозу – абри акәын иихәыцуаз. «Иԥымжәар, нас?.. Зегь башахеит, аҩызцәа ахьымҙг дсыргеит ауп. Еиҕьми, арҭ еиҿахысуанаҵы, сеиҭаахынҳәны алаҕәым акаԥсуль ҿыц асҭар…» – ааигәахәт. «Абри еиԥш аҭагылазаашьа аан даҿеаҙәы иазҵаара аҭахым, ухала иуҙбароуп, уҭахаргьы адҵа наугҙароуп!» – ихәыцра ааилагьежьит иаразнак.

Аиҿахысра еиқәтәомызт, анемеццәа ракетала амцабз ыкәдырҷҷон, аха апартизанцәа ркылкаара уадаҩын. Урҭ рыплашь шкәакәаҟәеи аси рҽеимардеит.

– Уара уцала, сара сшәыхьҙоит, – иҳәеит Асҭамыр иҩыза днеиҿахәыҵхәыҵны. Нас даахынҳәын, дҳәазо ацҳахь еиҭаҿынеихон еиԥш, арҵәааҳәа иҳәацәо, иоумагаха, ҩахьхьи амҩа архәараҿ иаавыҩрын, идрырҳаз агәылшьап еиԥш, мраҭашәаратәи иаауаз адәыгба илаԥш накәшәеит. Убасҟан аихамҩа ибжьаланы ахысра иаҿыз анемеццәа дгәарҭазар акәхап, ахы цаҳәцаҳә аажәыртҵеит.

Адәыгба адырра аҭара иахьымҙакәа, ацҳа илыкәыххит апаровоз, афакь ахәылҟьо, иҳаш-ԥышуа. Ацҳа агәҭаны иаамацәысит, нас митәык ԥжәеит, иаадыдызшәа. Адгьыл хыцхыцит, алҩа ыкәчит, аҙы аҭра иҵытцын аԥаҩқәа аҿерыкәнажьит. Аҳәҳәаб-

жьи, ахысреи, амцабзи, аилашеиласреи ракәзан аратәи аҙын ҭых иалышуаз.

Ацҳа ахьхыз аҭыпан, амцабз шхатәалт, ажәшан ҭыблаауа. Уи акәша-мыкәша асы ҭәаны ацара иалагеит. Апартизанцәа ргәы еисуа, адгьыл рҽамаданы ахьатҵра иаҿын. Аха дабаҟоу Асҭамыр, уа дрылаҙамеи, дҭахазар? – Ефим ихәыижьы шеилагылт, ихы даашахан даанаҧшы-ааҧшит. Убасҟан амцабз ахьыкәыҷҷоз ахь, аҙәы ибжьы ҭахәаҽза еергьҳәа ашыкьбжьы иналшит:

– Ефиим! Ефиим! Уабаҟоу?..

Заицев цәалашәара бааҧсык аҽеааинардырит, ихьҙ атҵх ианалш. Аха изҿызҭыз иахьынтәҿиҭыз изеилымкаауа, илымҳа азкыдҭа дааҙыршит. Ахысбыжьқәеи аилашынтра ашьҭыбжьи егьидырҳауамызт.

Апартизанцәа, анемеццәа рхы иаҿамшәарацы, еидгәыҧлан акәымкәа, рыҽраҷаны ишьҭахәазауа рҿынархеит, адгьыл рҽалыриааны.

– Ефим! Ефим! – дыршегь еергьхәа ауашы иҿыҵбжьы ацҳа ахьҧжәаз ахьтә Заицев илымҳа инҵаст, атҵх иалууаа.

Заицев иаразнакала Асҭамыр ибжьы идырит. Иашызцәа, шәхьатҵны абна ҽыгәраҿ шәаҳзыҧшыз ҳәа нараҳәаны, иара даахынҳәын Асҭамыр ибжьы ахьгаз ахь иҿынеихеит дышьҭаҳәазо. Днаскьацыҧхьаҙа иаҳа-иаҳа ашәарҭара дазааигәахон, аха ишыза гәакьа игәыблра игәы арыҷәгәон. Ус дышнеиуаз, иҳәазаны ицоз аҙәы, играпара ашьҭа даниеит. Аграпараҿ ашьа ҟаҧшьшьҙа асы ишылататаз гәеиҵеит Ефим, егьидырит Асҭамыр дышхәыз. Ишьҭа дынхылт дааццакны.

– Асҭамыр! – ибжьы рхәыҷны ҽааиҵит Заицев.

– Ефим уоума? Ефим, сшыза гәакьа! – азныказы ихьаа аахҽеызшәа ибеит Асҭамыр, даақәыҧсычҳаит. – Сшьапы, сарма шьапы сыхәом – нациҵеит.

– Умшәан, Асҭамыр, умшәан сашьа! – иҳәан, Ефим иашыза днаидыххылт.

Секундк иадамхаргьы аамҭа ырҙтәымызт. Ефим иплашь шкәакәа акалҭ аамаҧжәаны Асҭамыр ихәра ааҿеиҳәеит, нас изнапык ала аашыцьагь равтоматқәа кны, егьи иарҷьа напала Асҭамыр иашыҵра днытҷаҷәгәаны, дицхраауа, адгьыл рҽаҟәымҭхо ишьҭахәазо мацара рҿынархеит. Ишәарҭаз аҭыпҵ инацәыхараны ҧытк ианынаскьа, рыпсы ааиҵаркит. Асҭамыр

аҙыжәра иҵахын, уаԥсҵәык азна асы неиҷееигалан, иҷы инҵарҙыҵны инылбааидеит.

– Ефим, ҳадҵа ҳзынагҙамашь? – дназҵааит Астамыр.

– Ушԥазҵаауеи! Инаҳмыгҙакәа, иќоу умбо!.. – Ефим инаиаҵеикит. Аѡыцьагьы аҵҳа ахьԥжәаз ахь инаԥшит. Уахь амцабз ыкәыччауа, алѡа еилаҳанто ихатәалан, ихышәҵыз адәыгбеи иԥыржәаз ацҳаи абылра иаҷызар акәхарын.

Рыԥсҟәа анааиѡырга, Ефим иԥсы изалымхуаз иѡыза дѡаиҵагылан абна аҷеыгәрахь диман иҷынеихеит. Зны ишьҭахәазон, икәыруан, зных ишьамхгәыгәланы ицон, анемеццәа рхы цаҳәцаҳә рҷеаҷамкуа. Абнараҷ рѡызцәеи дареи еиниеит. Уантәи дгьыл ҭаҳарак рҷеарҵон, рыҷкәа ахьыԥхьаркыз аҭыԥаҷ инаҙеит. Уи нахыс ирыбаргәызыз, ҷыла рпартизантә хәышҭаарахьы абнара ду ахь идәыкәлт.

Асҵамыр ишьапы шхәызгьы, знык аҷеыбгаҷ данѡеигәышьа иуҵахуазыз...

Ашарԥазҙа абнара ду инылалеит зыдҵа нагҙаны иаауаз ашьоуцәа. Шьҭа шәарҵа рымам, абнара ду иагәыҵаҳәҳәа акәа инҵаршәны иаднакылеит.

Асҵамыр Бганба ишьапы ахәра иахкьаны мызкибжаки анышәтә қьала (аземлианка) ахәышәтәырҵаҷ дышьҭан. Уаҟа хылаԥшра игмызт. Аотриад аҷтәи аҳақьымцәа – ахьирургцәа рҟынтә агәцаракра иман.

Шьыжьымҵанк азы Асҵамыр лабада, ишьапы дыкәгыланы, дахьышьҭаз аземлианка даатцытцын адәахьы иҷынеихеит. Ихы даашахан, илакәа ҭҳаца абнара ду данлылаԥш, дааԥышәырччеит. Уи дгәазҭаз Ефим дааины иҷынеигәыдыжьланы даагәыдикылеит. Уи ашьҭахьгьы шаҟаԥьара аоперациакәа рахь еиццазеи арҵ аиѡызцәа.

...1944 шыкәса, ианвар мза анҵәамҵазы ижәылауа, аҕа дыцкьашәкьа инеиуаз Асоветтә Архәҭеи «Аԥсадгьыл азы» ҳәа хьҙыс измаз апартизантә отриади рҷееимардеит, афронт бжьцәаны. Апартизантә отриадкәагьы архәҭа ирылагыланы иқәпон. Ефим Заицеви Асҵамыр Бганбеи еиҟәнагеит хаз-хазы. Урҵ анеиԥырҵуаз аҷены акыраамҵаҙа изеидымҵуа игәыдибакыло, еигәыдибаҳәҳәало игылан.

Убриижьҭеи иҵуеит жәохә шыкәса. Жәохә шыкәса рышьҭахь ауп Ефими Асҵамыри иҵаацәараха, еибга-изѡыда, Шәача ианеиқәшәа.

Абар, урҭ рыкәша-мыкәша агәырҕьареи аиааиреи зныԥшуа аԥсабара дара ахьалагылоу. Зыԥсадгьыли зыхшареи ԥхьаҟатәи рԥеиԥш, ԥхьаҟатәи рразҟы амцабз иалган изыхьчаз абацәеи анацәеи роуп ара зыԥсы зшьо, зыччабжь го, зашәаҳәабжь абаҳча иҭыѡуа, агаҷаҷ амра зҽазырбылуа, анышьқәа рыла амшын ихылан инеиааиуа. Убырҭ иреиуоуп аиѡызцәа Бганба Асҭамыри Заицев Ефими.

АКӘАЧӴАБ

– Илаша-лашо изакәытә гәазырҳагоузеи, шәаҳәшьа ду дшәыкәыхшахааит! – ҷаалҭит Шьахәсна, лхы-лҷы агәырҕьара ықәҳәҳә дахьтәаз.

Ихазыноуп, ааи, ихазынатцәкьоуп! – налаҭалкит Шьахәсна лаҳәшьеитцб, Бигәаа Дауҭ-иԥҳа Маглониа дуанҭо астол гьежь дахьадгылаз.

– Нан, ари алашара аажәгеижьҭеи акыр ҵуама, шәгәылацәагьы ирымазар акәхап? – зҵаарала лажәақәа ныхлыркәшеит Шьахәсна.

– Ԛымзҟа роуп иаагеижьҭеи итҵуа, саҳәшьаду. Ҳацуҭаҷы инхо зегьы рыѡнқәа рахь инаргахьеит, – лҳәан Маглониа, илкыз афымцатә уанҭа нхалырҵҵалан, ашьҭахьтәи ашьапы инықәлыртәеит.

– Шәымкьаҭеи, нан, шәымкьаҭеи... Ҳгаз шәҳәом, ҳкәаҷаб шәҳәом. Аѡнраҷы ари еиҕьу акрыҟахума измоу рзы, – дааҵашьыцит Шьахәсна, ахьшәҭ-ахьшәтҳәа лыблақәа ҟәыскәысуа. – Ари ҳара ҳҷы ианыҟало Анцәа идырп, – нацылҵеит.

Шәара шәкынгьы лассы иҟалара иҟоуп, – лаҳәшьаду лгәы аалырҕәгәеит Маглониа, ашыѡ-шыѡхәа луанҭа аныҟәашәа иацҵауа.

– Нанхеит, уи мышкы зны ҳара хҷгьы ишыҟалауа саргьы издыруеит, аха лассы иҟалозар ҳәа ами... Есқьынгьы ҳара ҳаԥсы ҭоу ҷыбшьома, сызкәыхшоу! – ԥшьаала ҵаҟа дынкаԥшит Шьахәсна, адашьмаҷы икаршәыз ауарҳал ду ацәаҳәақәа иалдаз лыблақәа рыдхалауа.

Шьахәсна лашьеиҵыб Дауҭраа рҟны иахьа ашьыбжьон ауп данаа. Лара дызмоу лхаҵа Ахсалба Бақьмырза, Ԥанаѡ ашьха ашьапаны иаҵатәоу Ахьацара ақыҭаҷ дынхоит дбаҕьаҙа.

Бақьмырза иҭаацәарагьы иныҳәоу ҭаацәароуп, аԥьԥьаҳәа, уахык иадамзаргьы ууарылаԥхьар, абра сыԥаҙандаз иаҳауеи ҳәа угәы иаанагап.

…Бақьмырза иарԥысра асакьаҳәымҭатцәԥьа дҭагылан. Ҽаɯраҭагаланшьҭахь зны, Мыԥа ауахәамақәа раɯс, Дәаб аҙы аарцә адә ду аҷы ҽырыɯрак ыԥан. Аҽеырыɯраҷы еизеит абжьуаа аҙәырɯы, аҽеы змазгьы, аҽеы змамызгьы. Аҷаɯахьынтә аҽецәа илеиз дрылан Бақьмырза Ахсалбагьы, иҽееиқәа ҷаша дақәтәаны. Убри аҽеырыɯраҷы ауп Бигәаа-ԥҳа Ҭышькәеи иареи ахьеибабаз. (Шьахәсна данызҕабыз Ҭышькәа лыхьҙын). Убри аҽены инаркны ауп уи ибзиабара дамырҭынчуа, дыргәаҭеиуа аҷанааназа.

Ԥытрак ашьҭахь қьаҕьариак ила Бақьмырза даалаган, Ҭышькәа ажәа лниҵеит. Аԥьаҕьариагьы аргама аус инапы аиркит. Аха Ҭышькәа лҭаацәа ианраҳа, ҳаҙҕаб аҷаɯарԥыс дышԥаиаҳҵо, иаҳмаҳаша ажәоуп рҳәан, ахәгьы-аҷгьы иқәмырԥшуа рыҽедырцәгьеит.

Лара Ҭышькәа лхаҵа лгәаҷы илымаз абзиабара мцабз заҵа имыцәарыз, иаҳагьы аҽарҭбаауан. Ҵаны Бақьмырзагьы лгәы ззымцашаз иакәҙамызт, иблақәа тҳаца; ижәɯахырқәа ҭбааны, игәышԥы ҟьаҟьаҙа, иԥсуа маҟа иҙара ааихнаҵәарашәа, ҳаракык, еиқәакы, ицәажәашьа хааны.

Бақьмырза иус аргама иамуашәа аниба, маҙала дашьҭалт.

Шьыжьымҭанк Бигәаа рҳаблаҷы ажәабжьны иаарылаɯит, Ҭышькәа маҙала Ахсал Бақьмырза диццеит ҳәа. Даутраа рыɯны ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит. Аха ауа-агәыцхәы уҳәа ауаа ҟаиматқәа рҽеаазыркын иианыркылт.

Ҭышькәа аҷаɯаҷкәын Бақьмырза дахьиццаз дахырҟьаны акраамҭа лҭаацәа дырбомызт, аха ишнеи-шнеиуаз ргәы аахьаԥссан, рыԥҳагьы дырбо иалагеит. Уижьҭеи акрааҵуеит. Уажәы архауаɯы, аҷаɯауаɯы ҳәа еилых рымоума, уи аɯыза аҟазшьа дара рҷы иҟам иахьа.

Шьахәснеи Маглониеи азалаҷы аицәажәара иахьаҷыз, Маглониа луантатәқәагьы аалырмариеит илымбаҙакәа.

Маглониа лаб Дауҭи лан Гьегьашьеи аɯны иҟамызт. Мыркәылатәык диман Гьегьашьа лаҳәшьа, убрахь ицан, имаацызт.

2

Агәашә абжьы геит. Маглониа асоф днықәгылан данынаԥш, Дауҭи Гьегьашьеи амҙырха абжара ааиɯыршахьан, аҕдымдыҳәа еицәажәо иааиуан.

– Саб, шәынзырхеи асҟаамҭа, шәахьыҟаз еибгақәоума зегьы? – лаб азҵаара наилҭеит Маглониа.

– Еибгоуп, дад, еибгоуп... Ирыбаргәузеи! Аха бан дшыҟоу бымдыруеи, лаҳәшьеи лареи иахьа еибабазшәа рызхара еицәажәеит, дысмырццакит, – налаҭеикит иҧха.

– Дныжьны уарауазыз, саб, илықәнагоз уиакәын, – акыркырҳәа даачеит аҧхәызба.

– Саҳәшьеи сареи ҳакәым, аха уара умаҳәылеи уареи шәыгәқәа шәырдеит цәажәарала, – лҿеналалырхәт Гьегьашьагьы.

– Сас даҳҭоума, дад? – Дауҭ рыҩны аҙәы дшыҟаз ицәа иалашәауа дназҵааит, акәасҟьа амардуан данаахала.

Дауҭдзызҵааз аҭак иаҳаанҙа,азал ашә даалагылт Шьахәсна, дҧышәырччауа.

– Уаҳәшьа дукәырбанхааит, с-Дауҭ! – ларгьа напы ыргьежьуа, лашьа даагәыдылкылт Шьахәсна. Нас даахьаҳәын Гьегьашьеи лареи еизҙатәуа инеилаҵәеит.

Иҳалалҙа аҧсшәа ааибырҳәан инатәақәеит. Дауҭ ажәақәа еишьҭархху а, Бақьмырза раҧхьа днаргыланы аҙәаҙәала зегьы ртәы дазҵааит. Шьахәснагьы азҵаарақәа рҧак ҟалҵауан.

– Анцәа иԥьшьоуп, зегьы шәеибгазааит, – иҳәеит Дауҭ. – Ҳара уахь иаҳҿахасырҭам, ҳҿазҵәылхны ҳамҩеиуазар, аха шәара агаҟа есымчыбжьа амҩа шәықәуп, шәаакыдгылар иҟалауазеи, амбатә ҳабжьоушәа, хаибамбеижьҭеи иҵҙауазеи! –ахарара дара инарыдиҵит Дауҭ.

– Ус ауп, уаҳәшьа дукәыхшахааит. Аха аҿаҩауаа ҳтәы иубац, есқьынгьы ҳаилахоуп. Агаҟа ҳанцалогьы амашьынақәа ҳшәаҩыргоит, – Шьахәсна лхы ҿылхызшәа луит Дауҭ иҟаиҵаз аҿеԥныҳәа аҟнытә.

– Иара уи зҳәо шәбара дшаҿыз ишьапқәа ҵхаахьоушәа ауп дышцәажәо, уск иманы ԥьара дааузырҵысышам. Уусқәа зегьы нырҵәаны уа дузбома?! – ҿаалҭит уажәраанҙа ҿымҭҙакәа игылаз Гьегьашьа. – Маглониа, нан, баҳәшьаду амла дабыркызар ҟалап, сара анышәахә, – нацылҵеит лхы шәиуа.

– Сан, саҳәшьаду данааиҵәҟьа абысҵоура сҿазыскын, аха илымуит, хьшәашәак даласыгҙеит. Уаххьазыҳәагьы ҟаҵа сымам... Шьҭа бара бнапы ҳануп, – даасамарҟәылт Маглониа.

– Унан, бан дыпсааит, ҳара ҳзымаргьы бтәаны блыхәаԥшуазаарызма... Ибыхьзеи, ус быҟаҙамызтеи?! – иаарԥшқаны лыԥҳа гәыбҕан налылҭеит Гьегьашьа.

Гьегьашьа дааскьан Дауҭ днеиҧахәыҵ-хәыҵшәа: уаҳәызба шсуҭара уара, – лҳәеит.

Аха Шьахәсна уи иаанагоз аулзымдырхуаз, дѡатҟьан, – уаҳа шәыцәгьа сымбааит изуазар, ссасума сара, џьбеит, – дгьаҵәы-гьаҵәуа Гьегьашьа дналпырагылт.

– Уа бтәа, Ҭышькәа, уа. Ҳаргьы ҳнабыдыбзиалаханы кәтыжьк ҳфар ибдыруеи, кәтымзар иҳамоузеи, уи бхы ахыббауама! – Дауҭ иҟәныз иаҳәызбаҭра ааԥхьеишьшьит.

Шьахәсна илылшоз ала днарҧаԥеит, аха иамуӡошәа анылба, – ауадаѡ шәышԥаласҵеи, џьбеит, – лҳәан даахьаҵит.

Гьегьашьа лыԥҳа даалыцырхырааны афатә ҟалҵеит: аҟыз ажьы еиҵачаԥан илжәит, акакан сыӡбал арашы хыҵәҵәало иаакәлыргылт.

Крыфаншьҭахь аҭаацәа акраамҭа еицәажәо итәан. Маглониа арадиоприомник аалырҵәин, ашәакәа ахьаҳәаша иаашьакәлыргылеит.

Гьегьашьа дҳәарԥсаруа, акалдуеиахь деимдо, акы аԥшаара даҧын, аха дзышьҭаз анылымбаӡа, дааин Дауҭ днаиазҵааит:

– Уара, абри ҳкәаҷаб ахьыҟоу удыруазар, изгазеи мшәан?

– Изакәызеи бызҿқәоу, аӡәы ар иҳәон, аӡәы амажәа иҳәон ҳәа, афымцалашара ҳалаҷҷа ҳтәахуп, лара лџьазтә кәаҷаб дашьҭоуп, асаба лымҟәыҵатата… Наҟ бшаҟәыҵра, иазыбуазеи уи?.. – Дауҭ иажәакәа ааиркьакьеит.

– Амшразы афымцалашара ҟалеижьҭеи ҳкәаҷаб сылаԥш иныҵамшәац. Идәылган икашәыжьзар акәхап, уаҳа изгодаз, – аԥшаара деиҵаналагеит Гьегьашьа.

– Ҭышькәа дбыкәыхшоуп, ишԥакарыжьуаз акәаҷаб, иахьԥхьашәкыз шәгәалашәом акәымзар, – лҷеналалырхәт Шьахәснагьы.

– Ибзиоуп, аха уаха иазыбуазеи, иалаҟабҵозеи, аа? – азҵаара ныҟаиҵеит Дауҭ.

Шахәсна урҭ рылаҧымҭӡакәа днарҧаԥшы-аарҧаԥшуа дтәан, ражәакәа маҷк икьакьазаргьы, ус еизыгәдуны ишырҳәоз аилкаара шлымаз дырдыруа.

Дауҭ изҵаара аҭак иаҳаанӡа дааиԥхьхәцаашәа инациҵеит:

– аа, исгәалашәеит, исгәалашәеит, аҷаԥараҧ ҵәымґк иахарԥоуп.

– Акы ахьыҟаутцо угәалашәо уҳамандаз, иҳабаргәызыз, – дҟәындшәындуа аҧаԥарахь лҧыналхеит Гьегьашьа. Уахьынтә

ԥьазтә кәаҧаб дук лыман дааин – асԥычка шсуҭара, – лҳәан, Дауҭ иаԥхьа даагылт.

– Бара, ари шьҭа иакуа ԥьыбшьома. Ибҳәарауазеи изыбҭаху! – иԥьыбахьтә асԥычка цәыргара дналагеит Дауҭ.

– Иакуеит, иакуеит, – днахан инаимҵалкит. Дауҭ асԥычка ааихьшьны акәаҧаб ахы ианлыҟәирс, ԥыхьа ишаклоз еиԥш акәымкәа, иԥхашьа-ԥхаҵауашәа «сыкҽашәмыжьхьази, уажә сышәҭаххама» ҳәа агәы иааанагауа, абла ҭааҙа инарылаԥшит акәаҧаб.

Шьахәсна дахьтәаз, лыблақәа ааихмырсыҕьҙакәа зны афымцалампа дахәаԥшуан, зны акәаҧаб дахәаԥшуан. Нас лыбз лқьышә иныкәлырҵәрааит:

– Ари акәаҧаб макьана аԥсы ахьалоу ҳара ҳҟны ауп, иара ада ахьҳамам азыҳәан. Шәара ишәыбаргәузеи, агәахәтәыхьҙага ззырҳәо шәылакнаҳами, сшәыкәыхшахааит.

Гьегьашьа қьынсҭак лыԥшаан, акәаҧаб аҟырҟы илҭарԥаны афҭил дѡахан, алашара иаазырҳаны, алѡа ахылббы илыманы дындәылҵит. Амаҵурҭаҷ днеин, ауха ирзылшьыз аҟыз иакәҵыз аҵысхә ааизылыҳәҳәан, аказармахь лҷыналхеит.

Гьегьашьа лҵысхә ԥхьакны, аказарма ашә ныдҵа даахынҳәын, акәасқьа амардуан даныѡхала, лқьышә аатлыркәацәаан, илкыз ацәымза днаҷатәҳәан илыркьаҭеит. Дауҭ ацәажәара даҷын, ишьҭахьҟа дкыдиаалашәа. Гьегьашьа дынѡнала, иажәа дааҟәыҵын, ихы налзырхашәа ҷааиҵит:

– Абыржәоуп ианыздыр акәаҧаб ззыбҭахыз, аҵысхә быммҟәыцатата. Уи уаха аҭып иқәбымҵар акыр ибцәафар ҳәа бшәозма?!

– Аҵысхә акәын узламцәажәацыз, усаҙ злам умҳаҵә алаҵауа… Ахчы татаҙа, ухы ылаҵан уаныцәо ауп аҵысхә бзиа иануб о, абжьааԥны иуҭахҙам. Уиаҵкыс ҳмарҭақ абга ԥумҵәан, амарԥьа, – лхаҵа иихәаз даахысамырҟәылит Гьегьашьа, акәаҧаб ауаԥьаҟ аҷышәҭа иҭаргылауа.

Аѡны, кәтык ма ҟызк аныршьлак, Гьегьашьа уи иаақәҵыз аҵысхә аказармаҷ еиҳәажәк аҷы еизылгалон, хчык азхара ҟалеит ҳәа анаалгәахәлак, ахҟьа наҭаны иаашьҭылхуан. Ахчы ззумҳәара иҟоузеи. Гьагьашьа лыҟаҵамҵа ахчы акы иалаѡашьозма! Амгәацәа унасыргьы аҷеарданы еиҵаѡылыззон, аԥсыԥ ҭарчызшәа ибымбылҙа.

Аҵх ҭаацәа ду рышьҭаларахь инеихьан. Ԥытрак ашьҭахь аѡнаҭаҷы иаатынчрахеит.

Акәасқьа абарҵацҿтәи афымцалампа ада, егьырҭ дыркьаҭеит. Ауаԥьаҟ аҽышәҭа иҭагылаз акәаҷабгьы, хыхьынтәи ауаԥьаҟ ақәцә иҭысны илеиуаз аҳауа лбаанадозшәа, ихырсысуа алашьцара иалатәан, «шьҭа зегь ҳаиԥшхеитеи, ишԥажәбо» ҳәа маӡа имақаруазшәа.

3

Адырҩацҿны ашьыбжьышьҭахь, Ахьацараҟа иаагаз амҩаду анҵәарҵаҽ иааҭгылаз амашьына «Победа» даатыҵит Шьахәсна, чаз карзинка дук кны.

– Нан, сумыркьаҭеи, ибзиарахан иуԥылааит, сымҵарсны сышԥааугеи! – даахьаҳәын ашофер ԥьшьара наилҭеит Шьахәсна,

– Ди, аҩнынӡа бымгакәа схынҳәуамызт, аха аринахыстәи амҩа маншәалам, – налаҭеикит иаргьы.

– Сукәыхшахааит, уаҳа ишԥоуури, аҩны сааугеите! – дамеигӡакәа аԥсшәа нкалырҵәеит Шьахәсна. – Саагагаԥса аԥара удызгаларгьы, ҭакәажәык лԥара хәыцқәа ҳәа, иуаҭәаумшьарҳәагьы сшәоит, – аԥара иҭара лҭахызу илҭахымзу лара илдырп, аха усгьы аӡбахә лҳәеит.

– Иауазеи аԥара бымсхыртә, – лажәақәа ааирҿеит ашофер.

– Иҭабуп, нан, иҭабуп. Уԥсынҵры иацлааит! – лышьҭахьҟа шьаҽақәак нықалҵеит.

Шьахәсна лгәы-лшьамхы лыҵԥрааруа, аҳхыцә иаваршәны иҩагаз амҩала лҿыналхеит. Ларҕьарахь дхыԥшылон Ԓанаҩ ашьхақәа ирбжьҟьаны иаауаз Дәаб аӡымҩас.

Дәаб ԥьара иҕьуп, ԥьара ишьшьуп. Ԓьара абахә жәпара ианаагәыдыҿеалалак, аныкәашәа аармаҷуеит. Аха ԥытк ианыласкьалак, ҩаԥхьа агәышԥы ргыланы, «ҩахьхьытәи абахә аҟны акгьы сылымшеит, аха лахьхьытәи аҟны слеир иазаазго жәбап» ҳәа имақаруашәа еилацәқәырԥоит.

Аҩада аӡыгәҭахь иҭашьқьыруа иаауаз аԥша Шьахәсна дгәыднакылон. Ларгьы рыҩны дазааигәахацыԥхьаӡа агәадура дамҿеханакуан. Уи аҩны дҩеир, аҭаацәа дрылатәаны иралҳәашаз атәы дазхәыцуан. Ус иаалгәалашәеит ақьаад илаҳәаны лкарзинка иҭаз, Ҕьегьашьа илылҭаз аԥьазтә кәачаб.

Шьахәсна лыблақәа аатәыс-ҟәысын, аӡымҩас аибахаеибафара дназԥшит. Уи иаҳа-иаҳа ахәыцра дамҿеханакуан. Ус лышьҭахьҟа бжьык геит.

– Аҭакәажә боума инеиуа? Бара боуми сызҽу!.. – Даахьаԥшзар, абар Бақьмырза илабашьа кны дахьааиуа.

– Уабаҟаз уара? — дааԥышәырччеит Шьахәсна.

– Сабаҟахыз, аӡлагара иахьа ҳара иаҳтәымзи, ԥшкы ахаԥсаны саауеит. Џьаракыр сбыцәцазар ҳәа бшәома, – дналасамырҟәылт Бақьмырза. – Ишԥаҟакәоу Даутраа, еибгақәоума?..

– Анцәа ишиҳәара, срыкәыхшахааит, ирыбаргәузеи, ихазынахәха иҟами!

– Шьапыла бааума Мықәнтәи?

– Шьапыла сышԥаауаз, уажәаҟара машьына анықамызгьы аӡәы акала даахьан, ашҭа аҟынӡа машьынала сааит. Арахь шәышԥаҟақәоу?

– Бара бцеит ҳәа ҳашԥаҟалап зыбгәахәуаз, иҳабаргәузеи! – даалзыгәдуны ҷгааиҭит Бақьмырза.

– Санцоз аӡлагара аԥш ахаԥса ҳәа уасҳәарц сгәы ишҭаз исхашҭит, сара аубаџьыр, – лхы гәыбԍан налҭеит.

– Џьара ацара жәбагәышьар акы аушәгәалашәахуа, ус ауп аҳәса зегьы шәышшоу. Даут аҩны дыҟазма?

– Дыҟамкәа, дабоушьҭуеи, с-Даут… Бзиа иубоз аҭаҭын ҟаҵа зҭоу кәалаԥқәак узааиҭит, – нацылҵан, лкарзинкахьтә кәалаԥк аацәырганы Бақьмырза инеилыркит.

Аҭаҭын ҟаҵа зҭаз акәалаԥаҷ ианыз аҷуаҩи асыԥсақәа зқәыжьыз ахрақәеи рсахьа илаԥш анаарықәшәа, Бақьмырза идырт иара бзиа иибоз аҭаҭын ҟаҵа ахаҭаҵәҟьа шакәыз.

– Ихәы-иҷы еигымхааит, дырҩегь Даут иакәгәышьоуп сызгәалашәаз, – иҳәан, акәалаԥ ааихырԥаны ҭаҭынҟаҵак неиҷыҵеикит. Ус. раԥхьаҟа амҩа аҵәирҭаҷы иаацәырҟьеит иахьабалакгьы иныҟәо амашьына «Виллис».

Амашьына еивҵаҟҟы хәҩык раҟара ақәтәан. Шьахәсна азныказы лгәы наҭрыст, лгәылҷеанӡамкәа амашьына анаацәырҟьа. Бақьмырза зынӡаск уи уамашәагьы имбеит, идыруан иахеижьҵеи амашьынагьы иара иақәтәазгьы рҳаблаҷ ишырҭаз.

– Бақьмырза, ҳара лассы ҳаахуеит, абзиараз!.. – иҳәеит амашьынаҷ ашофер идтәалаз арԥыс еиқәа, ихахә еиқәаҵәа ԥшала еилбгьааyа.

– Ҳашәзыпшуп, дадраа, ҳашәзыпшуп… Бзиала шәаабеит! – наҭеикит Бақьмырза, ихьӡ ҳәаны ахьиқәҷырҭыз игәы аздухауа.

Шьахәсна иҟаз-иныз ҳәа акгьы лзеилымкааyа, амашьына ицаз дашьклаԥшуан.

– Изуҵцәада арҵ,рнапы ҟьо,уара уабардыруеи? – Шьахәсна лыԥшәма днаиазҵааит.

– Сара уаҩы сизымдыруа сыԥоума, уи бзаҵашьыцзеи бара!? – дазпагьашәа даацәажәеит иаргьы. – Иацижьҭеи, бара ибмаҳац акәымзар, ахьацараа ҳхылпа аҵыс ҭоуп..

– Закәызеи шәхылпа аҵыс ҭазҵаз? – изакәыз лассы аилкаара лҭахны дназҵааит Шьахәсна.

– Изакәу быбои, знапы зԥьоз абни арԥыс Мықәтәи афымцастанциа зыргылаз анџьныр иакәзаап, уи Быҭә Едгьац диԥоуп. Иацижьҭеи Дәаб аԥшаҳәақәа еимырдоит иахьыманшәалахаша гәарҭарц. Ҳҽаҩа колнхарақәа рзы афымцастанциа дыргыларацы иԥоуп, ҳара ҳҳаблаҿ иақәшәоит рҳәоит.

– Ҵабыргны иуҳәома?! – даагәыргьеит Шьахәсна.

– Ааи, ааи, сабгәышьа иԥсаныс убыс шакәу! – агәра лиргеит Бақьмырза иҭакәажә.

– Ҳашпадыркьаҭоз уи аҩыза агәахәтәхьҙага аабар! Изеиԥшра хазыноу удыруоу! С-Даутраа рыҩны унеир, иубац ракәу џьушьома! – даацехәеит лара.

– Уи шаабарыз, ҳанҧсра ҳахыԥааит, – алҩа ҩеиҿыҵаирббит Бақьмырза, инацәабжьара иҭаҭынԥаҵа бжьакны.

– Ҳара ҳԥны аасҵа Мықә агәарад иаҩызахеит, илаша-лашо, – Шьахәсна лхаҵа днеиҿаԥшит.

– Бшаԥәыҵра, агәарад иаҩызамхакәа ззыбҳәахуеи… Мықә уажәы иҳамбеит. Уи збырцехәогьы здыруеит, адаґь иара зҵоу аҙмах зегьы иреиҳауп аҳәоит. Мықә аҵкьыс Ахьацара еицәахозар, уахагьы наԥ ҳахыргааит, – игәы инаҵаххшәа ҿааиҭит Бақьмырза.

Абас еицәажәо ишнеиуаз, ахыгәҳәа ргәашә ду инадгылт.

…Ахәылбыцеха Бақьмырза иаҳаҵа аашьҭыхны аҙлагарахь иҿынеихеит.

– Бара, акәаҷаб шысзаабгара, исцәыхәлеит быбои, аҙлагара ашыла сцәамҵәар ҳәа сшәоит.

– Уара аубиџьыр, улақәа ирыгхаҙо уалагама, – лҳәан, Мыкәнтәи иаалгаз акәаҷаб ахьыкәгылаз иаакәлхын, дындәылҵит Шьахәсна.

– Бара аҵысмҩас абла ҭыбымкьои, сара иԥсыша, – дналзгәдуны илҳәаз инаҭеикит, акәаҷаб лымхуа.

Аҩны ирымаз акәаҷабқәа изымдыруа дыԥказма Бақьмырза, Шьахәсна илыркыз днахәапш-аахәапшын: – ари ҳара ҳҭәы акәҙам, иабаҳаднагалеи? – иҳәеит, асԥычка аркны ахы иқәшьуа.

– Ари Мыкәтәуп! – лҳәеит Шьахәсна, сасык дылҵазшәа лкәаҷаб пату акәҵо.

– Дара икарыжьыз акәаҷабыжә аума, банаԥьалымбеит, Мыкәнтәи быздҵазза иаабгаз?!

– Дара икармыжьҙеит уи...

– Нас ҳамҭас ибырҭама?!

– Аиеи! – лҳәеит Шьахәсна лхаҵа исамырҟәылра ацасҳәаҵәҟьагьы.

– Шәеигымхааит! – иҳәеит Бақьмырза ихәмаршьала, – маҷкгьы даахырхәашәа. – Амала, уомашәа иббаратәы иҟоуп ҵыԥх иахьбырымҭаз! – нашьҭеиҳәеит.

– Ҵыԥх афымца рмоуҙацызт...

– О! Убри бҳәар саҳаит! Ажәак ала, ираҭәарымшьаз акәаҷабажә ауп бара ибырҭаз, аха ҳаргьы лассы иҳаҭәаҳамшьо ҳаббап. Едгьац иԥа деибгазар, иаарласны афымца ҳалаирччап! Усҟан, уажә избо ҷьысшьоит, бкәаҷаб алҩа ахылбыбуа Ачамҳараҟа ианцо!

– Иауазеи, уара, Ачамҳара?

– Ажәытәәи быхәԥҳараа афымца анроуа седроу. Урҭ ирымазааит, ҳамҭас ираҳҭап, бара ҳамҭас ишбырҭаз еиԥш! – иҳәан, дааԥышәырччеит Бақьмырза.

Бақьмырза иԥсыԥ акәаҷаб ианнас, ииҳәаз агәамԥхазшәа иаабалыбаҭеит, ицәома уҳәаратәы. Аха инапсыргыҵа ҷьаҷьа гәаҩала илҭеиҳәҳәан, аԥсы ааиқәирхеит усгьы ааҳәаны:

– Макьана, акәаҷаб, макьана умыццакын, иҵегь аныҟәатәқәа умоуп!..

АЖЬЫМДЫР

Шьыбжьышьҭахьын. Ҩаҩраҭагалара асакьаҳәымҭазтәи амра иагәарԥхаҙаны иԥхон. Аколнхацәа рурақәа рыбжеиҳараҙак адәы иқәыргахьан.

Арха амхырҭа аандаҿ иҿаз агәашә ду уахьынҭало армарахьҟа игылоу аказарма еиҵҳәа ауразоуроу ԥшцәалала итәын. Аказарма азганк зегьы рымҽехак аԥш ацәырҳәра иаҿын, аҭаҳмадацәа инарыдкыланы, ҳәсала-хацәала, хәыҷла-дула, бригадак иеиуаз аҙәырҩы.

Ахьы еиԥш иҩеижьҟҟараҙа ицәырҳәны еиқәырԥсоз аԥш алапҟьара ахьдуз азы ишьҭуа ашьха еиԥш ихалон. Аԥшцәырҳәцәа рышьтахьҟа, аԥш ԥаҵа алатата, аԥырча бахҵәаҙа, мышбзиала ишҭыргаз мҩашьо, ахьхьаҳәа еиқәыԥсо, ихачла иҩеиуан.

Зны-зынла шьоукы аагыланы аԥырча неиқәгәа-ҩеиқәгәаны иаадырдон.

Адәахьы зҽы рхашәа аԥш цәырҳәра иаҽыз ибжьы наиргеит:

– Ани ицо дыжәбауама? Шәизыԥши, шәизыԥши, ҳаи, анцәеиныс дышкаҳауа…

– Аҙәы иуааҳәцәа ашьхаҟа ирԥшуан ҳәа, закәызеи иубахыз? – ҿааиҭит даҽеаҙәы.

Аԥш цәырҳәцәа рыбжеиҳараҩык уахь имнаԥшыр рзычҳауазма. Рылаԥшқәа неиқәшәеит инхызаза-аахызазауа аҽыбԍаҿ зкәадырырҭа ианыжьлаз аҙәы. Уи иҽы ахала даманы инеиуан, ааида аҽавакуа. Аҽуаҩ дыцәан, ашькылқәа ракәын аҽыбԍаҿ дынкыланы дызмаз. Аҽгьы ацашьа злаҟаз ала надик акәын, ҽыԥьбаразар, дахыҩрынгьы дкаҳахьазаарын…

– Иашьҙаны иҟоу аҙәы иоуп, аха дызустҳарыда шәымҳәои? – иҳәеит аԥшцәырҳәцәа руаҙәы.

– Дызуст҃заалакгьы ԥьара дҭаҳагәышьоит, дымҩахаагап! — ибжьы наиргеит Мзауҷ.

Ари иажәа инашьҭарххны: «ҭәышьшье, ҭәышьшье» ҳәа ҿааиҭит ибжьы нытцакны Мзауҷ ивараҿ итәааз арԥыск.

Аҟыр-ҟырҳәа зегьы ааибарччеит.

– Ԥшьаала, дад, ԥшьаала, ԥхашьарами… Иара аҩы дашьызаргьы, ус иахәҭам, – днарабжьеит Қьаламаҭ. Аччабжьқәа ааиқәтәеит.

«Ҭәышьшье» ҳәа аҿытбжьы заҳаз аҽан амгәацәа кылшьшьы, ҩ-гәыцәк змоу ашәарыцага ашәақь асамԥал харшалақәа реиԥш, икьацәҙа алымҳақәа ҩханаршалан, агәашә иаартыз инҭалт, аҕәра наҿазкуаз ауаҩы дауақәтәахыз…

Аԥшцәырҳәцәа ари анырба иаҳагьы иҩеибарччеит.

«Дакәшан дҭалт ҳҿыҩчкәын, дакәшан», «амҩа ишәҭ, амҩа», «прауа-прауа», – абжьқәа рылҩуан аԥшцәырҳәцәа, ркьатеиахы ԥҵәо.

Шьоукы аказарма иныҵеибаҳәан, аҽуаҩ иԥыларц рҿынархеит.

– Амарԥьа, иакәымк иашәымҳәан, аҩы иашьны иҟоу есқьынагьы ихьымзг рацәоуп, ихы ҟәнишьоит, – иҳәеит Қәаблыхә дааимҳәан.

– Ус ауп, дадраа, иҽы даанага, иара даа, ишакәхалакгьы ҳара даҳтааит, дҳадаҳкыларуп ҳаҭырла, – нациҵеит Қьаламаҭгьы.

Аԥкәынцәа аҽуаѡ ииаидыххылеит, аха уи дырдырратәы дыҟамызт, ихы-иҧы хҭарпҵала иҭаҳәҳәан, иполта акалтқәа аʒагабаа рыцрыкәкәо, аҕьфѡы иҧышәшәоз гәырхынҳәыгаха.

– Бзиала уаабеит, уҽеыжәҵ! – рҳәеит инаидххылаз аԥкәынцәа, аха аҭак зҳәо дабаҟоу, даабарԥьеишәа иуит, ибз аҟәаҟәа пҵәаны, иблақәа изхымтуа.

Дызбоз еиҭаѡеибарччеит. Аччабжь игәы иқәыѡзар акәхап, ихы дааѡахашәа иун, «уфф» ҳәа шьҭыбжьык ѡеихылтцит. Нас ихы нхьынҳалан, дыхбыкьны иҧылеихеит. Уа идгылаз лаимҵасын, акәадырртә даахҳәаны, деимакы-еиҧак аказарма аԥхьа днаган, аԥырча бахҵәа лаиҵажьны днадыриеит. Дзықәтәаз аҽан, абла ҟәбарқәа ацәкәымжьыр рыхтатала, инхѡа-аахтуа, «сара изулакгьы дкамыжькәа шәара шәҟынʒа даазгеит, уажәшьҭа ида шәхамшәалааит, иахьышәҭаху дыжәга» ҳәа ранаҳәозшәа, ирыхәаԥшуан аказарма авараҧ иахьҧаҳәаз. Аҽуаѡ ихы-иҧы златаҳәҳәаз ихҭарпҵа ааԥыртны, иполта ахәда ааԥхьадыршәтызар, абар ассир: ргәыларатәи ақытаҧы инхо Атҵәызба Хымҵ иакәын. Азныказы аԥкәынцәа гачамкшәа инеихәаԥшы-ааихәаԥшит, нас ихҭарпҵа ихы илақәҵан, «цәамҵхаа уоуааит» ҳәа русурахь рҧынархеит.

Қьаламаҭ игәы иазымычҳазт, дѡагылан икәымзцәа хылпҵа хәыҷ азна аԥш аалихын, аҽеы ахьҧаҳәаз инаган инамҵаԥсаны, иҵыпахь даахынҳәит. «Ех, уара уеиԥш аʒәы аԥшәымас дсымандаз, иԥаԥьԥаԥьуа изеиԥш ҿҵарақәаз убарын изысааʒарыз» ҳәа агәы иаанагозшәа, аҽеы ахы ааланарҟәын, аԥшфара иналагеит аҕәырԥ-ҕәырԥҳәа.

– Хымҵ ҟадыць, арстәиала ицарҵамызт, аха иҽеы иахьаҭахыз дамгози, – ҧааиҵит абырг Мзауҷ.

–Дахьцо-дахьаауа ҳәа акры идырхуама, дыԥсны дыҟоупеи, – иҳәеит аҽуаѡ дҽыжәызхыз аԥкәынцәа руаʒәы.

– Дад, ари баша изырҳәаз ҷьышәшьома «Хымҵ» ҳәа, аѡы баны стол дахьахымҵуаз азы ауп уи зихьʒхалаʒа, – Қәаблыхә иикыз аԥш лапҟьа аахьеирҵәан, ашьхәа ѡылаԥиҵәеит аҧаѡҳәа. – Абанс аѡы ʒҽазыршьуа ауаѡ абри аԥырчажә даѡызоуп, – нациҵан, иикыз аԥырча цыра ишьҭахьҟа инаиршәит.

– Е-е-е, дадраа, сышлаҕәаҕәаʒа сахьыжәбахьоу сааихьеит, абар ԥшьынѡажәи жәаба шықәса сырҵысуеит, аха макьана схаҵагьы исымбац, аʒәы иҳәонгьы исмаҳац амцхә арыжәтә аҽадцалара ауаѡы цәгьарамзар бзиеракахь дкылнагеит

ҳәа. Ари жәытә-аахысгьы убысоуп. – Қьаламаҭ иарҧьарахь даахьаԥшшәа, иқьышәқәа ааимирҧәҧаан, ижьцәа ибзахыцәқәа илыкәҵаны аҵкьыртҳәа дынкажьцәеит.

– Ус ауп, Қьаламаҭ, ус… Амцхә аҳыжәра ауаҳы знымзарзны ахьымʒг инаргоит. Иугәаламшәои, аҳыжәра иахҟьаны Ҟазылбақь иԥа Мҳалдыз дзыкәшәахьоу, – накәҽиҵит Қәаблыхәгьы.

– Исгәаламшәакәа… Мҳалдыз иқьаф ҭызза, иҟыԥсцәа гьалгьало, амцхә ижәыргьы илаʒартә дыҟан, аха аҿенышьыбжьон ахьымʒг инаргеит, – иҳәеит Қьаламаҭ.

– Уи закәызеи? Ҳаргьы иҳаҳар хҭахуп, иҳашәҳәа, – рҳәан, ажәақәа неиларԥсеит аʒәырҳы.

– Ишроуҳәара Қәаблыхә, уара иаҳа иудыруеит, сара уи рацәак исгәалашәом, – Қьаламаҭ иҿаацәхьеикит.

– Саргьы зегь аусгәалашәахуа, аха ианышәҭахха исҳәап, – дналагеит Қәаблыхә. – Ҭауади-аамсҭеи ианрааз акәын. Иʒбахә шәаҳахьеит Ҟазылбақь, уаҳы имҳәааит уи иʒбахә. Убри ԥак диман Мҳалдыз ҳәа. Уи ҭауадаа рыцкәынцәа аʒәы дицәыжәламызт, хамаԥагьак, ҵкьаҳык иакәын. Зны Қазылбақь, Ҭхьына инхоз ибзыцәашьақәак сасра днарԥхьеит. Казылбақь иахьиԥхьаз ихаҵа дцаратәы дыҟамызт, дычмазаҳны дышьҭан. Иԥа Мҳалдыз, хар змамыз ауаа лаицҵаны дишьҭит. Нхацәақәакгьы ҿышькылкҳцәас ҳәа ҳрыцын, ҳада ԥсыхәа аурымахыз…

Ҟазылбақь ибзыцәашьа чара ду иуит, иуа-иҵынха адгаланы. Ауха иштәаз идыршеит, аҿеынгьы еиндаҭланы аԥшәмацәеи асасцәеи аҳыжәра иалагеит. Аха асас данысасха ҳаҭырла ихы мҳаԥигароуп акәымзар, ишакәхалакгьы иауама. Сыԥсымзар Заԥшьын ҳәа сыҟоуп, аԥшәмацәа иреиуаз аʒәы, «ҳасасцәа аҳы иаҳаршьит, уаҳа рылшом» ҳәа дахыхәмаршәа иааиҽшәаз ажәақәа амыждараз Мҳалдыз имаҳаи. Иаахьымʒгишьан, «асасцәа уаҳа рылшом захьʒузеи!» иҳәан, дҳарылаҟааит. Нас аҵәцақәа аарымихын, ирымакуа иҽәааихеит. Аха Мҳалдыз иижәыз анилсʒа «уажәшьҭа зегьы шәахыҵ!» ҳәа днарыцәҟааит. Узыкәҟаауа роума зцәа азна аҳы ыжәны иҟоу ауаа, урҭ рычҳарагьы ҵаҕамхои. «Абнатә рбаҕь ааны, аҳнатә рбаҕь дәылнацон ҳәа, аԥшәмацәа ҳастол ҳахицарцгьы игәы иҵоуп ари», рҳәан иааибарччеит. «Ааит, сара сакәызма абнатә рбаҕь ҳәа шәызхыччо» ҳәа дҳаҵкьан,

уажәы избауа џьысшьоит, Мҳалдыз иҟама хәыш ду аатҳәаны даарылалт, игәааау абын-ҳәа еиԥш илақәа ҭыҵны ицо.

Еилагьежьрахеит, уаҕеимшхара…

Саси аԥшәымеи узеиѡымдырааѵа ишеилаҳантоз, ишыҟала здырхуада, Мҳалдыз иҟама ццышә аабрын, иара иԥынҵа акәацәра ахәдырра илаахан, расашәпак иаҟараны инҷнарҟьеит.

Ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит. Мҳалдыз ашьаҟәада иҷашы, цәгьала дырҟажеит. Уи иԥынҵа иамшәаз ақәацәра надыргәагәалашәа иҷаҳәаны, иааулакгьы иѡныҟа даагеит. Аха иԥынҵа ахәдырра ҕьауа иҟахызма, икашәеит. Ус иҷырҟьаны ишыҟаз иаанхеит иҵыкка. «Мҳалдыз иԥынҵа еиԥш», «Мҳалдыз иԥынҵа ҭыкка», «аԥынҵаҟь кылыкәкәа» ҳәа изырҳәо иалагеит. Иаргьы, уаҳа ауаа рышҟа дызкылымсуа, дыччархәха даақәхеит. Мҳалдыз ари анихьыз иарԥысра аҭәымҭаҵәҟьа дҭагылан, ԥҳәысгьы дааимгацызт, иццахуадаз, ус даанхаҙеит. Иара дабиԥазаҵәын. Убра иааԥҵәеит Ҟазылбақь ишьҭамҭа аҵыхәтәагьы. Абри зегьы зыхҟьаз амыцхә аѡыжәра ауп, дадраа, ишәымбои уи дахькылнагаз, – иажәа ааҷахиҵәеит Қәаблыхә.

– Абарҵқәа зегьы зхаҳҳәааѵа абна аԥырча илажьу Аҵәызба Хымҵ иоуп. Ҵәызаа ус иҟагәышьамызт, аха «аџьма иреицәоу абоура азынхоит» хәа, иара дырҵынхеит, ихәылеикааит. Убри ҳара дыграны, джьымдырны дҳалоуп макьана, – нашьҭеиҳәеит Қьаламаҭ.

– Хымҵ уажә даабама, уи ҵәыца ду баны, ҵәыца хәыҷ шьҭызымхуа иами, – нақәиҳәеит Мзауҧгьы.

Абас аԥшцәырҳәараҷ ажәабжьқәа рҳәара аус иамыхәозар, акы иаԥырхаганы ҳәа иҟамызт, уи иаҳагьы аус арлахҷыхуан, иармарион.

– Аҵәца ду атәы шыҟоу шәымбои, дадраа, – аҙырѡрагьы аусурагьы еиԥымҟьакәа ҷааиҵит Қьаламаҭ. – Ажәытә ѡыжәгас иҳамаз аѡыҵәца хәыҷ акәын. Усҟан ус изыҟаз арыжәтә иеигʒон азы акәмызт, ус иҳаҵырын азы ауп. Уажәы аѡыжәга аҵәцақәа абаҟоу, исыҟ-сыҟуа чаиҵәыцала ауп аѡы шыржәуа. Сасык даѧир урҵ наимҵаҳаргылоит, иумжәыр ҟалом исымжәыр ҟалом ҳәа ҳахәдацәақәа ҵибакааѵа. Ҳаҵырс иамоузеи уи?! Ҳаҵыр моу, ипатудароуп, насгьы шәазхәыцишь аҵәца дуи аѡыжәреи ауаѡы дахькылырго. Изааҙарызеи,

аиныхраҟәа раангьы аҵәца дуҟәа рыла аҩыжәра иалагеит шьоукы. Ари зынӡа иламысдарами, иалоузеи ҳаҭырс. Аҩы шаҟа ужәыз акәым, заҟа патула иужәызи, заҟа ухы ҳаҭыр ақәуҵази, ууаажәлар рҟьабз заҟа иухьчази – абри ауп аус злоу. Аиныхраҷы аҩеимакра ҳаӷоу ибааит, ишыбзоу ԥсроуп. Шәымбои ана аԥырча илажьу дшыҡанаҵаз. Ани аҩыза шәара Анцәа ишәҟәырхуп, уанӡа шәхы шԥанажәгои, дадраа! – Қьаламаҭ дааиԥхьхәыцаашәа Аҵәызба Хымҵ дахьышьҭаз ахь илаԥш наиршәит гәамԥхарыла. – Абанс иҡоу ҳара ҳқьабз бзиақәа ахьихьчараҳа чаҕьа иҷамшәааит, аӡагәадаражә. Уи иаҳагьы шьҭахьҡа ҳаигоит акәымзар, ԥхьаҟа ҳизгома, ҵәабаак шәҵәак арбаауеит ҳәа. Дадраа, иҳамоу ақьабз бзиақәа: апатуқәҵара, аихаҵгылара, асасдкылара, аицәыԥхашьара, ачеиҷьыка, ақьиара ҳнапы нарыкәыршаны иҳахьчар, аӡәгьы мап ахиҳәаарым ҳәа сыҡоуп. Убри шәазхәыц! – Қьаламаҭ иажәа аахиркәшеит.

– Ус ауп, Қьаламаҭ, ус ауп... – жәпаҩык рыбжьқәа ааиныҩт.

Аҵәызба Хымҵгьы аԥырча дахьалажьыз дааҳәыцымыцит, урҭ ирҳәоз ажәақәа ицәеи-ижьи ирылсны игәаҡынӡа инеиуазшәа.

СОУҞАР ИПҴСЫЖРА

Алтә қыдқәа еиҷажьны амаҵурҵаҷы амца еиқәыз иахакнаҳан аҭуҷьтә чуан еиқәаҵәа дуҟәа ѽба. Ачуанқәа рҷы ихәар-хәаруа ажәра иаҷын аҡәыд.

Ахәышҭаара ныршә-аарцә, аҡәыджәра знапы ианыз ракәхап, ихырсысуа ѽыԥьа ахацәа тәан, ариабжьарактәи раапсареи рымцәадареи рныԥшуа. Урҭ, амцашыра ахьырншуаз, рӡамѽақәа кылҡаԥшь-аакылҡаԥшьааӡа акәын ишыҡаз. Руаӡәык, ацәа анизымчҳаӡа, ишьҭахьҡа иҷынхырнааны арымӡ игылаз днықәиеит. Уи дшықәиаз еиԥш, иаразнак ихәламшәа акы иҵнакаазшәа, ахырхырҳәа ихәда абжьы гауа, ацәа дылҭаҳәахаа даман ицеит.

Егьи иѽыза, ахәышҭаара аарцә итәаз, амца анилсӡа даацәыс-жьысшәа иун, ихы даасѽахеит, иблақәа нҵаркәымпылааҵаркәымпылуа. Акәаҷаб ҵаа ишакыц иакын, ахәышҭаара ах-

чныза аваразҽ аԥшәмацәа рыцгәыгра ду агәышԥы амцашыра иамҭаккы, алацәажәа еиқәыжьны, ҭынч аҿырқьажьаны ишиац ииан. «Зегьы рҭыԥ аҿы иҟоуп» – ааигәахәт зхы иѡаханы зылаԥш амаҭурҭа иааѡназыргьажьыз ауаѡы. Зҭыԥаҿы иҟамыз зтәашьа ԥсахны арымʒ иқәианы ицәаз заҭәык иакәын.

«Ѡыцьа ахацәа-баба дуʒʒакәа, ҳхәыҷымкәа-ҳҳасымкәа, аҟәыд ҳшадтәалоу инҭаблы ицар, мамзаргьы ашьжьымҭан ижәны иаҳзырхьымыгʒар ахьымʒгыҵәҟьа аагеит, уаҵәы жәларык еилнаргап ҳәа ҳзықәгәыгуа иара ауп», – ааигәахәын, ачуанқәа днархаԥшит. Аҟәыд қәнагала ажәра ишаҿыз аниба, инапқәа еикәарҳәшәа ишьамхы илықәикын, ихы лхьарѡрны инарыкәиҵеит. Уи иҟны ацәа ԥытраамҭак иааира азымгеит. Аха ҭып инамҭозшәа аниба, иѡыза иеиԥш, иаргьы иҿынхиршәҭын, дзыкәтәаз арымʒ лаҟә хәыҷы днаниалеит, игәы харххала. Ацәа иҿеимҭарацы зназы иблацәажәа ахьышәҭхьышәҭ ҳәа иааирҟәыс-ҟәысуеит, амаҭурҭа-ғаға ду ахыбра инаҵаргьежьуа. Ажәытә маҵурҭа ҵыкка, ҭуан амазамкәа, хыхь иқәдаз ахәблқәеи ақьырсҭакәеи акаҭран рхьыршьыызшәа, еиқәаҵәамҳаҳараʒа алѡак иазрыжәхьан, амцабз ахьрытцаҷҷоз ицырцыруа акәын ишыҟаз, Урҭ шаҟа рхытцуа здырхуада, шаҟагьы мца рытцацеихьоузеи!.. Аха уахеиԥш мца рытцамцеижьҭеи акрааҵуеит.

Арымʒ лаҟә хәыҷы иқәианы амаҭурҭа иаҵаԥшуаз ауаѡы ихы нхирнаан ачуанқәа деиҭанархаԥшит, аҟәыд ѡарѡаруа, ашәах-бла ҟәбарқәа алпыҟҟа, ижәпаҳаҳараʒа ажәра ишаҿыц иаҿын; иаргьы убри акәын иитахыз, ихы даахан иаарманшәаланы инықәиҵеит. Дук мырҵыкәа ацәа дынҭанагалеит…

Амаҭурҭа ҕәтәы лампала еиѡкаан, агәҭа ашә ҿаҵаны, азымѡатәырахь ʒакы аҟара иѡышьҭыхны ҕәыла ихҕәын. Абжьаратәи ашә аркын. Наҟтәирахь ацәарҭаҕәы аҿы ршьапқәа еилаԥсаны ҳәсақәак ыцәан. Урҭ раасѡшәа иԥшьыркцаʒа иҿаз аԥенҵьыр хәыҷы иамариашан ҵаҟа игәылҭәааʒа гарак гылан, аԥшқа дахьыцәаз иԥсыԥ лагаѡагабжь ахылҵуан.

Аашар хәашан, ԥсыжра мшын. Акырʒа зықәрахь инеихьаз, аѡнаҭа аиҳабы Соуҟар дыԥсны дыкҿоуижьҭеи уаха хәахан. Амаҭурҭа аѡадахьы игылоу ахьатә кәасқьа ду азал аҟны ауп Соуҟар дахьыгҿоу. Аҷаԥшьаѡцәа анкарахаʒа рыхқәа ныкәырҵа-аакәырҵеит…

Уажәазы акәасқьаҽгьы амаҵурҭаҽгьы аҳра зуаз ацәа акәын.

Уи уамашәа иубаратәгьы иҟам, икараԥсараха иҟаз ауаа аҵх ааимгеимцара рхы иархәаны лацәааихьшь хәыҷык рзыҟаҵар, уаҵәазы ирзеиҧьхоит. Уаҵәы ауп аус анрымоу…

Амʒырха анҭыцҟа аԥьтә масар ааида илаваҵаны ихәхәаʒа, мшьамбала ихыбны, зныктәи атәараз уаа хышәѽык еилзыргашаз ашьаԥа ду еиҵхәа, анартәарада ус амамкәа ихианы игылан.

Ҽаѽраҭагалантәи аҵх ыкәҳа ацара иаҽын… Ус арбаҧь ҽыҭбжьқәа иааиларԥсеит. Уи згәы иқәѽыз, аҟәыд хлаԥшра азызуаз руаʒәык: «иҳацәшама, анаԥьалбеит» ааигәахәын, адәахьы дындәылпшит. Аха макьана ашара акрагын. Нас амҽырҟәараҽы днеин мҽы ѽақәак ааѽнеигалан, ачуанқәа зхакнаҳаз амца ааирҧәҧәан, деиҭаныкәиан, дыцәеит.

Амҽ-ѽа иаразнак амцабз иамҽеханакит, аҟәыд аѽарѽарра аарццакит.

Ачуанқәа ирытцацеиуаз амцабз еиқәҵәиашо иаҳа-иаҳа иазҳауеит, иҵакархон. Хыхь иқәыз аҧы еиқәаҵәа самсалқәа руак агәҭаншәа, аихымца ашьанҵа ианааҽаркшо еиԥш, аԥырқьхәа ацыԥхьқәа наҽытцаддит, нас ихәажжаʒа амца аҧы инаҧралеит, абылра иалагеит, аха игәазҭода? Зегь карауараха ицәан.

Амцабз аҽыкшаʒаны, «ари сзырбаз» аҳәозшәа, иасааира амаҵурҵа ахәыблқәа амҽеханакуан. Ус, илакьылакьуа амаҵурҵа иақәыз аисыр инахьыст. Уиакәхеит.

Еҳ, ацәа, ацәа… Уи иазгәаҭома зҟалара иаҽу арыцҳара, аԥсра аиҵаԥсра ззырҳәозгьы абри ами…

Цәгьарак шыҟалаз ацәанырра иалашәазшәа ахәшҭаараҽы ииаз ацгәыҧра аацәыс-жьысын, аблақәа ааиқәнахит, нас иѽагылан ашәахь аҽынанахеит.

Убри аамҵаз акәасқьа абарҵаҽы Соуҟар иҵаца Таразиа арҵәаа-арҵәааҳәа лыҳәҳәабжь геит, уаѽы игәы ааҵнашьааратәы. Аҳәҳәабжь згәы иқәѽыз аʒәырѽы, аҵахцәа иреиуоу шьоукы ашамҵаз иаазар акәхап рҳәан, иахьықәиаз иагьымааҳәит.

Амаҵурҵа ақә аурозоуроу амцабз иамҽеханакхьан. Таразиа лыбжьы аҵх ашамҵа иалыѽуан абылра, абылра ҳәа дҧызыҧызуа.

Ауаа еигәныԥт, иҽыхеит амаҭурҭаҽы ицәазгьы, аҟәыджәра знапы ианызгьы, злацәа ааихьызшьырц иқәиаз аҳаԥшьацәагьы. Зегьы рыԥсы ргеит, идәылҭит ирулакгьы. Угәы иаанагеи, хыхьтә ахаҳә леиуа иалагар, доусы рхы рнапы ақәыркуеит. Аха убысҟан ишԥеиуеи макьана знапы зхы ақәкышьа ззымдыруа амцагьы, аӡгьы, аԥшаҵьгьы – зегьы ззеиԥшу, агара игароу аԥшқа хәыҷы…

Аӡҟы дызгараз агара амаҭурҭа аиԥкаара азымԥатәирахь ишгылаз згәалашәаз ан разҟыцәгьа дааҵызы-ҵызын зыбжеиҳара амцабз иамҽеханакхьаз амаҭурҭа днагәыдлеит. Уи акәхеит… Даҭәахит ларгьы алԥа, даҭәахит амцабз. Арҭқәа збоз ауаа зынӡа ирзымбатәбарахан, аҳәҳәарада уаҳа ируа иакәымшәо иаакәхеит.

Таразиеи лыԥшқеи еиниоу еинымиоу збода, уи гәазҭода, издыруада, амцабз ажәпареи еилаҳантоз алԥа хәашьи уаԥы акы идырбо ҳәа иҟамызт.

Еҳ, амца, амца, зны-зынла шаҟа угәыҭшьаагоузеи!.. Аха уара гәыбҩан умам. Ухлаԥшыдаха уанықәха, уангәыгҭажьха, ухахьынахоз умцози, ишуҭахыз уҽеумҟьози. Ус ауп ишузакәану, ус ауп ишуԥсабароу. Аха ирхароузеи аԥшқеи уи иани?..

Ауаа еибарҳәҳәоит, еилагьежьуеит, еилаҭыруеит. Шьоукы уедрала, ерыӡла, ԥҳалла – ирымԥыхьашәаз зегь рыла аӡаагара иалагеит – ауп, иабахәарҭоу, гәларшәысгьы иахәом, иаразнак амцабз инахәланарпҟоит.

Зегьы гәжәажәон, зегьы қьызқьызуан, зегьы еилыхон, аԥшқеи ани рзы рылаҩырӡ амцабз иазмырбо ирҽыкәкәон. Ассир ззырҳәозгьы абри ами. Аашар Соуҟар иҵәуара иааираны иҟоу ауаа, Соуҟар икәыба даҽеа ԥ-кәыбак шадгылоу рбар?… Амцабз зхысыз аҧсыбаԥқәа рацәаха, ирыцҳахәха изҭаԥсоу акәыбақәа гәыҭшьаагаха, ихлымӡаахха иараҧгылар… Арыцҳара, арыцҳара…

«Иԥсыз, иԥсӡаз мцала иблыз роуп ҳәа, зиарҭа зхы нылаҵаны иԥсыз ауаԥы иԥсра – ԥсроума…» рымҳәашеи.

Амцабзи алԥеи еицлабуашәа ауп амаҭурҭа иахылуууаны ажәԥан ишаҵагьежьуа. Аеҵәақәагьы шәаҟьазшәа, арыцҳара иҟалаз рбар рҭахымызшәа рҽеырҵәахуан.

Аха сишь… Абар ахәыҷы икьаасыбжь ахьго амцабзи алԥеи рыгәҭаны. Абан лхәыҷы дылгәыдрыгәҭәаланы ан лыгага амцабз ацырддуа иахьаацәырҵуа, абан аԥсҭазаареи аԥсреи

ахьеиҽагылоу. Мшәан, ари лабҽабоу лаԥшҭашәароу?.. Издыруада, аԥшқеи ани еибга еизѡыда амцабз иалҭырц зҭахыз ауаа ус рылаԥш иднарбазар, ргәы иажьазар, ргәыӷра дрыӷәӷәозар?!.

Ахәаша ашьыбжьышьҭахь, амра ласкьаʒахьан еиԥш, агәыцхцәаҵәкьа лықәлан Соуҟар дыртҵәуеит, уи ашьҭахь аԥсыжра иаамҭан. Аԥсы дызҭаз акәыба нылбаарган, ус иаԥуп ҳәа, акәасқьа аԥхьа амʒырхаҽы хынтә инышьҭарс-нышьҭарсны агәашә шыҟаз рҽынархеит. Акәыба артын, уи ахѡа кны шьоукы аԥхьа инеиуан.

Соуҟар ихы-иҽы шьаҳиҭʒа,ижакьақәа мҵысʒо,рҽырҭынчны, илахь акыҵырақәа еидѡалаʒа, иԥынҵа ҵаӷаʒа, иʒамѡақәа ҭашәашәа, ибла хьшәашәақәа еиқәрҟаца ихѡан. Знызаҵәык уи иблақәа аахтны игәарԥ дныкәԥшыр ус иҳәашан: «Еҳ, сыгәнаҳа шәықәшәааит сеиныхра наԥшьызгаз. Уабаҟоу смоҭа ԥшқа? Дад, бабаҟоу сҭаца Таразиа? Бара бакәымзи нап сыдкыланы сныҟәызгоз, ахәыҷы иеиԥш сызкәабалоз, схарԥ ахәда ҵҟәашааʒа, сыматәа лиларкха, сцәарҭахчы бымбылʒа, сыкәыртәаны сзааʒоз, лымт схьысны уаѡы симбацызт. Бара бакәымзи «баба» ҳәа сгәы ҟаҵо исацәажәалоз. Баба бхаҵкы ицаз даныржуа амш аҽены бмыткәма игәы иқәѡʒомеи, бабаҟоу, дад бызбаʒомеи? Иабаҟоу сыпхʒаша зыдҵаны снапала исыргылаз сжәытә маҵурҵа ду? Изакәызеи анаҟа ирацәаххыраха еилажьу? Избан, арацәа рҵатата ахәа илагылоу ачуан еиқәаҵәақәа згылоу иарбану? Еҳ, сеиныхра наԥшьызгаз сыгәнаҳа шәықәшәааит…»

Акәыба назгауази уи иашьҭагылаз жәпаѡʒеи агәашә инҵыҵын рҽыѡархеит адәы ԥшʒа ҳаракырахь, анышәынҵрақәа ахьыҟаз ахь. Ауаа рыжәпара иалагыланы рхы рыкәаҽ инеиуан иаха аҟәыджәра знапы ианыз, ачуанқәа амца рыҵазырцеиуаз ѡыцьа ахацәагьы. Урҭ гәаныла рхы гәыбҕан арҭон, рхы ршәиуан. Аха ишԥарури. Арыцҳара иҟалаз зыхҟьаҵәкьаз, изхараҵәкьоу дара ракәымкәа, аиныхра шакәыз Соуҟар иҭыʒгәарԥ унықәԥшыргьы иубоит.

Зылахь еиқәыршьшьы, ҽымҭ зыхққәа ларҟәны акәыба иашьҭагыланы инеиуаз ауаа рышьҭахьҟа ихьаԥшны Соуҟар иҭыʒгәарԥ анықәԥшра рцәыхьанҭан.

Аԥсы анышә даҭаны иаахынҳәуан еиԥш, ѡыцьа аҷкәынцәа еицны агәашә инҵалт. Иқәымҵыцыз ауаа урҭ нарыгәҭыларкит.

– Иҟоузеи, иҟоузеи? Таразиеи ахәыҷи шпаҟоу шәымҳәои? – азцаарақәа нарықәрыпсеит.

– Ахәышәтәырҭаҷ иаразнакала ҳрыдыркылт, ацхыраарагьы ҟарцеит Таразиеи ахәыҷи шәахсҭахәыҷқәак рнымхалозар, егьрыхьуам ҳәа ҳарҳәеит ахәшәтәыѡцәа, – нараҷеикит ахәшәтәырҭахьынтә ииаз аҷкәынцәа руаҳәы.

АУАѠЫ ИЛЫМШО ЕГЬЫҞАМ, ДАД!

– Сара Ачамҳара ақытан раԥхьаҳа аҵара зманы избаз, Мадлеи-иԥа Хьычԥыԥыр иакәын. Уи писарс ҳусҳәарҭаҟны аус иуан. Ҷкәына пылҳатк, иԥаҷаҷарқәа аужьны, ихылпа абз ырнааны, икаландашьқәа иԥьыба икылырҳәҳәааны, еиҳаб дизымдыруа, еиҵбы дизымдыруа, иеиқәа аԥьыбақәа калкало, уажәы дызбо ԥьысшьоит.

Дануаҵәажәоз улакҵа дхыԥшылаҳомызт, абнаҟа дыԥшуан, илақәа шаҟь-шаҟьо, – ҭынч-ҭынч ацәажәара даҷын Алхас.

– Уажәы дабаҟоушь уи аписар? – иабду днаихәаԥшны ҷааиҵит Естат.

– Уи, ҳзакәан ҷыц анышьақәгыла, ихы нбыжьга-аабыжьгауашәа ддәықәын, нас аколнхара ҳаналала, усымш еилыргаѡыс дҳаман, аха ҳусмышқәа бжьаирҳуа далаган, уаҟагьы дамырхит, ашьҭахь адәқьанахь диаргеит, акы даԥсахоз ԥьшьа, аха уаҟагьы аԥара иамхафазаап, афоуҟаражә, дылҵархәаша даман ицеит. Ҷара хәыҷык иман, аха изхәарҭазыз, ахшыѡ имамызт, дад, ахшыѡ…Ауаѡы хшыѡла дныҟәозароуп, ихшыѡи иҵареи еимадазароуп, мамзар дыԥхашьар ҟалоит….

Забду изыҳырѡуа итәаз Естати Нуцеи неихәаԥшыааихәаԥшит, Алхас ииҳәауаз ажәа ҟәышқәа гәынкылауа.

– Уажәы иҳабаргәыузеи! Ачамҳараа мацара ҳҵеицәа заҟаѡы аҵара рҵаз, заҟаѡгьы аматцура иалоу рхыԥхьаҳара абанҳаназои! Естат, дад, уара жәа-класск урылгеит, аха уи узурхом. Иуҭахуп уҵара аҵҵара. Уца, дад, уца, аҵара ҵа! Иумырԥхашьан ҳабиԥара. Ҳабиԥара ианакәзаалакгьы хьымҳг аамгаҳац. Иҟоуҵо зегьы уазхәыцла, ууаажәлар уахьырзеиҧьхаша, уахьрыхәаша уашьҭаз! – Алхас иҭаҭынжәга нцәыриган, атах-атаххәа инапсыргәыҵа инанҟьаны аццышәқәа нҭыршәшәаны, аитҵаҵара дналагеит.

Естати Нуцеи еиҳаби еиҵби ракәын. Аѡыцьагьы аакьыскьа ауп Ачамҳаратәи ашкол ианеицалга. Естат иҵара иациҵарц

иҭахын, убри азы иитҳаххашаз ашәҟәқәа еиқәыршәаны Москваҟа идәықәиҭахьан анцыныррата институт ахь. Уи иаҳәшьа Нуца Аҟәатәи аҳәынҭқарратә арҵаҩратә институт аҭалара лҽазлырхион, убригьы лышәҟәқәа ганы иалалҵахьан.

Адырҩаҽены анаашоз Москваҟа амҩа дықәлараны дыҟан Естат. Убри азоуп ауха амаҭурҭаҿы иан Таразиа ифатәқәа рырхиара дзаҿыз, имаҭәақәа уанҵаны изҭалҵауаз. Убри азоуп Алхасгьы акәасқьа абарҵаҿ дтәаны имоҭацәа ажәаҟәышла дызрацәажәауаз.

– Мыскәа, дад, уажәы иааигәахеит акәымзар, анкьа дарбан Чамҳаратәыз уа ицаны аҵара зҵахьаз. Аха уажәтәи аамҭа бзиахә ақалақь харақәа ааигәанатәит, амҩақәа арҭбааит, ашықәсқәа арласит. Мыскәа аҵара дҭоуп рҳәеит Аҟалҭьы Едгьы иҧак. «Аиба икәакәар былуам» ҳәа, иан дыҟам, иаб дыҟам, аха иара аҵара иҵоит Мыскәа… Мыскәа, дад, уи анра изнауеит, абра изнауеит, ибаргәузеи. Ажәытә аамҭаз акәзар Едгьы ипҵеи, сара смоҭеи заҵа Мыскәаҟа шәцаны аҵара шәымҵарыз, абраҟа, шәымгәацәақәа цәҳәантаҧсҭа, аҳага баа шәаганы абнара шәылазаарын. Аха аамҭа бзиахә шәхьымҳеи, аамҭа, – иҭаҭынжәга неиҧытцеикын, алҩа иҧынҵала ишьҭуа, аҭаҭын ахара дналагеит Алхас.

Адырҩаҽены Естат иани иаҳәшьеиҵби деиҵаҳәа-еиҵача Очамчыранҳа днаскьаргеит. Адәыгба днақәтәан иара Москваҟа дцеит. Уи ашьҭахь хымшҟа аатҵхьан Нуцагьы Аҟәатәи арҵаҩратә институт аҭаларазы аекзаменқәа лҭиирацы дцеит.

Авгәыст мза анҵәамҭазы, Нуца аекзаменқәа лҭиин, аҩны дҩеины дшыҟаз, Естат исалам шәҟәы роуит Москвантәи. Уи ашәҟәы убас анын: «Аҳаҳаи, хьаас сҟашәымҵан, сҭаацәа! Аекзаменқәа ибзианы ирыстеит, аинститут аҟны срыдыркылеит. Сентиабр мза акы азы аҵара ҳалагоит. Салам ачамҳараа зегьы! Москва иҟоу шәыцкәын иҟынтә. Естат Ҳаԥьымба».

* * *

…Ишоуран аҽены, амра кыдшәома уҳәаратәы амра иканарцеиуан. Аҳаскьынқәаҵәкьа хьашьшь аканҳара рҽазыркуан. Ачамҳара ақытан ари еиҧштцәкьа ашоура бааҧс уаҩы имбацызт. Аарҩара ацқәа хырԥьаԥьаны, игәырмаҷгаха, аҳыхьқәеи акәарақәеи ҭарбауа, аԥьықәреиқәа рыбгьы кыдыршьшьуа, иоумагаха иаарҭатәеит.

Аарҩарацәгьа иҟалаз кәыркәа лаҳаҵәкьа ҿанаҵомызт,

аҧыыҟәреи лапҟьа акәым. Аҟәа иаргәаҟуан зегьы! Аха иабаҟоу аҟәа? Ажәѡан каххаа иҧәцоуп, ҧсҭҳәацк убом. Ачамҳаратәи аколнхара «Аиааира» амхҟәа ҟәа рымбеижьҭеи шьҭа мызкы аҟара ҧуан, уажәшьҭа ирзычҳатҵәҟьомызт.

– Ҧсыхәа змаӡам убахьоу!? Акы сыӡбеит, шәгәы иааиаго сыздырам, аха уиадагьы ҧсыхәа ҳамам, – иҳәан, аколнхара «Аиааира» ахантәаѡы ҿааиҧит аправление аизараҟны.

Зегьы уи иахь инхьаҧшит, ииӡбазеи ҳәа ргәы иаанагауа.

– Ишыжәдыруа, Улыс аӡымѡас ҳамч аҟәхом, аҧаѡқәа ҳаракуп, уи мѡахганы иааганы ҳамхҟәа ирыҧаҳҧаанӡа, дара былуеит, убри аҟынтә акәара мѡахганы Ҳаҧьымаа рӡыхь иҧабаз аҟынӡа иаагароуп, нас аӡыхь ашьҭрала ҳамхҟәа рывара аҟынӡа илеиуеит. Уаҟа аӡышьҭра аажәагәаны, архаҟа анышә ҧҟаны, илыҟәаҳҧар, ҳамхҟәа еиҟәнархап ҳәа сыҟоуп, – иҳәан, иааркьаҷны иажәа далгеит.

Аколнхара «Аиааира» ахантәаѡы иаҧшьигаз аус егьымариамызт. Аха аправление ачленцәа ирбон уиадагьы ҧсыхәа шыҟамыз. ҧытраамҵак иадхалеит уи алацәажәара.

Адырѡаҷены абригадақәа зегьы мыругала рҿеибыҵаны акәараҟны инеит, аарѡара иабашьрацы. Аарѡарагьы «иҳәибарбап шәареи сареи» ҳәа имақаруазшәа, иаҳагьы ашоурацәгьа карҵәаны, иҧакараха аҷынарыҟәнарҕәгәеит. Ачамҳараа ишзахәоз аҧхӡы рҷашы аус руан абаҳақәеи аҷагақәеи мѡанҵо, ашәа ҳәо.

Ахәымш рыҷены акәара ду газго, илакьылакьуа, игәыҟаҵагаха амхҟәа инарыҵалеит. Аҧыыҟәреи шьапқәа «Оҳ, гәышьа» рҳәозшәа, рымҵәыжәѡақәа хахаӡа ажәѡан инаҵаҧшит.

* * *

Ииасит шыҟәсҟәак. Ачамҳара ақытагьы аҷееиҵакуа, аҷеырҧшӡауа, аҷееиҷкаауа азҳа-зыгьара иаҷын.

Шьыжьымҵанк ачамҳараа иаарылаѡт, Алхас Ҳаҧьымба имоҭа Естат Москва дызҵаз аҵара далганы дааит ҳәа. Уи заҳаз, ааигәа-сигәа инхоз агәылацәа, Естат иѡызцәа, иқәлацәа неин идныҳәало, иеигәырҕьо аҧсшәа иарҳәеит. Естат иаара иҵаацәа раҟараҵәҟьа иеигәырҕьеит «Аиааира» аҷтәи апарторганизациа амаӡаныҟәгаѡ Қәҭелиа Ҭарашьи, аколнхара ахантәаѡы Мақьҭат Шларбеи.

Шьоукы ус рҳәон: «Мшәан, Естат ҧшьышықәса дуӡӡа Москваҟа дцаны аҵара иҵон, иҵара далганы даныҟалахгьы,

ақалақь ахь даангыландаз усура, ара Ачамҳара иҟаиҵозеи, ақыҭаҟны?» ҳәа.

Даҽеа шьоукы ус рҳәон: «Афырхаҵа Естат, иҵара далганы иқыҭа дазааит. Уи иаара Ачамҳараа бзиарала иаҳныԥшуа иҟамлозар шәымбари!»

Естат данааи мчыбжьык ашьҭахь, Қәҭелиа Ҭарашьи аколнхара ахантәаҩы Шларба Мақьҭаҭи драцәажәеит, Улыс аҙы афымцастанциа аҭаргылара аԥшьгаразы.

– Ҳара ҳаҧкәын дынԥынырхан данаҳзаа, афымцастанциа хҙаҟны иҭасыргылоит аниҳәа, ҳара хҙы жәҩангәашәҳьарами, уи иааҳадиҵауа аказы ҳхы ҳаигэо ҳаҟам, – рҳәеит ари заҳаз.

Уи нахыс Улыс аҙымҩас аҙхыԛәԛәа рҟны днеиуан есымша, уаҟа акы гәеиҭауан, акы ишәауан, дазхәыцуан. Иблокнотаҿ акы аниҵон. Ахәылбыҽеха дкара-ураха аҩныҟа дхынҳәуан. Анаахәлалаԛ, какал кны, алампа истол иныԛәыргыланы, ақьаадқәа наимҵеиҵон. Дыҩуан, сахьаԛ ҭихуан, акы иҵәаҕәон, акы иаҵишьуан. Зны цәаҳәаԛәак алидон, нас ианихуан, еиҭаниҵон, ишәон-изон, дхәыцуа дадтәалан аҵх агәы еиҩнашаанҙа. Дыштәаз, арбаҭьқәа анаааиларԥсозгьы ыҟан.

Мызкы аатҵьан анԥьныр қәыԥш Естати, апарторганизациа амаҙаныҟәгаҩ Ҭарашьи афымцастанциа апроект араион анапхгаҩцәа рахь иаларгалт. Ԥытрак ашьҭахь уи шьақәдырҕәҕәеит. Афымцастанциа аҟаҵара азин роуит.

Улыс аҙы ахыԛәан аҟыгәбжьқәа геит, ауасҵацәа рашәабжь аақәҩит аҙыԥшаҳәа. Ачамҳараа алагеит афымцастанциа аргылара. Урҭ ирҭахыз амаҭәахә – ацамет, акьыр, ақьырмыт, аихалых ҩаганы, агәақьҳәа аусура еиладыршит. Ахацәа шьоукы ацамет еиладырҭәон, шьоукы ақьырмыт еиқәырҵон. Ууанҙа иҳалшап ҳәа ргәы иззаанамгоз аусҟәа рылдыршо иҟалеит. Аусураҟны ауми ауаҩы аԥышәара ахьиоуа, аҟазара ауаҩы иахьиоуа.

Улыс аҙы иаҳа иҕьны аԥаҩқәа иахьрыбжьасуаз ацамет иҭадырҭәоз аҿыгҳара жәпаҙа ашьхынгылара аҩагара иаҿын ишзахәоз.

Естат имаҕраԛәа ҵаркәакәаны, аԥхҙы иҿашы, минуҵкгьы днарԥыршәомызт аус зуаз. Аусура ргәы азирхаҵон, ашәа анырҳәоз ашәа рыциҳәон, аҭаҭын иана̀хоз дрыцахон, ашоуразы ҏеаныркәабоз аҙы дрыцҵалон, ианыхәмаруаз дрыцхәмар-

уан. Ажәакала, ачамҳарааи иареи еилатцәаны, иара идырреи дара рымчи еидҵаны аус руан.

* * *

Иааилалашьцахьан. Анаара аиатцәақәа нкыдыҷҷалеит ажәщан агәы, иҵәны иҟаз амзагьы иҽежьҟанҭалеиуа Ерцахә ахра инцәыҵыҧшын Ачамҳара ақыҵа иналаҷҷеит, ашәахәақәа лашьҭуа, аха Ачамҳара ақыҵа иалаҷҷауаз амза ашәахәақәа раҵкыс, икаҷҷон афымцалампақәа. Уи збоз амза ҧхашьаҧхатцазшәа, иара иаанашьҭуаз алашара афымцалашара иналазщеит.

– Дадраа, абриами агәахәтәыхьзара захьзу. Ачамҳара ақыҵан ас уахынла икаҷҷап ҳәа згәы иаанагодаз ажәытәан. Аха ауащы илымшо егьыҟам, дад! Абарҵқәа зегьы ауащы илшартә дҟазҵаз ҳаамҵа ҿыц ауп, ҳаамҵа ҿыц! – иҳәан, Алхас илақәа аатгәыргьаан, алашара злаҷҷа иҟаз иқыҵа дналаҧшит.

МАШЬҚӘАЛА ДХЫНҲӘИТ

1

– Аҳгаб лхаҳәатәы мацара даужьны, лаҕәра днақәиҵыбтәыр, дышнеи-шнеиуа бхы бналырсыргьы ҟалоит. Усҟан «иауауеи» бымҳәашеи. Ԥшьаала абра бааигәара, былаҧш ахьынаҙо бкалҭ даатцакны дбымази. Убри иаҳа ишеиҕьхо абри Шьардын ихы апашражә мсааит. Изакәызеи шәызҿқәоу?! Аҳгаб лакәхума Тҟәарчал ицаны зыхгьы ныҟәызгауа, ҳаргьы ҳныҟәызгауа! Аҳәы иаҳахьоума... Уи лоуп ҳназхәаҧшуа, аубиҧьыражә. Ҳара ҳааныжьны иабыкәху лара дахьцауа. Анаҧшцәагьы ирҳәарызеи. «Лани лаби – быргцәақәак, рхәышҭаара иныҽҳәажьны дцеит рыгәхьаагьы мкыкәа» рымҳәашеи. Убри илҳәо баргьы илымабырҽехәарц баҽуп! – Шьардын ацәажәара даҽын, иҽаҧхьа ахәышҭаара ныркә итәааз иҧшәма Малиха илаҧш лзырханы.

– Убри атәы еиҭауҳәахуама, уара? – Малиха лыҷьымшьқәа ахьшәҭҳәа иангатҧа, лылахьгьы ааизкаҷын ацәаҳәақәа щанпыҟҟалеит. – Уи лареи сареи иҳазбахьеит. Уи атәы зежәымзар-щажәантә иуаххәахьеит, улымҳақәа ираҳауазар, удагәамхазар. Сыҳгаб уажәшьҭа акомхозаа (аколнхацәа «акомхозаа» ҳәа акәын дышрышьҭаз) лхацәа иқәсырҧшаанҙа

рхы агәараԥшьҳәа еинырԥьааит. Аҭларкәыкә абажә иана-
хыкәласуа еиԥш, ишаалхыкәласуаз уаҳа лылам, дырфарц
егьрыгым. Уажәраанҙагьы зымҩа иахьынеиԥырхо наԥ дыр-
ԥырҭны дцар акәын. Аха уара, лаб хазына, уи узгәаҭауа
уԥахума. Зегьы зхароу уара уоуп. Инаҳҷаурхьуа мацара иа-
хьа уажәраанҙагьы игәагәо абри аус ааугеит. – Малиха ла-
жәаԥәа ҭәыҵәматаԥьаҙа еишьҭархху зҷыналырхаз Шьар-
дын дырхәшәтәрашәа лгәы илнарбон. Аха урҭ ажәаԥәа заҵа
иара дрымхәышәтәрыз, иаҳагьы игәахы еибадыркуан.

– Акомхозаа ируазеи, бара, быҙԍаби бареи шәҵыхәа шәаҳә-
ҭарҷеылан шәцарц шәҭахызар, урҭ ирхароузеи, аа?! Убысҡак
быԥаԥьыр цәгьоуп акәымзар, акомхозаа акгьы рхарам.

– Ишԥыкәу ишырхарам. Изхарада нас? Лара лоума, сара со-
ума? Зны аҭаҭын ахь ддырхеит, зны аԥанҷааҙара рҳәеит, зны
даҷеакы… Лнапи лшьапи еиԥәыдды… Арахь илоузеи, илырҭа-
зеи, даба ишуҳәара Ԓьа-мшкы азы ѽ-манаҭку? Наныкьара,
сшәыркьаҭеит, ус даргьы уаргьы шәбысҵахә уны ишәфааит.
Абан, унаԥшишь ублаԥәа аахтны дабаҡоу Кьамшьышь иԥҳа,
дабаҡоу Кыԥса иԥҳа, дабаҡоу Селма лыҙԍаб? Суазҵаауеит
иабаҡоу, ишааугара. Ицеит иԥәҵны, егьшырмоуз рбан, ице-
ит ргәы аныԥҵәаҙа. Сынтәакәым, ҵыԥхгьы ддәыԥәыстҵазшәа
сыԥанда с-Машьԥәала. Уара ҳаухԥьеит ҳәа, ԓьбеит, уажәшь-
ҭа дбалдаҳәы-балдачо ԓьара маҕазиак аԥны акәзаргьы
аус луазаарын.. Лара латҵкыс еицәоу, лаԥара ззымдыруа-
гьы ҷеынахга-аахгауа, мра царак рхы иԥәмырԥшҙо рхгьы
ныԥәыргоит, рҭаацәагьы ирыхәоит, – аԓьыԥәреи зымҵәаны
аибафара иаҷеу аҙлагара алу еиԥш, даԥәымҵуа, лыԥшәма
ихәлаҕгра даҷеын Малиха.

– Зҭаацәеи зынхамѽеи ирԥырҵны ицо Анцәа иишәихьоу
роуп. Убырҭ аҙагәадарԥәа роума быԥҳагьы баргьы шәызҵа-
шьыцуа, аа? Ус акәзар ҳаншәырхаҵәԥьеит, шәара шәымсааит.
Иарбан урҭ бызреилаҳара бара, абзиа ԥарҵеит бгәахәуама.
Ҳаҕоу-саҕоу иԥаиҵара ауп иԥарҵаз. Уи хьҙы амоу аҳа хьҙы
рмоуааит урҭ ирхьыԥшны ицоугьы, зхацәа рҳәатәы хазымҵо,
зхаҳәатәы мацара ԥазҵо аҳәсаԥәагьы.

– Уара иабоуԥырхагоу ҳаҙԍаб иахьылзеиԍьу дцозар, уиа-
ԥара угәахы зеиԥәнарҷҷо иарбану? Уажәа гәымхаԥәа рыла
думԥын, амарԥьа, зынҙагьы ақәҷумҵын, усаҙгьы алоумҵан.
Сыҙԍаби сареи иаҳусуп уи.

– Сысаҙ шәыласымҵакәа, сара сыхуададаны сшәымоума,
бара? Бцәажәашьоузеи, быбз шьашәы иҭарблааит. Сыцәгьа-

сыбзиа, аҭаацәа среиҳабуп ҳәа схы сыԥхьаҙоит, уааишьунеишь салоуп. Иарбан сыҙгаб лтәы сзаламцәажәара.

– Уеиҳабызар, уабызар, уԥхагьы абҵас улызныкәа, иахьылзеиҧьу ахь мҩакы дыкәҵа, даарымхны ԥьара ддәыкәҵа, мамзар уагьаламцәажәаҙан. – Малиха аҟәыҵрагьы лгәы иҭамызт. Шьардын иажәақәа иаҳагьы дырзаапкны ацыфа рылҭауан.

Рыԥҳа лыҙбахәала аҩыԥьегьы уаҳа нарылымшо цәажәарыла еибаркареит, аха абри абриоуп ҳәа иарбанзаалак акаҷы ирызкылымгеит. Шьардын иагьа иунадазгьы иԥшәма лажәакәа изхьамрыкәкәеит. Зегь дара ракәын, лара илҳәац лҳәон.

– Сара сакәым, бара абжьуаа зегьы бҷагылазаргьы бызла аҙәы дбыхәарҭам, – иҳәан, дналкәаҵит игәы аныԥҵәаҙа.

– Абжьуаа уҵәуара икылсааит, иуҳәашазеи!.. – наҭалкын, Малихагьы акыраамҭа дпарпаруан, аха лажәа ацыфа анамоу, аарҩара аан аҙы зҵабоу аҙлагара еиԥш, ашьшьыҳәа дааиқәтәеит, лыблақәа ҭархәлакны, хланҵы дыԥшуа.

Машьқәала шьыбжьон аахысгьы аҩны дыкамызт. Ус адәахьы агәашә абжьы геит. Малиха ашырҳәа лхы аныналырҳә, абан амҙырха абжара ааиҩылшахьан Машьқәала. Шьардын уахь дагьымхьаԥшит, агәашә иҭалаз иԥҳа шлакәыз идырзар акәхап. Нас исахҭантә қьаса нцәыриган, ахы ааԥыртланы, иҭаҭыныжәга аиҵаҵара дналагон еиԥш, Малиха илзымычҳакәа ҷаалҵит:

– Амарԥьа, улеиҧьны лгәы доумыршьын, лара амалагьы аԥьабаа дафаны дӷкоуп.

Шьардын лыкәҷимҵит. Машьқәала аматҵурҵахь дмааикәа, дышиашаз ркәасқьа ду амардуан дыҩхалан, азал ахь дныҩналт.

– Аԥьабаа дафеит закәызеи… Лҩызцәа иҟарҵо ауп ларгьы дызҷу. Ауаа ируа шәымбаҙои, уаха-сахаҳәа аусура иаҷуп, рынхара-рынҵыра иаздырҳарц. Ԥьабаада иауандаз, зегьы ҳшьамхы еиқәыршәны ҳамтәози. Аԥьабаа лхы иалырбар, ибзабааны илԥылап: илшәылҵап, илыкәнылҵап, дарҷеип, лыпату шьҭнахп. Бара беиԥш иҟоу шьоукы аԥьабаа ҳаҭыр ақәырҵом, аха…

– Сыҙгаби сареи ҳаҟара аԥьабаа уара ухы иаурбахьоума арҭ аҩышықәса-хышықәса. Ҳԥьабаа ԥынгала аманы избом сара. Уажәшьҭа иазхоуп, бзабаак ахьылбаша, акы ахьылхашәалаша дыкәҵны дцааит, – лыбз аҟәаҟәа

аалырцәаакын, дырԥегь акараканаԥшь нықәылҵеит Малиха, хаарак ҳәа аҵамҵакәа.

Ус Машьқәала дқашәкаҷо, лани лаби ахьтәаз амаҵурҭаҿы дааԥналт, лҿаԥшылара цәгьаны, лан дахьтәаз ларҕьарахь даа-иасын дналыдтәалеит.

– Ибарҳәазеи, нан, ибырҭоу ашәҟәы? – азҵаара нықалҵеит Малиха.

Шьардын, иарбан шәҟәу илырҭоз ҳәа уамашәа ибаны, уи атәы иара акгьы шизымдыруаз иныԥшуа дгачамкшәа дтәан, ииҳәара иҿамшәауа.

– Баша смааԥсеи рышә сшылагылаз, рышә амаҭаԥшь ылатәааит. Исырымҭеит, сан, ашәҟәы сырымҭеит... Ашәҟәы акәым, зынӡа срышьҭырцгьы ргәы иҭам, – лҳәан, инеимда-ааимдо лани лаби днарҿаԥшит Машьқәала.

– Егьаурым, нан, ашәҟәы бырымҭазаргьы, дара шаантәара инҵәозаргьы бара иахьақәыбкыз бцоит. Ҳкомхоз ахантәаԥы Ҭарашь, дук мырҵыкәа сыӡгы саахо зкәыба снахагылаша, иара игәыцхәцәа аӡәы бреиуанда бимышьҭуазар ббарын. Аха мышкы аҳра зауз шәԥык рхы хисеит ҳәа, сынтәоуп данаҳзаарышьҭ, арахь ԥсеиԥгарак ахьҳауша ацара ҳақәиҭитәуам. Уаангылишь, акомхоз избац акәзар, уаргьы егьырҭ реиԥш лажәхырԥа узыруп, Анцәа иситар. Џьбеит, иара хантәаԥыс дҳауааӡа изҭахыз рхы ахьынахоз ицон, урҭ рыхәҵаагьы ҳара ҳаҵазза иаауан. – Малиха лыԥҳа ашәҟәы ахьлырымҭаз лыԥсахы еиҟәнарҷҷо даман.

– Уи ҳхантәаԥы ашәҟәы зиҭаша иишьҭыша иара идыруеит. Иқәақәра згааит, уажәы дшыҟо изынагӡар, акаҿы ҳкылигар ҟалап, Анцәа иҳәозар! – Шьардын ҿааиҵит.

– Уҳ, иудыруаҳа, мартх, уара аб бзиа иеиԥш, лаԥхьа унагыланы, думан унеины, иааргәыбзыԓны, даарымхны, ддәықәуҵахрым. Ҳаҕоу дуқәгәыҕааит, ас здырыр сара схаҵа сҿазысымкуази, – лыԥҳа лахь дынхьаҳәит Малиха, Шьардын ииҳәаз, амца аҵарцеиуа.

«Малиха лҟны исҳәо егьалнадом» ааигәахәын, Шьардын иҵаҭынжәга ахәы абҕаӡара кны, иԥҳа лахь даахьаԥшын, иажәақәа аарԥшқаны, ус ҿааиҵит:

– Дад, Машьқәала, исҳәо баҳауоу!? Бан ибабжьылгауа аус ҿеим, сҳәатәы халҵозар. Быргцәак ҳхәышҵаара ҳаҿеҳәажьны иабыкәху бахьцауа. Ҳазлоу ауаа рҿгьы ԥхашьарами. Баҟәыҵ, дад, баҟәыҵ... Убри уажәшьҭа ажәоуп ҳәа бхахьгьы иаабымган.

Тҟәарчал бахьԥеиуа, иаразнак ахыбжа бымҵарҵауа ҷьы-

бшьома. Ҭабыргуп, баншьа дбыцхраашт, ҳаздыруа ыҟоуп, урҭгьы быцхраашт, аха иаҭахым, дад, ашьшьыхәа абра бҩааанкыл.

– Сара усҟәаҵын, уажәы уҧҳа лахь уиаст, уи дыргәыбзыҕны мап лурҳәарацы. Меҳ умоуп. С-Машьқәала шьҭа дгаҙам, илзеиҕьуи илзеицәоуи лзеилымкааура, – лхаҵа днеиҧаҧеит Малиха.

– Саб, иуҳәақәо саҳауеит, аха шьоукы рцасҳәагьы ианакәыск сцоит. Сыплан азы шәара шәдыруадаѡр ҳәа шәшәоума. Ицаз ртәы ҳара ҳшаҵо еиҧш, сара стәгьы шьоук наҵалап, – лхәеит Машьқәала.

– Аиеи, нан, аиеи. Бара бцар акомхоз агәы ҟазҵаша ҟамлар ҳәа имшәааит. Бара быпланаз акы наҳарҳәаргьы, уахь уалбагас ҳәа баб ҩагак нарылаижьлап, радқәак нарзеилиҳәалап. Рышәҟәы рхы ианырҟьааит. Иқәҵны ицаз шоурышьҭыз ала ашәҟәқәа рымаз ҷьыбшьоума, аха рхы иахәеит. – Малиха лара лтәы иалмыргар лымуҵәҟьарц иақәкны дцәажәон.

– Анацәа зегьы рыхшара рахь абри ибҳәо аѡыза рҳәо иалагар, ҳабакылнагои, бара? – иаахҵәаны азҵаара нықәиргылт Шьардын. – Ус зҳәо аҳәсақәа шәҟынҙагьы днаҙап ҳкомхоз ахантәаѡы Ҭарашь, – нацитеит.

– Днаҙа закәыхзеи, сыцәқәа ҭеикра дыҟоуп, уоореи... Исиҭаз сымихып, изгарым... – лыҩелыркьакьон Малиха иасааира.

– Сынтәатәи аапынра иааиуа азы ҳкомхоз аҟны ачаибыҕь ҷыхра иалагозаап, уи даараҙа ҳкомхоз иаҵасырц иҟоуп. Изылшо уи ахашәалахә ду рнамҭашеи, – Машьқәала лмаршәа куа ацәажәара даҷын Шьардын. – Бара бнаҳхыҵны бцар, нас ҳара ҳакәхума ачаи акралызхуа.

– Аҳыҳ, ачаибгьы аҷыхра акәын уҧҳа илыдумгалацыз. Ачаибгьы аҷыхрахь лара дназышьҭхуада, дара ртәқәа нарымгои, урҭ газақәоу ҷьушьома. Акры злыҵуа аус ахь дареи дара ртәқәеи наргоит, егьызлымҵуахь идырсаҳәҭырша ҳмачхәума, – днацыцҟьахт Малиха лыпшәма ииҳәаз. – Бцоит, нан, бцоит, сара ибасымҳәеи бцоит, – лыхәда адашқәа ѡеибарххеит аҵыхәтәантәи лажәақәа раан.

– Бара ибҳәеит, аха сара исҳәом, дцаргьы зуам, ааи, шьҭа быҩешьы!.. – ичҳара нхыжжит Шьардын.

– Уара иузҵаауада. Уара уҳәатәы хаҵаны, сыʒгаб аʒаʒа лхьыкәкәа, ара дықәсшьып ҳәа уҟоума.

– Ееи гьыди, сыбмыргәаацәан акәымзар, бахьсазҵаашагьы

ббарым. Ибмузар даҽеакгьы здыруеит, – даамақарт Шьардын, иблақәа аарыцәгьаны, ихы-иҧы ааихшәааны.

Малиха лыблақәа аҟәыс-ҟәысра иааҟәыцын, ҧытрак иҟәызгазә иаанхеит, лыхәда адашқәагьы рҽырʒеит. Лыбзгьы ашьшьыхәа иахьҭатәаз аҽееиқәнакит, бзиарак иазҳәазар…

* * *

Амҽышаҽены акәын. Шьардын, есқьынагьы еиҧш, абри аҽеынгьы аҭаацәа раҧхьа дгылт. Ажәқәа ихьеит, урҭ аҳәарақәа нарыҵцаны, агәашә илҭицан, аҧшаҳәахьы илавеиҵеит. Иаргьы, фархьқәак аазгап игәахәын, иҭаҭыныжәга иҧыцакны, рҽапхьа илеиуаз азиас аҟәара илгаз амҩахәасҭала иҧылеихеит. Аҟәара днылсны алтарраҧ длеиааназа лаґьатәи иаауаз рколнхараҧтәи дара рбригада бригадирс иамаз Махьал Қәҭылба дааиҧылт.

– Шьыжьбзиа, Шьардын! – ҧааиҭит Махьал.

– Бзиара збаша, дад, – аҭак ныҟаиҵеит Шьардынгьы.

– Амҽышаха, шаанза ужәқәа рҭыҧ иқәҵаны, ҷьара умцокәа уҟам?! – иажәақәа ҳалалза даацәажәеит Махьал.

– Сабаушьҭуеи, дад, аха сгәы иауам, знык сааҧыхар, нас адәахьы исыхоит, аиарҭа схы сзылакуам сылақәа ҭызза сааҧшуа.

– Абри шьжьымҭан ицәалахало ауаа убыс иҟанда, ацәаргьа рхы рзыламкуа, аха урҭ мчыла иҵумцакәа риарҭеи дареи узеиҟәыхуам, – даапышәыррчеит Махьал. – Шәара шәахь акәын сахьаауаз, Шьардын, – нациҵеит.

– Ҳара ҳашҟа акәзаргьы, бзиала уаабеит! Уаала, дад, аҩныҟа… – ашьжьымҭанза даазцазеи ҳәа игәы иаанагеит аха, иакәым акы иаҳарҳәа дшәазшәа, «цәгьароу бзиароу?» ҳәа азҵаара аҟаҵара изымгәаҷьит Шьардын.

– Ара уанызба, аҩныҟа снеиҙом, ара иуасымҳәои, – иҳәеит Махьал, цәгьарак зҵамыз акы иҳәарц шиҭахыз инырҧшуа.

Аҩыцьагьы раҧхьаҵәҟьа аҟәараҧы иқәжьыз, ахьацаҵла ду ашьапы ашәпара иныкәтәеит.

– Закәызеи, дад? – дназҵааит Шьардын, знык аҵә иблақәа аашанхашәа.

– Ҳаи, ҷьушьҭ, уи уиаҟара имбатәбароу акы акәым, уаҩы иҷыгигартә еиҧш, аха уеизгьы аҭаацәа реиҳабы снауацәажәап ҳәа ауп. Иацы ҳколнхара аконтораҧы Машьқәала днеин, соушәышьҭ, сшоушәышьҭуала ашәҟәы сышәҭ ҳәа аҳәара ҟалҵеит. Саргьы уа сақәшәеит. Азныказы агәра ҳзымгеит, дыхәмаруа илҳәомаҳәагьы ҳгәы иаанагеит. Аха

иҵабыргыҵәҟьазаап, Кәазанҟа сцоит, уа саншьа уск салеиҵап ҳәа даҽын. Ҳколнхара ахантәаҩы, ишудыруа, ҧыхьатәиқәа дреиҧшым, ахәгьы-аҽгьы дықәимырҧшит, дагьшимышьҭуаз аахтны илеиҳәеит. Аха лара дгәаан: «зегь дара роуп, ашәҟәы сышәымҭаргьы сцоит» лҳәан, ашә нкыджьланы дындәылҵны лҽаалхеит. Ари уа иҟаз аҙәгьы иаҳгәамҧхеит. «Ишҧыкәу Шьардын – жәларак еицырдыруа анхаҩ бзиа ҳәа изышьҭоу иҧҳа, аколнхарагьы лаб инхамҩагьы нкажьны дышцо, иаргьы ибз алоума абри аус» ҳҳәан, иҳазуаҭәамшьеит. Нас аколнхара ахантәаҩы Ҭарашьгьы исыдиҵеит, снауацәажәарацы. Сара сцәажәара абоуҭаху, Шьардын. Аха аҙгаб ацара лгәы иҭаҵәҟьазар, дхьарҟәҟәаатәуп, иумуроуп.

– Иуҳәо саҳауеит, дад. Абзиара узыҟалааит. Ҳара аҭаацәа ҳзыҳәан абаапсы зҭахым уоуп. Аҙгабгьы лхаҳәатәала, мамзаргьы лан лҳәатәы мацарала Кәазанҟа ацара иаҟәылкызаргьы, даҧхьҳарыҟәҟәаап. Уи азыҳәан, уарҭ ахантәаҩы Ҭарашьгьы, уарҭ уаргьы, уарҭ даҽаҙәгьы алацәажәатәыс, ҷьабаас ишәыстарым. Амала, соушәышьҭ ҳәа Машьҟәала деиҭанеир, акакаиҳәа арахь шәлыҵакьа. Уи сгәы иалсуа ҷьышәымшьан, аҳаҳаи. Сыҙгаб изкәылкыз здыргәышьоит, сгаҙоу ҷьушьоума. Ҙгаб хшыҩла акы лҳәазаргьы ҳамч лыкәхап, наҟ иҳарцәап. Ҳамч мхаргьы ҳазлагылоу ҳгәылацәа ҳаҙбахә шәаҳап. Аха уанҙа инаагарым ҳәа сыҟоуп. – Шьардын ихы дакәгәыгҙаны ацәажәара даҽын.

– Ааи, ус ауп, Шьардын, амарҷьа, уара даҽаҙә ихшыҩ ауҵахыху. Иҟоу рышьҭра акәым, ицахьоугьы ҳзыргьежьуазар ҳәа ҳгәы иҵоуп, мчыла акәымкәа, хаала, дара рхала иааратәы. Ҳара ҳколнхарагьы абар, абга еиҵнахуеит: сынтәа егьаҳазҿыхыргьы, егьаҳзырҳаргьы ачаибгьы ҳамҵаҳарц ҳаҟоуп. Акры зуз акры игашт, егьзымузгьы рхы иавырбалааит. Ҳабригада мацара иадырҧхьаҙалоу ачаи шаҟа ыҟоузеи! Машьҟәалеи уи лҩызцәеи ракәхароуп ачаибгьы аҿыхраҿы ҳҿызхыша. Аҙәы ҷьара ддәыкәхҵо ҳаҟахума… – ҭынч ацәажәара даҽын Махьал.

– Иуҳәо бзианы еилыскаауеит, дад. Акомхозаҿы акраазышьҭуа аарыхра ххы аныҟала, зыпсы цкьоу, ахы змоу ауаҩы хадас данеиу, ажәлар рҷьабаа ибзабаан ирҧимгаларц залшома – ихы дааҩахеит Шьардын, рҿаҧхьа аҙымҩас илеиуаз дхыҧшылауа.

– Аҧсыцкьаразы уажәтәи ҳхантәаҩы изы шәгәы ҭынчыз, Шьардын, – иаахцәаны инеиҳәеит Махьал.

– Дад, аиҳабы иԥсы аныцкьамха, ииҳәогьы рацәак егьалнадом. Ҭарашь иҙбахә бзианы ирҳәоит, аллах диныҳәааит. Иԥсы цкьазар, аус идыруазар, ажәлар раҳаҭыр ибозар, рыԥхҙаша рԥигалозар – урҭ рныҳәаԥхьыҙ иқәымшәои. Усҟан иҷаругьы ибыргугьы аҙәыр ҷьаракыр дцауа ҷьушьоума, дадхеит! – Шьардын иажәақәа дрызхәыц-рызхәыцуа акәын ишиҳәоз. – Ауаҩы акры аниух акыргьы иоур иҵахуп. Изааҙарызеи, сынтәаҳҙа ҳусура дук лҵшәа амамызт. Сара иубо абырггьы абри хьаас исыман, ҭакәажәык ацуҵа зегьы лыгәхьаан, арахь лара усс уаҩгьы димаҙамызт ҳәа.

– Шьҭа ус ҳзыҟалом, Шьардын. Ҳаԥхьаҟа егьаауроуп, егьаагароуп. Убыс егьыҟалоит, уи азы уҵаацәагьы уаргьы шәгәы рҵынчны шәыҟаз! – абригадир даақаԥха-ҷаччеит.

Арҭ аҩыцьагьы абас ажәеи-ажәеи шынеихырҳәаалоз, ирызгәамҭаҙакәа амра ҩыҵхахан ашәахәақәа нарҷанарыхәхәит. Абригадир Махьал, ихы-иҷы ашьыжьтәи аҳауа анааланы, дҷыҟаԥшьааҙа, иҵегьы ацәажәара игәаԥхауа дыҟан. Аха дҩагылан – ишеибаҳҳәаз ауп, Шьардын, – иҳәан, ацара иҷыназикит.

– Аиеи, дад, исаҳаит. Уи аҙбахәала уаҳа аатәыс иуоурым, – наҭеикит Шьардын.

Махьал, аус аҭыԥ иқәыстҵеит ҳәа игәахәны, дызлааз аԥшаҳәа давалан дцеит. Шьардынгьы алтарра днылалан, фархькәак ааидыҟәшәаланы, аҩныҟа иҷынеихеит.

Агәашә данынҵалаҵәҟьа игәеиҵеит, иԥшәма Малиха лхы касы шкәакәа еицарса хәыҷык акәыршаны, лҷееилаҳәан абарҵаҷ дшыкәгылаз. Ифархьқәа амҷырҟәараҷы инкеиԥсан, акәасҟьа амардуан дыҩхалон еиԥш, Машьқәалагьы лчамадан кны азал даадәылҵын лҷаалхеит.

– Шәабацои, бара, шәҷееилаҳәаны? – днаразҵааит Шьардын.

– Ҳабацои умбои, Асҭамԥылҟа ҳцоит. Иазууазеи ҳахьцо?! – хаарак аҵамкәа лажәақәа аатҵырҟьеит Малиха.

– Асҭампыл акәым, быжьра-быжьҵәа бцаргьы салаҙап. Иахеижьҭеи ибцәажәахьоуала, бхы бнамырхькәа быҟам, иҷаҳәаны... – даацәажәеит Шьардын.

– Уара уҟны ахыхь моу, ачахотка ауаҩы изҵысып. Бзиагьы ҳааиуеит... – лыхәда адашқәа ҩылыззеит Малиха.

– Саб, саншьцәа рҟынҙа ҳцоит, ԥытракгьы ҳаанҷасуеит. Ххьааумган. Акрыф, ана адулаԥ иҵагылоуп ухәы, ҳаанҙа амла

уҽоумыркын! – акәуа еиԥш лцәа дынҭашьшьын, гәыбзыҭрыла ҽаалҭит Машьқәала.

– Ихәы аҵәы ахьыршьааит, амла дагар ҳәа бшәауама, аѡны дыќоуп, иибо ифалап. Ҳдәыкәҵа! – леилаҳәара аашьтылхит Малиха. – Уԥсы иасҵаша ҳкәытқәа акы рмыхьааит, – нацылҵеит лцәажәашьала.

Шьардын абас иаалырќьаны иԥҳаи иԥшәмеи Тќәарчалќа рдәықәлара уамашәаҵәќьа ибеит. Анс иҳәеит, арс иҳәеит, аха изхьамырќәќәеит. Илаба рыхха дзырҽамгылт акәымзар, иааќаимҵазҳәа егьыќам, аха изнымкылт. Урҭ аѡыцьагьы еиҳәтаԥало агәашә илҭытҵны рҽанынарха, «аʒы шцара шәцааит» иҳәан, даахынҳәит. Акраамҵа акәасқьа абарҵаҽы дтәан дхәыцуа, аҵатын дахо. Нас ихы дааѡахан ус ҽааиҵит:

– Ееи гьыди зауалеи, зегь иреицәасшьоз аҵаацәа рҳәатәеиқәмшәара сара сыѡнаҵаҽы сышԥақәшәеи, аха иумчҳар иааг, – даақәыԥсычҳаит.

Абри ашьҭахь, аԥшьымш рыҷены, ахәылбыҷеха Малиха дқьыԥаха, карзинкак кны лымацара агәашә даатәалт. Шьардын амаҵурҵа абарҵаҽы дтәаны калаҵк ахырҷара даҽын, аткьацқәа еилыԥшаауа. Уи Малиха дшааз ибеит, аха ицәгьанибзиан лылаҽимҭʒеит. «Машьқәала дабаќоу, дзымаазеи?» ҳәа длазҵаар иҵахын, аха «уи даарацы акәым дызцаз, даангыларц ауп», ҳәа аҵакс иаҳарҳәа дацәшәаны ақәҽиҵуамызт. Иԥшәма лцәаѡа имдыруази.

Амшқәа акыр цеит. Шьардынгьы еиликааит Машьқәала Тқәарчалќа аамҵала баша аанҷасра дшымцаз, ииурызыз акәымзар. Урҭ амшқәа шихигаз иара идырп, игәы еилаххуа, амҵ дазыцќьо аќынʒа днаʒеит, иахьыгәнигоз.

3

Машьқәала Тқәарчал дахьѡеиз, ланшьа иќаиҵаз ацхыраара абзоурала усурҵак лзырԥшааит. Аашар какалк кны лусурахь дцон, аахәлар – дгәарлон. Убыс мацара акыр мза лхылгеит.

Зны, абригадир Махьал Қәҭылба иѡызаки иареи еицны Кәазан иахьѡеиз, ԥаҵасарҵак иныҵалт, аԥаҵасара рҵахны. Рԥаҵақәа ааддырсан, уи ахәпса ҳшәоит ҳәа Махьал иѡызеи иареи акасса инадгылазар, абар ассир. Акасса дҵатәоуп Машьқәала, лыблақәа кам-камуа, лқьышәқәа ҵәаԥшьла ихыршәааны, лыцьымшьқәа паџьхаʒа, лнаҷәхыб хыќаԥшьаа хиаақәа хәхәаʒа, акәтрыхьшь ашьапхыцқәа реиԥш.

– Ҟоҳ, Машьқәала боума? Шьыжьбзиа. Бысзымдырырц егьаасыгымхеит, – налыкәҽиҭит Махьал.

– Бзиара збаша, бзиала иаабаша, Махьал! – наҭалкит ларгьы, гәаныла «шьашәы уҭарблааит, уабаанагеи ара?» ҳәауа.

– Ибыдсныҳәалоит бмаҵура! – даахәмарит иара.

– Абзиара узыҟалааит, иҭабуп. Изымҳәарызгьы дубарын. Аԥара шәымсхыртә иауазеи, уиак сылшоит ара сахьыҟоу, – лнапала Махьал илыдигалаз аԥарақәа наҟ днарыхеит. Акасса акылҳараҽы иааҭлырҳәҳәаз лнацәкьарақәа Махьал илаԥш анаарықәшәа, ҵыԥхцәа зны шьацҳәала бнацгәык икхьан, убри ашьапхыцқәа ааигәаладыршәеит.

– Иҟалома, аԥара бымгакәа, ҳаибадыруеит ҳәа, аԥаҵасҩы иҟынтәигь иԥшҙамеи, – иҳәеит Махьал, аԥарақәа лара лахь днарыханы. Имуҙошәа анылба ларгьы илыдылкылт.

– Бзиароума, шәаазцазеи? – днаиазҵааит Машьқәала, акасса ашә аартны днылагыланы.

– Бзиароуп, ара бгәы мҽыҕьҙои, излабычҳауазеи, – лыгәхьаа дагозшәа ҽааиҭит Махьал.

– Агәҽыҕьра ҳәа уазымҵаан, иахьахәлаанҙа суаауаҙа абри акасса хьшәашәа сҵатәоуп. Саншьагьы – уажәы зназы уа аусура балагар, нас даҽеаԥьара акы бзаҳԥшаап иҳәан, аха саамахаҙеит. Даҽеаԥьара сара исызҵода, сҵара ду ыҟам, сдырра ду ыҟам, – лхы даахашшаашәа луит Машьқәала.

– Ус егьа иҟазаргьы бқалақь уаҩхеит, уажәшьҭа ҳара бхы ҳаҭәабымшьаргьы ҟалап. Ҳаи-ҳаи, ус сҳәеит, аха ҳаргьы ԥыхьеиԥш ҳаҟам. Ҳабҕа еиҵаҳхит акыр. Бара бҩызцәа аԥьԥьаҳәа ачаи бҕьы ахьҽырхуа ббар, бааре илаҳап. Ахашәалахәгьы роуеит, еицлабны аусгьы руеит! – днахыҽхәеит Махьал.

– Усгьы дара акы иеиԥшханда, сара срыцәцазаргьы егьаурымызт, – лыбла налыршәит Машьқәала дахьгылаз.

– Ҳколнхара ахантәаҩы ажәытәҩиқәа иббахьоу аҙәы диеиԥшым. Ибналан ицазгьы ҳархынҳәыроуп анаҳҳәа, «шәмыццакын, урҭ дара рхала аара ргәаԥхаратәы иҵегь ҳускәа еиҽаҳкаап» иҳәеит, ҳаргьы ҳаиҽамгылт. Дара ицазгьы, ҩыԥьа-хҩык шәыда, аҩеира иаҽуп, – иҳәеит Махьал.

– Шәхантәаҩы дҽыцшәа дыҟоуп, аҩымсаг ҽыц ибзианы аҩнрагәы аԥссоит ҳәа, аха наҟ днықәлааитишь, асба шьҭирббуа далагар, шәыблақәа хнакышт, атрыцкьаара шәахьымзо, – лажәақәа аалыркьакьеит Машьқәала. – Амала сани саби ргәы иашәмырган.

– Урҭ бара икажьны бааит, аха ҳара икаҳажьуам. Уиаҟара

ргәырԥа багонда, рхәышҭаара иҽҳәажьны бааузма, – даацралеит Махьал. – Аха урҭқәа зхароу бымала бакәым, бангьы лыбз алоуп ари. Уажәы бнеишь ҳколнхараҿы, ԥыхьеиԥш ҳаҟазар ббап. Ирҳәауа бдыруоу: «Ҳныжьны ицаз ҳхатқы инылаԥры ицааит, урҭ рыдагьы ҳаԥхашьартә ҳаҟам!» ҳәа ауп ирҳәо. Уи атқыс, ашьшьыҳәа бԥеин бааҳалагылар – ҳабригадагьы ргәы иахәап, бҭаацәагьы ргәы иаахәап. Ара, бара быда ԥсыхәа рымамшәа, аԥатцасарҭа акасса бҭатәоуп, бара ибҳәан еиԥш, агәҿыгь баго.

– Уи ҳаԥхьаҟа иаабап, сара уахь сԥеиуоу, шәара арахь шәаауоу, – лхы налырҳәын аҭак ҟалтцазшәа луит лара лтәала Машьқәала.

Абас арҭ шеицәажәоз ауу рымҽхак ԥшьԥыкҟа аԥатцасарҭа иааԥналт. Махьали иԥызеи, Машьқәала «бзиала!» ҳәа налаҳәаны индәылтцит. Ларгьы даахьаҳәын лкассаҿ днатәеит, ахәыцрақәа лхы иҭагьежьуа.

4

Хәылбыҽхак Малиха, даапса-дкараха аусурахьынтәи аԥны дааин, лчеиҿыхга лкатқәыр хәыҷы абарҵаҿы инаргыланы дныԥналан, абысҭахь зҭаз рхьыруа чуан аакныхны, адәахьы дындәылтцит. Ачуан лнапы нҭылшьын, «дәыршьшьедәыршьшье» ҳәа акәытқәа днарыԥхьан, аҳәитцәхәа арпытцы нарымтцалыпсеит. Акәытқәагьы рыԥшәмаԥҳәыс лыбжьы шаараҳаз еиԥштцәкьа агәырқьхәа еизеит, арбаҕьгьы арцынагьы еилаԥԥы. Урҭ хыма-ԥсыма ирымтцалпсаз арпытцы рыҟәшәон.

Ачуан аҕьҕьабжьы заҳаз рла ду Карабашьгьы акәасқьа атцаҟахьтә аҿаанахеит, атцыхәа ду ырқьақьаны. Уи азныказы акәытқәа иаарылаххын инеимнарпит, аха рацәак акәытқәа шацәымшәоз анаба, иаргьы аҽаарҭынчын ахы ааланарҟәит.

Убри аамҭаз Шьардын мҿеидарак иманы агәашә даатәалан амҿырҟәараҿ инкеиԥсеит. Иԥшәма ачуан аҙәҙәара дшаҿыз ангәеита, амцеиқәцара сара илҟәыскып игәахәын, мыҿԥакәак иман аматцурҭахь иҿынеихеит…

Рҽеилырганы уаххьа ыфаны ианаатәа, Малиха лхатца лхы наиқәылкын ус ҿаалтцит:

– Уара, абриабжьарак даараҙа схәыцхьеит ҳаҙҕаб лзы. Убри Тҟәарчал лыҟазаара лзаԥсамшәа избоит, уара угәы ишаанаго сыздыруам, аха. Ауаа иҟарцауа умбои, уаха-сахаҳәа атәырқьра иаҿуп, акыр шырхашәалоз рбан. Ачаи иԥнажәарц

иҟоуп. Акры зуз акыр иауеит, ҳара абыргцәа, аубиԥьыркәа ҳауп ҳәа. Машьқәала, сымш, лѡызцәа срыҵашьыцуеит…

– Аа, быхшыѡ ааима, Анцәа иԥьшьоуп уи еилбырго бахьыҟалаз. Бара беиԥш быԥҳагьы лхаҟны иааира иҟоуп, баангылишь макьана, – налаҷеикит Шьардын.

– Иарбану сзаангылоу, лхы иҵагалазар еилылымкааула ԥьушьоу, слыкәыхшахааит, аха ари ҳкомхоз сынтәа ас ишыбзиахоз иалылдырааузыз, илазҳәахьа да? Абар иҵуазеи Тҟәарчал дыҟоуижьҭеи. Лысаҟала ажәак уаѡы имаҳац, зегьы дырнаалоит. Аха, ԥьбеит, ара ҳаатԥраҽы ахашәалахә ду аазышьҭуа шыҵажьу, ҳара ҳалыхәдааны ҳзыҟаларызеи, ҳала ҭаа ҳахәаԥшуа. Ҳаԥҳа ара дҳамазар, лѡызцәа аҙәы диҵахозма! – Малиха лыԥшәма днеиҽаԥшит.

– Нас сцаны Машьқәала даазгар бҭахума? Блымҳа саркьада иббараҳа уи ббарым. Дшыбгаз еиԥш даага! – иблақәа ааирцәгьеит Шьардын.

– Уабхәараагьы умбарызи, угәгьы ааумырҽыцрызи ҳәа ауп… Ԥьара умцеижьҭеи шықәсыбжак ҵуеит. Уанааула аҙгабгьы днаухьырԥшны дааугар, нас дҳашьҭуазма. Аха ишуҭаху. Уара, аубиԥьыр, абзиа ануарҳәогьы еилукаарц уҭахым акәымзар, – лҳәан Малиха дынхьаҳәит.

– Сабхәараа уажәы исымбеит, ирҵахызар дара ааны сырбааит. Уамашәа исымоу, – ҳкажьны ицаз лоуп, – иԥҳа лцара атәы еиҵааигәалеиршәеит Шьардын.

– Ацара атәы акәым иҟоу шьҭа, лаара атәы ауп ҳазлацәажәаша, – лыблақәа рытра иааҵашаҟьеит Малиха.

– Уи акәзар иҟоу, быԥҳа даараҭәы бара иҟаҵа. Кыпса иԥҳаҵәҟьа даан мышкы шә-кьылак ачаибгьы лызхом, лабгьы ашәшәыхәа длыла᷉хәо, иацы абадаҟь дасуан, агазеҭ данырҵеит, лпатреҭ ҭырхит ҳәа. Дзым᷉хәарызеи, дад, – Шьардын иажәа аахиркәшеит.

…Хымшҟа рышьҭахь Малиха, Тҟәарчалнҙа сцоит лҳәан, л᷉ааилаҳәаны аѡны дындәылҵит. Шьардын уи лыцҭәа имдыруази, лыла᷉ҽимҭҙеит.

Малиха Тҟәарчал ѡымшҟа дыҟан, нас лыԥҳа аус ахьылуаз даарымылхын, хәдаҟала, Гәып шыҟаз длыманы л᷉ҽаалхеит. Амра ааҵашәоны еиԥш, Аҙиқәа аҙы ихыз ацҳаҵәры инықәсын, дара рколнхара иаҵанакуаз адгьыл ианлықәгыла, Машьқәала лныҟәашәа аалырмаҷын ус ҽаалҵит:

– Сан, бмыццакын, ԥытк ииааҳархәлап, мамзар а᷉ены шьыбжьон схьагәгәа сахьаауа, сызбо сырцәыԥхашьоит.

– Ишԥыкәу уи бшацәыԥхашьо, нан, бхатԥа бкаижьны бааua ԥьыбшьоума. Быѡныћоуми бахьааua, – натԥалкит ан.

Машьқәала дхынҳәны лаара даараҙа деигәыргьеит Шьардын, инирԥшуамызт акәымзар.

Ҽнак, шьыжьымԥанҙак Машьқәала лани лареи чаибыгь ҽыхра еиццеит. Уаћа аҙгабцәа ркасы шкәакәақәа ԥырԥыруа аԥьԥьаҳәа ачаирԥа ихылахьан. Машьқәала дышнеиз анырба, зегьы налеигәыргьеит.

– Аа, Машьқәала, бзиала баабеит! Быԥсы шьаны баҳзааит. Уажәшьта ачаибгьы аҽыхраҽы ҳаицлаброуп, ҳаиҳа ҽызхуа ҳәа, – иҳәеит абригадир Махьал Кәтылба, дԥышәырччо дахьгылаз.

– Ҳаицлабып, ҳаицлабып! Аха иахьатәћьа саҽашәымкын, снапаҽы иаазгап, нас иаҳиааиуагьы даабап! – натԥалкит дҽаԥха-ҽаччо Машьқәала. Нас лхцәы аԥара лызқәахь инаԥхьалыршәтын, ачаи арадқәа днарыбжьагылт.

Ѡахьхьи, ачаирԥа агәашә аҭаларԥаҽы еилагылаз Шьардыни, Кыԥсеи, Базалеи уҳәа абыргцәа аҙәырѡы ачаибыгь ҽызхуаз аҽар рахь иԥшуан.

– Ҳколнхамѡа аускәа аныманшәалаха абгъа еиԥнахуа ианалага, уи иацәыбналоз аҽаргьы хынҳәны иаан, шәыԥшишь, рнапы ахьы аԥссо абан иахьтоу! – иҳәеи Базала.

– Ус ауп, дад. Анхамѡа урманшәалар, амхалдыз еиԥш уаднаԥхьалоит, иухоит. Зегьы раԥхьа иргыланы уи зыбзоуроу ҳколнхамѡа ахантәаѡы Ҭарашь Базба иоуп, абан иаргьы дахьаауа! – иҳәеит Шьардын.

Зегьы аныѡаԥш, аколнхара ахантәаѡы Ҭарашь Базба иҽеыз иԥакәаруа, адәынаа еихԥәаны ачаирԥахь дааиуан.

МЫШӘҲӘЫС

Зыкәрахь инеихьаз амшә Маћыш, аԥа Мышәҳәыс хәыҷ аварԥало, шымҳафара ашьхантәи аԥсҭаћа илбаалон. Маћыш ахаԥыцқәа каԥсахьан, алымҳақәа ирыгхахьан. Аха урҭ зегь раасҭа хьаас иамаз есааира аблақәа алашара аахьрыцәмаҷхауаз акәын.

Аҭакәажә иҟәнылшьаз арбагъ иагеит хәа, ишнеи-шнеиуаз Маћыш аблақәа цаҙеит, илашәхеит. Уи ныћәгатәны аԥа хәыҷы иаадхалт. Уи нахыс Мышәҳәыс хәыҷ иалшоз ала ан краҽанатԥон, ирыцҳанашьон…

Зны урҭ ћәба-ћәшәо рҭыѡраҽ иштәаз, Маћыш ус аҳәеит:

– Нан, сҵәѡаншьап, абарҵ сыблақәа рзы ҳнашәа-аашәар шпоубари. Мала атәара аҵкыс мала аныҟәараҳәа, иудыруазеи џьара хәшәык ҳзыпшааргьы…

– Изаманоуп, сан, быблақәа ирыхәо акы ҳзыпшаауанда, уи акәымзи ахазына, – аҳәеит Мышәҳәыс.

Шьжьымҭанказы рымѡаныфа аашьтырхын, амѡа инықәылт. Ицон Мышәҳәыс хәыҷы аҧхьа игыланы. Акыр мышныҟәа иныҟәахьан еиҧш, иаарԥылт имлаҟымлатцәо абга Қәыџьмажә.

– Шәабацои шәеибарҳәаго, дабоугои Мышәҳәыс уан аҭакәажә? Џьара дыбжьаурхәашара уҟоуп лажәымҭыҷеха.

– Дабазгагәышьахуеи, лыблақәа цеит, умбои, џьара хәшәык ҳауазар ҳәа ҳдәықәуп, – аҭак ныҟанатцеит Мышәҳәыс.

– Оо, аблақәа уҳәама? Абла атәы мариам. Сааԥсоуп акәымзар, уи атәы здыруеит сара, – ҿаанатцит Қәыџьмажә.

– Сукәырбанхааит, ус акәзар унҳазрыхәаԥш сыблақәа! – аҳәеит Маҟыш, хәарҭарак ауаз џьшьаны.

– Ибзиоуп, исылшо шәыгсыжьрым, ахәшә шәзыҟасҵап. Аха зны зыхьла иҷызәзәаатәуп уан лыблақәа. Мышәҳәыс, уара уцаны зыхьк аага, ууанза сара ахәшә сырхиап, – аҳәеит.

Мышәҳәыс аақарамҷеан, заагара ицеит. Азы ахьыҟаз ҧытк набжьан. Уантәи ихынҳәны иааизар – уаҕеимшхара, Маҟыш ашьа аҷытцѡруа икажьын. Уи арыцҳа аԥа аныѡахагыла, аҷеаарҕәҕәашәа ус аҳәеит:

– Қәыџьмажә ауп сызшьы, Қәыџьмажә ҷеи ҟанатцахьазма зныкыр, ҳамѡаныфагьы мцарсны инылахәаша ицеит, сымч мырхакәа. – Уи акәхеит, Маҟыш аҷееаитцнахит.

Мышәҳәыс ан иԥсыз инадтәалт игәыкы-цәыкуа.

Ус шәарыцаѡык амѡахәастала дшааиуаз Мышәҳәыс гәеиҭеит. Азнык азы ишәаҟь аахаиршалан инақәикит, нас иамхацәгьахан иҷеааникылт. Ашәарыцаѡ идырт урҭ, аха Мышәҳәыс аҷаԥхьа иԥсны икажьыз амшә аниба, заламдырак ишақәшәаз. Ашьшьыхәа дара рахь шьаҷеақәак ныҟаитцеит, Мышәҳәыс мшәакәан, ан иахагылан.

Ашәарыцаѡ ишҧеиурыз, гарзганла Мышәҳәыс хәыҷ ашьапқәа ааидҷаҳәаланы инышьҭеитцан, Маҟыш ацәа аахыхны, ахәамц анышә нақәиҳәҳәан, Мышәҳәыс хәыҷ иман иҷынеихеит. Мышәҳәыс хәыҷ уажәы-уажәы игәыкуа, ан ахьжыз ахь ихьаԥшуан.

Ашәарыцаѡ ахьшьцәа иреиуаз азәы иакәын. Мышәҳәыс ҧытрак ахьшьцәа рқьалаҷы итцаҷаҳәан, иарҭоз ахш ахәапаҳәа ижәуа. Ианрышьцыла, агарзган ашьапы инахдыршәан, ино-

урыжьт. Уи нахыс ихәмаруа, ибажәгәаламуа ааԥҭраҽы ирылан. Ахьча лақәатҵәҟьа ирышьцылахьан. Зны-зынла ан ацәа илатәаны ибылгьон иара, усҟан ан аԥсы анҵаз еиԥш агәы ааҟалон. Мышәхәыс иахашҭуамызт Қәыцьмажә ирызнауз, иалшозыз акәымзар…

Ҽнак, ахьшьцәа арахә рыманы хара игәарҵит, рыхьчалақәагьы уахь ирыцын. Аҭыԥ иаанхалт Мышәхәыси зшьапы зыхьуаз цьма-гыдыки.

Қәыцьмажә млашьуа иахьгәараз, арҵқәа гәанаҭан, ус агәы иаанагеит: «ахьшьцәа рлақәагьы даргьы арахь иҟоуп, аҭыԥаҽ уаҳ дахымзар акәхап, слықәыԥш-ҳықәыԥшып, издыруада акы сҽаҳар». Аҿыланахан, ааԥҭрақәа раагәара инеит, аха лашбжь гомызт. Ишьҭагәыгәны иҳәазауа, арахә рбора авара аҟнынӡа инеит. Иԥшызар, ақьала аԥхьа Мышәхәыс шыхәмаруаз абеит, уи аладахьшәа ижаҳәо итәан аԥьмагыды.

Қәыцьмажә ахаԥыцқәа аҿҽа рыҵго, аҟырҟмыць нытҳәаны, Мышәхәыс ахь абжьы наргеит:

– Уара Мышәхәыс, аранӡа уааишь, аранӡа!..

Мышәхәыс хәыҷ аашанхеит, еиҵакы-еиҵакуа, ишәаны аҿынанахеит.

– Уара уоума ԥшәымас ааԥҭра иаху, уаҳа иҟада?

– Уажәазы сара соуп аԥшәма, – аҳәеит Мышәхәыс. – Сан лыншьан абра икҽоуп, снапы нықәысшьлоит, сгәы ааныскыларцы.

– Уан илуазеи, дыԥсыма? – акгьы азымдырӡозшәа абыӡгәырқәа ҳеиланаргылт Қәыцьмажә.

– Дҭахеит залымдарыла, – ахы ааланарҟәит Мышәхәыс.

– Дҭамхеит, аха ахьшьцәа дуцәыршьит. Урҭ ахьшьцәа закәқәоу сара ибзианы издыруеит. Уи аҵкыс санцо усыцца, иуаҳауоу? – Мышәхәыс инақәҵәҟьеит Қәыцьмажә. – Уажәы унеины ани ацьма-гыды аранӡа исзааци… Уласы! Уласы!

Мышәхәыс хәыҷ иҟанаҵара азымдыруа, илак-ҳакуа ус аҳәеит:

– Устҵәҟьа аргама ари аус уҽазумкын, ана ақьалаҽ Мура ыҵатәоуп, уаагәанаҭар, уусқәа быжьнахп. Еҕьми, унеины, ани абора унҵагәыгәыр. Мурагьы уабарым, уахь гәҳарас иҟанаҵаӡом уи. Ацьма-гыды уи иузҵасцалап…

Қәыцьмажә, Мура аӡбахә анаҳа иаакәанызанит. Мышәхәыс иаҳәаз инақәшаҳаҭхан, илеин абораҽ инҵагәыгәт, ацламхәакәа ырлаго, аҿаҵахәы иазԥшны.

– Амарԥьа, маԛк абора аашә саахап. Мура уфԥы акыр ҟалоит, шәара ақәыцьмажәқәа шәыфԥы цәгьоуп, – аҳәан, Мышәҳәыс ачалт ду ныднажьлеит, лаба дукгьы ныланажьт, ахьшьцәа ус ҟарҵо амбахьазыз.

Ус ахьшьцәа, агәырқьхәа арахә рыманы, ааԥҵра аԥадәахьы ахәала иаахалт. Мышәҳәыс хәыҷы қарамҽо анапқәа ҟьо, инарԥылт.

Ахьча-ламурақәа иаразнак Қәыцьмажә афԥы ркын, итцаруа, ауама рымҽхакуа абора иаакәшеит. Қәыцьмажәгьы шаҟьшаҟьо абора ашә илагәыдлеит, аха уатцәы уцара уҟоуп….

Адырԥаҽены Қәыцьмажә ацәа рҟацаны ақьала апхьа амра ицәкнаҳалан. Ахьчалақәа рыбзи рқьышәи ааихьшьуа ахшьырахь акәац иахан.

Мышәҳәыс хәыҷы ан ацәа илатәан, аблақәа цәҟәныршьо, ихәымсыҵа, ус агәы иаанагон: «Еҳ, сан рыцҳа, Қәыцьмажә ацәа сара ишызбаз быблақәа ирбарауазыз!»

АПАРТИЗАН ХӘЫҶЫ

1

Иԥеижьҙа, зыԥштәы цахьоу ауарҳал цьаԥьа ду еиԥш, ихырҟәдаа ишьҭан ачарҵақәа аукраин қыҭа Сосновка мраҵашәара аганахьала. Амрагыларахь ала Сосновка иадын абнара. Уа атцаатлақәа ҟәаш-ҟәашҙа аныцә еиԥш еилагылан.

Ақыҭа Сосновка абнара иахьаԥныз апартизанцәа рзы иманшәалан. Афашист солдаҵцәа уи аҟынтә ари «ақыҭа мышьҭацәгьа» ҳәа иашьҭан.

Хәылԥазык гәыпԥык апартизанцәа абна иахьԥылшәаз, ачарҵа атцыхәаҷ атцлашьапқәа рыҷерывак иааҵгылеит. Уаҟа дрықәшәараны дыҟан Сосновка ақыҭаҷтәи маҙалатәи агәыԥ хадас иамаз Афанас Петренко иԥа Микола хәыҷы: Микола апартизанцәеи маҙалатәи агәыԥи еимадаԥыс дрыбжьан. Иара ихытцуан жәахаҟа шықәса. Ажәа ахы умҳәакәа атцыхәа узҳәом, абар уи дышпартизанхазгьы:

Уахык зны, аби-ԥеи рымала аԥны итәан. Ус иаалырҟьаны, ибжьы нытцакшәа ҽааиҭит Микола хәыҷы.

– Саб, апартизанра саргьы салалар иҟалозеи, акы срыхәарын, сыҟәнырымшьозар…

– Кыр ҟалома, аха апартизанра иатҵанакуа удыруоу?! Уара макьана ухәыҷуп, убаԥҵәҟьа мшәыц. Умыццакын… Уи акрызбахьоу арԥарцәа зегьыҵәҟьагьы ирылшом.

Микола, иблақәа ҟәысҟәысуа, иаб ииҳәаз ажәақәа илымҳа рызкыдҵа дҙырԥуан.

– Апартизанраҿ ахәыҷы иҟаиҵогьы рацәахоит, – иҳәеит уи илахь ааиқәҵаны.

– Апартизанцәа рыҙбахә уара иабауаҳахьоу, Микола, ҙәыр иуеиҳәама?

– Урҭ рыҙбахә саҳәара заҵахузеи, сара схаҵа исымбои… Уажәы аакьыскьа дареи уареи шәеицны ҵхыбжьон ҳаԥны шәанааз сыцәаз ԥьушьома! Уи ауха шәара ишәҳәақәоз зегьы саҳауан. Сыԥсы инахырҙаан аҙәгьы иасымҳәеит. Уи азы сара шәысцәымшәан.

Афанас иеиликааит уажәшьҵа уи иҿаԥхьа амаҙа аҵәахра акгьы ишаԥсамыз. Убри аамҵаз адәахьала аҿыгә-ҿыгәхәа ашә асыбжь геит. Аби аԥеи ааиҿаԥшит. Дырԥегь ашә асыбжь геит.

– Саб, ҳара ҳтәқәа роуп ас ашә иасло, иаасыртуеит, – иҳәеит Микола.

Ашә аартра азин аниоу, днеин, аԥныҵҟатәи аҕәыргәал аалыршәан, ашьшьыхәа иааиртит. Иааԥналт хԥык ахацәарԥар, абҵьарла еиқәных. Афанас ихы-иҿы ихаччо ашырхәа дԥагылан, аԥсшәа реиҳәеит, рнапқәа рымхуа. Еибартәақәеит. Микола иблақәа ааихмырсыҕьҙакәа, уажәада иимбацыз, изымдыруаз ауаа дрыхәаԥшуа дгылан. «Абарҭ ракәхап апартизанцәа – ашьоуцәа!» – ааигәахәт иара.

– Ари ахаҵарԥыс уара дутәума, Афанас? – дҵааит апартизанцәа руаҙәы.

– Ааи, Павел, ари сара сфырхаҵа иоуп, – иҳәеит Афанас. – Ишәгәаламшәои, Микола ҳәа зыҙбахә шәасҳәалоз? Аԥшәымас ҳаԥны иахугьы иара иоуп, афашистцәа акы изырымур…

Микола иаб днаизыԥшит, «акы изырымур» ҳәа ииҳәаз ажәа шигәамԥхаз мԥашьо.

– Афашистцәа акы шизырура дыҟоума, ари иеиԥш ахаҵа, – иҳәеит апартизанцәа руаҙәы.

Афанас иԥызцәа иаахтны иреиҳәеит Микола хәыҷы апартизанра далалар шиҵаху.

– Иара ихаҵа ус иҵаххазар, дымшәозар, амаҙа аҵәахра илшозар, мԥамш иқәлаша, дхьымҙгаҳшьоума! Иаҳагьы дахьҳахәаша ҟалоит, – ихәеит Павел захьҙыз апартизан, иԥызцәа днарыхәаԥшны.

– Еилукаауоу уи иатҵанакуа, Микола? – иҳәеит Афанас, иҷкәын ихы наиқәкны.

– Ибзиатҵәҟьаны еилыскааит, саб!

– Уеизгьы? – дҵааит Павел.

– Амшәара, амаҙа атҵәахра, агәаҕьра, иатаххаргьы ахақәтҵара!.. – иаахтҵәаны аҭак иҳәеит Микола.

– Афанас, уҧа дхәыҷызаргьы, иеилкаара дууп. Ари акаҷы ҳирҧхашьо дыҟам. Нас узицәшәарызеи, дҳацхрааит... – иаахиркәшеит Павел.

Убри аамҭаз дырԥегь хрыжь-хрыжь адәахьала ашә асыбжь геит. Иааилаҙырԥит итәаз зегьы. Инеины ашә анаадырт, дааԥналт аихамԥа аусзуԥцәа рформа зшәыз уаԥы патаз еиқәакы.

– Хәлыбзиақәа!

– Бзиара збаша, Андреи! – инеихаҵгылт зегьы.

Микола насҵхашәа дгылан, дрыхәаҧшуан. Уи хаҭала Андреи димбацызт, аха ибжьала дидырит, игәалашәеит акырынтә уахынла рыԥны дшаақәахьаз.

– Андреи, иҟоузеи, шәусҟәа шҧацои? – даацәажәеит Афанас.

– Усыс иҟоу убриоуп – жәаха ҳазлацәажәоз атәы шәгәаламшәои, иааины иааҳадгылт. Маҙалатәи аҧшыхәра иҟанаҵо адырраҭарала, абыржәтәи амҿышазы ҳхьыбҷар ааҳхыҟәшәаны Германиаҟа рдәықәтҵара аус аиҷкаара иаҷуп. Идәықәрҵауа рсиа шьҭыхуп, акомиссиаҷгьы ирыхәаҧшхьеит. Урҭ еизыргоит Соколовкатәи астанциаҷы, уантәи дәыгбала Германиаҟа ихырҵоит... Амҿышаҿены...

Ари ираҳаз ргәы иҵахххны инеихәаҧшы-ааихәаҧшит зегьы.

– Аамҭа маӷны инхеит, ишыжәбо еиҧш. Иахьа ҧшьашоуп, амҿышанҙа ԥымш роуп инха. Абарҭ аԥымш ирылыршаны акы анаҳзыҟамҵа, башоуп – ҳҷар ганы ахәура иҭарҵоит. ҧшра аҭахым, – иҳәеит Афанас деикәашәаны.

Микола игәы еилашуа, иҧсахы ҧжәо, деиҵаҕәҕәа дгылан. Дыгәжәажәо дхәыцуан, акы сзыҙбозар хәа. Дхәыцуан Андреи, дхәыцуан Афанас...

– Урҭ зладәықәырҵо адәыгба злеиқәыршәоу закәытә вагонқәоу еилкаатәуп, насгьы адәахьала асапатқәа иҷарҵо гәаҭан, ирзыбзиахаша ацаԥхақәа ҧшаатәуп, – иҳәеит Андреи. – Аха авагонқәа иҷарҵо асапатқәа реилкаара мариаҙам. Уажә аакьыскьа Уман астанциаҷынтә аҷар аныргоз, адәыгба адәықәлара минуҵқәак шагыз ауп уи иҭарцалаз аҷар

ашәқәа рхаркны, асапатқәа шырҿарҭа. Насгьы, машинистс изыкәгәыҩуаз иакәмкәа, даҽеаҙәы днаргеит. Аихамҩа абомба аҵаҵаны иԥыржәар, иҵаз аҿар ҭахон азы – ирзымгәаҧыт. Убарҭкәа ирыхҟьаны уи адәыҩба иҵаз аҿар ахьнанагаз, ирлахьынҵахаз Анцәа идырп…

Абри ашьҭахь, дук еидымхалацәакәа, иҟарҵашаз рыҙбеит апартизанцәа реилацәажәараҿ. Доусы адҵақәа рырҭеит. Адҵа иоуит Микола хәыҷгьы.

2

Амҽышаҽены акәын. Ашьыбжьышьҭахь Микола днаԥшыааԥшуа Соколовкатәи адәыҩбастанциаҿ днеит.

Астанциа ахыбра хәыҷы аладахьы, адәхәыԥшраҿы, ауаа рыжәпара дналаҳаит, ашьха ангыло еиԥш, ауу рыхга. Урҭ рнаҩс арымҙааҩ – аҿар, аҷкәынцәа, аҙгабцәа, аԥьабара иалоушәа, рхы рыкәаҽ еилагылан. Иҵәуоз дубарын, ус иҩьаҵәыҩьаҵәуаз дубарын…

Амза атыҩ ианакуеиԥш, урҭ ирыкәшан игылан афашист солдаҭцәа, иҩаҩаҙа ашәакьқәа зкыз аполициацәа. Микола азныказы игәы аҵанҙа инҭыԥсааит. Иблақәа шаҟьо днаԥшы-ааԥшит, аха макьана адәыҩба гыламызт уа. Ашырҳәа даакәгьежьаан, аихамҩа иаваршәны иҿыҩеихеит. Аихамҩеи амашьынамҩеи ахьеихагалаз даннеи, дааҭгылт. Аҩадахьҟа иааиуан еидарамҩангага машьынак, асаба харчыла. Амашьына солдаҭцәак ақәгылан. Уи аихамҩа ааихҵәаны астанциахь аҿыланахеит. Микола игәы ҭамгыло, гәҩарак иоун, амашьына ахьцазахь ддәықәлт.

Аихамҩастанциаҿ еизаз ауаа рыжәпара уажәы иаҳагьы еиҳан. Микола дыхрааҙраауа, амашьына илаԥш иҵмыжь, дазышәарыцо, днеиуан. Ус, ихарацәамкәа ауама амҽехак, паровозк аҵәаабжь геит. Аҩадантәи авагон ҭацәқәа зыцраҳәаны иааиуаз апаровоз, ашьшьыҳәа иаатгылт.

«Абри акәхап ҳара ҳтәқәа Германиаҟа изларго…» – ааигәахәт Микола.

Аидарагага авагонқәа рышәқәа ҟьаҟьаҙа иаартын, рыҩнуҵҟа ѳбаны еихаргыланы ақәиарҭа еизадақәа (анарақәа) рыкҿаҟаҵан. Авагонқәа рышәқәа лаԥшыла иааимидеит Микола хәыҷы, аха урҭ рҕәарҕәалқәа ус ирыдыжьлан, сапат рҿаҙамызт. Нас адәыҩба даваланы иҿыҩеихеит, дхарахаԥшуа. Аидарагага авагонқәа рыдагьы, адәыҩба аҵыхәани ахани

рҟны апассаԥьыртә вагонқәа ѡба рыцраҳәан. Урҭ аҟарулцәа зҭало ракәхап, ааиҙбеит Микола. Ус, илаҧш нарықәшәеит аидара мѡангага машьына иақәхны, ѡыԥьа аполициацәа иашьыкь хьамҭак еимакы-еиҷак, адәыҕба аҵыхәан иацраҳәаз апассаԥьыртә вагон ахь ирыма ишнеиуаз. Авагон ааигәара игылаз анемец солдаҭ инеивсын, аиашьыкь ѡхагалан, рҿадмырхалакәа авагон иналбааит.

Микола ари аиашьыкь гәѡарас иҟаиҵеит иҵоузеишь ҳәа. Нас, ишьаҷакәа рыссо, дырѡегь авагон ахь дынхьаԥшит, иҵахҙамшәа. Адәыҕба днахыкәшан, егьи аганахь даасиасит. Уирахь уаѡы дгыламызт, Авагон агәҭаншәа асаркьа хышәқәа руак маҷк илашьҭын, аҳауа ҭаларцаз акәзу здырхуада, Микола, ишьапԥынҵа днықәгылан, иҿыѡеиҵыхны асаркьа ахышә данлықәыҕәҕәа, хланҵы инҭашәкәеит. Дадымхалаҙакәа днацә-ҟәныззан, ацыҕ еиԥш, дынкылпеит аѡнуҵҟа. Иԥсы ҙа, акупе ашә аартны, авагон акаридор ахь дныбжьаԥшит. Абан аиашьыкь ахьыбжьагылоу. Уи днахагылазар, еиқәаҵәаеиқәаҵәаҙа амазут рҿатата, рцаԥхақәа рҿыҵазза асапатқәа ҭоуп. Дылҭасын ѡ-сапатк аарылпааны, ацаԥхақәа шрымаз, икәа инҭеиҵеит. Ашырҳәа даагьежьын, акупе длыѡнапҟан, аѡнуҵҟала алыкә ныларшәны днеин, ахышә дынкылпшит. Уаѡгьы дыҟамызт. Ахьышәҭҳәа дынкылпан, адәы днықәгылт. Уи икәа иҵақәаз асапатқәа, акәуақәа реиԥш, ихьшәашәаҙа ицәа-ижьы ианыруа, инапала иаааиԥхьишьшьааит. Адәыҕба хара-хара днадҵны иҷынеихеит. Дышнеиуаз, аполициа иреиуаз аҙәы днеиҷаҳаит.

– Уара амҙышәа цәаҭачшәа иҟоу, араҟа усс иумоузеи, ухрааҙрааруа?! Анҭ игылоу урылаҵаны ухырҵар уҵахызар, уан лкалҭ уҵхны?! – днеиқәтәҟьеит аполициа иҿхыршәааны.

Миколагьы адәыҕба дадҟьаны иҷынеихеит.

3

Германиаҟа иргоз аҷар авагонқәа инарҵацаланы, адәахьала аихатә ҭәарҕәалқәа неиҷаршәны, асапатқәа рҷарҵеит. Ауаа рҷыҵбжьы, руазырбжьы, агәыцхәцәа рҵәуабжьы, апаровоз ақьыбжьы – зегьы неилаҙѡеит игәырмаҷгаха. Уажәшьта адәыҕба ааигәарахь уаѡы днарышьҭуамызт, асолдаҵцәа акәшаны игылан.

Адәыҕба ахантәи апассаԥьыртә вагон авараҷ дгылан немец офицарк, ибласаркьа ҵаҕақәа дрылпшуа. Уи инап иахаз асаат днахәаԥшын, инаѡс игылаз аефреиторцәа ѡыԥьа

акы нареиҳәеит. Урҭ еибарыѡны шьҭахьҟа рҽынархеит. Уи инақәырццакны асолдатцәа рҽааизырган, рыҽшаны аҵыхәтәантәии аханҙатәии апассаԥьыртә вагонқәа инарҭалт.

Микола дхыцәҙа, аԥхҙы иҽашы, игәжәажәо игылаз ауаа днарылсын, апаровоз, иҽазааигәеитәырц иҽынеихеит. Хыхь апаровоз ибжьагылаз амашинист илаԥш наиқәшәеит Микола. Азныказ даагачамкит. Уи Андреи иакәын. «Уи ҳара ҳтәқәа рахь акы зҳәо, дара рахь аҽеак ҟазҵо ԥсахѡызар?!» – игәы иналакшеит Микола. Рылаԥшқәа неиқәшәеит.

Амашинист Андреи Микола хәыҷы дидырт. Уи иқьышә инапы напыреикын иааирҵысит, «зегь маҙоуп, Микола, акы уԥсы иахумырҙааит» ҳәа аанаргауа. Микола иҽаарахаҵан апаровоз дназааигәахеит. Аха Андреи инапы иирбан – иҽааникылт.

Дук бжьамкәа илеиѡеиуа игылаз анемец офицер, иарґьа нап дааѡахан, аԥхьатәи апассаԥьыртә вагон дынҭалт. Уи инақәырццакны астанциа аҵәҵәабжьы геит. Апаровоз афақьлѡа ѡықәнарчит, агәы еисуа, аԥсыԥ ахәылҟьо. Дырѡегь ауаа рҽыҵбжьы, руазырбжьы, рҵәуабжьы, апаровоз ақьыбжьы – зегь неилаҙѡеит, игәырмаҷгаха.

Амашинист Андреи дахьықәгылаз ихы нҵырҳәҳәаны Микола ишҟа инапы иҟьеит, «арахь ууаи» ҳәа. Микола дыццакны иҽынеихеит. Апаровоз ҳақьԥсықьуа, ижәпаҳаҳараҙа алѡақ нықәнарчит. Алѡа иналалаз Миколеи апаровозаҿ иқәгылаз. Андреии рнапқәа ааиниеит. Абар уажәы аѡыцьагьы ахьеивагылоу. Адәыґба ашьшьыҳәа аҽынанахеит Мраҭашәарахь.

– Афырхаҵа, Микола афырхаҵа! – дааԥышәырччеит Андреи.

– Ари шәдәыґба Германиаҟа аума иахьцо?

– Ари, уареи сареи ҳаибганы, Германиа аҳарбарым, Микола. Игәоумҵеи авагонқәа рышәқәа рҟны иҽоу закәытә сапатқәоу! Урҭ ирзыбзиахаша ацаԥхақәа уара ишумоу здыруеит.

– Ацаԥхақәа шсымоу шәара иалыжәдырааузеи, ишәазҳәада уи?

Адәыґба шцац ицон, асыс ԥшқа ҿаҵахәыс имҵарсны зҵыѡрахь ицо абга еиԥш афақь ахәылҟьо.

– Микола, уҙырѡла, – ибжьы аатґеит Андреи, адәыґба ахьцоз ахь дыԥшуа. – Архәара ду ҳаннавало адәыґба аныҟәашәа армаҷуеит, усҟан аҟарулцәа зҵоу аҵыхәтәантәи авагон аҽухуеит, уи аиҽакырҵаҿ абри алом навҵарпаны ишумчу аѡада уѡахар, асал ааҽшәоит, нас уаҟа ишгылоу ҳпартизанцәа ахьҙоит…

Уара ушзахәо, уҽʒаны аҽар зҭоу аҵыхәтәантәи авагон ахыбрахь уҩхалоит, уи аамҭаз адәыҷба ԥхьаѣка идәыԛәсҵоит. Авагонқәа рхыбрала уҽаахан, уааиуеит аѣарулцәа зҭоу аԥхьатәи авагон ахь. Кыр ҳанынаскьалак, адәыҷба дырҩагьых аныѣәашәа сырмаҷуеит. Убасѣкан уналбаапан, авагонқәа реиҽакырҭа асал ааҽуршәоит, ԥасатәи еиԥш. Нас сара уи авагон апаровоз ишацраҳәо, ахы иоужьны иахьымаара идәықәсҵоит. Еилукаау Микола?

– Еилыскааит, аха шәара?..

– Сара усцәымшәан. Апаровози уи иацраҳәоу аѣарулцәа рвагони рхы иаужьны, снылбаапаны уара ушѣка сааиуеит. Сухьʒаанʒа ҳара ҳтәқәа зҭоу авагонқәа рышәқәа раартра уалага, зыԥшра ѣамҵакәа, уцаԥхала.

Лашьцеит. Адәыҷба ықәҳа мраҵашәарахь ицон… Ус инавалт аихамѽа зывганы игоу абнаршәыра.

Микола игәы хытхыҵуан, уажәымзар уажәы адәыҷба аангылара дазыԥшны. Абар аныѣәашәа армаҷуеит уи, иааҵгылт. Микола али-ԥси рыбжьара апарҭвоз дналбаапан аѣарулцәа зҭоу ашьҭахьтәи авагон днаҵаххит. Напыла игәеиҵеит алом авҵарпарҭа, ашырҳәагьы дѽахеит. Аиҽакырҭа анааҽшәа, иара дыпан егьи авагон дахьынпашалеит. Адәыҷба дәықәлеит акгьы ѣамлаʒазшәа, итрысʒаны. Микола, аԥша иʒывасуа, ихахәы бҷыжәаа, ишьҭахьѣа данынаԥш, иабаѣаз иаҽихыз авагон, архәара иаҵәаххьан.

Иара, абжьас хәыч еиԥш, авагонқәа рхыбрала акаѣынтәи аҽеакахьы диасуан. Аԥхьатәи аѣарулцәа рвагонаҽ даннеи, дѣәыѣкәʒа даақәтәеит, илом имѣәыҵарҷәҷәа, дырҩегь адәыҷба аныѣәашәа анарҭынчуа дазыԥшны.

Адәыҷба цон аҵых лашьца аҽеагәылхәо. Ус хәычы-хәычла аныѣәашәа иагнархо иалагеит. Микола иаразнак авагонқәа ахьеиҽакыз, напыла игәеиҵан, ломла асал наҽиршәеит. Аѣарулцәеи анемец офицари зҭаз авагон аманы апаровоз наҭрыст, ҽыҳәҵәыла аҵх лашьца иажәлозшәа. Уи ахы иаужьны идәықәызҵаз Андреи даныԥа, варала дынцәыҵаххит, аха егьимыхькәа даагылан, Микола иахь иҽынеихеит.

Иццакы-ццакуа авагонқәа рышәқәа ирҽаз асапатқәа раартра иаҽын Миколеи Андреии. Аҽаргьы иѣалаз рзымбатәбараха, итибаҳәа абнара рҽарҭон.

Ԥытрак ашьҭахь мраҵашәара аганахь мцабзк ѽаҵѣьеит амацәыс еиԥш, уи инакәырццакны адгьыл ҵысызшәа, имитәха дәыгбақәак реиҽаҳабжь аҵх иналаѽт игәыҵѣьагаха…

…Адырԥаҽны, амра акыр ихашлон еиԓш, Шепетовкатәи абнара илагалаз амԥахәасҭа иаҧыланы, еицрыхәхәа ицон аҿар. Урҭ ирышьҭагыланы инеиуан рхы рыкәаҽ, амамиқәара рҿатәаны, аԓьабара иалоушәа рылахь еиқәшьшьы, иаха иҵкәан иргаз жәпаԥык анемец солдаҭцәа, аҟарулцәа, наҟ-ааҟ апартизанцәа рывагыланы. Урҭ раԓхьа днеиуан, иавтомат ихәда иахшьны, апартизан хәыҷ Микола.

АХҚӘА

Ажәеинраалақәа

Агәаартра 7
Уаргьы ирҳа!..... 7
Сара схала..... 7
Шьжьымҭан..... 8
Лыхцә ду кахәхәа..... 9
Еицаҳҳәап уи ашәа.....10
Гәдиса иашәа.....11
Сыҧсҭазаара.....12
Аҟармаҭыс.....13
«Иуабашьуа уиабашьлароуп...».....13
Аҳыхь хәыҷ, аҳҵәыҵәы.....13
Аҳынра акасы.....14
Сшәарыцауеит.....15
Аиашараз.....15
Апҳәызба лашәа.....16
Сыҧхыз.....16
Сԥызцәа асолдаҭцәа.....18
Ҳхырхәап урҭ рҽаҧхьа.....18
Аибашьра ашықәсқәа.....19
Абаҳча.....21
Уашьжьыбзиа,аапынра!.....21
Ауаԥи адгьли.....22
Ахаҵа.....24
Аԥныҟа.....24
Уи лыблақәа.....25
Быцәан бҭынчҳа.....26
Иахьатәи адунеи.....26
Узкәу амԥа.....28
Агәыҕрақәа.....28
Агага..... 29
Адгьыл гәакьаҿ.....30
«Адунеиаҿ зегьы иреиҕьоушьозеи?».....30
Аапын мра.....31
Урыстәыла.....32
«Бзиала» азысҳәом.....33
Кәыҷ ишьхымҳа.....34
Аҧсыцкьара.....37
Аизара дуқәа Рхан.....38

Бгәы базҵаар..... 38
Афашизм цҟьахоит..... 39
Сабду иеихымца..... 42
«Аамҭа, аамҭа мал хазыноуп...»..... 44
Аапынра амш иазҳауан..... 45
Аиҭаҳатәқәа..... 45
Сымра ашәахәақәа..... 46
Апхьарца..... 46
Кьыршьал хәыцы..... 47
Агәалашәара..... 48
Хаарак амаҙамкәа..... 49
Саҳәшьеиҵбы лахь..... 49
Аԥьҵла..... 50
Ишәҭуеит зегьы..... 50
Аусура шыграм..... 51
Атҟәа иажәа..... 51
Сталинград..... 54
Мшыбзиа, Аҟәа!..... 54
Уахынлатәи Апсны..... 55
Шәааи, ҳаисап!..... 57
Ажьҭаацы..... 57
Адәыҕбақәа..... 58
Сҳабла..... 59
Аҵәаца ду ала..... 60
Апсадгьыл апҳа..... 61
Апа диит..... 62
Шам Ҭархана..... 63
Аԥыртәқәа..... 64
Аиқәлацәа..... 64
Апсны агаҷа..... 65
Ауаци ауацреи..... 66
Пашь хәыцы ибзоурала..... 68
Москва..... 69
Сышәҭқәа..... 70
Хцык «аицызцәа»..... 73
Аҙгаб лира..... 73
Гач хәыци иабду 73
Апсны..... 75
Аҙыхь..... 76
Аҟармара..... 76
Ҳара ҳусмы..... 77
Ахаҳәцәацы..... 78

Мҽаагара ицеит ахәыҷқәа..... 79
Ани аҧеи реицәажәара..... 81
Ахсаала ҽыц..... 82
Аҟәа..... 83
Ҳара зегь ҳгәалашәоит..... 84
Ихьӡгьы баҳҳәап, ибҭахызар..... 85
Ашара ааигәахозар..... 88
Абаҳчааӡаѡ Кәҷыр..... 88
«Асымҟәыл кажьуп, аха снеиуеит...»..... 92
«Ашәаҳәара, мап, мчыла...»..... 93
«Схәыцуа аӡымѡас...»..... 93
«Сара»..... 94
Ахәҷиирҭа..... 96
Абзиара ҟаҵаны..... 97
«Абри адунеи...»..... 97
Аѡызеи аҭынхеи..... 97
Зегь ирԥеиԥшу..... 99
Ахынҳәра..... 99
Смааԥсаӡац сара..... 104
Уаҵәазы..... 104
Санықкәыназ..... 105
Дааразаа иҭабуп..... 106
Сгәы ишԥаҭаху..... 106
Ҽамѡак аӡы..... 107
Ар ду рымѡа..... 109
Абна..... 111
Абруҟаҵаѡ..... 111
Иҭабуп, сырҵаѡы!..... 112
Уԥсадгьыл ду ахьалаго..... 113
Аԥсҭазаара..... 114
Сара сыблақәа..... 114
«Бысзыԥшыз!»..... 116
Изхарада?..... 117
Сшьапқәа..... 120
Диит ауп еиҭа..... 120
Абнеиқәараҿ..... 121
«Ауаѡытәыѡса ҟәандара илаӡамкәа...»..... 121
Схазын акәӡам..... 122
Аԥсыцәгьара..... 123
Сышлара шәзырбо..... 124
Аԥснытәи аӡынра..... 125
Сшьам ԥсадгьылаҿ..... 126

Сызхара исзымбо..... 127
БАМ аргылаԝцәа шәахь!..... 127
Абыржәеиԥш..... 129
Адгьыл гәыраз..... 130
Сыбзиабара..... 130
Схәыҷра..... 131
Араҭла..... 132
Бақәатәи акомиссарцәа..... 135
Зумҭа уамжьо..... 136
Аԥстҳәашқәа..... 137
Афронти Аимареи рыбжьара..... 138
Уара уоуми..... 141
Амш еилгеит..... 142
Ԥанаԝ ашьхаҧ..... 143
«Амра азлеиуа...»..... 143
«Шаҟа исцәымгу...»..... 143
Абри аамҭа сахумбаан..... 144
Ашьыжьтәи ашәахәақәа..... 145
Иԥырҧеыз абахә..... 146
Иузныжьуам..... 146
Шарԥыецәа..... 147
Сан..... 147
Ажәҭарақәа рыԝны..... 148
«Адунеиаҧ шаҟаԝ...»..... 149
Амца акуеит..... 149
Абгьы иаҭәа хәыҷ..... 150
Сыжәԝан..... 151
«Иҭыртцыруа иаамацәысит...»..... 151
Аԥьаусаҧ..... 152
Аԥсабара..... 153
Ҭынчра снаҭом..... 153
Ҳзыртәарызеи ҭынч..... 154
Сгәыгра нҭәаҳауам..... 155
Сиаҭәахә..... 157
Аԥсуа школ ашәышықәсахытцра..... 157
Аҭаацәа рынасыԥ (апоема ацыԥҭәаха)..... 157
Сара схәыцра..... 170
Аҭакәажәи аҭаҳмадеи..... 171
Сара исҭахуп жәеинраалала..... 173
Сеидру, сеидру шаҟа гәнызго..... 173
Ҭцыск сԥенԥьыр инылаԥрын..... 174
Иахьатәи амш..... 174

Ашьыжь ҙаҙа бырлаш-цыран..... 175
Зегьы шәныҳәаҧа скхьеит..... 176
Ԥшьышықәса абџьар ҳаҵан..... 176
Адәы агәҭан ҵәаҵлак гылоуп..... 177
Сыԥанашә аартуп 178
Ашәҭыц..... 179
Ахыбра, абаҳчақәа, адәқәа..... 179
Имааибыз хаҵеи ԥҳәыси..... 180
Шьакәаҭыл имаркатыл..... 182
Хатә Базала а҆ехарыззала..... 184
Шьоукы рцәаԥа..... 186
Санаҧу аԥра..... 187
Сгылоуп сузыԥшны..... 187
Акыртцуама?..... 188
Сықәылт амԥа ацәылашамҭаз..... 189
Ашлара анаҳзааиуа..... 190
Апсуа иҟазшьа..... 191
Анацәа шәахь..... 192
Амашәыр..... 194
Апоезиа..... 195

Ажәабжьқәа

Ҩаанбзиала..... 199
Афырхаҵа имԥа..... 214
Апартизанцәа рхәышҭараҧы..... 230
Акәаҷаб..... 275
Ажьымдыр..... 283
Соуҟар иԥсыжра..... 288
Ауаԥы илымшо егьыҟам, дад!..... 293
Машьқәала дхынҳәит..... 297
Мышәҳәыс..... 309
Апартизан хәыҷы..... 312

Алықьса Нестор-иԥа Џьонуа

Иҩымҭақәа
Ҩ-томкны

Аҩбатәи атом

Ажәеинраалақәа
Ажәабжьқәа

Алексей Несторович Джонуа

Произведения
В двух томах

Том второй

Стихотворения
Рассказы

На абхазском языке

Аредакҭор Света Ладариа
Акорреҟторцәа Ирма Џьениа, Емма Адлеиба
Атехредакҭор Лидиа Анфимова
Асахьаҭыхҳоы Руслан Габлиа
Компиутерла иеиҟәлыршәеит Наира Гәынба

Аформат 84х108 $^{1}/_{32}$. Атирж 300.
Иҟацә. акь. бҕь. 10,19. Иныҟә. акь. бҕь 17,12.
Аҿаҵаҧҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2